

MAPIRANJE DIJASPORE IZ BOSNE I HERCEGOVINE

(Migranti iz BiH u Australiji, Austriji, Danskoj, Njemačkoj, Italiji, Holandiji, Sloveniji, Švedskoj, Švicarskoj i Sjedinjenim Američkim Državama):

Korištenje društveno-ekonomskog potencijala dijaspore za razvoj BiH

Autori:

dr. Hariz Halilović, vanredni profesor, Istraživački centar za društvene i globalne studije, Univerzitet RMIT, Melbourne (vođa i međunarodni konsultant i istraživač za dijasporu iz BiH u Australiji)

dr. Jasmin Hasić, docent, Fakultet za ekonomiju i društvene nauke, Internacionalni Burzovni univerzitet, Sarajevo (međunarodni konsultant za dijasporu iz BiH u Austriji, Italiji, Sloveniji i Švicarskoj)

dr. Dženeta Karabegović, docentica, Fakultet za ekonomiju i društvene nauke, Internacionalni Burzovni univerzitet, Sarajevo (međunarodna konsultantica za dijasporu iz BiH u Danskoj, Njemačkoj, Holandiji i Švedskoj)

dr. Ajlina Karamehić-Muratović, docentica, Odsjek za sociologiju i antropologiju, Univerzitet St. Louis, St. Louis (međunarodna konsultantica za dijasporu iz BiH u SAD-u)

dr. Nermin Oruč, istraživačica, Centar za razvojne evaluacije i društvena istraživanja, Sarajevo (lokalni konsultant u BiH i istraživačica o emigraciji mladih iz BiH)

Sarajevo, 2018. godine

Studija je rezultat istraživanja koje je proveo međunarodni i interdisciplinarni tim istraživača, uključujući i dr. Hariza Halilovića, dr. Jasmina Hasića, dr. Dženetu Karabegović, dr. Ajlinu Karamehi-Muratović i dr. Nermina Oručević, u koordinaciji sa Međunarodnom organizacijom za migracije (IOM) Misijom u BiH i Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice (MLJPI) Bosne i Hercegovine, u okviru projekta "Uvrštavanje koncepta migracija i razvoja u relevantne politike, planove i aktivnosti u Bosni i Hercegovini (BiH): Dijaspore za razvoj (D4D)". Projekat ima za cilj jačanje uloge dijaspor iz BiH u razvojnim procesima u BiH.

Dijaspore za razvoj (D4D) je projekat Vlade Republike Srpske i Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, u partnerstvu sa UNDP BiH i IOM BiH.

Sadržaj ove publikacije, uključujući i nalaze predstavljene u ovom izvještaju, ne odražavaju nužno mišljenja Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, Vlade Republike Srpske, UNDP u BiH i IOM u BiH.

© Slika sa naslovne strane: Adis E. Fejzi "Kudaleko", 2018. godina

ZAHVALE

Ova studija je rezultat velikih napora u prikupljanju podataka i analizi, kojima su mnogi pojedinci, zajednice i organizacije doprinijeli na različite, ali jednako važne načine. Autori bi se željeli iskreno zahvaliti predstavnicama Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, koje su predstavljale Isma Stanić i Aida Telalović; Međunarodnoj organizaciji za migracije u Bosni i Hercegovini, koju su predstavljali Alma Čunjević i Aleksandar Anušić; Tanji Dedović u Regionalnom uredu Međunarodne organizacije za migracije u Beču; kolegama u UNDP-u BiH i Vladi Hrvatske za obezbjeđivanje finansijskih sredstava za projekat.

Željeli bismo se zahvaliti najaktivnijim pojedincima koji su podržali naše istraživanje u različitim kapacitetima: Muratu Muratović u (u SAD-u); Seadu Omerović u (u Australiji); Ajli Borozan i Edinu Hajderu (u Danskoj); Nenadu Stojanoviću, Aniti Vasić i Taneru Alićeviću (u Hrvatskoj); Kerimu Dizdaru, Admiru Baltiću i Jasmini Imirović (u Sloveniji); Azizumu Omersoviću i Azri Merdžanović (u Austriji); Tatjani Sekulić (u Italiji); Lejli Papović, Harisu Haliloviću i Sadiji Klepo (u Njemačkoj); Gogi Sarić i Naidi Ribić (u Holandiji) i Emini Pačić i Zlatku Avdagić (u Švedskoj).

Osim toga, željeli bismo se zahvaliti profesorici Amili Buturović (Univerzitet u Yorku) za njene konstruktivne komentare i intelektualne inpute uključene u izvještaj, Bakiru Durakoviću (Univerzitet u Sarajevu) za tehničku pomoć u kreiranju mapa demografske rasprostranjenosti dijasporice iz BiH, Alisi Mujkić i Ensaru Mekiću za pomoć u statistikama i dr. Adisu E. Fejziću za izradu ilustracije na naslovnoj strani ove publikacije.

Naša zahvalnost ide i Njegovoj ekscelenciji Mirzi Hajriću, ambasadoru BiH u Australiji; Njihovim ekscelencijama Harisu Hrliću, Emini Čohodareviću, Amri Hadževiću i Milenku Mićeviću (Ambasada BiH u Washingtonu D.C.); Berislavu Vujeviću, Dariji Bugarin i Elzinu Gobajić (Generalni konzulat BiH u Chicagu); Mirsadu Muhoviću (Ambasada BiH u Ljubljani); Selmi Ufkić i Davorki Samardžić (Ambasada BiH u Beču); Jasni Martinović (Generalni konzulat BiH u Milanu) i Veseloj Planinić (Ambasada Bosne i Hercegovine u Rimu); Azri Popović (Ambasada BiH u Bernu). Osim toga, Generalnom konzulatu BiH u Minhenu i Stuttgartu; Njegovoj ekscelenciji ambasadoru Harisu Bačiću i svom osoblju u Ambasadi BiH u Kopenhagenu; Ambasadi BiH u Hagu; i Ambasadi BiH u Štokholmu, na pružanju korisnih informacija i pomoći tokom ovog istraživanja. Brojno osoblje u danskoj Agenciji za statistiku, švedskoj Agenciji za statistiku, holandskoj Agenciji za statistiku i njemačkoj Agenciji za statistiku pružilo je pomoć pri prikupljanju podataka o dijaspori iz BiH u spomenutim zemljama. Konačno, Mihi Sepecu (Državni zavod za zapošljavanje Slovenije); Enisi Kurpojević (Savezno ministarstvo rada, socijalnih pitanja i zaštite potrošača u Austriji); Bernadette Zsoldos i Simonu Zirkowitschu (Savezno ministarstvo za Evropu, integracije i vanjske poslove Austrije); Silviu Ziliottu (Acli Milanese Area Sviluppo Associativo), koji su također pružili neprocjenjive inpute za ove izvještaje.

Autori bi se, također, željeli zahvaliti svim učesnicima u diskusijama fokus grupa, grupnim intervjuima i pojedinačnim intervjuima, kao i onima koji su anonimno ispunili online anketu u svim zemljama u kojima je istraživanje provedeno.

Sadržaj

UVOD	7
METODOLOGIJA I PRISTUP ODABIRU UZORKA	11
POGLAVLJE I: Prebrojati i računati na dijasporu iz BiH	15
POGLAVLJE II: Izvještaj za Australiju	67
POGLAVLJE III: Izvještaj za Austriju	85
POGLAVLJE IV: Izvještaj za Dansku	94
POGLAVLJE V: Izvještaj za Njemačku	106
POGLAVLJE VI: Izvještaj za Italiju	124
POGLAVLJE VII: Izvještaj za Holandiju	133
POGLAVLJE VIII: Izvještaj za Sloveniju	144
POGLAVLJE IX: Izvještaj za Švedsku	153
POGLAVLJE X: Izvještaj za Švicarsku	170
POGLAVLJE XI: Izvještaj za Sjedinjene Američke Države	181
POGLAVLJE XII: Emigracija mladih iz Bosne i Hercegovine	200
POGLAVLJE XIII: Zaključci i preporuke o politici	221
LITERATURA	225

Lista mapa

Mapa 1: Dijaspóra iz BiH u Australiji	68
Mapa 2: Rasprostranjenost migranata iz BiH u Australiji	76
Mapa 3: Rasprostranjenost dijaspora iz BiH u Austriji po regijama	86
Mapa 4: Rasprostranjenost dijaspora iz BiH u Danskoj sa najvećim zajednicama	95
Mapa 5: Rasprostranjenost dijaspora iz BiH u Njemačkoj po pokrajinama	108
Mapa 6: Rasprostranjenost prve generacije dijaspora iz BiH u Njemačkoj po pokrajinama	111
Mapa 7: Rasprostranjenost dijaspora iz BiH u Italiji po regijama	125
Mapa 8: Glavne regije sa migrantskom populacijom iz BiH u Italiji	128
Mapa 9: Rasprostranjenost dijaspora iz BiH u Holandiji	134
Mapa 10: Koncentriranost zajednica dijaspora u Sloveniji	145
Mapa 11: Rasprostranjenost dijaspora iz BiH u Švedskoj sa najvećim zajednicama	154
Mapa 12: Rasprostranjenost dijaspora iz BiH u Mađarskoj po regijama	171
Mapa 13: Procijenjena rasprostranjenost dijaspora iz BiH u Sjedinjenim Državama	182

Kratak pregled

Ovaj izvještaj je zasnovan na rezultatima kombinirane metode istraffivanja koja uklju uje sveobuhvatno mapiranje dijaspore iz BiH u deset odabranih odredi-nih zemalja: Australija, Austrija, Danska, Njema ka, Italija, Holandija, Slovenija, Tvedska, Tvicarska i Sjedinjene Ameri ke Drflave. Sveukupni cilj izvr-enog mapiranja bio je osigurati pregled dru-tveno-ekonomskog profila dijaspore iz BiH u odabranim odredi-nim zemljama, uklju uju i demografske, sociolo-ke, ekonomske i dru-tveno-kulturalne podatke. Poseban fokus je stavljen na mapiranje dru-tveno-ekonomskih i profesionalnih aspekata. Osim toga, tokom mapiranja su, tako er, ispitani stavovi pripadnika dijaspore prema BiH i institucijama u BiH; njihova historija i obrasci migriranja ; njihov put i trenutni stepen integracije u odredi-nim zemljama; kao i njihove prija-nje i trenutne veze sa BiH.

Na osnovu rezultata mapiranja dijaspore, izra en je set preporuka koje e relevantni kreatori politika u BiH koristiti za pobolj-anje interakcije i saradnje sa dijasporom iz BiH i za kreiranje politika i uslova koji bi bili atraktivni i pogodni za dijasporu iz BiH da doprinese razvoju svoje zemlje porijekla i svojih lokalnih zajednica.

Mapiranje su provela etiri me unarodna konsultanta koji su obavili terenske posjete odabranim odredi-nim zemljama koje su im dodijeljene. Tokom terenskih posjeta, iskori-ten je -irok spektar kvalitativnih i kvantitativnih istraffivakih metoda i tehnika, uklju uju i fokus grupe, pojedina ne ölicem u liceö i grupne ödubinskeö intervjue, te etnografsku metodu/ metoda promatranja. Kvalitativne istraffivake metode upotpunjene su online anketom za pripadnike dijaspore iz BiH. Osim toga, vi-e intervjua je uklju ivalo predstavnike diplomatskih misija BiH i relevantnih migrantskih slufbi u zemljama koje su naselili. Mapiranje dijaspore obuhvatilo je i izradu izvje-taja o trenutnim trendovima emigracije mladih u BiH.

U cjelini, studija je obuhvatila vi-e od 2.000 migranata iz BiH, od kojih je oko polovina popunila online anketu, dok je druga polovina u estvovala u fokus grupama i dubinskim stru nim intervjuiima u deset odabranih zemalja. Vi-estrani koncept istraffivanja, uz primjenu kombinovane metode, omogu io je sveobuhvatniju sliku dijaspore iz BiH u odnosu na prethodne studije, provedene u jednoj ili u manjem broju zemalja.

Studija prufla uporedne profile migrantskih zajednica iz BiH u sferi razli itih dru-tveno-kulturnih, politi kih i geografskih konteksta. U ve ini ovih konteksta, ra-irenih preko tri kontinenta, migranti iz BiH se ne smatraju övidljivim manjinamaö, dok je njihov nivo integracije relativno visok u pore enju sa drugim migrantskim grupama koje su migrirale pod sli nim okolnostima. Oko dvije tre ine njih, prvenstveno dugoro ni migranti i migranti druge generacije, ne e se vratiti u BiH. Mogu nost povratnih migracija uglavnom se odnosi na mlade kruffne migrante (noviji migrantski talas), te na migrante prve generacije u dobi za penzionisanje.

Uop eno govore i, studija potvr uje da su se klju ni pokreta i migracija iz BiH promijenili od faktora poticanja tokom 1990-tih godina, do faktora privla enja koji uklju uju spajanje porodica, brak, studiranje, olak-ane mogu nosti za zapo-ljavanje i druge oblike lan anih migracija tokom posljednjih godina. Studija, tako er, otkriva da je velika ve ina migranata iz BiH uspjela u svojim ciljevima da pobolj-aju svoje li no i porodi no blagostanje. Postoje male razlike izme u zemalja u pogledu vrste poslova i industrija u kojima rade migranti iz BiH, ali u cjelini govore i, uklju uju gotovo svako mogu e zanimanje i industriju - od visoko

sofisticiranih inženjerskih i akademskih poslova, preko pozicija u građevinarstvu, transportu, zdravstvu i socijalnim uslugama do ugostiteljstva, turizma i gastronomije.

Iako su novčane potrošnje smanjene tokom godina, transferi novca iz dijasporne zone značajan dio mnogih porodičnih budžeta u BiH. Novčane potrošnje su u BiH iskorištene i za potrošnju i za razvoj: za povećanje budžeta domaćinstva, izgradnju kuća i popravke, nabavku kućnih aparata, kao i za finansiranje zdravstvene i socijalne zaštite starijih i obrazovanje mladih roditelja, za pokretanje malih biznisa i podršku projektima zajednice, te lokalnoj zajednici koja se bavi infrastrukturom. Ulaganja migranata kreću se od investiranja u nekretnine, ugostiteljstvo, turizam i poljoprivredu do investiranja u građevinarstvo, informatiku tehnologiju, obuku i obrazovanje. Mnoge investicije imaju lokalne i trans-lokalne, a ne etničke karakteristike, pri čemu većina investitora ulazi u mjesta svog porijekla. Povratne migracije i ulaganja u BiH bi se mogli promovirati i poboljšati reformiranjem institucionalnog okruženja i unapređenjem političke i ekonomske klime u zemlji.

|

UVOD

Građani porijeklom iz BiH u inostranstvu

Postoje velike migrantske zajednice građana porijeklom iz BiH koji žive u gotovo svakoj evropskoj zemlji, kao i –irom Sjeverne Amerike i Australije. U mnogim zemljama u koje su se preselili, smatraju se uzornim imigrantima.¹ Ve ina emigranata iz BiH, koji danas ine dijasporu iz BiH, napustili su domovinu kao prisilni migranti i izbjeglice tokom i u razdoblju nakon rata 1992-1995.² Prema podacima Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, dijaspora iz BiH –irom svijeta broji oko dva miliona ljudi rasprostranjenih u vi-e od 50 zemalja.³

Ve ina pripadnika ovih iseljenih zajednica zadržala je jake porodi ne i druge neformalne dru–tvene veze sa sunarodnicima u drugim zemljama, ali i sa onima koji žive u Bosni i Hercegovini. Iako zavise od konteksta, takve veze - fokusirane na o uvanje svojstava razli itih lokalnih identiteta i kulturnih uspomena - ine osnovu globalnih mreža dijaspore iz BiH i njenih veza sa izvornim domom (domovinom).

Migranti iz BiH, koji su se naselili u razli itim zemljama i formirali svoje posebne teritorijalizirane i transnacionalne zajednice, vi eni su i vide sebe kao dio dijaspore. Ponekad se ozna avaju terminima *emigracija*, *iseljeništvo*, *izbjeglištvo* - kategorijama koje se odnose na privremene oblike pokretljivosti i odsustva iz –pravogö doma.⁴ U stvarnosti, me utim, migranti koji poti u iz BiH predstavljaju jednu od naj–ire rasprostranjenih zajednica sa Balkana, ispunjavaju i kriterije uobi ajeno prihva enih definicijom pojma dijaspora.⁵

Ono –to proizlazi iz debate o dijaspori jeste da dijasporski identiteti nisu stati ni, ve vi-e predstavljaju stalni proces; mnoge dijasporske grupe se vremenom mijenjaju prilago avaju i se novim kontekstima. I zaista, kao –to je opisano u ovom izvje–taju, mnoge biv–e izbjeglice iz BiH postale su priznati poslovni ljudi, trgovci i umjetnici u svojim –usvojenimö zemljama, dok su se mnoge humanitarne i organizacije za pomo izbjeglicama u dijaspori pretvorile u kulturna udruženja. Osim toga, i prisilna i dobrovoljna migracija su vrlo esto prisutne u okviru jedne dijaspore; po etni talas prisilne migracije može biti pra en dobrovoljnom migracijom ili obrnuto. Sve ove varijacije mogu se prepoznati unutar globalne dijaspore iz BiH, kao –to je prikazano u ovom izvje–taju.

Konceptualni aparat

Ve ina nau nika o dijaspori se slaže da pokretljivost i migracija ne moraju nuffno rezultirati formiranjem dijaspore kao posebnog oblika kolektivnog identiteta teritorijalizirane grupe ljudi.⁶ Kroz historiju, bilo je mnogo primjera privremenog raseljavanja i migracije, kao i primjera potpune asimilacije migranata u –mainstreamö kulturu zemlje doma ina. Mnogi

¹ Cf. Ramet, S. i Valenta, M. 2011.; Halilovi , 2013a; Efendi , A., Babi , B. i Rebmann, A. 2014; Barslund, M. i dr, 2016; Brochmann, G. 1997.

² Valenta, M. i Strabac, Z. 2013; Halilovi , H. 2013a.

³ MLJPI, 2016: 67-75.

⁴ Filipovi , M. 2007.

⁵ Ramet, S. i Valenta, M. 2011.; Halilovi , H. 2013.

⁶ Uporediti sa Clifford 1997, Cohen 1997, Gilroy 1995, Gonzalez 1992, Hall 1990, Safran 1991, Sheffer 1986 i Vertovec 1999, Halilovich, 2013a.

teoreti ari migracija poku–ali su definirati –ta ta no ini ödijasporuö.⁷ Safranova taksonomija, na primjer, definira dijasporu kao zajednicu sa nekim od sljede ih karakteristika:

i) izvorna zajednica se ra–irila iz domovine u dvije ili vi–e zemalja; ii) sa svojih razli itih geografskih lokacija, oni su vezani zajedni kom vizijom, sje anjem ili mitom o svojim domovinama; iii) imaju uvjerenje da ih nikada ne e prihvatiti njihovi doma ini i stoga razvijaju svoje vlastite kulturne i dru–tvene potrebe; iv) oni ili njihovi potomci e se vratiti u domovinu ukoliko se uslovi pokafu povoljnim; v) trebaju nastaviti pruflati podr–ku domovini, te im stoga zajedni ka svijest i solidarnost omogu avaju da nastave ove aktivnosti.⁸

Safranova druga i tre a karakteristika dijaspore mogu biti irelevantne za mnoge savremene dijasporske zajednice. ak i ako postoji vrsto prihvatanje migranata u zemlji ödoma inaö, mnoge migrantske zajednice se odlu uju da odrflavaju ja e ili slabije veze sa svojom izvornom kulturom, jezikom i domovinom. U ve ini slu ajeva, me utim, ovo ne zna i da e se öoni ili njihovi potomci vratiti u domovinu ukoliko se uslovi pokafu povoljnimö. Ve ina ih se odlu uje ostati u svojim öusvojenimö domovinama i uspje–no savladati svoje önoveö identitete i razlike nastale kao rezultat njihovog dijasporskog iskustva.

Cohen pro–iruje definiciju dijaspore kako bi uklju ila i dobrovoljnu migraciju, te migraciju nastalu kao rezultat izbjegavanja agresije, progona ili ekstremnih te–ko a.⁹ On, tako er, definira razli ite tipove dijaspore u odnosu na glavne uzroke koji su doveli do migracije, kao öfirtveneö (npr. Jevreji, Afrikanci i Jermeni), öradni keö (npr. Indijci), ötrgova keö (npr. Kinezi i Libanci) öimperijalneö (npr. Britanci) i ökulturneö (npr. Karibi) dijaspore. Me utim, kako Tsagarousianou isti e, möfle postojati mnogo ograni enja takvim propisanim tipologijama, s obzirom na to da one "ne uzimaju u obzir raznovrsnost dijasporskog iskustva i ne shvataju u punom obimu skora–nju modernu transnacionalnu pokretljivost koja poprima zna ajno nove oblike".¹⁰ Sli no tome, Skrbi–tvrdi da je "skora–nja moderna transnacionalna pokretljivost" - u kombinaciji sa ekonomskim, kulturnim i politi kim faktorima spojenim sa procesima globalizacije - direktno povezana sa ubrzanim formiranjem dijaspore, izazivaju i na taj na in tradicionalno poimanje dijaspore.¹¹ Novi globalni kontekst flivljenja - koji uklju uje nove tehnologije komunikacije, kao i dostupnost i pristupa nost me unarodnih putovanja - redefinirao je pojam ödomovineö, koja se vi–e ne möfle razumjeti samo kao fizi ka, teritorijalna kategorija. Kako Hall tvrdi, "dijasporiski identiteti su oni koji se sami stalno stvaraju i reproduciraju nanovo, kroz transformaciju i razlike".¹²

Iako bi bilo te–ko na i bilo koju raseljenu grupu koja ispunjava sve kriterije razli itih definicija dijaspore, raseljeni gra ani BiH ispoljavaju mnoge od elemenata dijaspore, kako su je definirali Safran i Cohen. Oni su se "ra–irili iz svoje domovine u dvije ili vi–e zemalja", zapravo u vi–e od pedeset zemalja –rom svijeta. Kako ovaj izvje–taj opisuje, pripadnici dijaspore iz BiH su "sa svojih razli itih geografskih lokacija, vezani zajedni kom vizijom, sje anjem ili mitom o svojoj domovini". Me utim, koncept domovine se ne mora nufno odnositi na postoje u drflavnu strukturu BiH (tj. politi ke entitete u BiH), ve je vi–e povezan sa prili no specifi nim mjestom i lokalnom zajednicom, mjestom odlaska i zami–ljenog povratka. Faktor koji vjerovatno najvi–e spaja raseljene grupe gra ana BiH je njihova özajedni ka svijestö i ösolidarnostö, koji njeguju osje aj kolektivnog identiteta i podijeljene

⁷ Vidjeti, na primjer, Brah, A. 1996; Cohen, R., 1997; Kliford, J. 1997; Hall, S. 1990; Safran, W. 1991; i Barkan, E. i Shelton, M. 1998.

⁸ Safran, W. 1991. 83-84.

⁹ Cohen, R., 1997.

¹⁰ Tsagarousianou, R. 2004: 56.

¹¹ Skrbi–, Z. 1999: 5.

¹² Hall, S. 1990: 235.

odgovornosti da i u novim zemljama nastave pružati podršku svojim izvornim zajednicama. Mnogi od onih koje smo intervjuirali u deset odabranih odredišnih zemalja, opisanih u ovom izvještaju, izražavaju želju da se se jednog dana, oni ili njihovi potomci, "vratiti u domovinu ukoliko se uslovi pokažu povoljniji". Artikulacija takvih želja, te u vezi s njima, ajeva zamisljeni ili planirani povratak u budućnosti, vrlo često su u suprotnosti sa ostavljanjem traga na novom tlu: izgradnja ili kupovina kuća u zemljama koje su naselili, učešće u radnoj snazi, osnivanje sopstvenog biznisa i do različitog stepena aktivno angažiranje ili pokazivanje interesovanja za političke procese u domaćim zemljama.

Društvena pokretljivost obično je izbjeglica iz BiH, koje čine najveći dio svjetske dijaspore iz BiH, se u vezi s njima smatra mjerljivim pokazateljem uspješne integracije u njihove domaćine. Oni koji su uspješno redovno se prepoznaju, a njihov uspjeh proslavlja njihova dijasporska zajednica, kao i mainstream u njihovim domaćim i matičnim zemljama.¹³ Proces integracije je, također, uključivao i prilagođavanje političkih identiteta nekadašnjih građana BiH koji su stekli državljanstvo svojih domaćinih zemalja, čak i ako je to, u nekim slučajevima kao što su Austrija i Njemačka, značilo da su morali birati između svog starog i novog državljanstva. Kako je to opisano u ovom izvještaju, kroz proces uspješne integracije, nekadašnji građani BiH su postali novi Amerikanci, Australijanci, Austrijanci, Danci, Holanđani, Nijemci, Italijani, Slovenci, Meksikanci i Meksikarci. Usvajanje novih političkih identiteta (ne samo pasivno) je prisutno ne samo u ovim, već i u drugim zemljama u koje su se naselili migranti iz BiH.

Trend promjene i prilagođavanja identiteta jasno ukazuje na to da se u posljednjih 25 godina dijaspora iz BiH pomakla od identiteta državljanstva, sve više pokazujući mnoge aspekte građanih, trgovačkih i kulturnih dijaspora, kako je to opisao Cohen.¹⁴ Za mnoge bivše izbjeglice iz BiH, glavni razlog za nastavak života izvan svoje zemlje porijekla je prethodno od ozbiljnog straha od političkog progona¹⁵ do ekonomske potrebe, s obzirom na to da poslijeratna BiH ne pruža dovoljno mogućnosti za zapošljavanje, niti može ponuditi jednak životni standard koji većina migranata iz BiH uviđa u svojim zemljama porijekla. Od neorganiziranih grupa izbjeglica, ratnih žrtava i mnogih različitih zemalja, raseljeni građani BiH su za manje od dva desetljeća prerasli u globalnu mrežu dobro organiziranih, međusobno povezanih teritorijaliziranih zajednica u kojima se odvija bogata i raznovrsna društvena, kulturna i ekonomska razmjena. Mnogo ovog potencijala je ostalo neprepoznato i nedovoljno iskorišteno u kontekstu razvoja BiH. Da bude jasno, ukazivanje na ovaj ogromni potencijal je, djelimično, i cilj ovog izvještaja, ali i cjelokupnog projekta.

Kao i svaka druga migrantska zajednica, građani BiH u dijaspori predstavljaju heterogenu grupu ljudi sa svim pratećim društvenim varijablama koje vrlo često odražavaju lokalnu kulturu i dominantne vrijednosti zemalja u koje su se naselili. Ono što uobičajeno dijeli većinu njenih članova, međutim, jeste iskustvo o migraciji, smještaj u novoj zemlji, življenje daleko od domovine i osjećaj nostalgije za onim što je ostavljeno iza sebe. Mnoga od ovih zajedničkih osjećanja, uspomena i nostalgija se njeguju i žive u društvenim klubovima, udruženjima, kafićima, restoranima i na različitim kulturnim događajima (*zabavama*) organiziranim od strane nekog od mnogih udruženja i klubova, kao i na internetu ili putem društvenih medija.

¹³ Priče o 'uspješnim Bosancima' se često objavljuju u bosanskim dijasporskim medijima, kao i u 'domaćim' medijima u BiH.

¹⁴ Cohen, R., 1997.

¹⁵ UNHCR 2017, Ko je izbjeglica?, <https://www.unrefugees.org/refugee-facts/what-is-a-refugee/>

Osim mnogih udruženja specifičnih za određenu zemlju, klubova, centara, web stranica, blogova i Facebook grupa koje se bave zajedničkim potrebama i predstavljaju građana porijeklom iz BiH u različitim zemljama, mnogi migranti iz BiH odlučuju zadovoljiti svoje društvene potrebe izvan udruženja dijaspora iz BiH kroz neformalne mreže sunarodnika i sunarodnica istomišljenika, kao i unutar "mainstream" kulture njihovih "novih" domovina. U ovom kontekstu, poistovjetavanje sa dijasporom iz BiH nije u tolikoj mjeri poistovjetavanje sa jedinstvenom globalnom zajednicom koliko je poistovjetavanje sa "evropskim Bosancima", "Američkim Bosancima" ili "Australijskim Bosancima", kako je opisano u izvještaju.

Lokalno-globalne veze

Kako je opisano u sveobimnijoj literaturi o dijaspori iz BiH, ali i ilustrirano u izvještaju, ideja pripadnosti dijaspori iz BiH je bazirana na zajedničkim iskustvima migracije ukorijenjenim i u društvenoj stvarnosti i u društvenoj imaginaciji, što pruža osnovu za poseban grupni identitet građana porijeklom iz BiH u inostranstvu. Diaspora iz BiH širom svijeta je prepoznatljiva i po svojim brojnim trans-lokalnim/zavičajnim grupama, koje su obnovile i održale barem neke od aspekata njihovih predmigrantskih lokalnih identiteta, dijalekata i kulturnih običaja.¹⁶

Ovi "trans-lokalni" faktori i migracijski obrasci su otkladni u mnogim dijasporskim mjestima. Na primjer, najveći broj bivših stanovnika općina Zvornik i Višegrad danas živi u Austriji, uglavnom u i oko Beča i Linca.¹⁷ Slično tome, na drugoj strani svijeta, u Melburnu, može se naći najveća "deteritorijalizirana" zajednica Bratka.¹⁸ Mjesto sa najvećim brojem Banjalana su "evropski gradovi" Malmö i Norrköping, dok su St. Louis u SAD-u neki prozvali "malom Sarajevom", zbog velikog broja imigranata iz Sarajeva i istočne Bosne.¹⁹

Ove migracije i obrasci naseljavanja su stvoreni zbog socijalnih mreža, običajno zasnovanih na porodičnim vezama, prijateljstvima i lokalnim zajednicama iz izvorne domovine, što je fenomen koji se opisuje kao "člančana migracija". Deteritorijalizirane BiH zajednice održavaju snažne veze sa svojim "sestrinskim" zajednicama u mnogim drugim zemljama prijema, kao i sa svojim "matičnim", rodnim mjestom i domovinom. Ova povezanost "trans-lokalnim" mrežama daje transnacionalni i globalni karakter.

Prilikom istraživanja i bavljenja "trans-lokalnim" dijasporskim grupama i njihovim ekonomskim potencijalom, važno je razumjeti historijat njihovih migracija. Naime, nisu svi građani BiH napustili zemlju "odjednom", ili nekom slučajnom nesrećom. Dok su prve izbjeglice koje su stigle u susjedne i evropske zemlje bile iz gradova poput Zvornika i Prijedora, dalje, tokom rata 1990-ih godina, mnogo više izbjeglica, skoro iz svakog mjesta u BiH, ali većinom iz zapadnog, sjevernog i južnog dijela zemlje, pridružilo im se u izbjeglištvu. Kako se približavao kraj rata, hiljade izbjeglica iz istočne Bosne je prešlo granice mnogih evropskih zemalja ili u je okviru specijalnih izbjegličkih programa, migriralo u SAD, Kanadu ili Australiju. Trend je nastavljen u godinama nakon rata, a usporen je u ranim 2000-im. Sve navedeno je uticalo na to kako i gdje su osnovane trans-lokalne dijasporske zajednice iz BiH.

---

¹⁶ Halilović, H. 2011, 2013a.

¹⁷ Franz, B. 2003, 2005; Halilović 2013c.

¹⁸ ibid

¹⁹ Wai, H.C. na al, 2010.

METODOLOGIJA I PRISTUP ODABIRU UZORKA

Ova studija je zasnovana na kvantitativnom i kvalitativnom istraživanju provedenom između u avgusta i novembra 2017. godine u deset naprijed spomenutih zemalja. Svaki od dva seta istraffiva kih metoda uklju ivao je uzorak od oko 1.000 ljudi koji su direktno u estvovali u istraffivanju.

Kvantitativno istraživanje

Kvantitativni podaci su prikupljeni putem online ankete, provedene putem *Survey Monkey* sajta, između u septembra i novembra 2017. godine. Upitnik je bio sastavljen od 71 pitanja i dostupan u odabranim zemljama putem online linka. Pitanja je osmislio istraffiva ki tim sastavljen od grupe interdisciplinarnih nau nika iz oblasti antropologije, sociologije, ekonomije, politi kih nauka i me unarodnih studija. Odgovorni koordinatori iz IOM-a, MLJPI-a i UNDP-a su pruflili vrijedne inpute, komentare i sugestije u procesu osmi-ljavanja ankete, koja je bila prilago ena tako da zabiljeffi glavne karakteristike dijaspore iz BiH, uklju uju i njene stavove, pona-anja i odnos prema BiH. Cilj ankete bio je da pruffi pregled demografskih, sociolo-kih, ekonomskih i dru-tveno-kulturnih faktora koji se odnose na dijasporu iz BiH, a posebno na razvoj. Upitnik je obuhvatao niz pitanja sa kratkim i opcionim odgovorima i bio je dostupan na jednom od slufbenih jezika u BiH (tj. na bosanskom, hrvatskom i srpskom), kao i na engleskom jeziku. Anketu su na svaki jezik preveli kvalificirani i obu eni prevodioci.

Metoda odabira uzorka iskori-tena za online anketu, predstavljala je zapravo svrsishodno uzorkovanje i primijenjena je u deset naprijed spomenutih odredi-nih zemalja. Svrsishodni uzorak je uzorak koji nije vjerovatan, u kojem su ispitanici izabrani na osnovu karakteristika stanovni-tva i cilja studije. Uzorak je reprezentativan za cjelokupnu populaciju dijaspore iz BiH, s obzirom na to da deset odabranih zemalja öpokrivaö ve inu dijaspore iz BiH -irom svijeta. Broj ispitanika koji su ispunili anketu bio je ne-to manji od 1.000 pojedinaca (973). Statisti ki posmatrano, ovo je solidan reprezentativni uzorak za veli inu populacije, koja se, kada se uzme u obzir druga i tre a generacija, procjenjuje na negdje između u 1,6 i 2,4 miliona. Ustvari, kada se na osnovu ovih brojki primijeni uobi ajeni nivo pouzdanosti od 95% i margina gre-ke od 5%, reprezentativni uzorak se moffe izra unati na 385 pojedinaca, -to je znatno nifle od stvarnog anketnog uzorka iskori-tenog u studiji.²⁰

Kako je opisano u prvom poglavlju, uzorak je, tako er, reprezentativan u odnosu na starosnu dob i spol i uklju ivao je druge identifikacijske kriterije grupe, kao -to su etni ka, regionalna, dru-tvena ili profesionalna pozadina. Kako bi se pripadnici dijaspore iz BiH informirali o projektu öDijaspore za razvojö (D4D), te bili pozvani da u estvuju, upitnik je na-iroko promoviran u medijima dijaspore, udruflenjima dijaspore, vjerskim organizacijama, na dru-tvenim mreflama i na zvani nim portalima glavnih organizacija dijaspore iz BiH iz svake zemlje, kao i na internet stranicama ambasada BiH, IOM-a i MLJPI-a. U e- e u anketi je bilo anonimno, dobrovoljno, zasnovano na vlastitom izboru i kompletirano na internetu, a sve kako bi bilo -to prikladnije ispitanicima. Ovaj uzorak se moffe smatrati reprezentativnim jer istraffiva i nisu neposredno sami nudili anketu niti je kori-tena lako pristupa na ili lan ana metoda odabiranja uzorka. Uvjereni smo da demografske karakteristike - u pogledu spola i starosne dobi prije svega - odraflavaju raspodjelu obi no vi enu u ukupnom stanovni-tvu.

²⁰ Vidjeti <https://www.surveymonkey.com/mp/sample-size-calculator/>

Više detalja o kvantitativnom istraživanju, uključujući i odabir uzorka i stvarne podatke, može se pronaći u prvom poglavlju.

Kvantitativni podaci, koji predstavljaju sveobuhvatan statistički profil dijasporu iz BiH u deset odabranih zemalja, detaljno su opisani, analizirani i tumačeni u prvom poglavlju izvještaja.

Kvalitativno istraživanje

Kvalitativni podaci prikupljeni su putem fokus grupa, dubinskih grupnih intervjua, običem u liceu dubinskih pojedinačnih intervjua, te etnografskom metodom/ metodom promatranja. Većina kvalitativnog istraživanja provedena je od strane istraživača običem u liceu, dok su neki intervjui obavljani online (putem Skype-a, Zoom-a, Facebooka i drugih medija), u svakoj od deset zemalja. Učeno je izmeću jedne i osam fokus grupa po zemlji (sa rasponom od 5 do 16 učesnika), u deset zemalja (osim u Italiji). Osim toga, posmatranje učesnika u Australiji i SAD-u je uključivalo i događaje na kojima je prisustvovalo po nekoliko stotina pripadnika dijasporu iz BiH. U učesnicima uključeni u kvalitativnu studiju poticali su iz oko 200 različitih organizacija dijasporu i istraživanje je provedeno u 26 različitih gradova. Oko jedne četvrtine učesnika nije imalo nikakvih formalnih veza sa organizacijama dijasporu. U učesnicima su imali različito etničko i etničko miješano porijeklo. Oni su, također, imali različitu lokalnu i regionalnu pozadinu u Bosni i Hercegovini i obuhvatili su predstavnike različitih migracionih talasa. Obuhvaćeno je približno jednak broj muškaraca i žena kao i pripadnika različitih starosnih grupa. Ispitanici uključeni u fokus grupa predstavljali su kulturne, poslovne, akademske, omladinske, ženske i opće organizacije dijasporu. Većina pojedinačnih intervjua je trajala između 60 i 90 minuta, dok su fokus grupe trajale između 1,5 i 3 sata.

Australija

Istraživačke lokacije za običem u liceu intervjue i fokus grupe u Australiji obuhvatile su Melbourne, Sidney i Brisbane, gradove sa najvećim brojem migranata iz BiH u ovoj zemlji, dok su pripadnici dijasporu iz BiH u Adelaidu i Perthu bili uključeni putem istraživanja uz posredovanje digitalnim putem. Ukupno je održano pet odvojenih fokus grupa sastavljenih od 8 do 16 osoba. Fokus grupe su obuhvatile: 1) mlade 2) poslovne ljude 3) akademske građane i profesionalce 4) mješovitom društvenu grupu i 5) žene. Fokus grupe su nadopunjene sa dva pojedinačna intervjua - sa ambasadorom Bosne i Hercegovine u Australiji, gospodinom Mirzom Hajrićem i sa gospodinom Hakki Suleymanom, predsjedavajućim Migrantskog resursnog centra Sjeverozapadne oblasti u Melbourneu. Osim toga, obavljeno je oko 60 pojedinačnih intervjua (koji su se kretali od kratkih razgovora do dvosatnih intervjua) te je izvršeno i posmatranje učesnika na dva društvena događaja na kojima je prisustvovalo oko 500 ljudi.

Austrija

Istraživačka lokacija za dijasporu iz BiH u Austriji je bila Beč, gdje flivši, radi i/ili studira najveći broj migranata iz BiH. Održane su dvije fokus grupe/grupna intervjua i deset pojedinačnih (liceu u liceu i online) intervjua. Fokus grupe su obuhvatile između 4 i 8 učesnika, dok su grupni intervjui obuhvatili 2 do 4 osobe. Jedna fokus grupa je obuhvatila mješovitom članova organizacija dijasporu iz BiH i onih koji nisu bili povezani niti sa jednim dijasporskim udruženjem. Druga fokus grupa je bila sa poslovnim muškarcima i ženama porijeklom iz BiH u Austriji. Pojedinačni intervjui je obavljen sa članom osoblja Ambasade BiH u Beču. Također, obavljen je i intervjui sa zvaničnikom koji predstavlja Austrijski ured

za bilateralnu saradnju i radnu politiku (*Bilaterale Zusammenarbeit in Arbeitsmarktpolitik, Sozialministerium*).

Danska

Većina slučajeva u lice u intervjuu obavljena je u Kopenhagenu, gdje se nalazi krovna organizacija za dijasporu iz BiH, kao i Ambasada BiH, a koji se uopće ne govore i, smatra centrom aktivnosti dijaspore iz BiH u Danskoj. Jedna fokus grupa (poslovni ljudi, rukovodstvo dijasporskih organizacija i članovi dijasporskih zajednica) je organizirana u Kopenhagenu, uz učešće četiri osobe. Dodatnih šest dubinskih intervjuu obavljeno je lice u lice. Sa još deset pojedinaca obavljani su kraći intervjui, telefonski razgovori i razmijenjena elektronska pošta.

Njemačka

Većina slučajeva u lice u intervjuu obavljena je u Stuttgartu i Minhenu, gdje se nalaze velike zajednice dijaspore iz BiH, ali gdje također postoje i formalna udruženja dijaspore. Održane su dvije fokus grupe: jedna fokus grupa (akademski građanin, mještovita dijasporska zajednica, skorašnji migrant, student) organizirana je u Minhenu sa četiri pojedinca dok je druga fokus grupa sa četiri pojedinca organizirana putem Skype-a, jer su učesnici poticali iz različitih dijelova Njemačke (mještovita dijasporska zajednica, vjerska organizacija, poslovna osoba) sa drugom četira pojedinca. Također se ti četiri intervjuu u lice u lice, obavljeno je 10 dubinskih intervjuu. Kraći intervjui, razgovori putem telefona i razmjena elektronske pošte je, također, obavljena sa dodatnih dvanaest osoba.

Italija

Devet dubinskih slučajeva u lice u lice i online intervjuu obavljeno je sa pripadnicima dijaspore iz BiH koji žive u Milanu, Bolonji, Veroni i Rimu. Također, obavljani su i intervjui sa Jasnom Martinovićem, vice konzulom pri Konzulatu BiH u Milanu i Veselom Planinićem, koja je bila uposlena kao ministar savjetnik u Ambasadi BiH u Rimu. Također učesnici su bile žene, a tri muškarci. Poticali su iz različitih etničkih grupa i mjesta u BiH.

Holandija

Deset dubinskih slučajeva u lice u lice intervjuu obavljeno je u Amsterdamu i Hagu, uključujući i u Sarajevu, s obzirom na to da je jedan od ispitanika, vlasnik firme, boravio u BiH. Svaki od intervjuu je trajao između jednog i dva sata. Kraći intervjui, razgovori putem telefona i razmjena elektronske pošte u vezi sa projektom, također su obavljani sa još deset pojedinaca. U Ambasadi BiH u Hagu održana je jedna fokus grupa sa pet učesnika (članovi organizacije dijaspore iz BiH, poslovni ljudi, akademski građanin i skorašnji migrant).

Slovenija

Kvalitativno istraživanje koje je obuhvatilo dvije fokus grupe, četiri grupna intervjuu i četiri dubinska pojedinačna u lice u lice intervjuu provedeno je u Ljubljani i Velenju. Osim toga, obavljena su i dva dubinska online intervjuu sa predstavnicima dijaspore iz BiH u Mariboru i sa jednim u Ljubljani. Fokus grupe su obuhvatale 5 do 7 ljudi, dok su grupni intervjui uključivali 2 do 4 osobe. Ispitanici i učesnici fokus grupa predstavljali su kulturne, omladinske i opće organizacije dijaspore. Osim sa pripadnicima dijaspore iz BiH, obavljani je

i grupni intervju sa visokorangiranim članovima osoblja Ambasade Bosne i Hercegovine u Sloveniji i pojedinačni intervju sa zvaničnikom Službe za zapošljavanje (sjednice) u Ljubljani, Odsjek za zapošljavanje stranih državljana.

Švedska

Većina sličica u liceu intervjua obavljena je u Stokholmu, Malmeu i Motali, gdje egzistiraju velike zajednice i udruženja dijaspora iz BiH. Jedna fokus grupa (švedska organizacija dijaspora iz BiH, poslovni ljudi, akademski članovi i mješovita grupa zajednice dijaspora iz BiH) organizirana je u Malmeu za osam uesnika dok je druga organizirana u Motali (švedska organizacija dijaspora iz BiH, poslovni ljudi i mješovita grupa zajednice dijaspora) sa pet uesnika. Tako se ti četiri intervjua sličica u liceu, obavljena je 10 dubinskih intervjua. Kraćni intervjui, razgovori putem telefona i razmjena elektronske pošte u vezi sa projektom također su obavljena sa još dvanaest pojedinaca.

Švicarska

Istraživačke lokacije za fokus grupe, te grupne i pojedinačne intervjue su bili Zurich i Bern. Dvije fokus grupe su obuhvatile devet uesnika koji su predstavljali kulturna udruženja i poslovnu mrežu dijaspora iz BiH. Osim toga, provedeno je deset pojedinačnih intervjua i posmatranje uesnika prvog *i-dijaspore* sastanka ekspertne grupe iz oblasti kulture (9 uesnika). Ispitanici i uesnici fokus grupa predstavljali su kulturne, poslovne, akademske, omladinske i opće organizacije dijaspora. Uključeno je bio jednak broj muškaraca i žena, kao i različite starosne skupine.

Sjedinjene Američke Države

Većina sličica u liceu intervjua i fokus grupa održana je u St. Louisu, (Misuri), Atlanti (Džordžija) i Chicagu (Ilinois), u kojima borave velike zajednice dijaspora iz BiH. U ova tri grada, održano je ukupno 8 fokus grupa (mladi, švedske organizacije dijaspora iz BiH, poslovni ljudi i mješovite grupe dijasporske zajednice). Svaka fokus grupa se sastojala od 6 do 10 osoba. Kada su u pitanju intervjui sličica u liceu, obavljena su 33 dubinska intervjua. Kraćni intervjui, razgovori putem telefona i razmjena elektronske pošte vezano za projekat su također obavljena sa još 35 osoba. Osim toga, provedeno je posmatranje uesnika kao i razgovori o projektu na nekoliko događaja u zajednici, uključujući i Bosanski festival, kojem je prisustvovalo nekoliko hiljada pripadnika dijaspora iz BiH, te jedan izlet u organizaciji bosanske zajednice i promocija jedne knjige. Također, obavljena su sličica u liceu intervjui sa tri člana osoblja Ambasade Bosne i Hercegovine u Washingtonu D.C., tri člana osoblja Generalnog konzulata Bosne i Hercegovine u Chicagu i sa dva člana osoblja Savjetodavnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu (ACBH) u Washingtonu, D. C.

Pojedinačni izvještaji o zemljama (poglavlja 2-11) u velikoj su mjeri zasnovani na kvalitativnim podacima prikupljenim u svakoj zemlji. Izvještaji opisuju ključne karakteristike dijaspora iz BiH u pojedinim zemljama. Zbog različitih demografskih i društveno-ekonomskih podataka prikupljenih od strane vladinih agencija u svakoj od zemalja, postoje varijacije u pogledu na činjenice koji su neki aspekti dijaspora iz BiH profilirani i opisani u izvještajima o zemljama. Međutim, svi izvještaji prate istu strukturu, što ih čini uporedivim jednih sa drugima.

POGLAVLJE I

Prebrojavanje (računanje na) dijasporu(u) iz BiH

(igra rije i eng. *Counting (on)*)

Uvod

Ovo poglavlje se zasniva na kvantitativnim podacima prikupljenim *online* anketom koja se sastoji od 71 pitanja i kojoj se može pristupiti putem linka u odabranih deset zemalja, među kojima su Australija, Švedska, Italija, Holandija, Slovenija, Njemačka, Danska, Mađarska i SAD. Upitnikom se procjenjuju demografski, kulturni i ekonomski indikatori u dijaspori iz BiH, kao i relevantni stavovi, politička i percepcije koji se odnose na BiH i migraciju.

Studija, prva ovog opsega, pokazala se na mnogo načina kao izazovan zadatak. Slični izazovi i ograničenja, kada je u pitanju prikupljanje podataka o migrantima iz BiH, zabilježeni su u ranijim, manjim studijama o dijaspori iz BiH. Na primjer, studija u Švedskoj, u okviru koje su istraživani pomirbeni stavovi članova dijasporu u poređenju sa stavovima lokalnog stanovništva u BiH, zasnivala se na uzorcima u zemlji sa fokusom na prezimena pojedinaca.²¹ Kroz nedavni istraživački projekat, koji je finansiralo Evropsko istraživačko vijeće, provedeno je opsežno istraživanje različitih dijasporskih grupa u pet zemalja u Evropi, i to istraživanje je pokazalo da postoje poteškoće u prikupljanju podataka u dijasporskim grupama, naročito onim u kojima su osobe koje pripadaju drugoj ili trećoj generaciji.²² Slični problemi su se pojavili u studijama o dijaspori iz BiH u Mađarskoj, koje su, da bi se dobila slika o raznolikoj pripadnosti migranata iz BiH, morale biti proširene kako bi bili pokriveni pojedini segmenti srpske i hrvatske dijasporu u toj zemlji.²³

Studije poput ovih često ukazuju na poteškoće kada je u pitanju kvantitativno istraživanje dijasporu iz BiH. Na primjer, često su u pitanju dvije ili tri generacije građana porijeklom iz BiH koji žive u zemljama preseljenja, koji imaju različite veze sa zemljom porijekla, zbog čega je potrebno istraživati i različita pitanja u zavisnosti od toga o kojoj je generaciji riječ. Osim toga, budući da je ovaj projekat bio prvi pokušaj države BiH da uradi nešto takvo, moraju se razmotriti i pitanja vezana za povjerenje pojedinaca iz dijasporu. Nadalje, malo je u inkovitim načinima informacija o istraživanju među članovima dijasporu s obzirom na to da je broj osoba koje su uključene u organizacije i udruženja dijasporu nizak u poređenju sa stvarnim brojem pripadnika dijasporu iz BiH.

Kvantitativni i kvalitativni podaci prikupljeni kroz ovaj projekt, u vrijeme pisanja ovog teksta, ipak predstavljaju najsveobuhvatnije istraživanje o dijaspori iz BiH na tri kontinenta i u deset zemalja. Koliko su autori upoznati, do danas nije bilo novijih i reprezentativnih na državnom nivou podataka o javnom mišljenju dijasporu iz BiH, naročito o mišljenju u vezi sa razvojem. Sveobuhvatnim upitnikom, koji je korišten za ovaj projekat, obuhvaćen je veliki spektar političkih, ekonomskih, kulturnih, ekonomskih i socijalnih pitanja, uključujući i institucionalne i političke stavove dijasporu iz BiH kada su u pitanju trenutni problemi u zemlji i lokalnim zajednicama iz kojih potiču, kao i njihovu percepciju i iskustvo u zemljama prijema. Našetak podataka, po svojoj prirodi, obuhvata više sektora i omogućava uporednu analizu. Ne

²¹Hall, J. i Kostić, R. 2009.

²²Projekat 'Dijaspora i osporavani suverenitet', koji je pokrenulo Evropsko istraživačko vijeće, sprovedeno je na Univerzitetu u Warwicku u periodu 2012.-2017. Iako je inicijalno predviđeno da se istraživanjem obuhvati i dijaspora iz BiH, zbog određenih faktora, finalno istraživanje nije. Na publikaciju zasnovanu na podacima ovog istraživanja se još uvijek čeka.

²³Iseni B. 2012 i Iseni, B. i saradnici 2014.

postoji razlog da se vjeruje da zabilježeni stavovi nisu vrsti i kao takvi mogu se tumačiti kao opći trend prisutan zadnjih nekoliko godina.

Ograničenje koje potencijalno utiče na pouzdanost nalaza je relativno kratak vremenski period u kojem su podaci sakupljeni. Kada se uzme u obzir da su podaci prikupljeni za manje od 70 dana, moguće je da predstavljaju mišljenja samo onih ispitanika koji su dobro povezani ili sa organizacijama dijaspora iz BiH ili BiH medijima i/ili su upoznati s ovim projektom. Mnogo manje je vjerovatno da je upitnik, naročito *online* upitnik, na bilo koji način do starijih generacija pripadnika dijaspora ili osoba koje ne održavaju redovan kontakt sa BiH, ili članovima porodice koji možda još uvijek žive u BiH, kako je ranije navedeno. Dugi vremenski period za prikupljanje podataka bi omogućio dublje i preciznije prikupljanje podataka, što bi rezultiralo većim brojem zaključaka i povećalo vjerodostojnost i pouzdanost rezultata istraživanja.

Osim toga, kao posljedica ranijih ograničenih podataka o javnom mišljenju dijaspora iz BiH o BiH i, naročito razvoju, ovom pionirskom prikupljanju podataka nedostaje poređenje sa ranijim sličnim podacima. Ipak, istraživanje predstavlja pregled kroz sektore dijaspora iz BiH u deset zemalja. Na osnovu prikupljenih podataka mogu se donijeti bitni zaključci, s ciljem unaprjeđenja ovakve buduće studije koja, zajedno sa ostalim dijelovima finalnog izvještaja, može pomoći razvoju strategije za dijasporu i povećati razumijevanje dinamike dijaspora iz BiH.

Upitnik

Upitnik, koji je kreirala grupa interdisciplinarnih naučnika koji su specijalizirani za studije o dijaspori BiH i u saradnji sa Međunarodnom organizacijom za migracije (IOM), Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice (MLJPI) i UNDP-om, sastavljen je tako da prikazuje osnovne karakteristike dijaspora iz BiH. Cilj upitnika je bio omogućiti pregled demografskih, socioloških, ekonomskih i socio-kulturoloških faktora koji se odnose na dijasporu iz BiH, a naročito na razvoj. Upitnik uključuje niz pitanja na koje se daju kratki odgovori i pitanja višestrukog izbora, na jednom od službenih jezika BiH (bosanski, hrvatski i srpski) i na engleskom jeziku. Upitnik su na sve jezike preveli kvalificirani prevoditelji.

Uzimanje uzoraka

Metoda uzimanja uzorka za *online* upitnik je uzorkovanje sa svrhom, implementirana u deset ranije spomenutih zemalja odrednica. Uzorak sa svrhom je neprobabilistički uzorak, gdje se ispitanici biraju na osnovu karakteristika populacije i cilja studije. Očekujemo da je uzorak reprezentativan za kompletnu populaciju dijaspora iz BiH s obzirom na to da je u deset izabраниh zemalja većina dijaspora iz BiH u svijetu i da su to zemlje sa najvećom populacijom dijaspora iz BiH. Broj ispitanika je malo manji od 1.000, što predstavlja statistički reprezentativan uzorak ukupnog broja dijaspora iz BiH. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice je procijenilo da ima oko 2 miliona pripadnika dijaspora iz BiH, uključujući i drugu i treću generaciju. Stoga je reprezentativan uzorak 385 osoba kada se primijeni nivo pouzdanosti od 95% i granice dozvoljene greške od 5%; što je znatno niže od stvarnog uzorka koji je prikupljen²⁴.

---

²⁴Vidjeti <https://www.surveymonkey.com/mp/sample-size-calculator/>

S obzirom na veličinu uzorka, izračunali smo da su granice dozvoljene greške za populaciju od 1,5 miliona pripadnika dijaspore 3,16. To znači da, ako je 50% od ukupnog uzorka odabralo određeni odgovor (da ili ne), možemo reći s pouzdanosti od 95%²⁵ da, kada bi ispitali kompletnu dijasporu iz BiH, njihovi stvarni odgovori bi bili negdje između 47% i 53%.

Uzorak se može smatrati reprezentativnim ako upitnik nije direktno vodio istraživač. Niti je bila uključena metoda prigodnog uzorka ili metoda slučajne grube. Umjesto toga, upitnik je bio anonim i dobrovoljan. Ispitanici su sami birali da učestvuju i upitnik se popunjavao *online* kada je to odgovaralo ispitanicima. Da bi pripadnici dijaspore iz BiH bili informirani o projektu 'Dijaspore za razvoj' (D4D) i pozvani da učestvuju, upitnik je reklamiran putem medijskih kanala dijaspore, udruženja, vjerskih organizacija, putem društvenih mreža i službenih portala najvećih organizacija dijaspore iz BiH u svim zemljama, kao i na stranicama ambasada BiH, IOM-a i MLJPI-a. Članovi istraživačkog tima su osigurali da budu uključeni pripadnici dijaspore različitog etničkog, regionalnog, socijalnog i profesionalnog porijekla, tako da su kontaktirali radne organizacije i mreže pripadnika dijaspore i zamolili ih da prošire informaciju o upitniku u svojim mrežama.

Između septembra i novembra 2017. godine upitnik je implementiran kroz *Survey Monkey* alat. Generalno govoreći, sigurni smo da demografske karakteristike, koje se odnose na spol i starost, uglavnom odražavaju distribuciju koja je najčešće prisutna kod cjelokupne populacije. Na primjer, u ispitivanju je uključeno jednak broj muškaraca i žena, kao i standardan oblik piramide populacije.

Ipak, prihvatamo da naša metoda uzorkovanja, kao u bilo kojoj studiji, nije bez ograničenja. Prvo ograničenje je povezano sa prirodom samog *online* upitnika, a koji obično koriste osobe koje su iskusni korisnici tehnologija i koje imaju pristup internetu, a može proći i onima koji imaju ograničen pristup internetu, kao što su starije osobe. Da bi ova neravnoteža bila svedena na minimum, distribuirali smo i anonimne upitnike starijim osobama u različitim organizacijama dijaspore iz BiH u svim zemljama uključujući i istraživanje. U pojedinim slučajevima ispitivanje je provedeno iako kako bi se pomoglo onima koji imaju ograničenja kada su u pitanju pristup i iskustvo u korištenju tehnologija. Isto tako, dali smo preporuku da članovi porodice koji su informatički pismeni pomognu onim članovima kojima je pomoć u korištenju interneta potrebna. Stopa starijih osoba u uzorku (167/973, ili 17%), za koje pretpostavljamo da su manje vjerojatno kada je u pitanju korištenje *online* alata potvrđuje da su dovoljno uključeni u uzorak i da mogu a neravnoteža kada je u pitanju uključeno ne utiče pretjerano na ukupne rezultate.

Još jedno ograničenje *online* upitnika se odnosi na metodološki grešku uslijed neodzivne i sistemsku grešku odabira. *Online* upitnici se zasnivaju na šotvorenom angažiranju, što znači da se ne može kontrolirati ko ispunjava upitnik, niti da li ispitanik odgovara demografskim podacima koji su pruženi. Iako je ovo u inkovirano in da se poveća broj ispitanika, može rezultirati sistemskom greškom odabira, gdje je vjerovatnije da će osobe koje su zainteresiranije za temu učestvovati u anketi, ili jedna osoba može dati više odgovora. Stoga će pripadnici dijaspore iz BiH, koji su povezani sa BiH i imaju veliko interesovanje da doprinesu razvoju BiH, vjerovatnije popuniti upitnik. Ipak, uprkos činjenici da takva sistemski greška odabira može uticati na to da je uzorak manje reprezentativan u odnosu na generalnu populaciju ljudi porijeklom iz BiH koji borave vani (šira definicija dijaspore),

---

²⁵Pouzdanost od 95% je najčešći i stepen koji se koristi pri određivanju veličine uzorka.

takva pristrasnost može uticati na to da uzorak bude reprezentativniji u odnosu na ciljnu populaciju iz dijaspore (ušla definicija dijaspore), ili pojedince koji se identificiraju sa zemljom i može doprinijeti njenom razvoju. U tom slučaju, uzorkovanje ovih osoba omogućava detaljniji uvid za nastavak i implementaciju ovog projekta.

Konačno, kada su u pitanju *online* upitnici, uvijek postoji mogućnost špristrasnosti interesnih grupa ili tendencija pojedinaca i organizacija koje imaju interes kada su u pitanju rezultati istraživanja da popune upitnike više puta, kao i da utiču na druge ili ih ohrabruju da popune upitnike kako bi uticali na rezultate. S obzirom na to da je većina organizacija dijaspore iz BiH, koje su bile uključene u anketu, kontaktirana zahvaljujući mailing listama MLJPI-a, ambasada BiH, IOM-a, organizacija dijaspore iz BiH i lista koje su prikupili doma i istraživa i (interesne grupe projekta), špristrasnost interesnih grupa može biti ograničena na projekt. Budući da ispitivanja dijaspore iz BiH bi potencijalno mogla imati koristi od dugog perioda istraživanja i kontaktiranja organizacija dijaspore koje nemaju uspostavljene veze sa ključnim institucijama u BiH. Alternativno tome, MLJPI i ambasade iz cijelog svijeta mogu imati stalne pozive na svojim internet stranicama za sve organizacije dijaspora iz BiH i pojedince kako bi se omogućilo ažuriranje njihovih kontaktnih informacija s ciljem da se u budućnosti smanje takve sistematske greške.

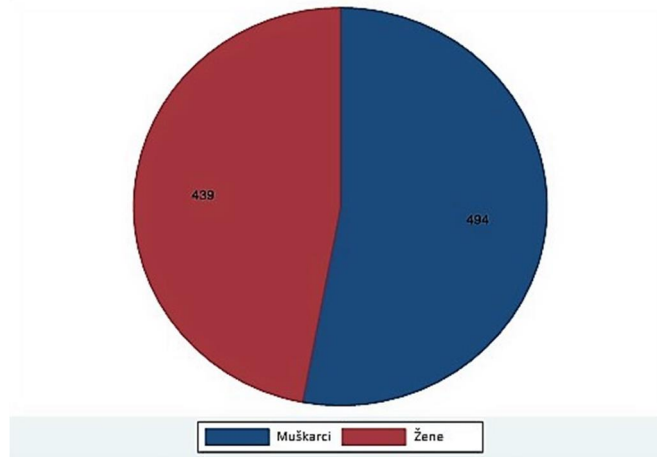
Analiza

U provedenoj analizi korišten je statistički softver *Stata 14*, a urađena su opisna analiza i unakrsni tablični prikaz kako bi bili istražen podaci. Da bi se ispitalo da li je postojala značajna poveznica među varijablama, proveden je Hi-kvadrat test. ANOVA analiza je provedena da bi bile ispitane razlike među različitim grupama. Pitanja sa vrlo malom stopom odgovora su posebno zabilježena u toku analize podataka, i u slučajevima kada se pouzdanost pitanja dovodila u pitanje zbog malog broja odgovora, ti rezultati nisu tumačeni, niti su predstavljeni u izvještaju kako bi bile izbjegnute sistematske greške. Na kvantitativnu analizu sačinjavale su opisne interpretacije demografije i druge opće karakteristike ispitanika, mapiranje postojećih obrazaca, tumačenje rezultata i diskusija.

DEMOGRAFIJA

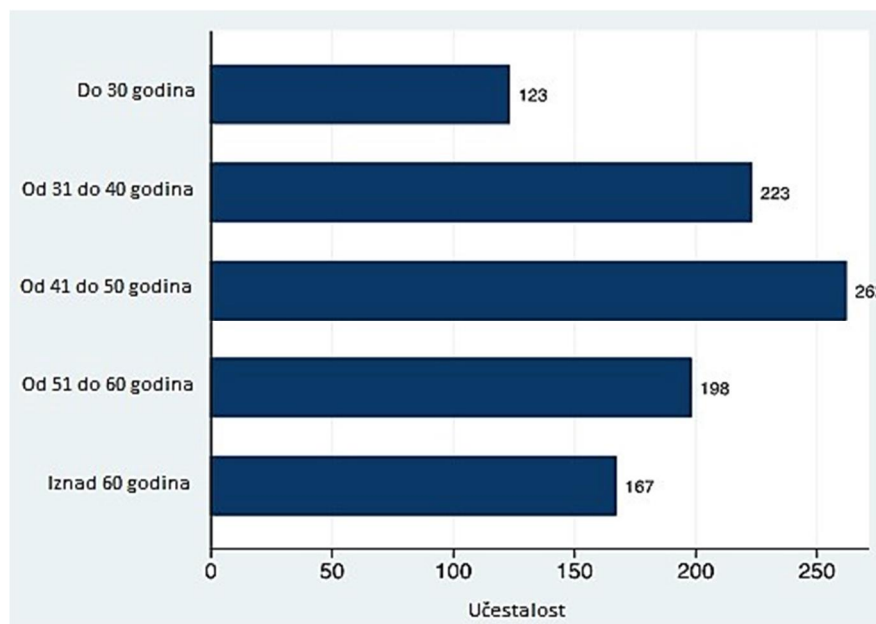
Spol

Ukupan projektni uzorak je 937 ispitanika, a svi su pripadnici dijaspore iz BiH koji žive u deset zemalja u kojima je dijaspora iz BiH mapirana u sklopu projekta Dijaspore za razvoj. Od njih, 50,8% (br=494) su muškarci, što je prilično u skladu sa procjenama ukupnog broja muškaraca i ženske populacije BiH iz 2017. godine.

Starosna dob

Uzorak dijaspora iz BiH je reprezentativan i kada je u pitanju starosna dob i u njemu su uglavnom osobe srednjih godina. Konkretno, 13% uzorka su bile osobe starosne dobi do 30 godina, 70% su bile osobe između 30 i 60 godina i 17% su osobe preko 60 godina. Široka distribucija uzorka, uz značajan procenat osoba srednjih godina koje su zaposlene, ukazuje na to da postoji mogućnost angažmana i ulaganja unutar svih dobnih skupina, naročito među odraslim zaposlenim osobama.

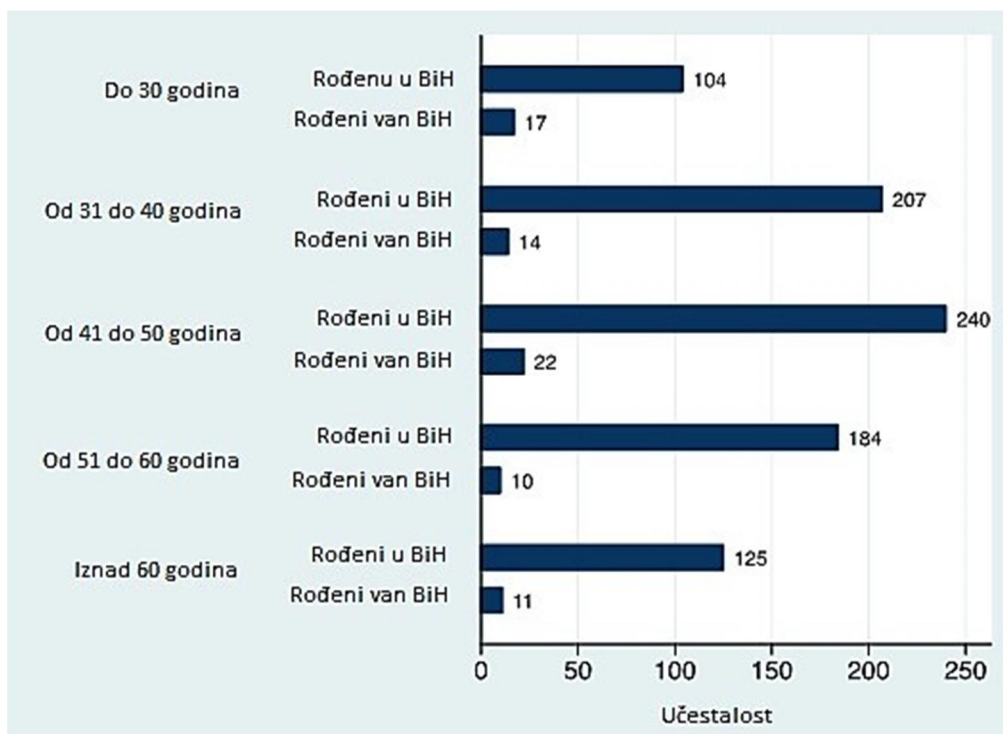
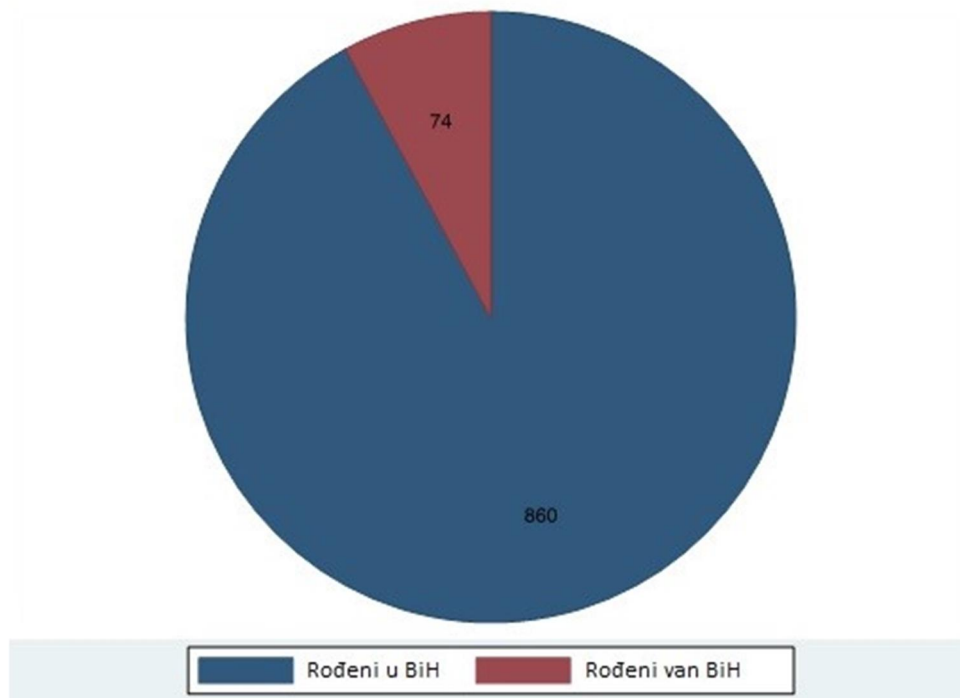

Mjesto rođenja i starosna dob prema mjestu rođenja

Od 934 osobe, koje su odgovorile na pitanje o mjestu rođenja, 92% su se izjasnile da su rođene u BiH, dok su ostali rođeni van BiH. Interesantan je i podatak da je u svim dobnim skupinama mnogo veći broj osoba koje su rođene u BiH u odnosu na one koje su rođene van BiH, naročito u skupini osoba srednjih godina (31 do 50 godina).

Uzimajući u obzir da je veća dijaspora iz BiH nastala kao posljedica sukoba 1990-ih, ovakvo stanje ne iznenađuje. Kao što se vidi u prikupljenim kvalitativnim podacima, prva generacija dijaspora iz BiH osjeća da je više povezana sa BiH i ima više interesa u BiH u

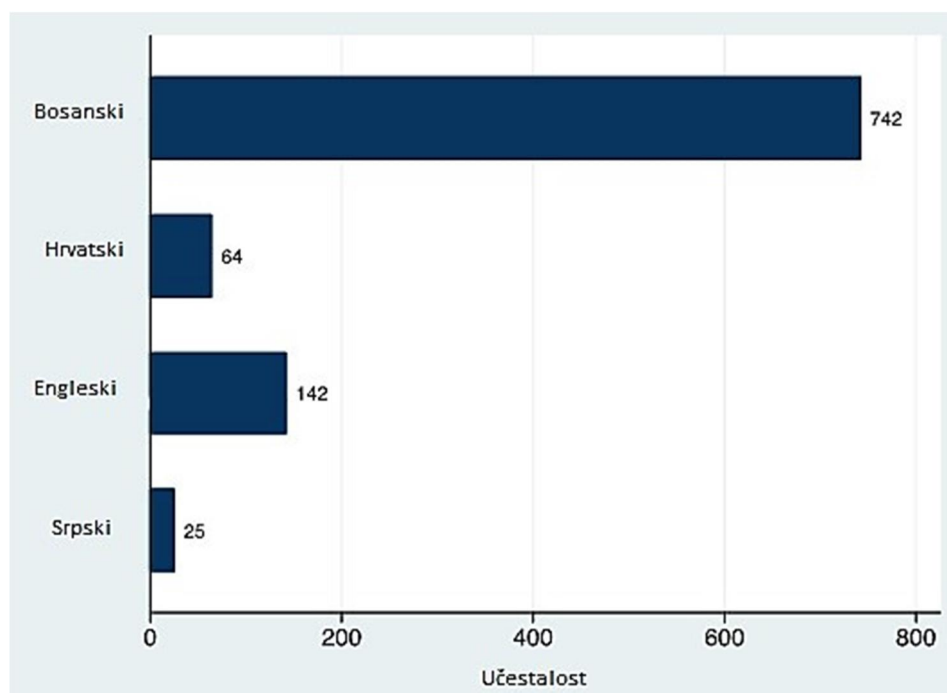
odnosu na drugu i tre u generaciju Bosanaca i Hercegovaca, i stoga je ve a vjerovatno a da e u estvovati u ovakvim projektima, koji se odnose na njihovu domovinu.

Odabrani jezik

Odabrani jezik ispitanika je u najvećem broju slučajeva bio bosanski (76%), zatim engleski (14,5%), hrvatski (6,5%) i srpski (3%). Drugim riječima, većina je ispitanika izabrala bosansku verziju upitnika, a gotovo 85% njih su odgovarali na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku, što ukazuje na vjernost i obožavanje maternjeg jezika među dijasporom iz BiH. Izbor maternjeg jezika vrlo vjerovatno, kako smo maloprije spomenuli, ima veze s činjenicom da je najveći dio ispitanika srednje dobi prva generacija Bosanaca i Hercegovaca čiji je prvi jezik bosanski. Predanost i obožavanje etničkog jezika su se isto tako osjetili i kroz kvalitativno istraživanje, što je detaljnije objašnjeno u nastavku u sklopu pojedinačnih izvještaja po zemljama.

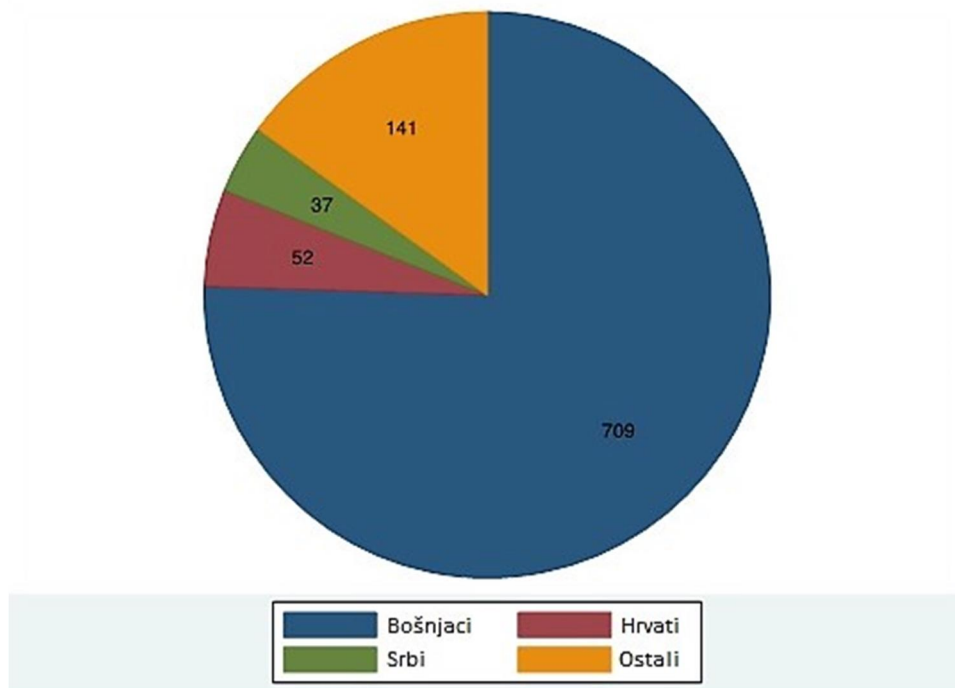
Osim toga, vrijedi spomenuti da je 14,5% (br=142) ispitanika navelo engleski jezik kao odabrani jezik, umjesto službenih jezika BiH. Ovaj izbor bi se mogao posmatrati na dva načina: da je ispitanicima ugodnije koristiti jezik koji koriste svakodnevno nego bosanski, srpski ili hrvatski (na primjer, ispitanici koji žive u SAD-u i Australiji), ili da ispitanici ispod 30 godina starosti (br=123 ili 30%) radije koriste engleski jezik i možda nisu dovoljno razvili vještine iz bosanskog, srpskog ili hrvatskog jezika.

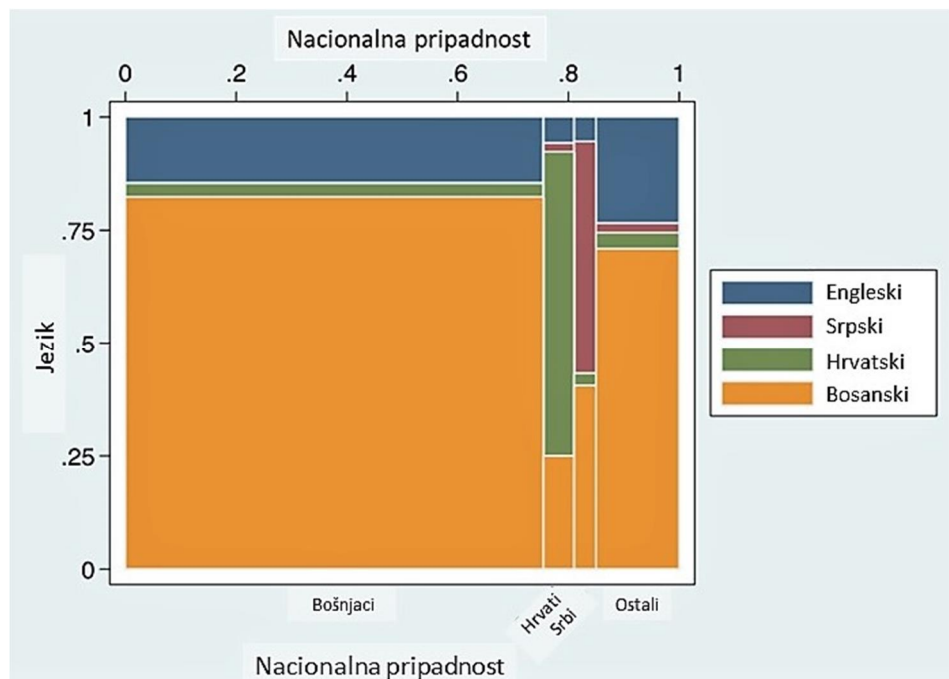
Izjašnjavanje o nacionalnosti

Većina ispitanika su se izjasnili kao Bosanci (75%), 6% njih su se izjasnili kao Hrvati, 4% kao Srbi i 15% kao ostali. Veliki broj Bosanaca u uzorku nije iznenađujuće i konzistentan je sa ranijih nekoliko izvještaja o broju Bosanaca, Hrvata i Srba koji su emigrirali iz BiH. Najveće migracije su se desile sredinom i krajem 1990-ih, što je obilježio priliv BiH izbjeglica u nekoliko evropskih zemalja, SAD i Australiju, gdje je najveći broj izbjeglica bio bosanaca po nacionalnosti. Interesantno bi bilo spomenuti i da se veliki procenat dijaspore iz BiH odlučio izjasniti kao švicarci, što ukazuje na nevoljnost dijela pripadnika dijaspore da se izjasne kao pripadnici jedne od većinskih nacionalnih grupa. U stvari, veliki broj pripadnika dijaspore iz BiH se jednostavno izjavljaju kao Bosanci, a neki čak i kao Jugoslaveni, u

duhu stare države. Na kraju, vrlo vjerovatno neko, ije je nacionalno porijeklo mijenano, mođe odabrati da se izjasni kao šostaliđ. Veliki broj izbjeglica koji su napustili BiH tokom 1990-ih i po etkom 2000-ih su bile porodice u kojima su mijenani brakovi bili uobi ajeni, naro ito one iz urbanih sredina.²⁶ Ovaj trend se vidio i kroz kvalitativni rad u pojedinim zemljama u kojima je provedeno ispitivanje, detaljnije je obrazlofeno u pojedina nim izvje-tajima za te zemlje.

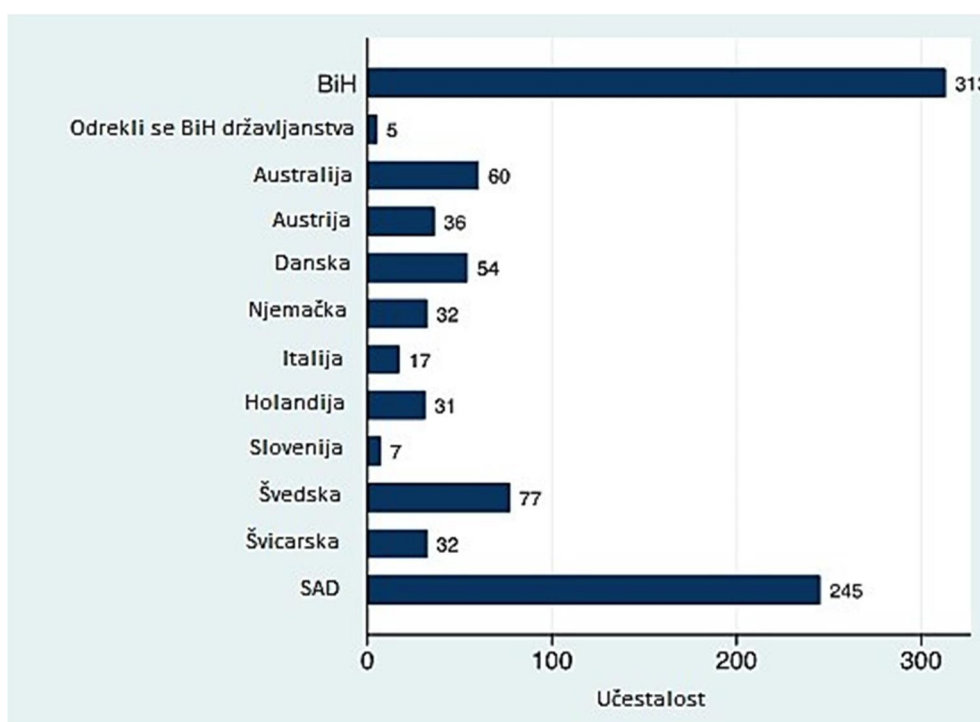
Odgovori na razli itim jezicima prema nacionalnosti

²⁶Toal, G. i T Dahlman, C.T. 2011.

Državljanstvo

Iako je drflavljanstvo relativno u smislu da je potrebno uzeti u obzir ukupan broj osoba iz svih zemalja koje su u estvovale u ispitivanju, jasno je da je veliki broj ispitanika (34%) od onih koji su odgovorili na pitanje o drflavljanstvu, odgovorilo da su drflavljeni BiH. To je ohrabruju e u kontekstu povezivanja dijaspore sa razvojem, jer visoka brojka ukazuje na povezanost mnogih pripadnika dijaspore iz BiH sa BiH. S druge strane, odre en broj ispitanika su se izjasnili da su drflavljeni zemlje u koju su migrirali, –to ukazuje i na dugoro nu predanost zemlji prijema, kao i na njihovu namjeru za dugoro nim ili trajnim boravkom u toj zemlji. Od deset zemalja u kojima je provedeno mapiranje, u nekoliko njih zakonska regulativa dozvoljava dvojno drflavljanstvo, dok ostale zemlje, prvenstveno Njema ka i Austrija, to ne dozvoljavaju. Nedostatak bilateralnih sporazuma sa ovim zemljama o dvojnem drflavljanstvu za osobe porijeklom iz BiH vjerovatno uti e i na podatke u sljede em grafikonu. U svim kvalitativnim izvje-tajima za zemlje detaljnije su obja-njenje njihove politike koje se ti u drflavljanstva.

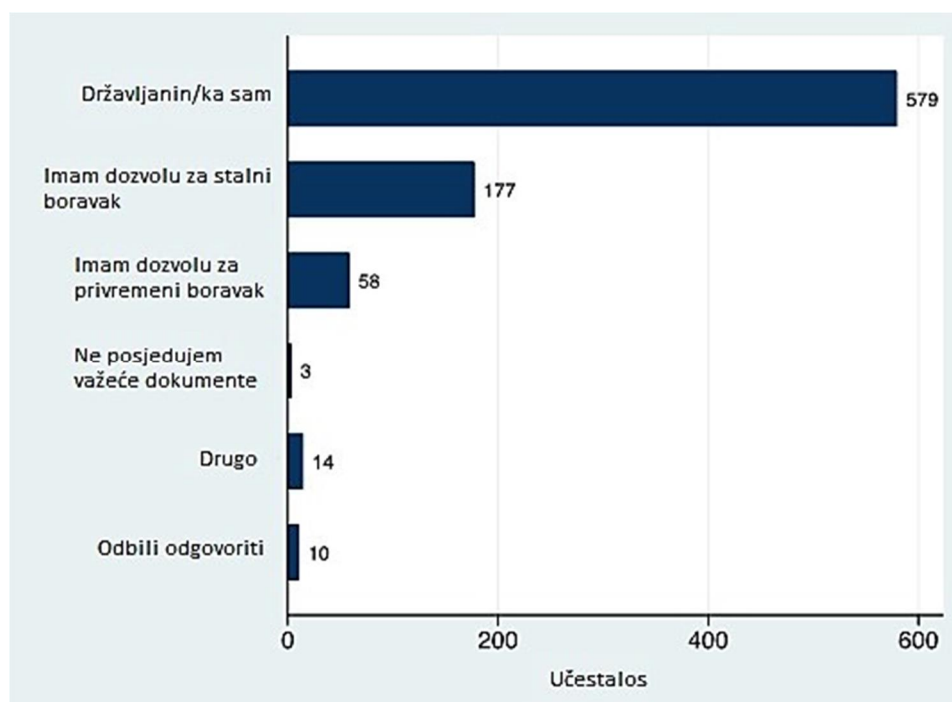

Status u zemljama prijema

Ve ina pripadnika dijaspore iz BiH, koji su u estvovali u ispitivanju, rekli su da imaju drflavljanstvo (69%) ili stalni boravak (21%) u zemlji prijema (ili zemlji boravka), –to potvr uje raniju tvrdnju da mnogi od njih namjeravaju ostati u toj zemlji duži period ili za stalno. Isto tako ukazuje na to da su se ove osobe relativno dobro integrirale i uffivaju ista prava kao i doma e stanovni-tvo ó ekonomska, politika i socijalna. Sa drflavljanstvom dolazi i odgovornost prema zemlji prijema i to je bitno imati na umu kada mjerimo predanost dijaspore iz BiH razvoju u BiH i njihov sveukupni doprinos. Istovremeno, visok nivo uklju enosti građana u zemljama prijema se mođe protuma iti i kao potencijal za razvoj BiH,

s obzirom na to da je dijaspora poznata po tome da pokušava prenijeti vrijednosti i uključiti se u diplomatske programe u nekim zemljama, na primjer SAD-u.²⁷

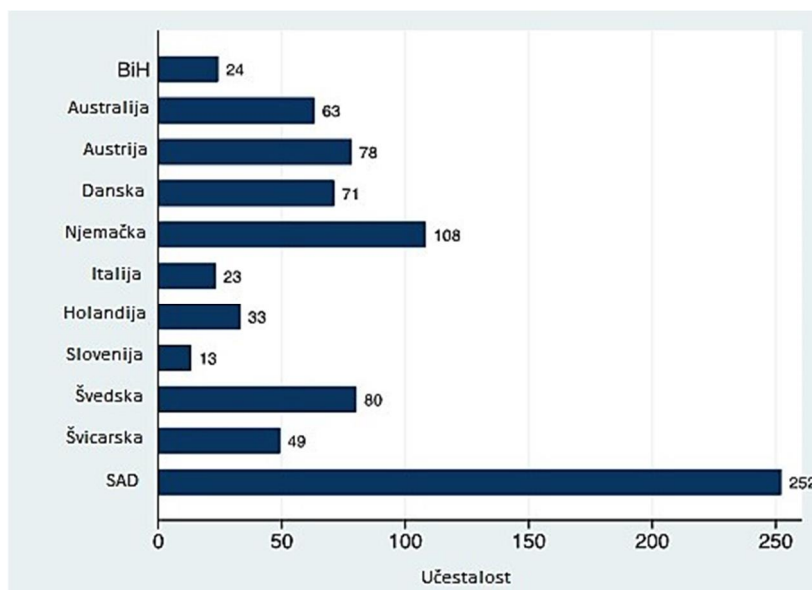

Mjesto boravka najveći dio godine

Slika o državljanstvu, mjesto boravka najveći dio godine bi se trebalo tumačiti kao relativno u odnosu na ukupan broj osoba (794) koje su odgovorile iz svake od deset zemalja. Ipak, jasno je da većina ispitanika pripadnika dijaspore iz BiH žive tokom godine u navedenim zemljama prijema, a manje je važno o kojim se to zemljama radi. Od primarne važnosti je to da većina, ako ne svi, ne žive u BiH većinu godine. Ovaj nalaz podržava kvalitativne podatke o kojima se detaljno govori u izvještajima za svaku zemlju pojedinačno i koncept šijasporski turizam odnosno da dijaspora iz BiH posjećuje BiH kao odredište za odmor u vrijeme godišnjeg odmora u zemlji prijema, obično tokom ljeta. Nalazi poput ovog pružaju mogućnost za razvoj s obzirom da se pripadnici dijaspore više finansijski doprinijeti lokalnoj ekonomiji kada putuju u zemlju porijekla nego kada putuju negdje drugo. To uključuje prvenstveno zdravstveni turizam, što se posebno odnosi na stomatologiju, kako je pokazalo jedno drugo akademsko istraživanje podržano provedenom kvalitativnom analizom.²⁸ Također, manje je vjerovatno da se dijaspora iz BiH putovati negdje drugo.

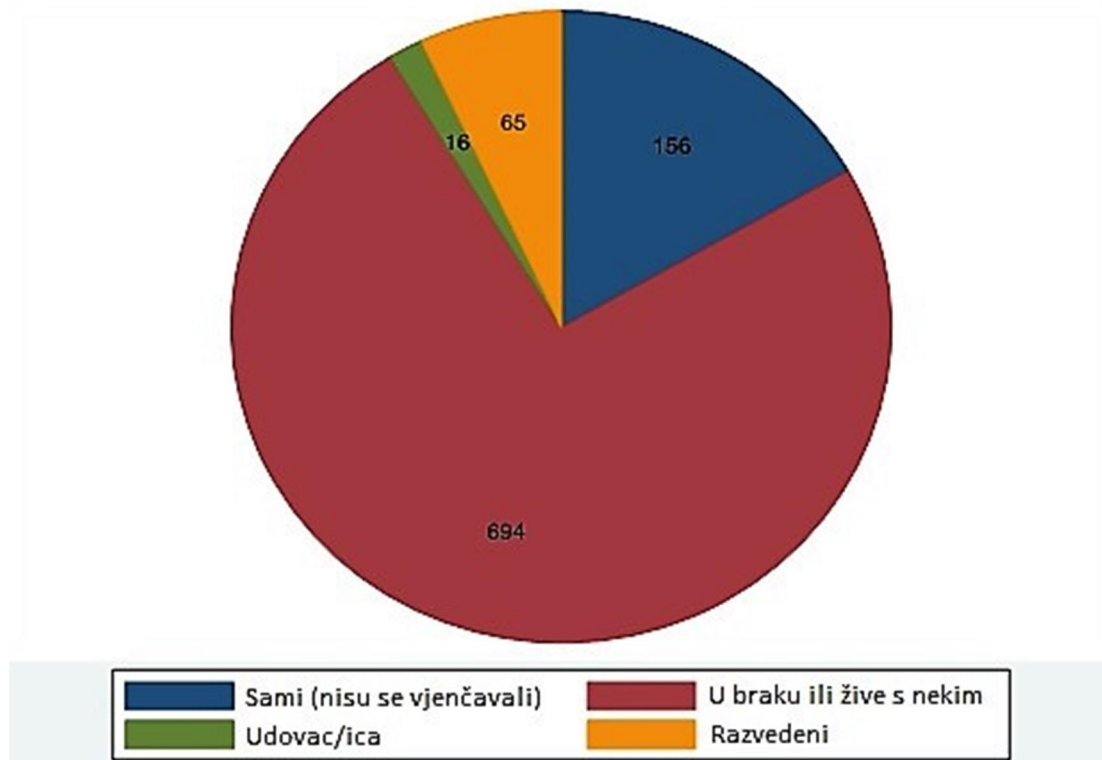
²⁷Značajan primjer je *International Diaspora Engagement Alliance* (Međunarodna alijansa za angažman dijaspore) koju sponzorira Ministarstvo vanjskih poslova SAD-a.

²⁸Cf. Scheyvens, R. 2007.

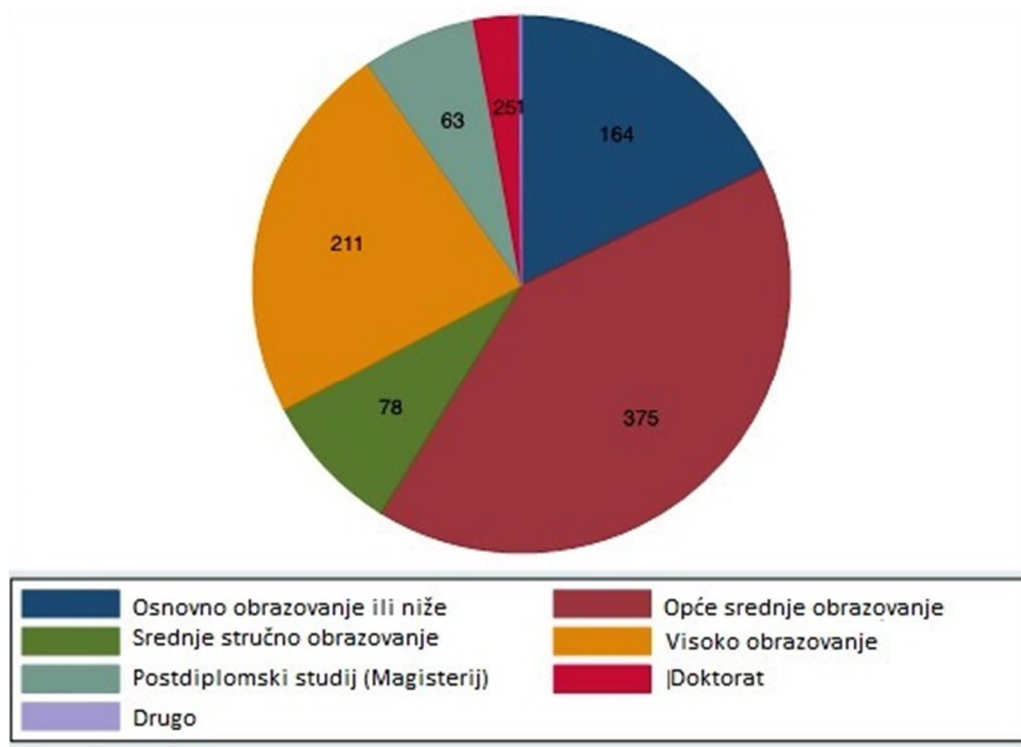
Bračno stanje

Od 931 ispitanika, koji su odgovorili na pitanje o bračnom stanju, većina (74%) njih su odgovorili da su u braku ili žive s nekim (štedivo veze). To je u skladu s tim da većina uzorka su osobe srednjih godina, za koje je vjerojatnije da su u braku ili izvanbračnoj zajednici. Približno 17% je odgovorilo da su sami, zatim 7% razvedeni i 2% udovci/udovice. Distribucija bračnog stanja među ispitanicima ukazuje na raznovrsnost uzorka koji je uključen u projekat.

Nivo obrazovanja završen u BiH

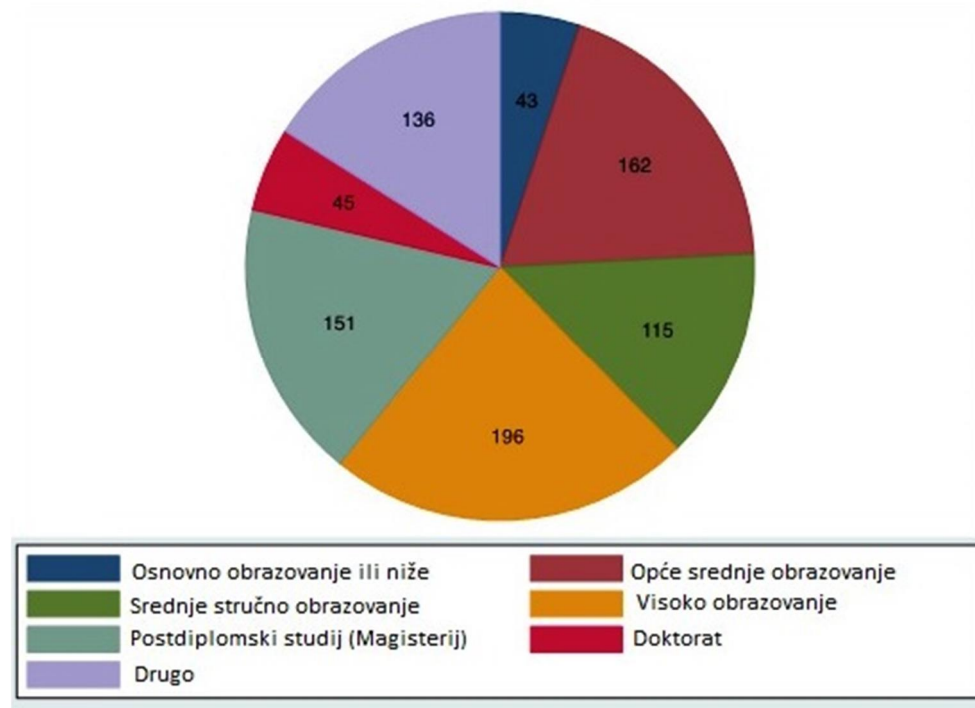
Od 916 ispitanika, koji su odgovorili na pitanje o nivou završenog obrazovanja u BiH, većina ih je odgovorila da su završili srednje obrazovanje (40%), nakon čega slijedi visoko obrazovanje (23%), kao što je završen fakultet, dok je 18% ispitanika odgovorilo da imaju završeno osnovno obrazovanje i niže, zatim 8,5% ispitanika srednju stručnu školu, a završen postdiplomski studij, odnosno magisterij ima 7% ispitanika i doktorat 3%. Ovi rezultati ukazuju da je većina pripadnika dijaspore iz BiH migrirala iz BiH sa temeljnim obrazovanjem, a relativno je nizak broj onih koji su stekli određeni stepen obrazovanja nakon srednjeg i visokog obrazovanja. Dodatno, rezultati ukazuju na raznovrsnost uzorka u kontekstu obrazovanja i vjerovatnost da ispitanici dolaze iz različitih socioekonomskih sredina. Rezultati, nadalje, ukazuju na činjenicu da, kada pripadnici dijaspore iz BiH dođu i naselje se u zemlju prijema, u prosjeku imaju niži nivo obrazovanja u odnosu na prosjek lokalnog stanovništva.

Nivo završenog obrazovanja u zemljama prijema

Ukupno 848 osoba je odgovorilo na pitanje o nivou završenog obrazovanja u zemlji odredišta. Rezultati pokazuju da je 23% ispitanika odgovorilo da su završili visoko obrazovanje, kao što je završen fakultet, 19% srednju školu, 18% su završili postdiplomski studij (magisterij), 16% njih su odgovorili sa drugo, 14% ima završenu srednju stručnu školu odnosno srednje stručno obrazovanje, 5% doktorske studije i 5% osnovnu školu ili niže. Kada se uporedi sa najvišim obrazovanjem završenim u BiH, jasno je da se nivo obrazovanja među migrantima iz BiH povećava kada migriraju u zemlju prijema. Odnosno, kada su u pitanju osobe sa najvišim obrazovanjem (doktorat), procenat od 5% ljudi sa doktoratom među dijasporom iz BiH je znajno veći u odnosu na prosjek ukupnog stanovništva SAD-a i Australije,

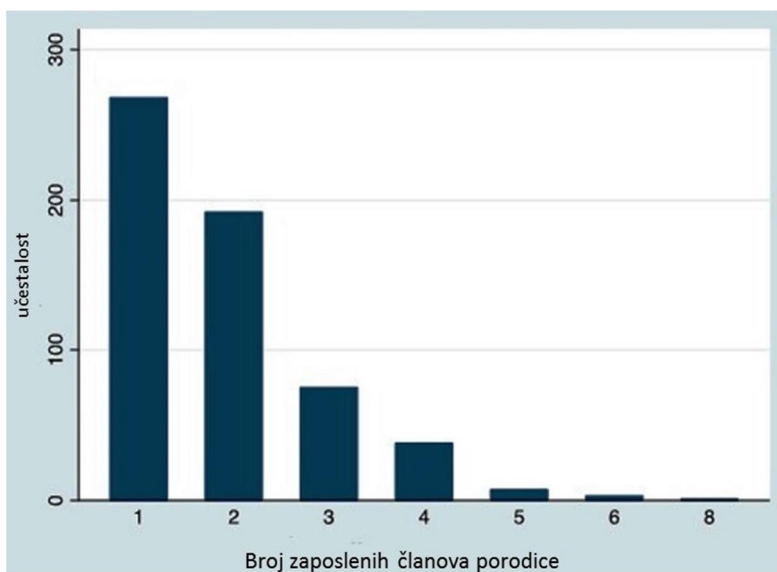
koji iznosi između 1% i 2%.²⁹ Isto tako je jasno da su većina pripadnika dijaspor iz BiH prilikom obrazovanja, kao i to da se većina odlučuje da nastavi obrazovanje u zemljama prijema. To istovremeno može ukazivati da je većina njih migrirala u zemlje odredišta kada su bili mladi i imali priliku da nastavu obrazovanje. To je dobar znak i kada je u pitanju integracija u zemlje odredišta, što je potvrđeno i u poglavljima kvalitativne analize po zemljama.

Veličina domaćinstva

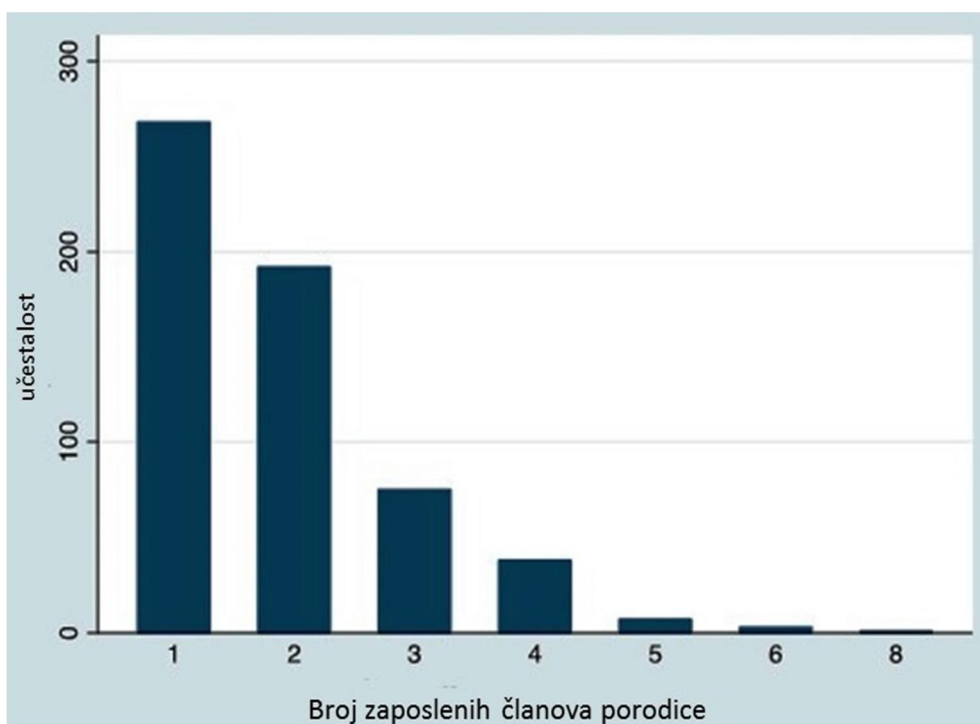
Većina domaćinstava dijaspor iz BiH ima 4 člana, zatim domaćinstva sa 3 člana i na kraju sa 2 člana. Samo oko 15% domaćinstava ima 5 i više članova, što ukazuje na to da su porodice dijaspor iz BiH prosječno i mogu se uporediti, kada je veličina u pitanju, sa prosječnim porodicama u zemljama odredišta. Osim toga, to ukazuje da većina porodica ostaje stabilna u dijaspori iz BiH, bez obzira na vrijeme kada su osobe migrirale.

²⁹Prema Zavodu za popis stanovništva SAD-a (2010.) i Australijskom zavodu za statistiku (2016.)

Broj zaposlenih članova porodice koji žive sa ispitanicima

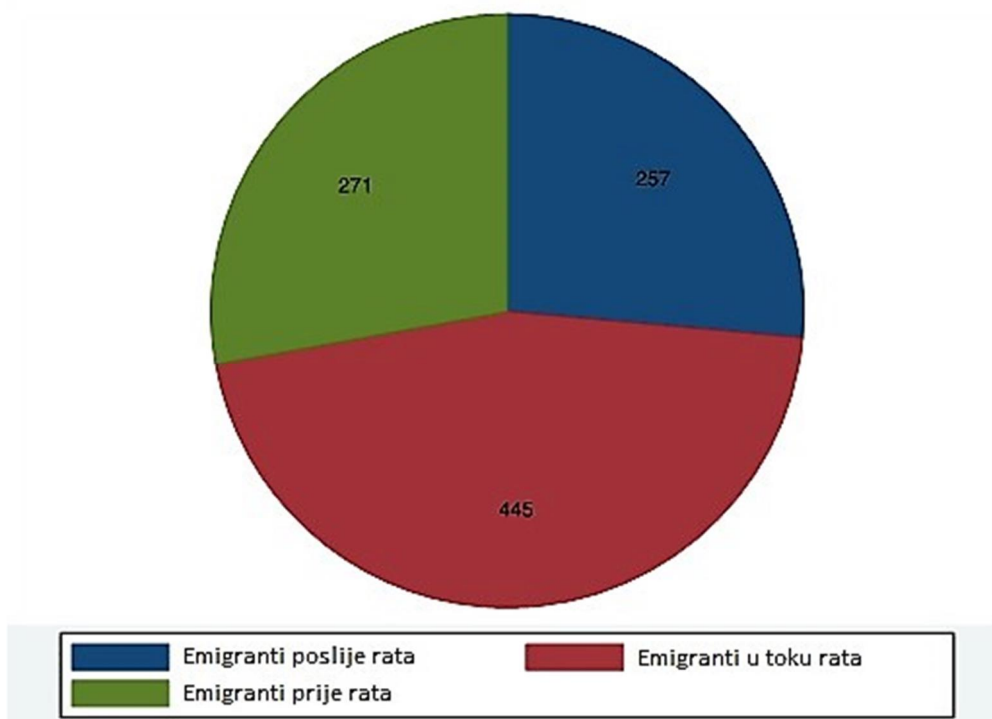
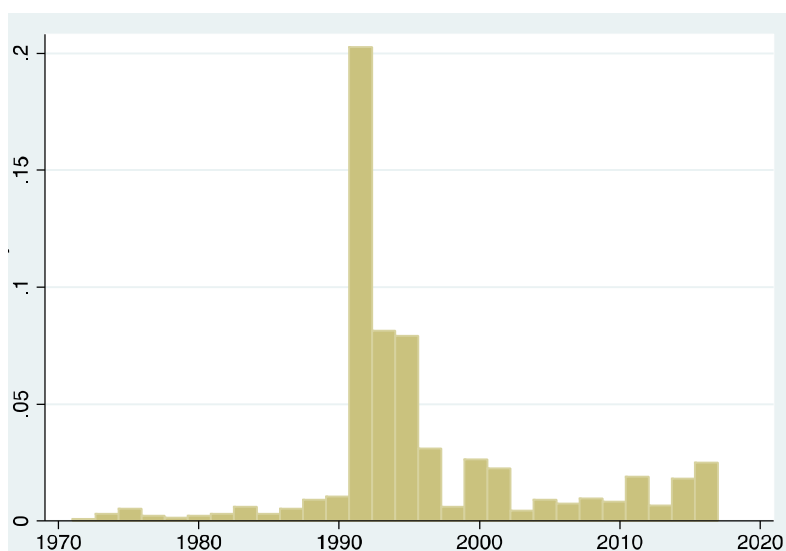
Samo 60%, odnosno 584 osoba od ukupnog uzorka je odgovorilo o broju zaposlenih članova porodice koji žive u istom domaćinstvu. Većina (46%) ovih ispitanika su odgovorili da je još jedan član porodice zaposlen i živi u istom domaćinstvu, a 33% je onih koji su rekli da imaju još dva zaposlena člana domaćinstva. Većina uzorka su osobe srednjih godina koje su u braku ili izvanbračnoj zajednici. Oni koji su odgovorili da imaju i treće zaposleno članu u domaćinstvu su najvjerojatnije mislili na svoju djecu koji imaju dovoljno godina da rade, ali i dalje žive u istom domaćinstvu.

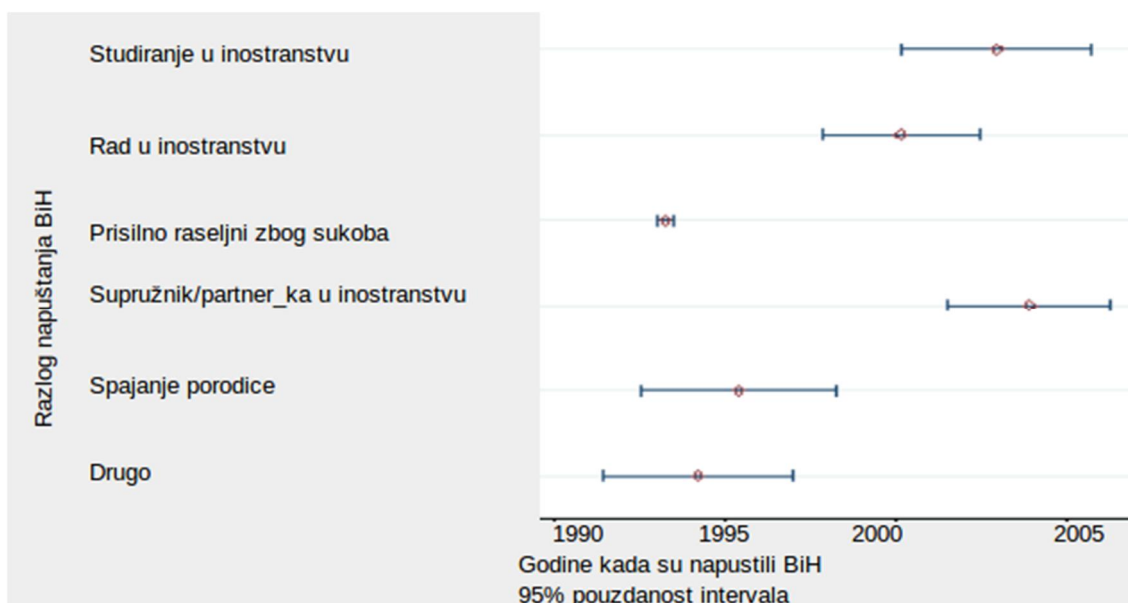
MIGRACIJSKO ISKUSTVO

Napuštanje Bosne i Hercegovine

Na osnovu 812 odgovora na pitanje kada su napustili BiH mogu se identificirati tri vala migracije: 1) predratna migracija (1970-1990); 2) prisilna migracija vezana za rat (1990-ih) i šmije-anao postratna migracija (2000-ih). Najveći broj migranata koji su danas u dijaspori je došlo u drugom valu migracija.

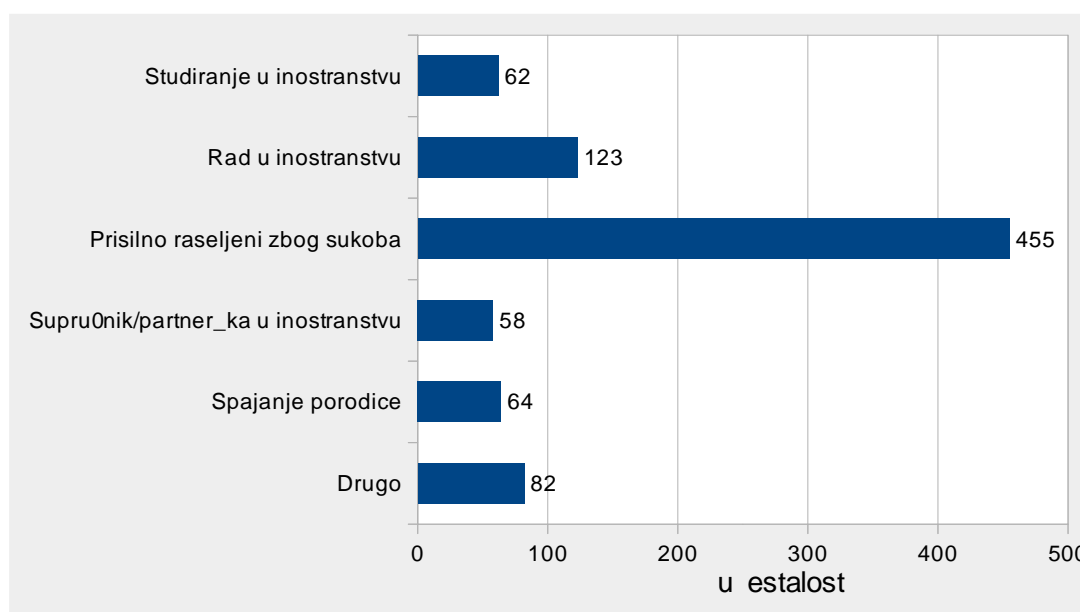

Kao rezultat toga, postoji razlika u broju prosje nih godina od napu-tanja BiH prema razlogu napu-tanja. Izbjeglice su u prosjeku napustile BiH prije 24 godine, dok su oni koji su oti-li zbog studija ili spajanja porodice napustili BiH prije 15 i 17 godina.

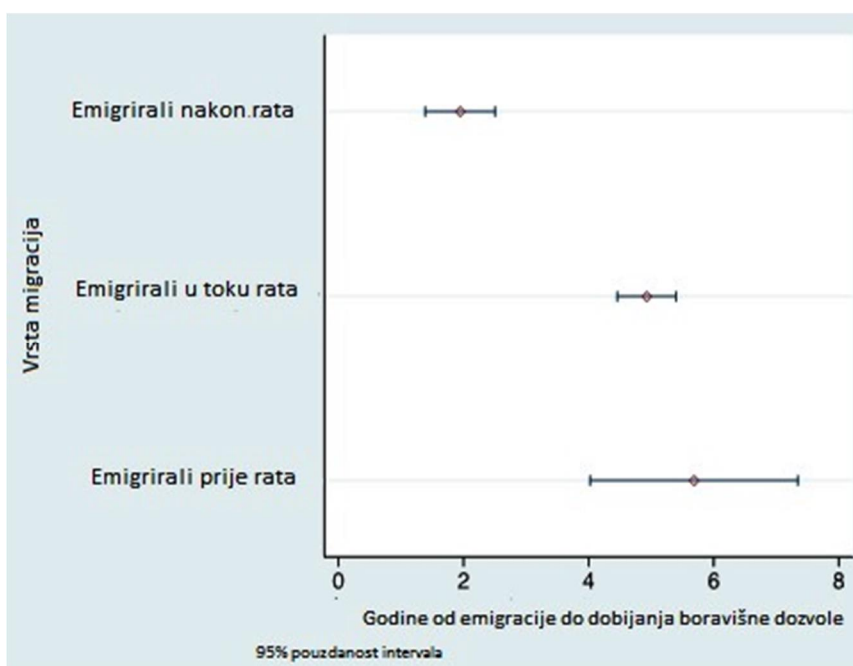
Razlozi napuštanja Bosne i Hercegovine

Od 844 osobe koje su odgovorile na pitanje o razlogu napu-tanja BiH, 53% njih su odgovorili da su prisilno protjerani. Zatim slijedi 14,5% ispitanika koji su odgovorili da su oti-li zbog posla, dok su ostali razlozi bili studiranje vani, pridruživanje supružniku, spajanje porodice i drugi li ni razlozi.

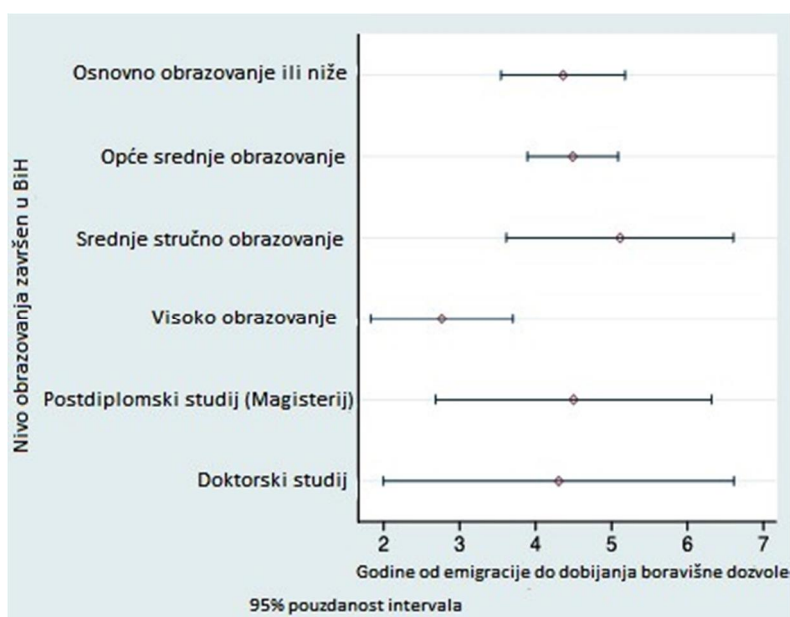

Boravišni status

Kada je u pitanju boravišni status, osobe koje su oti-le kao izbjeglice su najprije dobile državljanstvo zemalja odrednica. Kada posmatramo druga sociodemografska obilježja, kao što su nivo obrazovanja i tip migranata, postoje razlike u tome koliko je različitim grupama trebalo vremena da dobiju stalnu boravišnu dozvolu u zemljama odredišta. Rezultati ukazuju da su migranti iz BiH sa visokim obrazovanjem brže dobili stalnu boravišnu dozvolu, u prosjeku u roku od 2,7 godina, za razliku od onih koji su imali srednjoškolsko obrazovanje, kojima je u prosjeku taj proces trajao 5 godina. Osim toga, oni koji su napustili BiH nakon rata brže su dobili stalnu boravišnu dozvolu, u prosjeku u roku od 1,9 godine, u odnosu na ostale, kojima je trebalo 5 godina.

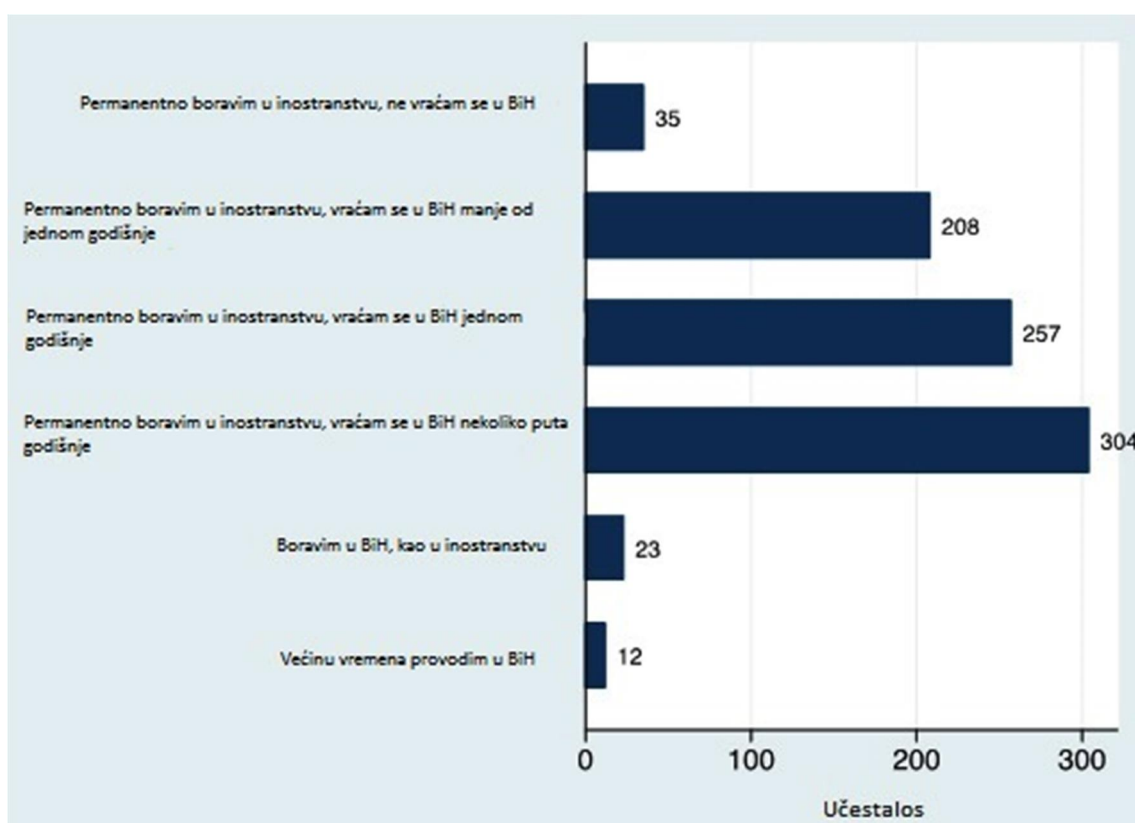
Boravišni status prema nivou obrazovanja

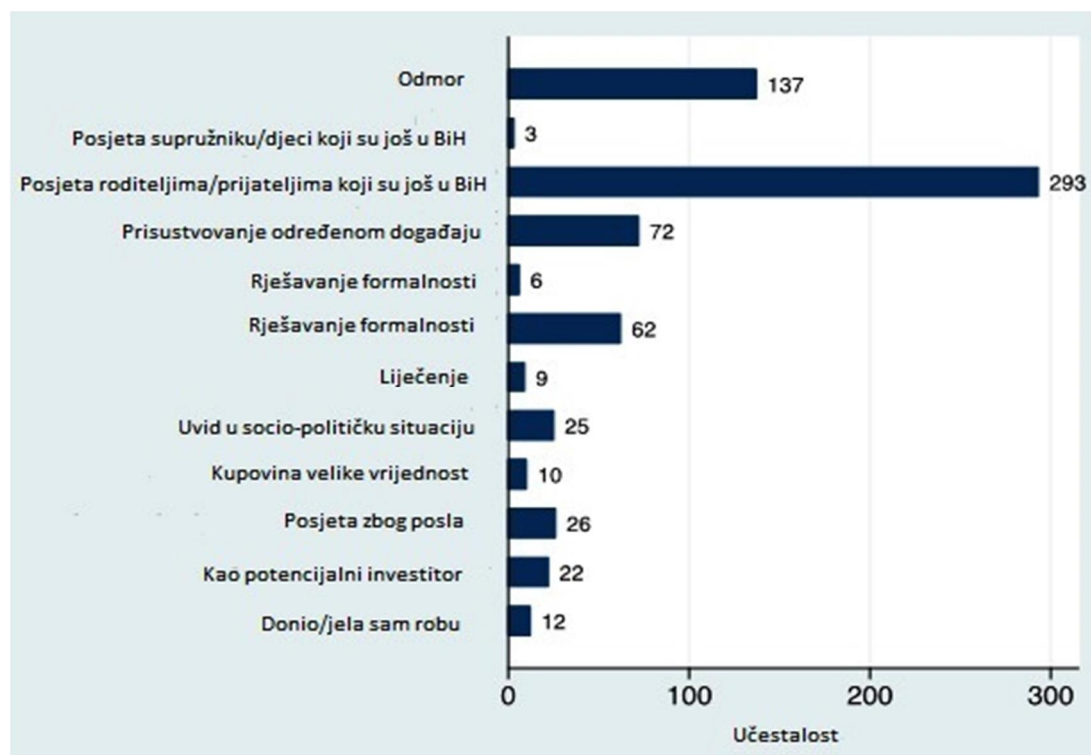
Vrijeme koje migranti provedu u BiH

Od 839 ispitanika, manje od 1% njih su rekli da većinu vremena provode u BiH, a u inostranstvo putuju samo u određeno doba godine. Više od 90% ispitanika je odgovorilo da žive vani, a u BiH se vraćaju u toku godine. Od onih koji se vraćaju u BiH, ali i dalje sa stalnim boravištem vani, 27% njih dolazi manje od jednom godišnje, dok 33% njih se vraća jednom godišnje. Gotovo 40% njih se vraća nekoliko puta godišnje. To ukazuje na činjenicu da oni održavaju bliske veze sa domovinom, čak i kada u stalnost dolazaka varira zbog različitih faktora, uključujući i geografsku udaljenost od BiH i finansijska sredstva neophodna za putovanja. Rezultati ukazuju da postoji kontinuiran rad dijasporskih zajednica sa domovinom i lokalnim zajednicama u BiH. Bitno je spomenuti da samo 2% ispitanika ima dva mjesta boravka, odnosno žive pravi transnacionalni život, život između u BiH i druge zemlje. To ukazuje na činjenicu da kratkoročni poslovi, kako ih predviđaju programi za privremene gostujuće radnike, nisu norma u BiH. I na kraju 4% ispitanika su odgovorili da se nikada neće vratiti u BiH. Kako se vidi iz kvalitativnih izvještaja po zemljama, određeni broj pripadnika dijaspore iz BiH, naročito oni koji žive u zemljama na drugim kontinentima, kao što su SAD i Australija, imaju ograničena sredstva i godišnji odmor da bi mogli redovno dolaziti u BiH sa svojim porodicama. Osim toga, iako je ograničen broj osoba, neki ne posjeduju nekretninu gdje bi mogli odsjesti za vrijeme boravka u BiH, dok drugi svjesno biraju da ne dolaze u BiH zbog trauma iz ratnih 1990-ih.

Razlozi zadnje posjete BiH

Rezultati upitnika ukazuju da dijaspora iz BiH održava bliske porodične veze, gdje 43% ispitanika navodi porodicu kao glavni razlog svoje zadnje posjete BiH. Kao drugi najčešći razlog 20% ispitanika je navelo posjetu za vrijeme godišnjeg odmora, dok je 11% njih reklo da su putovali u BiH da bi prisustvovali određenom događaju, 9% da završe određene formalnosti, 4% da su putovali zbog posla i 3% zbog moguće investicije. Ovi rezultati pokazuju i da mnogi članovi dijasporne zajednice ne uzimaju BiH u obzir kao mjesto mogućih ulaganja, već kao mjesto gdje posjete u porodicu i provode godišnje odmore. Štoviše, dijasporski turizam ukazuje na činjenicu da se mora uraditi dosta toga kako bi se promijenio način razmišljanja dijaspore o BiH kao zemlji za potencijalne investicije, a da se istovremeno ne naglašava da osobe koje provode vrijeme sa porodicom ili su na odmoru isključuju mogućnost investiranja ili poslovanja. Nadalje, stvara mogućnost da se vrijeme koje dijaspora provede u zemlji promijeni. Konačno, kako vrijeme prolazi, sve je manje bitnih članova porodice koje dijaspora može posjetiti u BiH i veza između dijaspore i BiH je bitno ostavljena drugoj generaciji Bosanaca i Hercegovaca koji su rođeni u zemljama prijema. Druga generacija dijaspore iz BiH bitno je sve bitnija kada je u pitanju budućnost BiH, a ne samo razvoj.

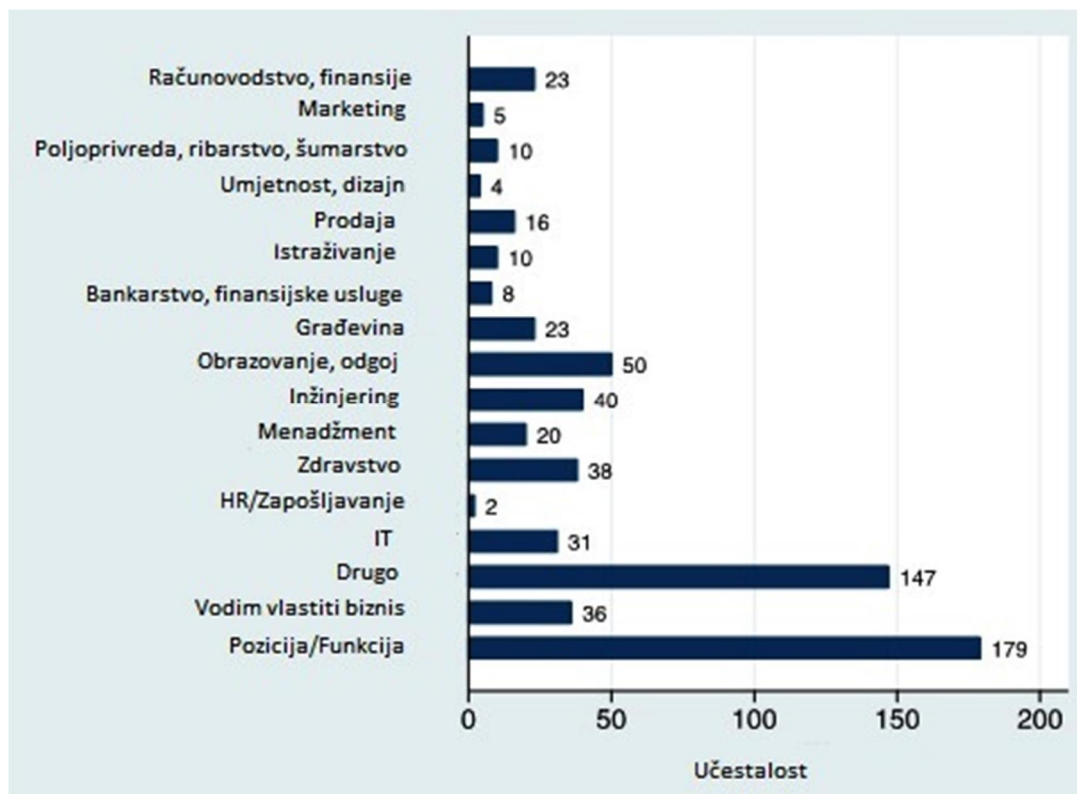

ZAPOSLLENJE

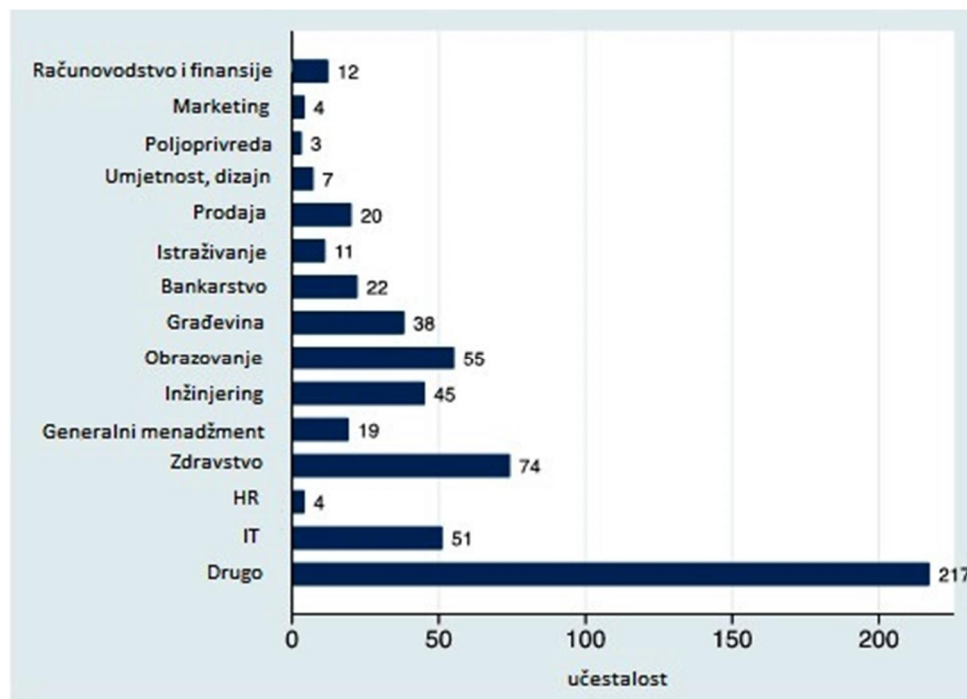
Zanimanje prije odlaska iz BiH

Uzorak od 642 ispitanika pokazuje da su ispitanici bili zaposleni na različitim pozicijama i u različitim sektorima prije odlaska iz BiH. To se vjerovatno odnosi na veliki broj osoba koje su napustile zemlju zbog konflikta, a radili su u različitim oblastima prije odlaska. Uzorak

isto tako ukazuje na raznolikost iskustva pripadnika dijaspore i njihov potencijal da se integiraju u različite zemlje domaćine nakon što migriraju.

Industrijski sektori

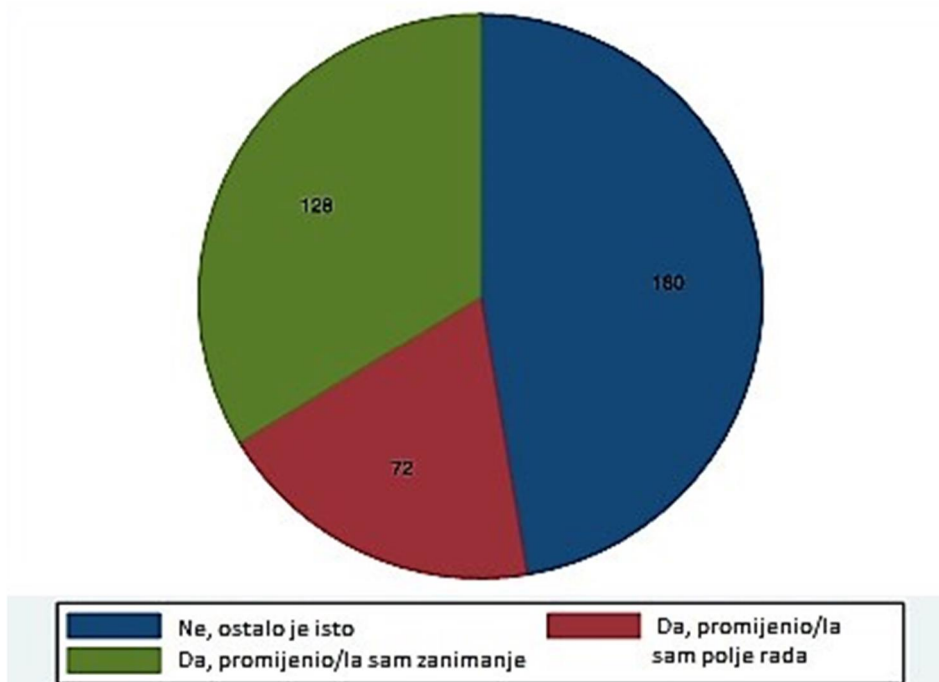

Na pitanje kojem sektoru pripada njihova firma, od 582 ispitanika 13% njih su odgovorili da su zaposleni u zdravstvu, 9% u sektoru obrazovanja i njege ili IT-u, a 8% u inženjeringu. To ukazuje na raznolikost sektora u kojima rade pripadnici dijaspora iz BiH, te na mogućnost potencijal za transfer. Veliki procenat odgovora, koji se odnose na zdravstvo, može biti rezultat nedavne migracije u Njemačku i Austriju radi posla u sektoru zdravstva, uključujući i stari domove i brigu o starim osobama, kao privlačne opcije za ekonomske migrante, ali i mogućnost za obuku i obrazovanje u sektoru zdravstva u mnogim zemljama odredita, što vodi ka prekvalifikacijama članova dijaspora. Ovo je djelimično potkrijepljeno pojedinačnim izvještajima za zemlje.

Ipak, možda je najzanimljivije da je 37% osoba odgovorilo da su radili u potpuno drugoj oblasti prije migracije. Moguće da je to bilo poduzetništvo i mali biznisi, hotelijerstvo, nauka ili umjetnost koji nisu navedeni kao moguća odgovora u upitniku. Uprkos tome, jasno je da postoji veliki broj vještina i znanja iz različitih oblasti relevantnih za razvoj BiH koje su dijasporom iz BiH koje se mogu prenijeti.

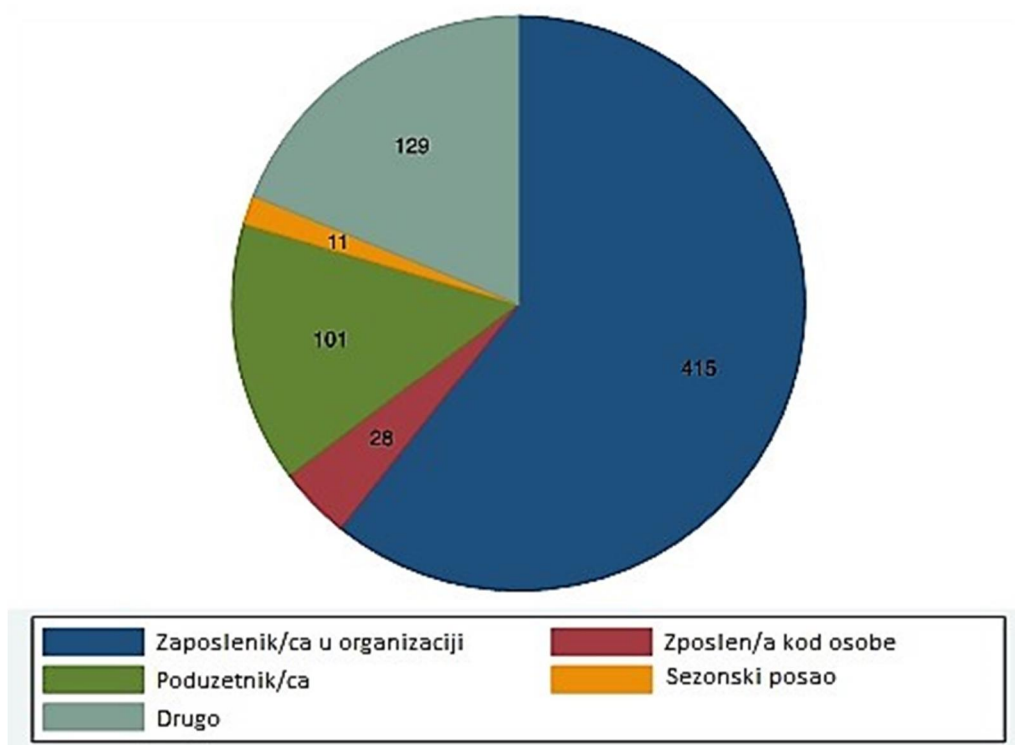
Zanimanje i područje rada nakon odlaska iz BiH

Od 644 ispitanika mnogi su rekli da su promijenili zanimanje i oblast rada nakon odlaska iz BiH, 41% njih su nastavili raditi u istoj ili sličnoj oblasti kao i u BiH, a 28% njih su promijenili oblast rada, ali su zadržali slično zanimanje, dok su 20% njih promijenili i oblast rada i zanimanje. To ukazuje na činjenicu da se pripadnici dijaspora iz BiH relativno dobro prilagođavaju kada je u pitanju potraga za poslom i primjena obrazovanja i vještina koje imaju, ali su dovoljno i fleksibilni da naprave određene promjene u slučaju da je to potrebno. U globalu, ovaj trend pokazuje da su pripadnici dijaspora iz BiH mogli raditi u svojoj profesiji u određenoj kapacitetu u različitim zemljama odredita, s obzirom na to da su većina njih (blizu 80%) ostali u svom zanimanju ili nastavili u sličnoj ili istoj oblasti rada, ili oboje kao i prije nego su emigrirali iz BiH. Onih 20% koji su promijenili zanimanje i oblast rada u potpunosti, može se odnositi na osobe koje su radile kao državni službenici ili su bili na drugim pozicijama za koje nema odgovarajuće zanimanje izvan BiH.

Radni status u trenutnoj zemlji boravka

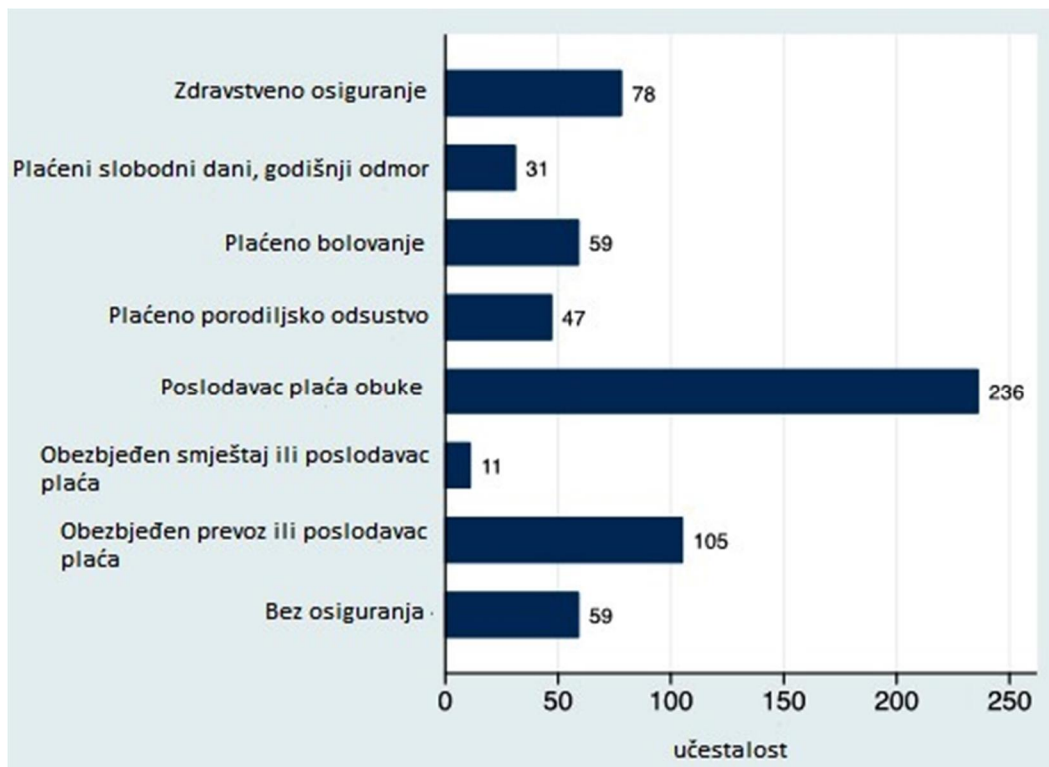
Pripadnici dijaspore iz BiH, koji su učestvovali u ispitivanju (684), imaju visoku stopu zaposlenosti. 60% ispitanika su zaposleni u nekoj organizaciji, 4% su zaposleni kod pojedinaca, najvjerojatnije u okviru malog preduzeća. U smislu potencijala za razvojne inicijative dijaspore, ohrabrujuće je da je poduzetnički duh relativno visok među pripadnicima dijaspore iz BiH, na što ukazuje 15% odgovora gdje su se izjasnili da su samozaposleni. Generalno, 80% svih ispitanika ili su stalno zaposleni ili rade pola radnog vremena/sezonski posao (1%), dok je 19% ispitanika kao odgovor navelo nešto drugo kao trenutni radni status, što se vjerovatno odnosi na penzionere, domaćice i osobe koje dobijaju pomoć od države za pretrpljenu traumu kao što je to slučaj u BiH zajednici u Danskoj. Isti trend se može primijetiti i u SAD-u, gdje veliki broj pripadnika dijaspore iz BiH koji su penzioneri, žive u ustanovama za smještaj/staraškim domovima, primaju socijalnu pomoć i nikada nisu bili zaposleni u SAD-u. Podaci o stopi zaposlenosti na nivou države pokazuju da je stopa zaposlenosti dijaspore iz BiH jednaka stopi zaposlenosti lokalnog stanovništva u gotovo svim zemljama u kojima je proveden ovaj projekat. Ovi rezultati istraživanja potvrđuju i ovaj zaključak također.

Osiguranje zaposlenika

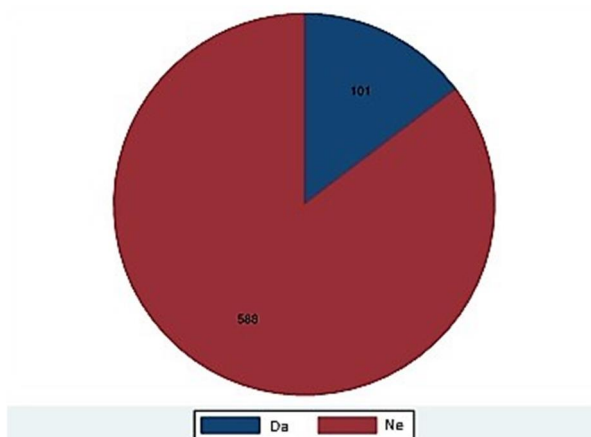
Rezultati istraživanja pokazuju da samo 9% ispitanika (od 626) nisu osigurani, što se vjerovatno preklapa sa brojem osoba koje rade honorarno ili imaju sezonski posao, 12% ispitanika imaju zdravstveno osiguranje, dok samo 5% njih ima plaćeno godišnje odmor, 9% njih ima plaćeno bolovanje, a 8% plaćeno porodiljsko odsustvo. Ove brojke se trebaju pažljivo tumačiti, zbog različitih politika o osiguranju u različitim zemljama u kojima je provedeno istraživanje. Ovako niske brojke se ne mogu odnositi na sve pripadnike dijaspore iz BiH zbog velikog broja ispitanika iz SAD-a, gdje državni sistem socijalnog osiguranja ne

uklju uje iste vrste osiguranja kao zemlje Evropske unije. Mořda je najbitniji nalaz, kada je u pitanju odgovor na ovo pitanje, injenica da je 38% ispitanika reklo da prolaze obuke koje im pla a poslodavac, –to ukazuje na veliki broj prilika za socioekonomsku mobilnost me u dijasporom iz BiH.

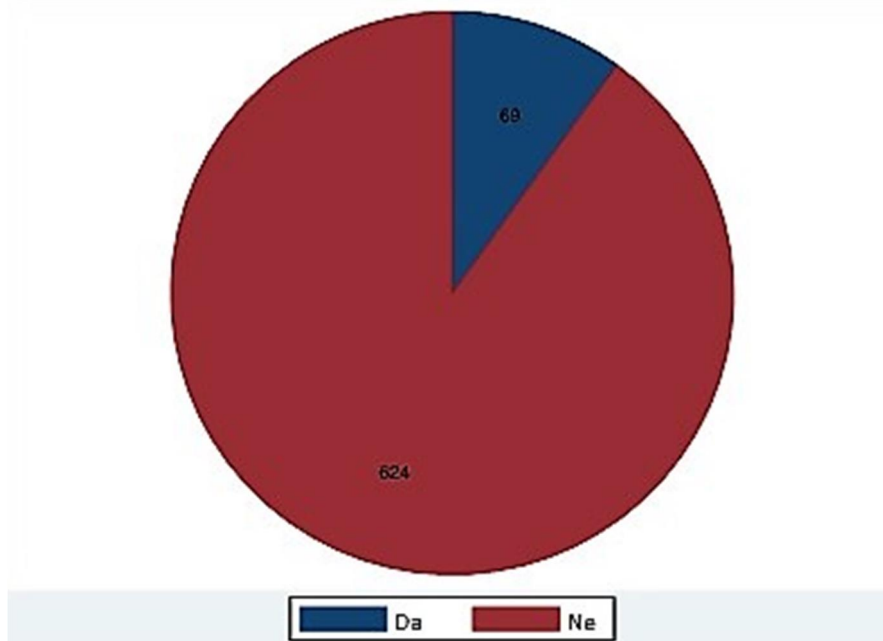
ULAGANJA

Rezultati istrařivanja ukazuju na to da je najve i broj ispitanika iz dijaspore iz BiH (85% od njih 689) ulofilo u BiH, –to uklju uje ulaganje u nekretnine i zemlju, druga materijalna dobra, slanje novca porodici i/ili prijateljima i biznis. Uzimaju i u obzir podatke Svjetske banke u BiH o visokim nov anim doznakama dijaspore, ovaj nalaz potvr uje ono –to se ranije znalo, odnosno da dijaspora iz BiH, bez obzira na drflavu u kojoj borave, na njihovu starosnu dob, spol i migracijsko iskustvo, ostaje kontinuirano angařlovana.

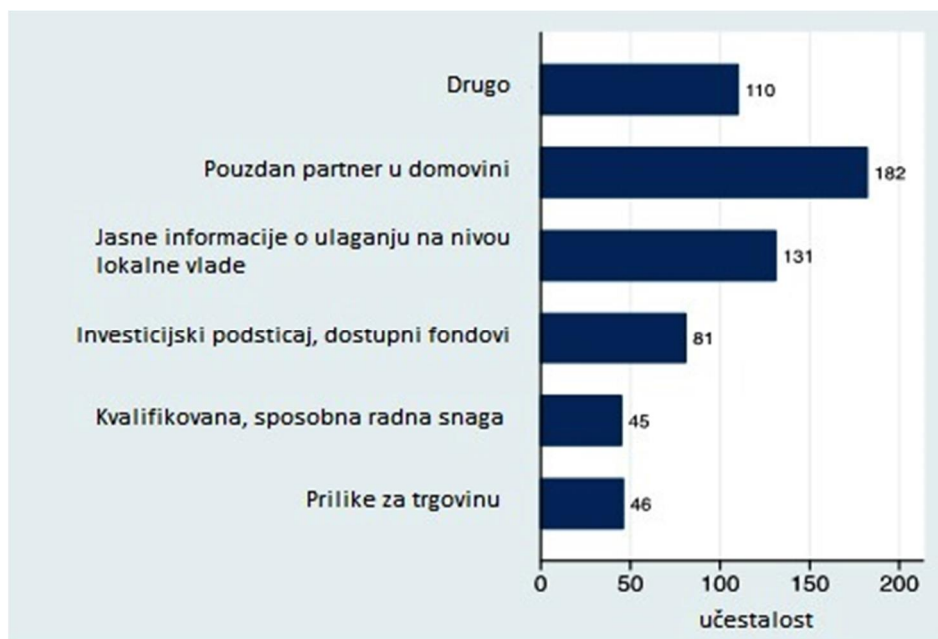
Investiranje u BiH

Ono što je specifično za investiranje u BiH jeste da je 90% od 693 ispitanika odgovorilo da nisu investirali u biznis u BiH. Shodno tome, za ekvivalenti je da se veina investicija u gornjem pasusu odnosi na ulaganja u privatne nekretnine i/ili zemlju, materijalne resurse i novane poiljke porodici i/ili prijateljima.

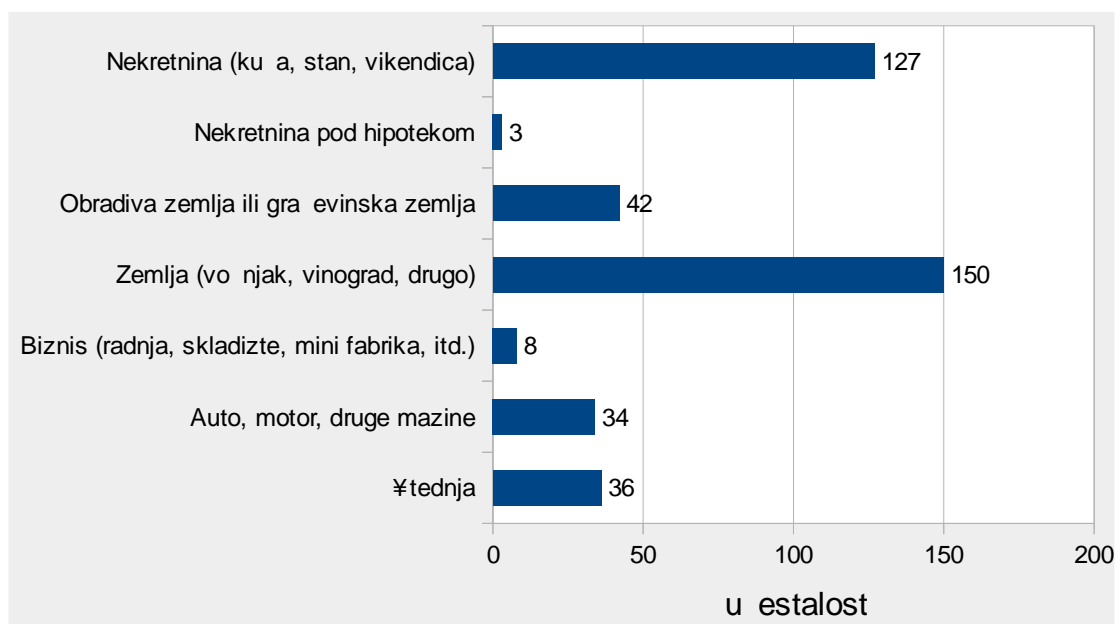

Mjere koje bi olakšale ulaganja

Ukupno 595 ispitanika je odgovorilo na pitanje šta bi ih potaknulo da više ulažu u BiH. Od toga, oko 30% ih je odgovorilo da bi se prije odlučili na investiranje kada bi imali pouzdanog partnera u BiH, 22% je navelo da značajno uticalo da imaju tačne i jasne informacije o ulaganju na nivou jedinica lokalne samouprave, dok je 18% navelo ostalo. Broj ispitanika koji su odgovorili na preostale tri opcije koje su uključivale postojanje kvalifikovane radne snage, mogućnosti za trgovinu i marketing, podsticaji za ulaganja i dostupni fondovi je podjednako raspoređen. Kada se svi odgovori uzmu u obzir, obrazac odgovora ukazuje da dijasporu iz BiH interesuje ulaganje u BiH, ali prethodno moraju postojati određeni mehanizmi.

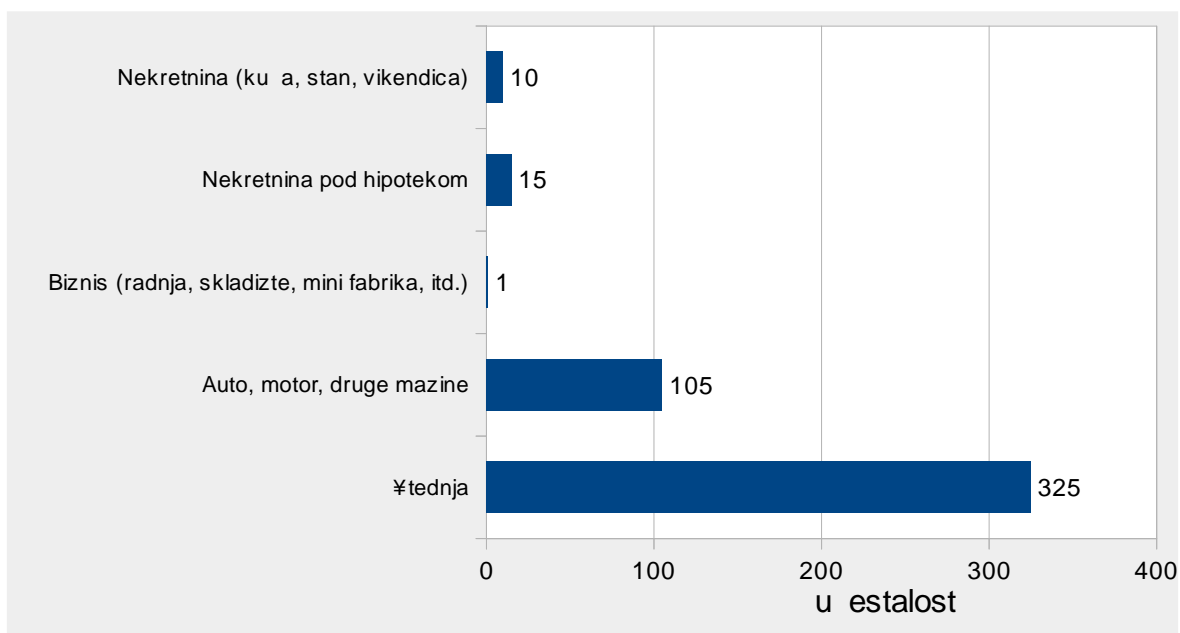
Imovina i ostala materijalna dobra u BiH

Od 400 ispitanika koji su odgovorili na pitanje o imovini i materijalnim resursima u BiH, njih 38% su odgovorili da posjeduju zemlju (vo njaci, vinogradi ili drugo), a 32% da imaju nekretninu, kao što su kuća, stan i vikendica. Ostali su odgovorili da imaju obradivo ili građevinsko zemljište, auto, motor ili druge mašine i ¥tednju. Stoga je jasno da većina pripadnika dijaspore iz BiH posjeduju materijalna dobra u BiH u formi zemlje ili nekretnine. S obzirom na to da je većina onih koji su odgovorili na ovo pitanje rođena u BiH, može se sa sigurnošću pretpostaviti da su imovinu koju posjeduju u BiH imali i prije nego što su emigrirali ili su je naslijedili. To potvrđuju i podaci o vremenu kada su tu imovinu dobili, predstavljeni u narednom grafikonu.

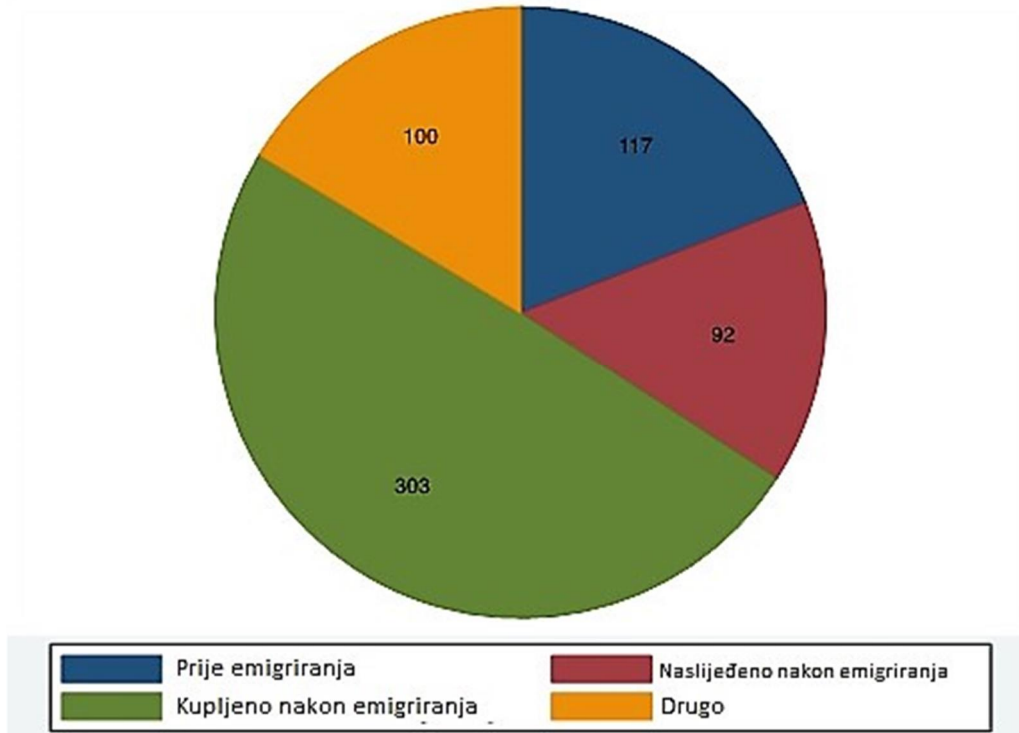
Imovina i druga materijalna dobra u zemlji prijema

Kada su u pitanju imovina i druga materijalna dobra koja dijaspora iz BiH posjeduje u zemlji prijema, trend je sasvim drugačiji od trenda za istu grupu u BiH koji je prikazan u prethodnom grafikonu. Većina ispitanika (71%) koji su odgovorili na ovo pitanje rekli su da imaju ≠tednju u zemlji prijema, 23% njih je reklo da posjeduju automobil, motor ili drugu mašineriju. Vrlo malo njih je reklo da imaju zemlju ili nekretninu ó manje od 6% za obje kategorije.

Vrijeme kada je stečena imovina u BiH

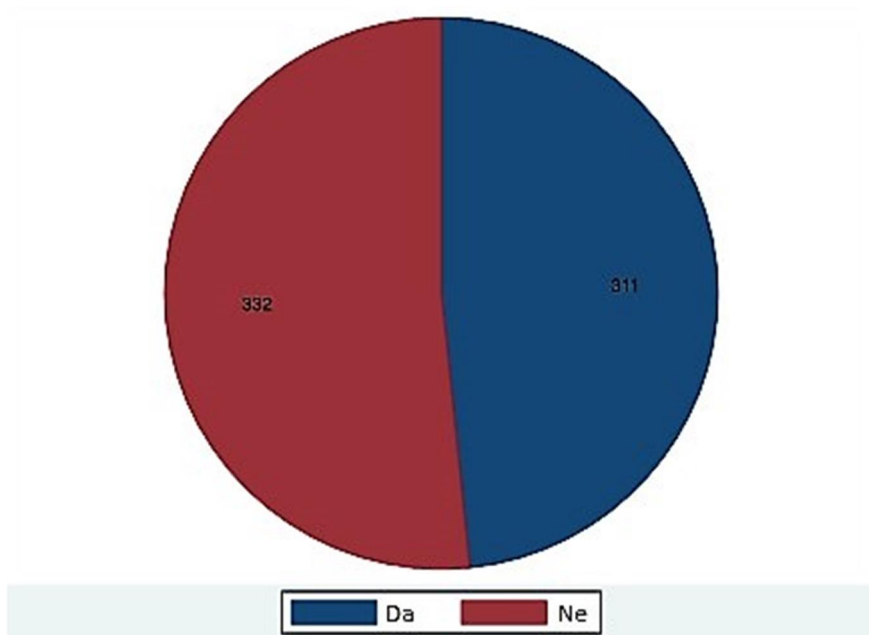
Na pitanje kada su stekli imovinu u BiH, od 612 osoba koje su odgovorile na to pitanje njih 19% je reklo da su stekli imovinu *prije* migracije. To je najvjerojatnije rezultat činjenice da je većina tih osoba prisilno raseljena, te da su imovinu stekli jer uopće nisu planirali da migriraju. Približno 50% ispitanika kupili su dobra tek nakon što su emigrirali. Ovi rezultati potvrđuju ranije nalaze, ali ukazuju i na to da privatna ulaganja dijaspora iz BiH pomažu lokalnim zajednicama da osiguraju djelimično stabilne prihode i održavaju trenutnu potrošnju. Osim toga ukazuju i na činjenicu da je dijaspora i dalje predana domovini gdje, i nakon migracije, postaju vlasnici nekretnina u BiH. I stopa nasljedstva dobara je relativno visoka (15%), što se vrlo vjerojatno povećati u budućnosti jer su članovi prve generacije dijaspora najčešće vlasnici nekretnina, a svoju imovinu će ostaviti svojoj djeci, drugoj generaciji Bosanaca i Hercegovaca.

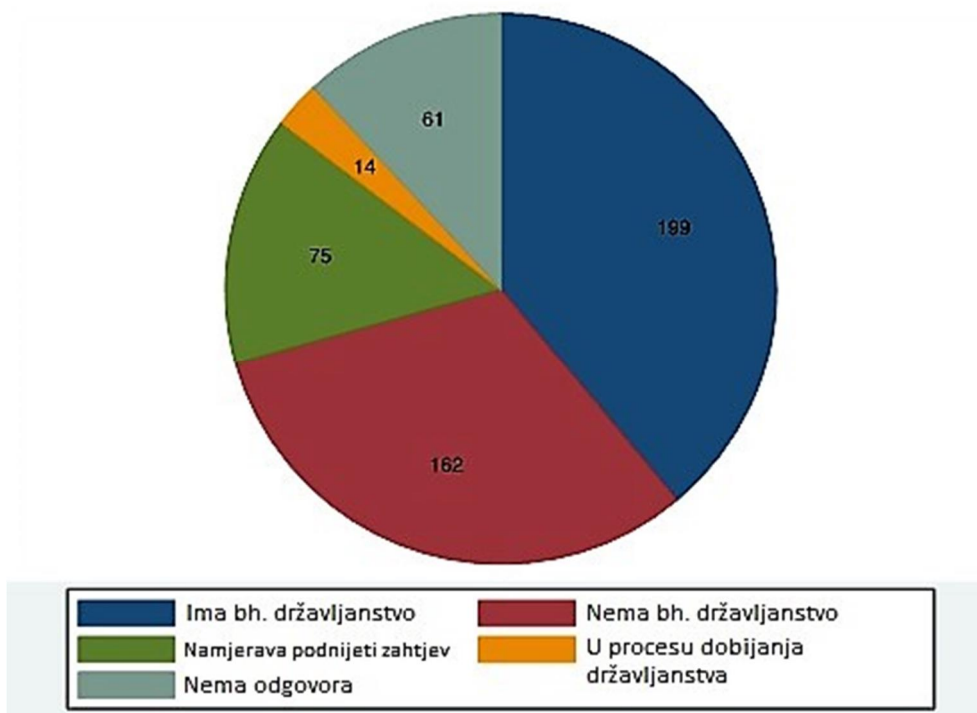
DJECA

Djeca mlađa od 18

Postoji balans između ispitanika koji imaju djecu mlađu od 18 godina i onih koji nemaju. Ovo pitanje je reprezentativno kada se uzme u obzir da od ukupnog uzorka jedna polovina ispitanika ima djecu koja će možda trebati dopunsku nastavu. Osim toga, ukazuje i na broj osoba druge generacije koje imaju pravo na državljanstvo BiH po osnovu barem jednog roditelja.

Djeca rođena u dijaspori i državljanstvo BiH

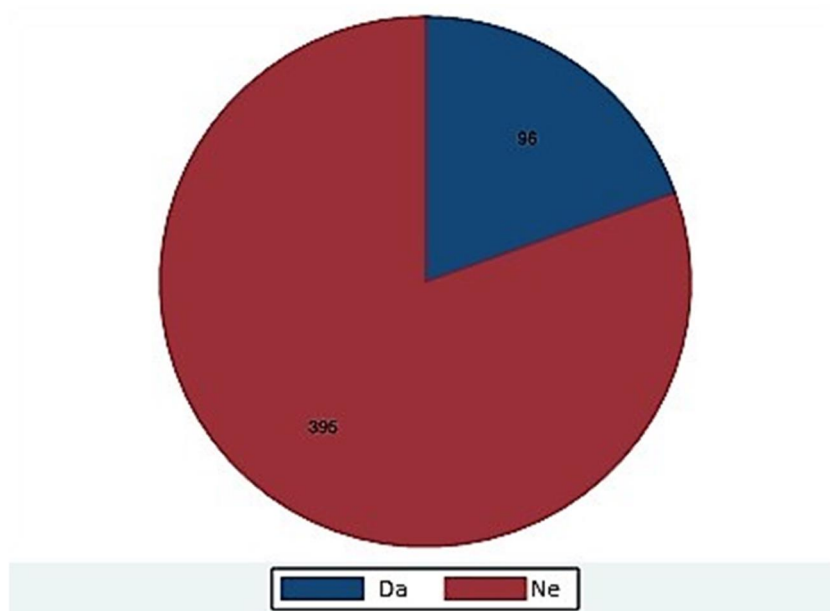

Kako pokazuje izvještaj, jedan veliki problem koji pogađa dijasporu iz BiH u svih 10 zemalja je manjak državljanstva BiH kod djece koja su rođena van BiH. Odgovori na ovo pitanje ukazuju da oko 50% od ukupnog broja djece rođene u dijaspori nemaju državljanstvo BiH. Odgovori ukazuju i na činjenicu da je relativno mali broj roditelja pokrenuo proces ili namjeravaju aplicirati za državljanstvo BiH za svoju djecu.

Djeca koja pohađaju dopunsku nastavu na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku

Zanimljivo je spomenuti da velika većina (80%) djece od onih koji su odgovorili na pitanje (491 ispitanik je odgovorio na pitanje) ne idu na dopunsku nastavu na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku. Kako je ranije spomenuto, na rezultate utiču i ispitanici iz SAD-a gdje ne postoje formalno organizirane škole na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku za razliku od Australije, Austrije, Njemačke ili Švedske, u kojima postoje organizacije dijaspore, udruženja ili obavezni školski programi koji dozvoljavaju djeci da pohađaju nastavu na maternjem jeziku. Odnosno, skoro 40% ispitanika u ovoj grupi su rekli da je dopunska nastava organizirana u njihovoj zemlji odredita, dok je samo 4% njih reklo da nastavu organiziraju privatne organizacije. Približno jedna četvrtina djece koja pohađaju dopunsku nastavu, pohađaju je putem organizacija dijaspore i udruženja, u kojima nastavnici rade na volonterskoj osnovi. Ovdje je bitno napomenuti da su vjerske organizacije preuzele brigu o oduvanju jezika među dijasporom i 32% ispitanika su rekli da njihova djeca pohađaju dopunsku nastavu pri vjerskim organizacijama.

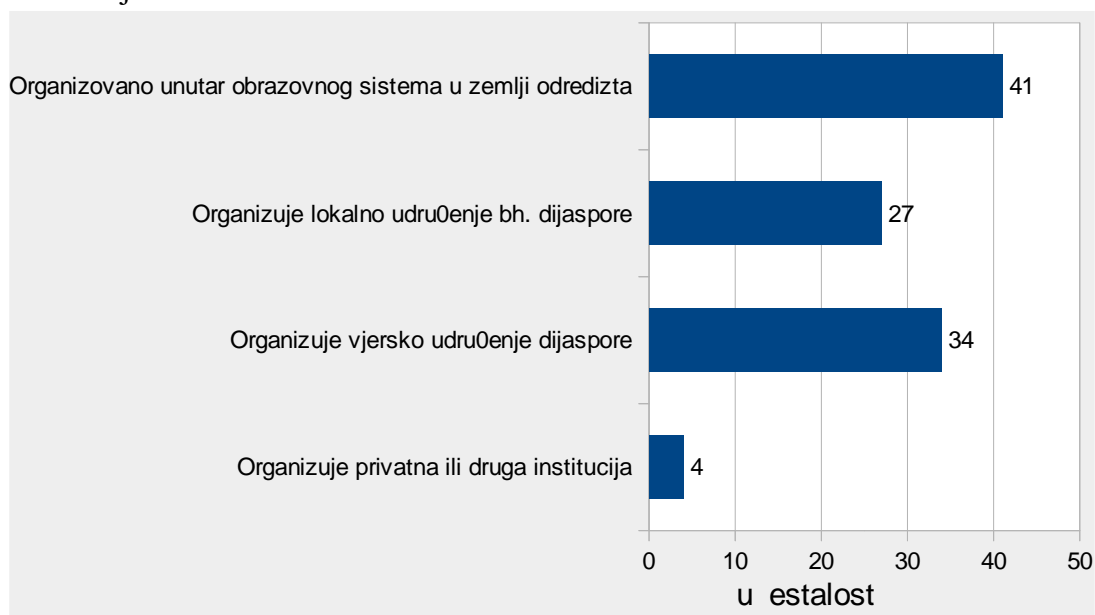
Ipak je bitno spomenuti da približno jedno od pet djece u dijaspori ide na dopunsku nastavu na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku. Ovi nalazi govore da među pripadnicima dijaspore postoji interes za kontinuiranim obrazovanjem na maternjem jeziku u zemljama u kojima je provedeno ispitivanje, što potvrđuju i kvalitativna istraživanja.

Organizacija škola za dopunsku nastavu na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku

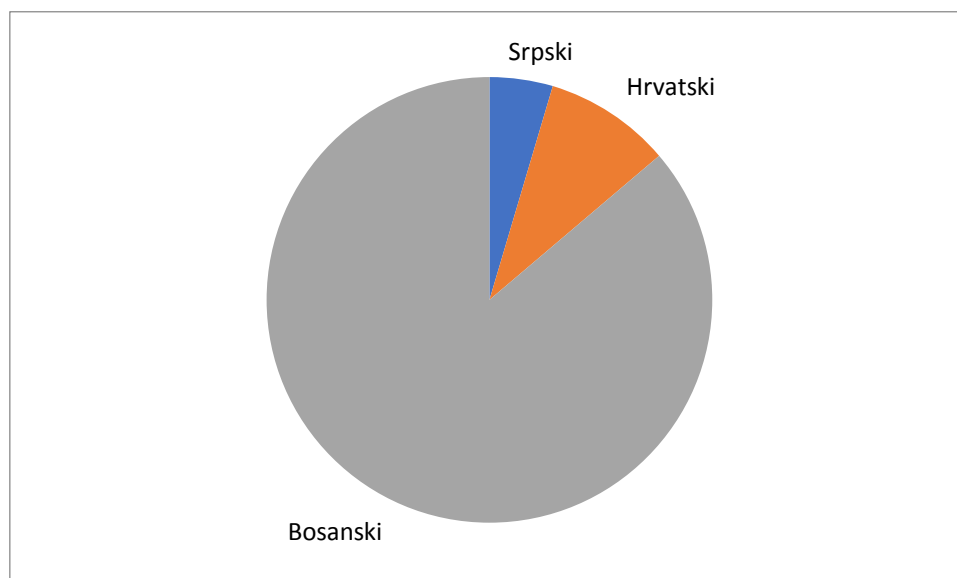
Kada je u pitanju pohađanje dopunske nastave na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku, odgovori na pitanje gdje je dopunska nastava organizirana trebaju se posmatrati u kontekstu svake zemlje zasebno. Iako je najveći broj ispitanika (39%) rekao da je dopunska nastava organizirana u okviru školskog sistema u zemlji prijema, to se najvjerojatnije odnosi na ispitanike u evropskim zemljama u kojima postoje obavezni školski programi koji omogućavaju djeci da pohađaju nastavu na maternjem jeziku. U SAD-u naprimjer ne postoje obavezni programi i ako dopunska nastava i postoji, ona je uglavnom organizirana na nivou vjerskih udruženja dijaspore (na čemu ukazuju odgovori 32% ispitanika). Isto tako, u većini od

deset zemalja uklju enih u istraffivanje, ispitanici su rekli da nastavu organiziraju lokalna udru fenja dijaspora iz BiH (25%), a nekoliko njih su rekli da je organiziraju privatne ili druge institucije.

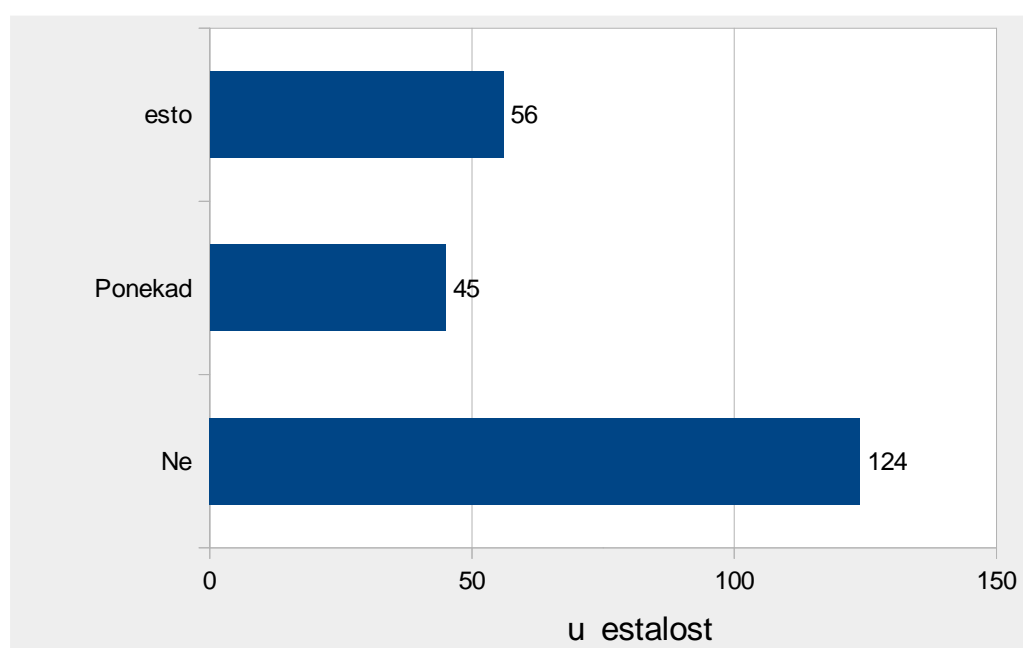
Primarni jezik u dopunskoj nastavi

Na osnovu 174 odgovora, do-lo se do zaklju ka da djeca vi-e od polovine ispitanika, koja imaju manje od 18 godina, poha aju dopunsku nastavu na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku. Samo u nekoliko zemalja koje su uklju ene u istraffivanje organizirana je dopunska nastava na nivou drflave, u ^{TM}vedskoj i u manjoj mjeri Austriji. Stoga, veliki interes i broj djece koja poha aju dopunsku nastavu ukazuje na to da su djeca u dijaspori uklju ena u dopunsku nastavu bez obzira na to da li ju je organizirala zemlja prijema ili sama dijaspora, -to se vidi i u pojedina nim poglavljima o zemljama. To, tako er, ukazuje i na injenicu da generalno postoji veliko interesovanje za dopunsku nastavu i obrazovanje me u dijasporom iz BiH.

Finansijski doprinos za dopunsku nastavu

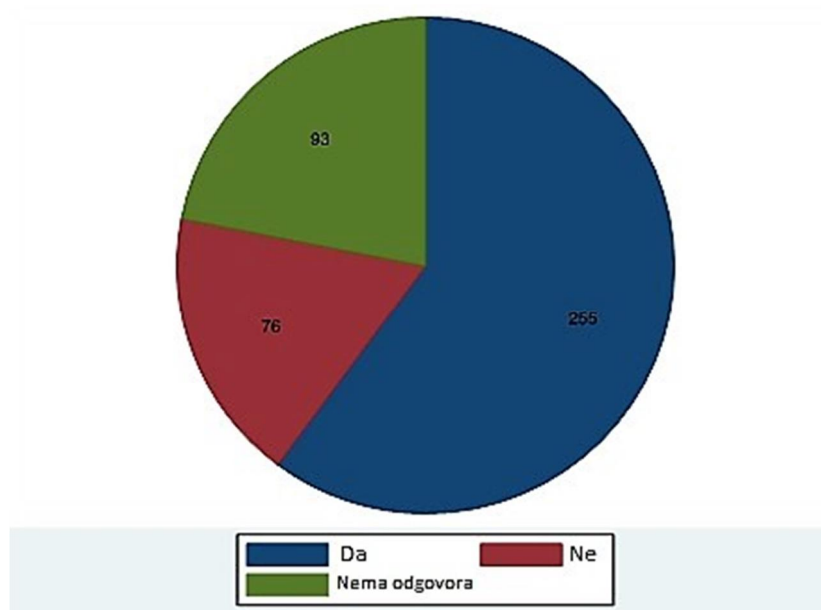
Ukupno 225 osoba je odgovorilo na pitanje da li daju finansijski doprinos za dopunsku nastavu u svojim zemljama prijema. Većina (55%) ispitanika su rekli da ne doprinose, ali je to najvjerojatnije zato što evropske zemlje imaju već spomenute obavezne obrazovne programe koji omogućavaju djeci da pohađaju nastavu na maternjem jeziku. Zemlje, kao što je SAD, nemaju ovakve programe i u njima se vjerovatno traži finansijski doprinos dijasporske zajednice za dopunsku nastavu za njihovu djecu. U upitniku, 25% ispitanika su odgovorili da nešto daju finansijski doprinos, a 20% njih da povremeno daju finansijski doprinos. Međutim, osim odgovora na ovo pitanje, neophodno je razmotriti različit uticaj koji nacionalne politike država prijema o integriranju dopunske nastave u redovno obrazovanje i njeno finansiranje zapravo ima na dijasporu iz BiH i čak na njenu povezanost sa BiH.

Podrška za upis djece na dopunsku nastavu koju finansira BiH

Većina (72%) od 460 ispitanika koji su odgovorili na pitanje koje se odnosi na hipotetski scenarij, rekli su da bi podržali upis svoje djece na dopunsku nastavu koju bi finansirale institucije u BiH. Ovaj stav se proširio i u kvalitativnom dijelu projekta i ohrabrujuće je kada se govori o dijaspori u kontekstu razvoja. Rezultati potvrđuju da većina roditelja među dijasporom iz BiH, želi i teži da njihova djeca znaju maternji jezik, ali u pojedinim zemljama dopunska nastava jednostavno nije dostupna, iako to nije slučaj sa svim zemljama u kojima je izvršeno istraživanje. Jezik je poveznica sa domovinom, i dopunska nastava bi trebala biti prioritet.

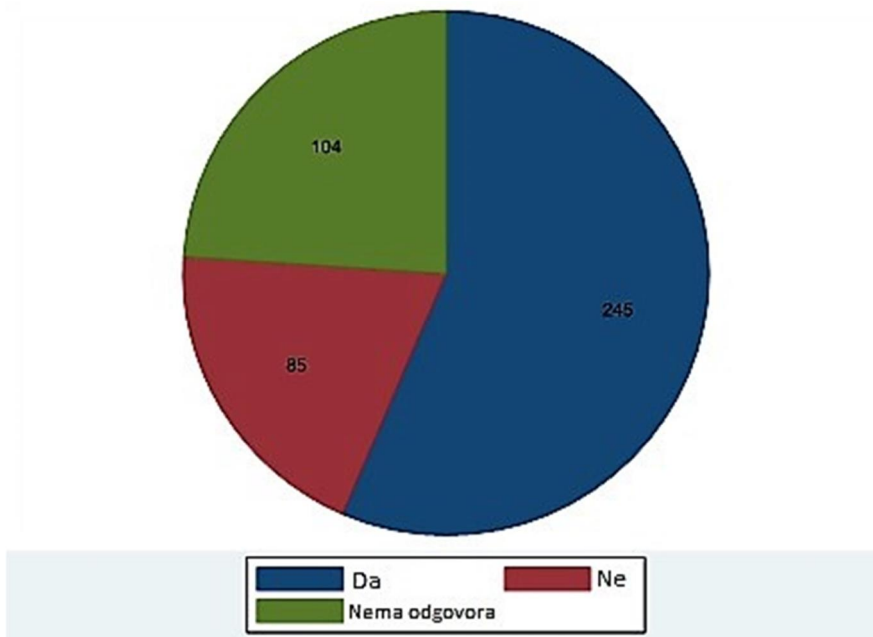
Mogućnost *online* dopunskog obrazovanja djece

Interesovanje za dopunsku nastavu na maternjem jeziku potvrdilo je dodatnih 60% (od 424) ispitanika koji su rekli da bi uzeli u obzir *online* dopunsku nastavu za svoju djecu. Jasno je da je ovo prioritet za mnoge roditelje me u dijasporom iz BiH u zemljama gdje dopunska nastava možda nije dostupna. Za pojedince, *online* pristup može biti i bolja opcija jer bi djeci bio omogućen lakši pristup nastavi (nasuprot tome da roditelji moraju voziti svoju djecu na i sa nastave).

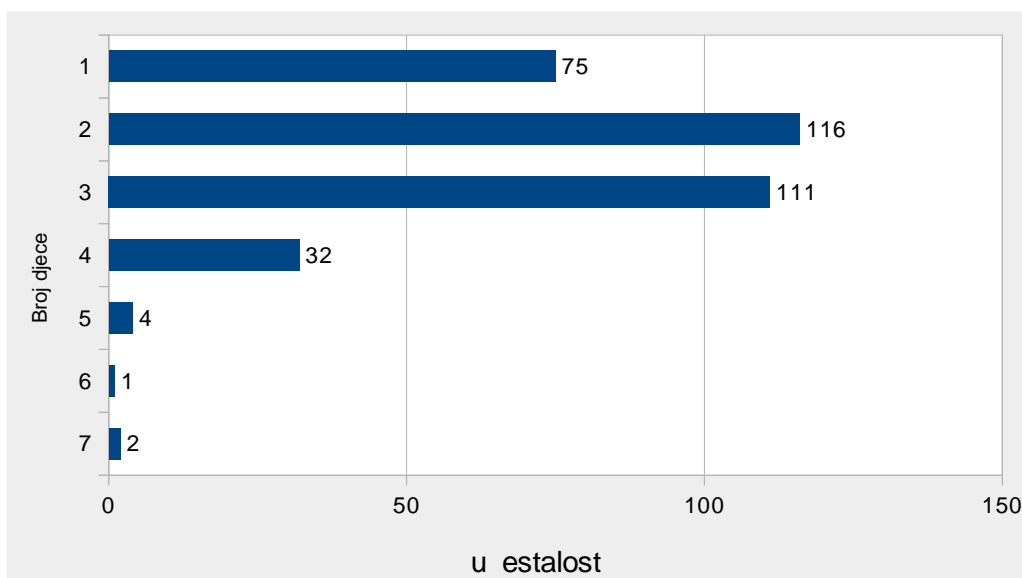
Interesovanje da djeca pohađaju dopunsku ljetnu nastavu u BiH

Osim opcije *online* dopunske nastave, rasprostranjena je i podrška (56%) za ljetnu dopunsku nastavu me u pripadnicima dijaspore iz BiH koji su učestvovali u istraživanju. Ipak, kao i u prethodnom pitanju koje se odnosi na alternativnu dopunsku nastavu, visoka stopa onih koji nisu odgovorili na pitanje, 23%, ukazuje da bi pripadnici dijaspore iz BiH voljeli dobiti više informacija i angažiranosti po pitanju dopunske nastave za njihovu djecu, ili njihova djeca jednostavno nisu školskog uzrasta i nisu imali potrebu da odgovore na ovo pitanje. Posebno je bitno ovo spomenuti jer je stopa neodgovaranja na ovo pitanje viša od nedostatka podrške za ljetnu dopunsku nastavu u BiH, 20%.

Interesovanje za dopunsku nastavu koju finansiraju institucije u BiH

Iako je samo 341 ispitanik odgovorio na ovo pitanje, veina ih je rekla da imaju nekoliko djece koja bi bila zainteresirana za dopunsku nastavu koju finansiraju institucije u BiH. Odnosno, 34% njih su rekli da imaju dvoje djece koja bi bila zainteresirana, 33% da imaju troje mogu e zainteresirane djece i 22% njih su rekli da imaju jedno dijete koje bi bilo zainteresirano, dok je 9% njih reklo da imaju etvero djece koja bi bila zainteresirana. Iako se odgovori na ovo pitanje trebaju posmatrati u kontekstu broja djece koju ima veina porodica dijaspore iz BiH, bitno je napomenuti da veina roditelja ima nekoliko djece koja bi bila zainteresirana za dopunsku nastavu koju finansiraju institucije u BiH, –to jo–jednom ukazuje na zna aj toga da roditelji u dijaspori flele da jezike i kulturu Bosne i Hercegovine prenesu na svoju djecu.

INTERAKCIJE

Komunikacija sa članovima porodice, rodbinom i prijateljima u BiH

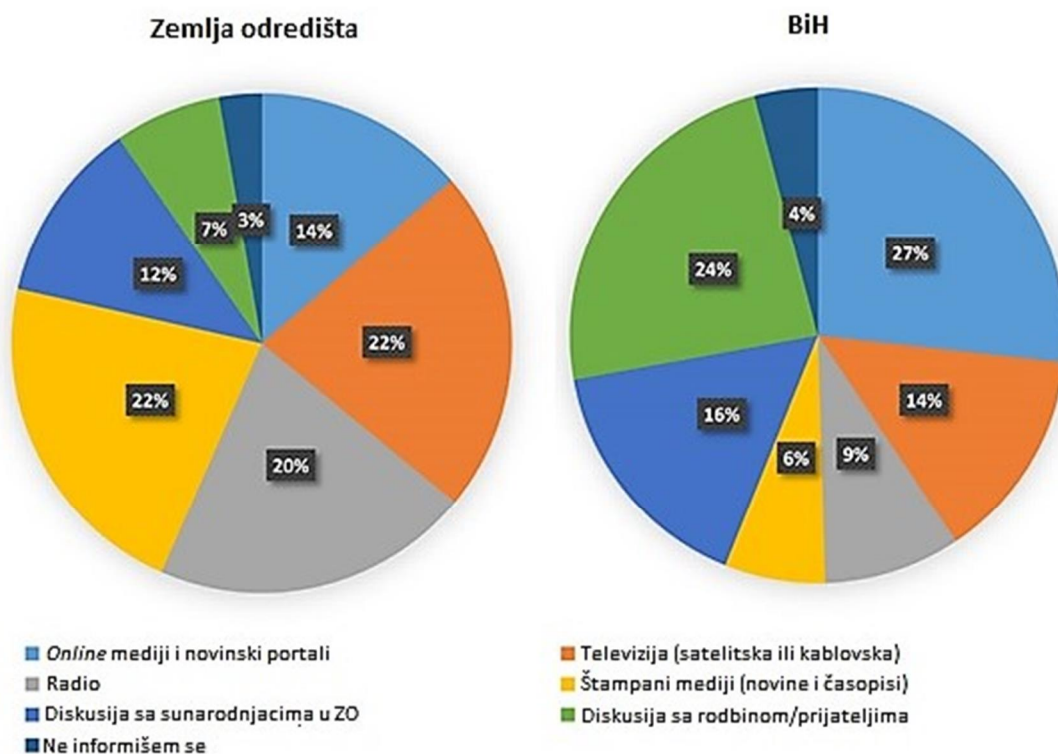
Iako su 604 osobe odgovorile na ovo pitanje, samo je mali broj njih naveo koliko esto komuniciraju sa članovima porodice i rodbinom. Nemoguće je donijeti neki znanje zaključak kada je u pitanju komunikacija dijaspore iz BiH sa ovim grupama na osnovu odgovora na pitanja iz upitnika. Postoji nekoliko mogućih razloga za ovo. Pripadnici dijaspore iz BiH prvenstveno imaju svoje najbliže članove porodice u zemljama prijema i vjerovatno imaju porodične mreže u dijaspori, a ne u BiH. To se naročito odnosi na one koji su emigrirali krajem 1990-ih i početkom 2000-ih zbog i iz konflikta, uključujući i članove dalje rodbine zbog programa spajanja porodica u izbjeglištvu. Na pitanje o prijateljima i poznanicima, većina njih (155) su rekli da komuniciraju s njima nekoliko puta mjesečno, zatim nekoliko puta sedmično, svakih nekoliko mjeseci, jednom mjesečno, rijetko (svakih šest mjeseci ili rjeđe) i svaki dan. To ukazuje da dijaspora iz BiH održava društvene veze sa domovinom, koje se ne odnose samo na porodične veze.

	Dnevno	Nekoliko puta sedmično	Nekoliko puta mjesečno	Jednom mjesečno	Svakih nekoliko mjeseci	Rijetko (svakih šest mjeseci ili rjeđe)
Sa članovima porodice	4	5	9	3	1	0
Sa rodbinom	1	7	6	1	2	1
Sa prijateljima i poznanicima	61	108	155	77	95	68

Praćenje najnovijih dešavanja u BiH i zemlji prijema

Jasno je da, kako bi ostali u toku sa društvenim, političkim i ekonomskim dešavanjima u BiH, većina pripadnika dijaspore iz BiH koristi *online* medije i informativne portale, zatim diskutiraju sa porodicom i prijateljima, sa sugrađanima koji borave u istoj zemlji prijema, gledaju televiziju, slušaju radio i na kraju čitaju tampane medije (novine i časopise). Omiljeni na ini da se saznaju najnovije vijesti uopće nisu iznenađujući i u skladu su sa ostatkom svijeta gdje su *online* mediji i informativni portali dominantni i imaju prednost nad tampanim medijima. To se isto tako vidi i iz kvalitativnih izvještaja gdje su većina pripadnika dijaspore iz BiH rekli da koriste internet za vijesti i komunikaciju, a novine i radio emisije, koje su nekada bile popularne u mjestima sa mnogobrojnom dijasporom iz BiH, polako izumiru.

Kada je u pitanju zemlja prijema, većina ispitanika su rekli da ostaju u toku sa društvenim, političkim i ekonomskim dešavanjima putem televizije, zatim tampanih medija (novine i časopisi), radija, *online* medija i informativnih portala i diskusija sa sugrađanima u zemlji prijema, kao i diskusija sa prijateljima i rodbinom. Stoga postoji razlika u mehanizmima koje dijaspora iz BiH koristi da bi bila u toku sa novostima u BiH i zemlji prijema. Kada su u pitanju vijesti u vezi sa BiH, većina koristi internet, dok vijesti u vezi sa zemljom prijema većina prati putem televizije i tampanih medija.

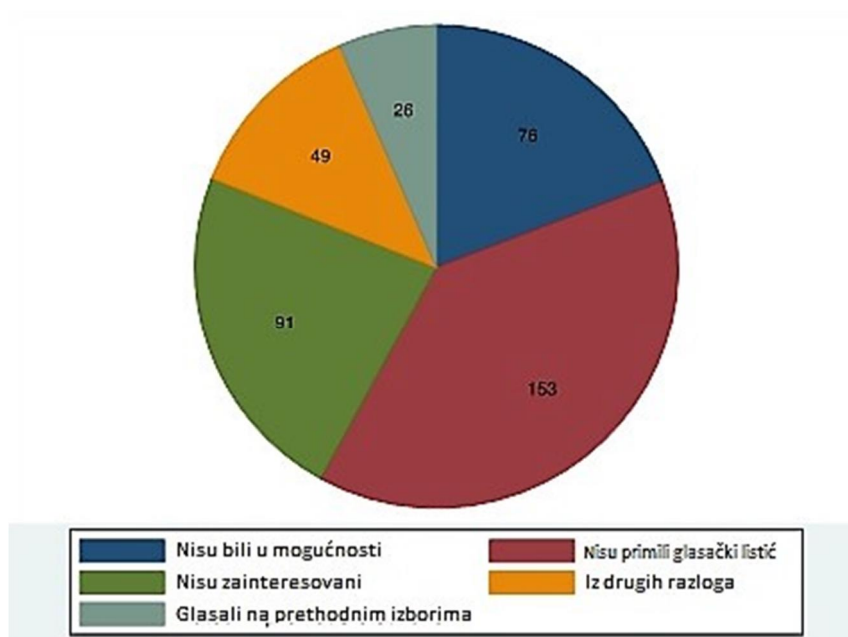
Glasanje na posljednjim parlamentarnim ili lokalnim izborima BiH

Većina od 596 ispitanika, 66%, su odgovorili da nisu glasali na zadnjim izborima u BiH, a za to je bilo mnogo različitih razloga. Od toga njih 39% su rekli da nisu glasali jer nisu dobili glasačku listu po-tom. To vjerovatno znači da su bili registrirani za glasanje i da su otkrivali da ne mogu dobiti glasačku listu po-tom, a ukoliko je to tačno, ukazuje na nemar institucija BiH po pitanju slanja glasačkih listi a biračima u inostranstvu na vrijeme ili uopće. U najgorem slučaju, to vodi do prestanka glasanja.

Ostalih 23% ispitanika koji su rekli da nisu glasali na izborima napomenuli su da nisu zainteresirani za izbore u BiH. Ne-toliko postotak osoba (19%) su rekli da nisu glasali jer žive predaleko ili se nisu na vrijeme registrirali. To ukazuje na to da kada bi imali više mogućnosti za glasanje ili kada bi institucije BiH aktivnije djelovale na angažiranje dijaspora da glasa, registracija za glasanje i uopće na izborima bi bili veći. Samo 6% onih koji nisu glasali su rekli da su glasali na ranijim izborima. To ukazuje na činjenicu da predstavnici dijaspora koji glasaju to rade redovno i kada se jednom registriraju za glasanje, uopće na izborima je relativno visoko. Ovi nalazi potvrđuju informaciju koju je obezbijedila Centralna izborna komisija BiH o stopi uopće a birača iz inostranstva za izbore između 2002. i 2010. godine koja je relativno visoka za one koji su se registrirali (generalno više od 65% registriranih su glasali).

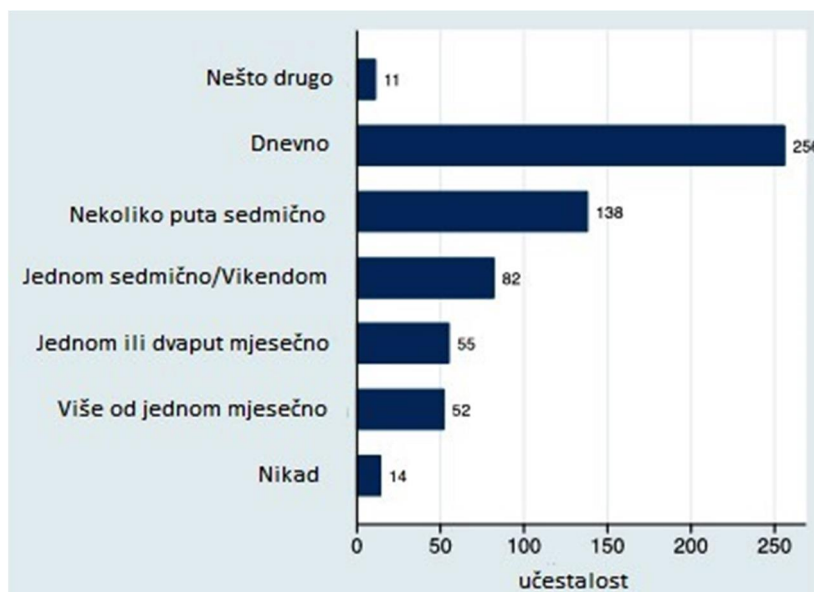
Približno 25% pripadnika dijaspora iz BiH su rekli da su glasali na zadnjim izborima u BiH. Taj procenat je gotovo podjednako podijeljen na one koji su glasali po-tom i one koji su odlučili glasati u ambasadama i konzulatima u zemlji odredišta. Ovi rezultati su veći u odnosu na stopu uopće a dijaspora iz BiH na izborima u BiH i vjerovatno odražavaju

dobrovoljno u e- e ispitanika u istraflivanju, kako je i navedeno u dijelu u kojem se govorilo o metodologiji.

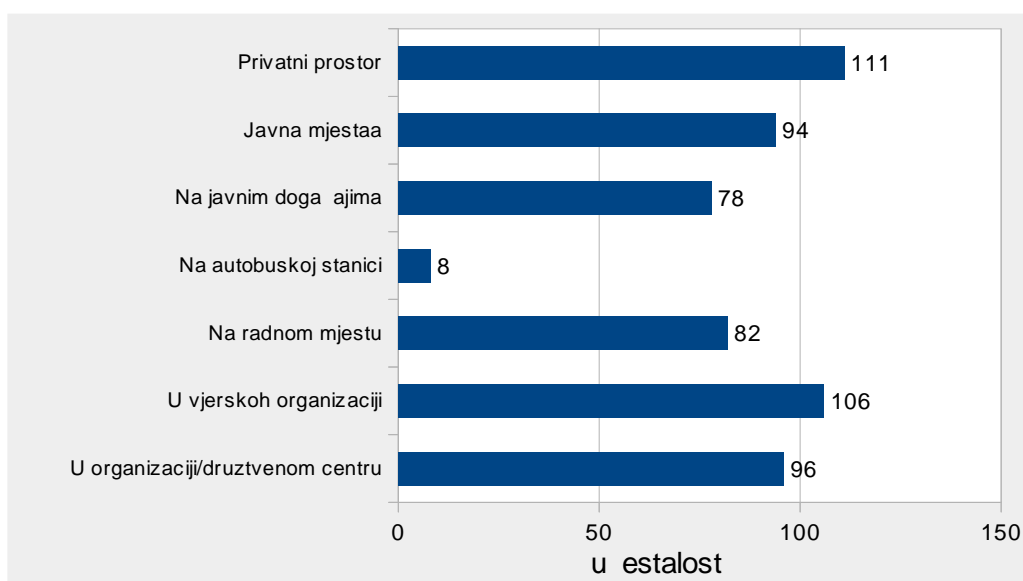
Učestalost interakcije sa sunarodnjacima iz BiH u zemlji prijema

Od 608 ispitanika, ve ina njih odrflava kontakt sa drugim pripadnicima dijaspore iz BiH u zemljama odredi-ta barem jednom sedmi no, iako esto i nekoliko puta sedmi no, tako je odgovorilo 66% ispitanika. To dijelom uveliko odraflava porodi ne veze koje su relativno jake me u dijasporom iz BiH, -to potvr uje i visoka stopa brakova i injenica da ve ina flive u doma instvima od etiri lana, kako je ranije navedeno. Ovi nalazi ukazuju i na to da su veze unutar zajednice dijaspore iz BiH odrflane u zemlji odredi-ta i da je veza izme u pripadnika dijaspore jaka i ini veliki dio njihovog dru-tvenog flivota. To potvr uje i nalaz da su samo 2% ispitanika rekli da nikada nisu imali kontakta sa ostalim pripadnicima dijaspore iz BiH u zemlji odredi-ta. Dalje, odgovori na ovo pitanje pokazuju da ve ina pripadnika dijaspore iz BiH flivi blizu drugih pripadnika dijaspore iz BiH ili bar imaju jaku komunikaciju jedni s drugima. Ipak, zabrinjavaju e je da je samo 2/3 osoba od ukupnog broja ispitanika odlu ilo uop e odgovoriti na ovo pitanje, jer ono nema politike ili druge implikacije, ve se jednostavno ispituje njihova komunikacija sa drugim pojedincima.

Okruženje u kojem se održava komunikacija sa sunarodnjacima iz BiH koji žive u zemlji prijema

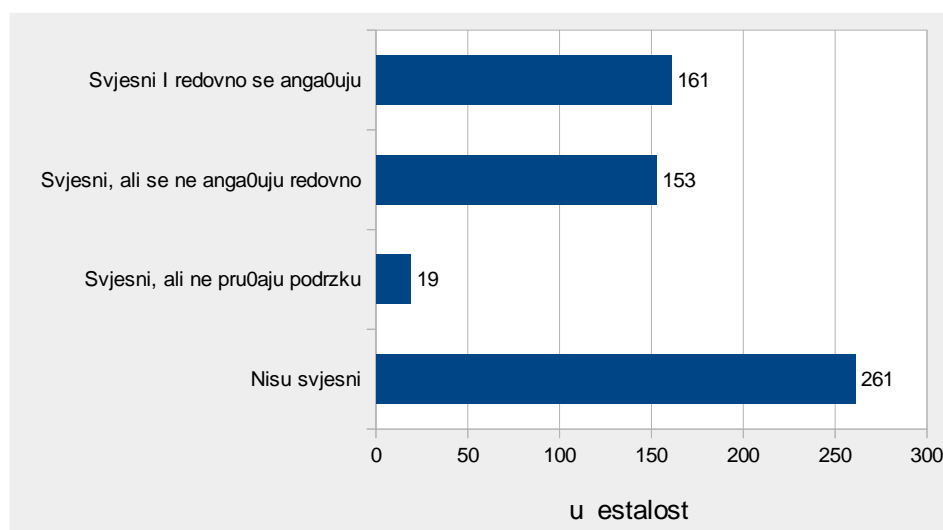
Većina ispitanika iz dijasporne iz BiH (ukupno 575 ispitanika) rekli su da komunikaciju sa ostalim pripadnicima dijasporne iz BiH održavaju u različitim okruženjima. To se prvenstveno odnosi na privatne prostore, što ukazuje na to da su društveni flakovi dijasporne iz BiH povezani, zatim na vjerske institucije, javna mjesta, a kroz organizacije dijasporne i društvena događanja gotovo podjednako.

UDRUŽENJA

Komunikacija i učešće u organizacijama dijaspore iz BiH

Među 594 ispitanika, polovina njih je do određene mjere upoznata i aktivno uključena u udruženja dijaspore u svojim lokalnim zajednicama. To uključuje i 286 osoba koje su rekly da su i sami članovi udruženja dijaspore. S druge strane, druga polovina ispitanika nisu upoznati, a samim tim nisu ni uključeni u aktivnosti udruženja dijaspore u zemljama odredišta u kojima žive. Samo 3% ispitanika su rekly da znaju za te organizacije, ali se nisu u potpunosti slagali s njihovim radom. Ove informacije ukazuju na podijeljenost dijaspore iz BiH na one koji su uključeni i one koji nisu.

Vrste članstva u organizacijama dijaspore

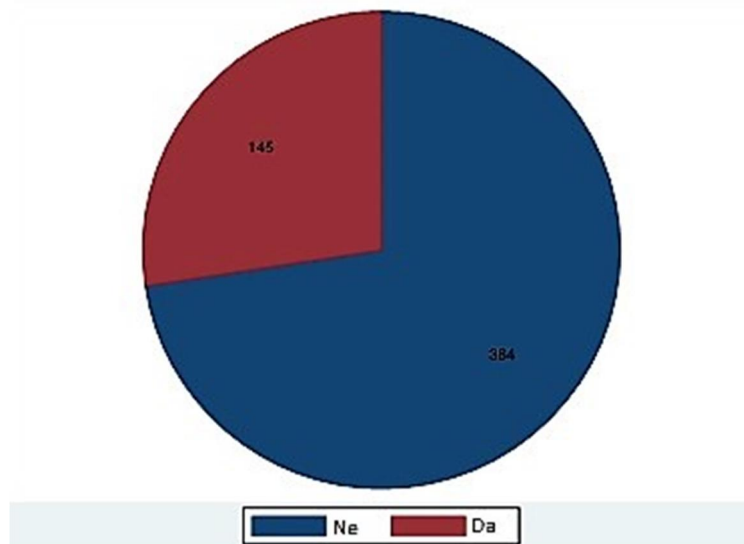

Od 286 osoba koje su navele da su članovi organizacija dijaspora u zemlji u kojoj borave, može se zaključiti da su tri dominantna tipa tih organizacija: vjerske, kulturne ili sportske organizacije. To je u skladu sa prethodnim istraživanjem o transnacionalnim organizacijama u zajednici i vrlo lako ukazuje na činjenicu da su ovo najbrojnija udruženja dijaspora u zemljama odredišta.

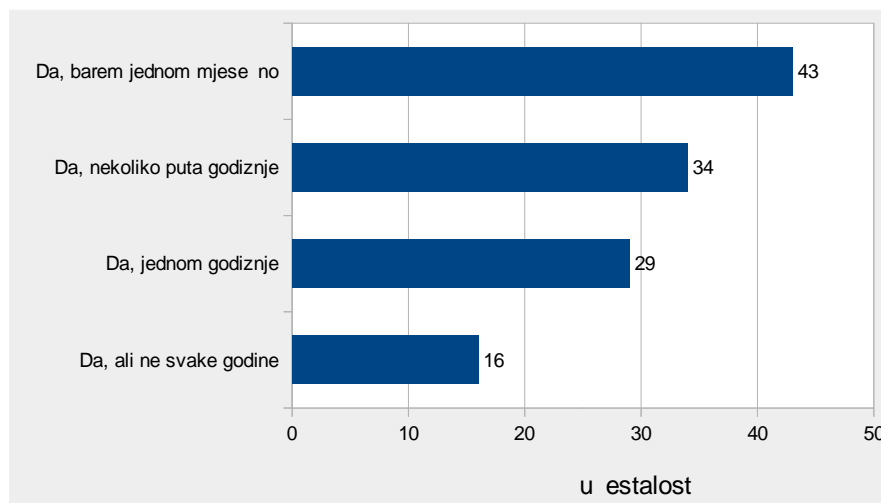
NOVČANE DOZNAKE

Slanje novca i/ili robe u BiH

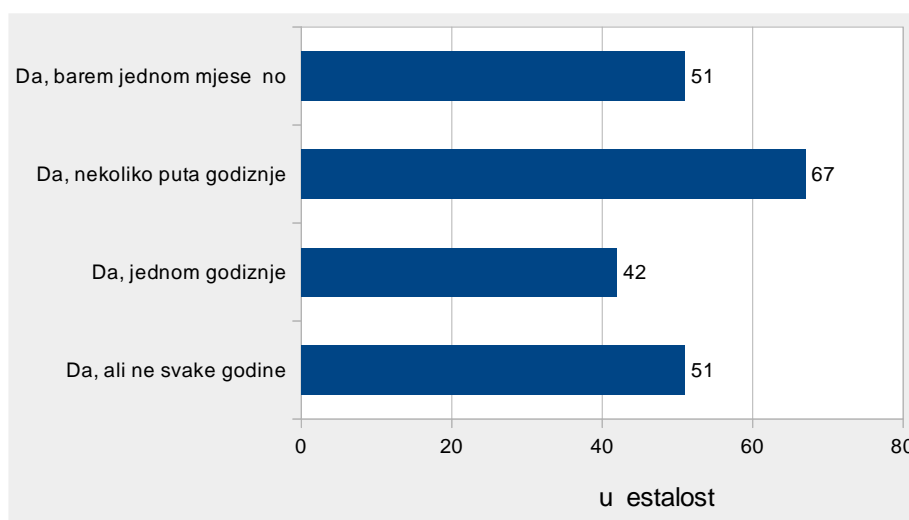
Od 506 ispitanika 75% njih su rekli da ne šalju novac i/ili robu u BiH, dok su samo 8% njih rekli da to rade redovno jednom mjesečno. Uzimajući u obzir visok iznos novanih doznaka po kojem je dijaspora iz BiH poznata i što se bilježi na godišnjem nivou, uz rezultate kvalitativnog istraživanja koji ukazuju na isto, ovaj nalaz je najkontradiktorniji od svih. Ipak se poklapa sa velikom razlikom u zemljama prijema i činjenicom da je većina njih tu sa porodicom, stoga nemaju potrebe da šalju novac.

Učestalost slanja novca

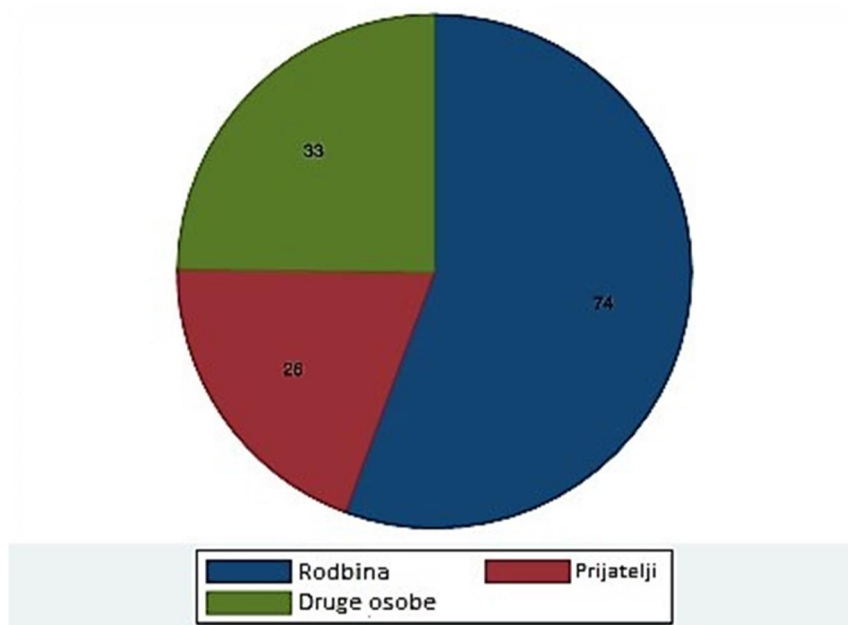

Učestalost slanja robe

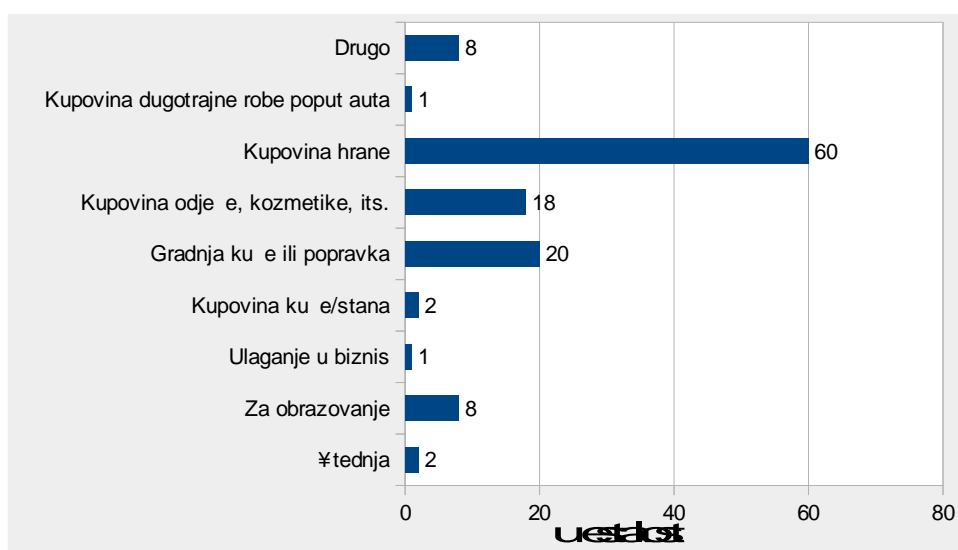
Kome se šalje novac i/ili roba

Većina ispitanika koji šalju novac i robu u BiH su rekli da ih šalju članovima porodice i bliskoj rodbini. Interesantno je da više ljudi šalje novac i robu šdrugim ljudima nego prijateljima. Kako se pokazalo kroz kvalitativne intervjue, mnogi ljudi iz dijasporu u estvuju u novim donacijama za stipendije, humanitarnim akcijama i drugim akcijama u BiH koje su od koristi osobama koje nisu povezane sa donatorima ili ih ne znaju. Većina finansijskih transakcija i donacija odvija se putem Western Uniona, zatim direktnom predajom novca i robe za vrijeme posjete BiH, bankovnim transferima, putem rodbine koja posjeđuje dijasporu, neslužbenih kurira, autobusom/avionom i bankovnih kartica.

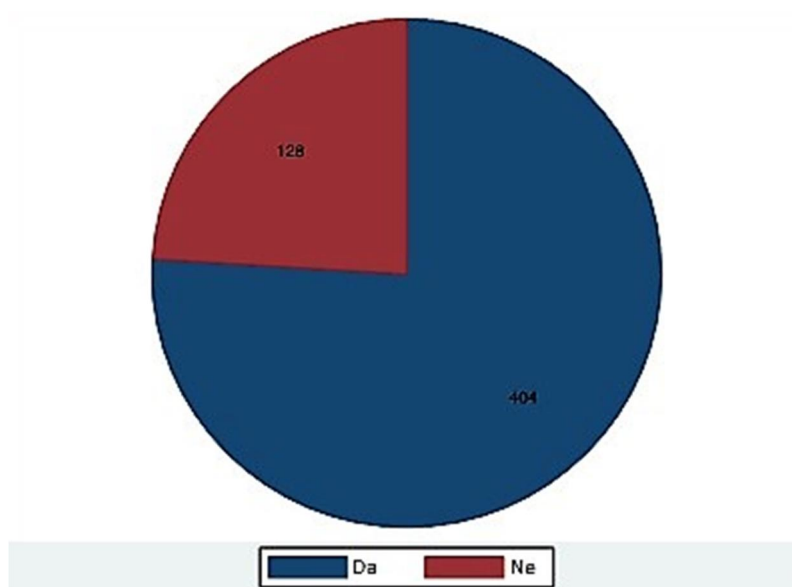

Percepcija o tome šta ljudi u BiH rade s novcem koji im se pošalje

Iako je manje ljudi odgovorilo na pitanje da li oni sami šalju novac, 446 ispitanika je odgovorilo na pitanje –to odražava percepciju dijaspore iz BiH o potrošnji novca koji šalju u BiH. Polovina ispitanika su rekli da se taj novac troši na troškove života i trenutne potrebe primatelja u BiH, odnosno na hranu. Ostale kategorije na koje se poslani novac troši su izgradnja doma i popravke, zatim kupovina odjeće, kozmetike i slične robe. To pokazuje da primaoci u BiH mnogo više ovise o dijaspori za kupovinu namirnica neophodnih za svakodnevni život nego za kupovinu automobila, televizora, rjeđavanje stambenog pitanja, kojih je 3%.

Štednja i kućni budžet u zemljama odredišta

Nivo –tednje me u dijasporom iz BiH je visok, gdje je 75% od 532 ispitanika reklo da imaju u-te evinu u zemlji odredi-ta. Kod ve ine ispitanika ku ni budflet je stabilan ili se pomalo pove ava. U skladu s tim, nivo –tednje prati sli an trend. Bitno je spomenuti da je ovaj umjereni porast, iako je vidljiv i na stalnom porastu nov anih doznaka u BiH, malo nifli u odnosu na pove anje ku nog budffeta i –tednju. To ukazuje i na injenicu da dijaspora iz BiH –tedi i iz drugih razloga, ne samo za slanje novca.

Način na koji se doprinosi razvoju BiH

Najve i procenat pripadnika dijaspore iz BiH i dalje daju prednost odmoru u BiH, transferu znanja i konsultacijama sa kolegama i kompanijama u BiH u polju svog djelovanja. Drugi popularni odgovori su uklju ivali ponovnu izgradnju domova u BiH, nastavak slanja novca u BiH ili virtuelno volontiranje u BiH privremeno ili stalno. Ovi odgovori ukazuju da je dijaspora iz BiH zainteresirana za ulaganje i razvoj zemlje porijekla na razli ite na ine.

Način doprinosa	Da	Ne	Teško je reći (nema odgovora)
Dolazak da se radi na trfli-tu rada u BiH	106	186	153
Volontiranje u BiH privremeno ili odre eni period svake godine	113	185	129
Online/virtuelno volontiranje privremeno ili stalno	191	141	92
–tednja u bankama u BiH	82	248	89
Ponovna izgradnja doma u BiH	233	105	90
Nastavak ili po etak slanja novca porodici i prijateljima u BiH	293	66	67
Odmor u BiH svake godine	330	66	67
Investiranje u privatne/javne projekte u BiH	133	151	131
Pokretanje biznisa u BiH	160	153	120
Uspostavljanje poslovnih veza sa kompanijama u BiH	178	124	118
Ponuda konsultantskih usluga kolegama/kompanijama u BiH u polju svog rada	263	80	96
Transfer znanja	311	61	78

Inferencijalna analiza podataka o slanju novca

U narednom dijelu predstavljani su specifi ni i dodatni rezultati koji potvr uju i pro-iruju pojedina na poglavlja o zemljama. U nastavku su navedeni hi-kvadrat testovi koji su provedeni da bi bila pro-irena diskusija iz prethodnog dijela o slanju novca.

Primaoci novca u BiH i prethodna ulaganja dijaspore u BiH

	Da li ste ikada uložili novac u BiH radi biznisa?		
	Da	Ne	Ukupno
Primaoci novca			
Članovi porodice	10	149	159
Rodbina	14	127	141
Prijatelji	12	67	79
Druge osobe	17	67	84
Ukupno	53	410	463

Pearsonov hi-kvadrat test (χ^2) je proveden kako bi bilo ispitano postoji li veza izme u primatelja novca u BiH i ranijih ulaganja dijaspore iz BiH. Test se pokazao statisti ki zna ajnim, $\chi^2(3) = 11,99$, $p = 0,007$, jer je pokazao da postoji veza izme u dijaspore i toga da li oni –alju novac ili robu lanovima porodice, prijateljima i drugima, i kako su sami naveli ranijih odluka o ulaganju u BiH.

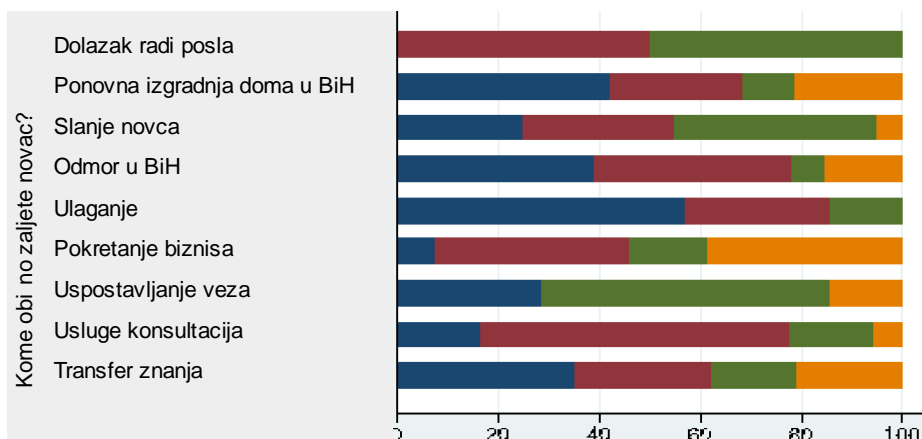
Rezultati su dalje pokazali da ve ina pripadnika dijaspore iz BiH, koji –alju novac u BiH, u okviru kategorija ranije navedenih nikada nisu imali poslovnih ulaganja u BiH. Najja a veza unutar uzorka ispitivanja je izme u onih osoba koje –alju novac lanovima porodice i rodbini i nedostatka ranijih ulaganja u BiH. Veze koje nisu porodi ne izme u pripadnika dijaspore i primalaca novca pokazuju slabiju povezanost sa ranijim poslovnim ulaganjima u BiH, jer samo 10 od 159 osoba koje su u estvovale u ispitivanju izdrflavaju lanove porodice i ranije su ulagali u BiH, dok 149 njih nisu.

Praktične implikacije: na osnovu ovih rezultata mođe se zaklju iti da pripadnici dijaspore iz BiH, koji izdrflavaju porodicu i rodbinu, odrflavaju sada–nji nivo potro–nje u BiH i u pro–losti nisu prepoznali prilike za ulaganje u BiH. Stoga, ve ina ispitanika koji materijalno pomaflu lanove porodice i rodbinu istovremeno zanemaruju investiranje u biznis u BiH. Potrebno je dodatno istraflivanje da bi se moglo objasniti koje okolnosti uti u na ovaj obrazac. Mogu i smjer bi bio dalje podijeliti postoje e kategorije primatelja novca kako bi se moglo odrediti da li su lanovi porodice osobe koje bi mogle usmjeriti ovaj novac u nove poslovne prilike umjesto da odrflavaju postoje i nivo potro–nje ili pove aju postoje u –tednju u BiH. Kao alternativa tome, prijedlog bi bio da se prikupi jo–podataka o dostupnosti prilika za ulaganje uklju uju i informacije, institucionalnu i druge vrste podr–ke dostupne dijaspori iz BiH u lokalnim zajednicama u koje bi dijaspora mogla investirati.

Primatelji novca u BiH i način angažiranosti u razvoj u BiH

Vrsta uključenosti		Primaoci novca			
		Članovi porodice	Rodbina	Prijatelji	Druge osobe
Dolazak da se radi u BiH	2	0	1	1	0
Rekonstrukcija doma u BiH	19	8	5	2	4
Slanje novca u BiH	20	5	6	8	1
Odmor u BiH	46	18	18	3	7
Investiranje	7	4	2	1	0
Pokretanje biznisa u BiH	13	1	5	2	5
Uspostavljanje poslovnih veza	7	2	0	4	1
Ponuda konsultantskih usluga	18	3	11	3	1

Transfer znanja	261	92	70	45	54
Ukupno	393	133	118	69	73

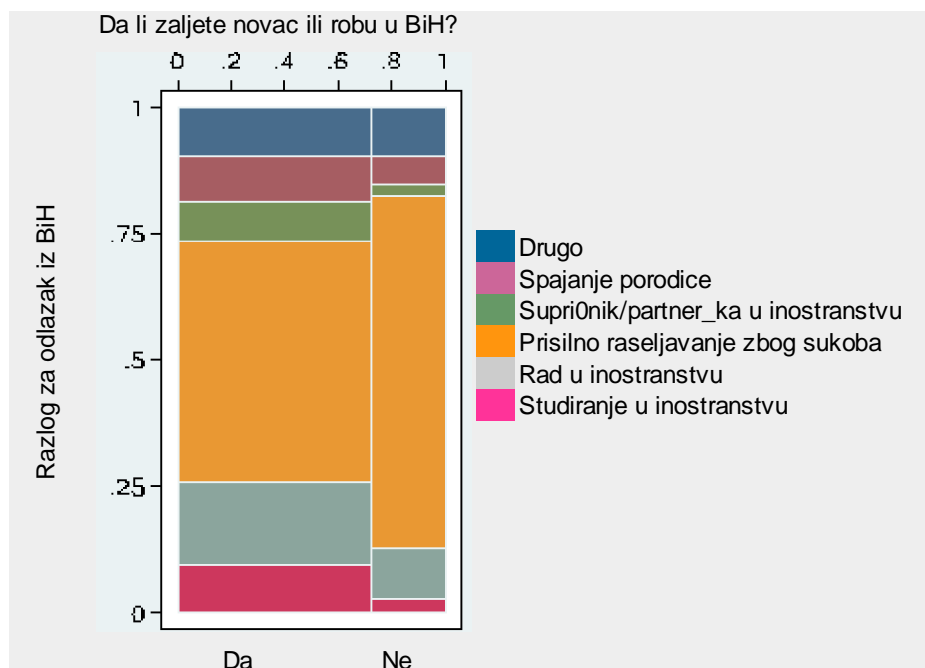
Pearsonov hi-kvadrat test (χ^2) je proveden i da bi bilo utvrđeno postoji li povezanost između primalaca novca u BiH i na ina uključivosti u razvoj BiH. Test se pokazao statistički značajnim, $\chi^2(24) = 44,27$, $p = 0,007$, pokazavši da postoji povezanost između primalaca novca u BiH i na ina uključivosti u razvoj BiH.

Prema ispitanicima iz dijaspore iz BiH, transfer znanja je kategorija koja se najviše povezuje sa učešćem u slanju novca. Ispitanici koji šalju novac u okviru jedne od četiri kategorije pokazuju i najveće interesovanje za vešću uključivost u razvoj BiH kroz transfer znanja. Svi drugi na ina uključivosti koji se povezuju sa tipom primatelja novca su raspoređeni bez prevladavajućeg obrasca, kako se to i vidi u prethodnoj tabeli.

Praktične implikacije: na osnovu ovih rezultata može se zaključiti da pripadnici dijaspore iz BiH, koji šalju novac članovima porodice, rodbini, prijateljima i drugima u BiH pokazuju konzistentan nivo interesovanja za transfer novca kao najprikkladniji na ina uključivosti u nastavak razvoja njihove domovine. Potrebno je dodatno istraživati kako bi bilo utvrđeno koju vrstu transfera znanja dijaspore iz BiH može ponuditi. Osim toga, da bi bio ostvaren potencijal, neophodno je provesti identifikaciju praznina u znanju. Potrebno je pažljivo procijeniti potencijalni transfer znanja, ne samo implicirati, jer znanje koji transfer dijaspore eventualno može napraviti može ne odgovara lokalnim potrebama i kapacitetima.

Slanje novca i razlozi odlaska iz BiH

Razlozi za odlazak iz BiH	Poslani novac		
	Da	Ne	Ukupno
Studiranje u inostranstvu	4	36	40
Rad u inostranstvu	14	63	77
Prisilno raseljeni	99	181	280
Supružnik/partner u inostranstvu	3	29	32
Spajanje porodice	8	34	42
Drugo	14	38	52
Ukupno	142	381	523

Hi-kvadrat testom (χ^2) ispitan je odnos izme u slanja novca dijaspore iz BiH i razloga za odlazak iz BiH. Test se pokazao statisti ki zna ajnim, $\chi^2(5) = 25,12, p= 0,000$, pokazav-i da postoji veza izme u toga da li ili ne dijaspora -alje novac u BiH i razloga za odlazak iz BiH. Zanimljivo je napomenuti da su ve ina ispitanika u ovom istraflivanju pripadnici dijaspore iz BiH koji su napustili BiH jer su prisilno raseljeni (280 od 523). Osim toga, vi-e od polovine ispitanika me u onima koji su prisilno raseljeni (181 od 280) rekli su da ranije nisu slali novac u BiH, dok su ostali (99 ispitanika), koji su rekli da su slali novac, predstavljali gotovo dvije tre ineođod ukupnog broja svih koji su slali novac bez obzira na razloge odlaska iz BiHö. Sve u svemu, rezultati pokazuju da bez obzira na razloge odlaska iz BiH, sveukupan broj onih koji su spremni slati novac u BiH duplo je manji od broja onih koji su stvarno slali novac.

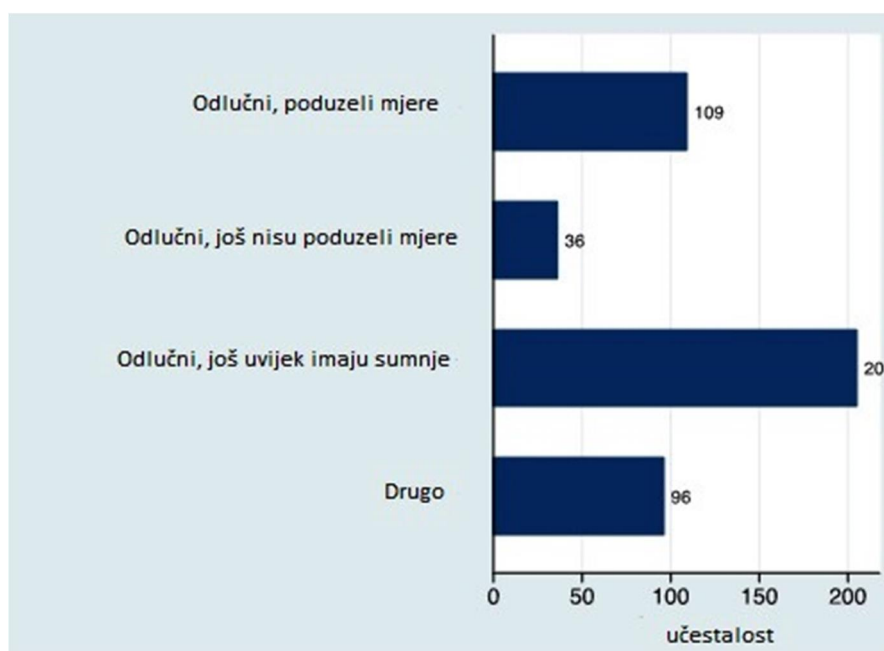
Praktične implikacije: nalazi ukazuju da osobe koje su prisilno raseljene iz BiH -alju novac naj e- e kada se to uporedi sa drugim razlozima za migraciju. Ukupno 381 osoba od 523 ispitanika rekli su da nisu slali novac bez obzira na razlog migracije. Neki od ovih rezultata nisu iznena uju i i mogli su se i o ekivati. Na primjer, ne o ekuje se da studenti koji studiraju u inostranstvu -alju novac u domovinu. Isto je kada su u pitanju osobe koje odu da bi se spojile sa porodicom ili pridrufile suprufniku ili partneru/ki. Nalaz koji se mora staviti u kontekst je nedostatak slanja novca za osobe koje su napustile BiH radi posla u inostranstvu. Ovdje su ve ina ispitanika, 63 od 77, rekli da ne -alju novac u domovinu. Potrebno je dodatno istraflivanje da bi bili ispitanici razlozi zbog kojih ve ina migranata koji su u skorije vrijeme emigrirali ne -alju novac u domovinu, za razliku od onih koji su prisilno raseljeni u toku 1990-ih.

POVRATAK

Namjera da se ostane u zemlji prijema i da se ne vrati trajno u BiH

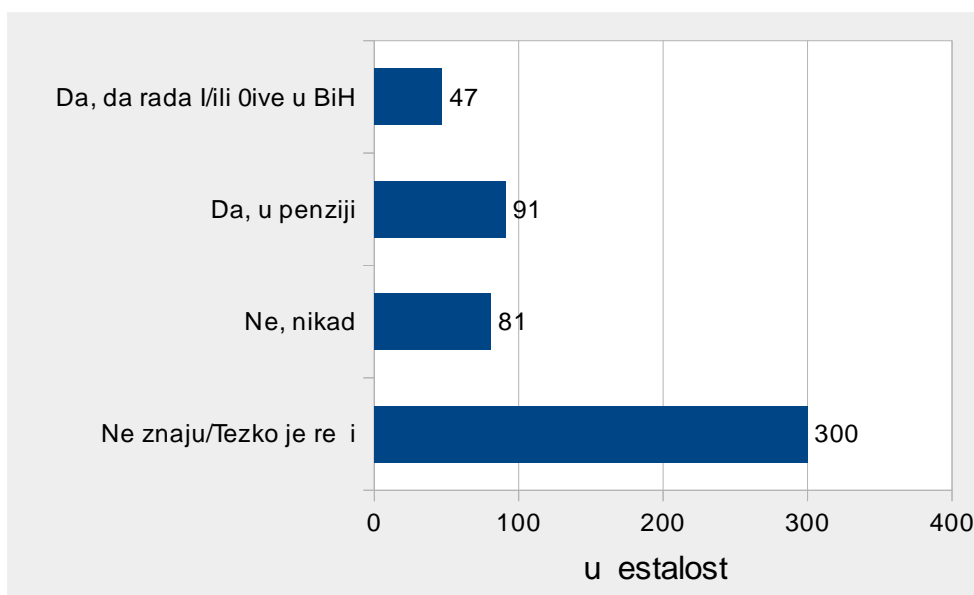
Na ovo pitanje odgovorio je mali broj ispitanika (446 osoba) kada se uzme u obzir ukupan broj ispitanika. Međutim, u onima koji su odgovorili, 46% njih su rekli da su odlučni da ostanu u zemlji prijema, iako u određenim okolnostima možda promijene mišljenje. To su potvrdili i odgovori na naredno pitanje, na koje je većina odgovorila da ne znaju ili im je teško odgovoriti da li bi se za stalno vratili u BiH. To je suprotno od samo 16% ispitanika koji su rekli da nemaju namjeru vratiti se u BiH za stalno.

Kako rezultati odgovora u nastavku pokazuju, pripadnici dijaspore iz BiH uzimaju u obzir svoju porodicu kada donose ovakvu odluku. To je vjerovatno razlog za visok postotak osoba koje su rekly da se dvoume ili još razmatraju odluku da li da se vrate ili ne vrate u BiH za stalno.

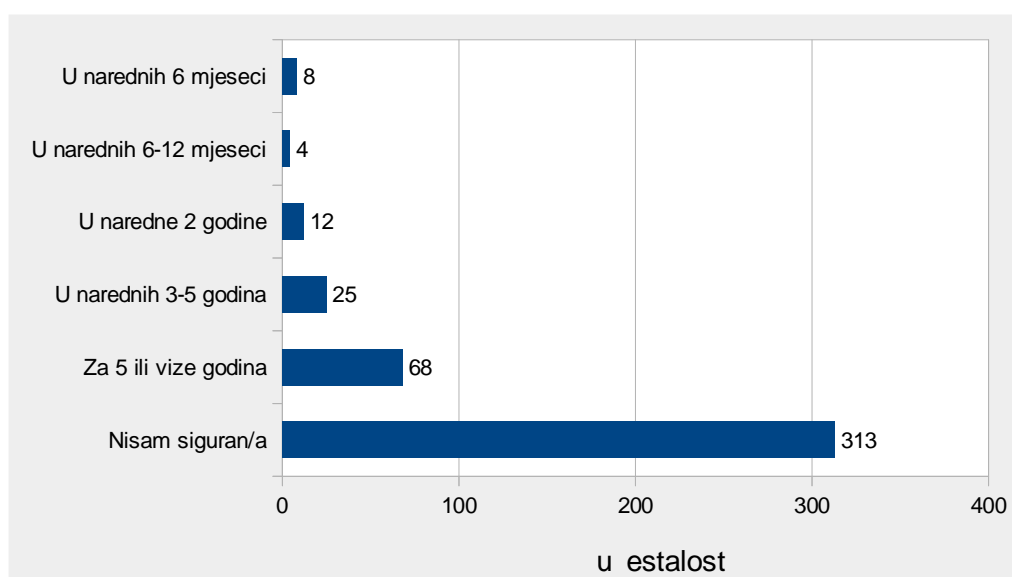
Plan povratka u BiH za stalno

Od 519 ispitanika koji su odgovorili na pitanje da li se namjeravaju vratiti u BiH za stalno, većina (58%) njih su rekly da nisu sigurni ili da je teško reći, ukazujući na to da nemaju planove za povratak sada ili u bliskoj budućnosti. Mnogi ispitanici (17%) smatraju da se može vratiti kada se penzioniraju, ali gotovo isti broj ispitanika (16%) su rekly da se ne planiraju ikada vratiti. Samo mali procenat (9%) njih su rekly da se namjeravaju vratiti da rade ili žive u BiH.

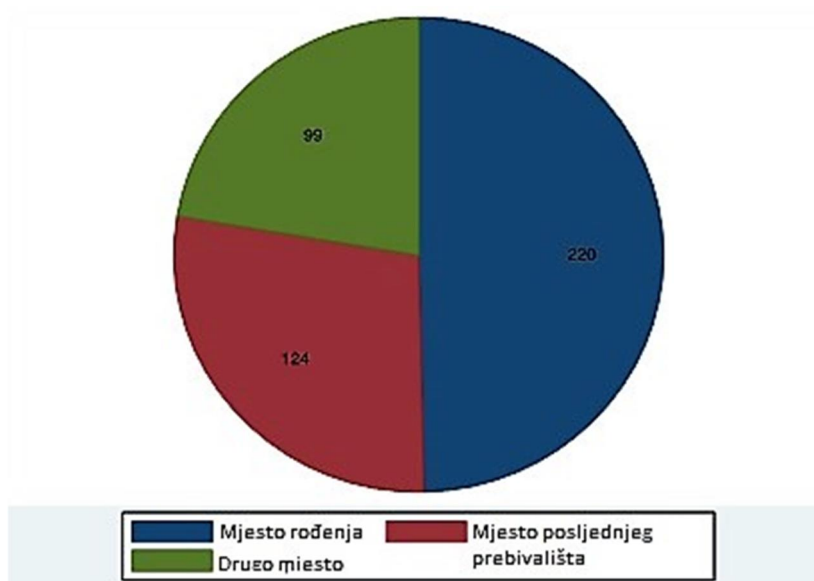

Vrijeme povratka u BiH za stalno

Od 430 ispitanika koji su odgovorili na pitanje kada se planiraju vratiti u BiH za stalno, najveći dio njih (73%) su rekli da nisu sigurni, a samo mali broj njih su dali definitivan vremenski okvir. Čak i kod onih koji su dali tačan vremenski okvir to je bio dugoročni plan (npr. za 5 ili više godina), prije nego kratkoročni (npr. u roku 6 mjeseci). Stoga, iako je teško napraviti bilo kakvu pretpostavku o namjeri dijaspora da se trajno vrati u BiH budući da većina ispitanika nije sigurna kada se namjeravaju vratiti, jasno je da većina njih ne planira povratak u skorije vrijeme. Ovaj nalaz potvrđuje definicije dijaspora kada je u pitanju štampani povratak, ili poticajni i nepoticajni (*push-pull*) faktori tipični za mnoge izbjeglice i migrante.

Mjesto u BiH gdje bi se ispitanici možda trajno vratili

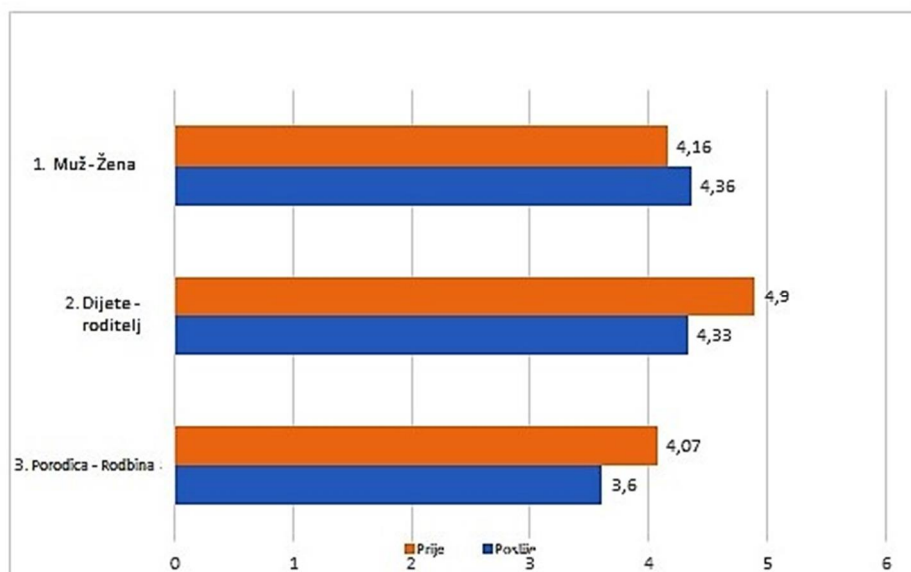

Kako pokazuju i kvalitativni izvještaji o zemljama, pripadnici dijasporne iz BiH ostaju više vezani za mjesto rođenja i boravka prije odlaska nego za druga mjesta u BiH, uključujući i veće gradove. Osim toga, to je u skladu sa literaturom o translokalizmu i bitnosti identiteta zavičajna kod dijasporne iz BiH.³⁰

Porodične veze: prije i nakon odlaska u inostranstvo

Ispitanike smo zamolili da procijene, na skali od 1 do 5 (1=veoma loše, 2=loše, 3=neutralno, 4=dobro, 5=veoma dobro), kvalitet veza me u članovima porodice nakon odlaska u inostranstvo. Tri različita tipa veza su uzeta u obzir: suprug-supruga, djeca-roditelji i porodica-rodbina. Od ispitanika koji su odgovorili na ovo pitanje većina je ocijenila sva tri tipa kao pozitivne prije odlaska iz BiH, što znači izmeću 4,16 za odnos suprug-supruga, do 4,9 za djeca-roditelji odnos i 4,07 za porodica-rodbina.

³⁰Halilović, H. 2011; 2012; 2013a.

Iako su sva tri tipa veza ostala prilično pozitivna nakon odlaska u inostranstvo, zanimljivo je spomenuti da je ocjena odnosa suprug-supruga jedina koja je veća (od 4,16 na 4,36). Ipak je potrebno spomenuti da je ovaj odnos ocijenjen prilično pozitivno na samom početku i da je promjena, iako pozitivna, mala. Ranije studije o dijasporским grupama su pokazale da migracija može popraviti odnos suprug-supruga zbog poboljšanja ekonomske situacije i društvenog statusa i veze sa suprugom.³¹ S druge strane, ocjena odnosa djeca-roditelji je manja (4,33) u odnosu na odnos prije odlaska u inostranstvo (4,9). Ovaj trend se može povezati za različitim kulturno-ekonomskim i socijalnim prilagodbama roditelja koji su u Bosanci i djece koja poprime novi identitet koji je spoj dvije kulture ili identitet zemlje odredišta.

Isto tako, dobro je poznato da kada roditelji migriraju, naročito u zapadne i razvijene zemlje poput onih koje su uključene u ovo ispitivanje, imaju manje slobodnog vremena za djecu i stoga se kvalitet njihovog odnosa mora smanjiti. Isti obrazac se može primijeniti na odnose porodica-rodbina gdje je ocjena kvaliteta odnosa prije odlaska u inostranstvo (4,07) bila manja nakon odlaska u inostranstvo (3,6). Ovaj obrazac nije iznenađujuć i jer i kontakt i vrijeme provedeno s rodbinom se smanjuju sa migracijom i fizičkom udaljenošću, a može se očekivati da će se smanjiti i kvalitet odnosa.

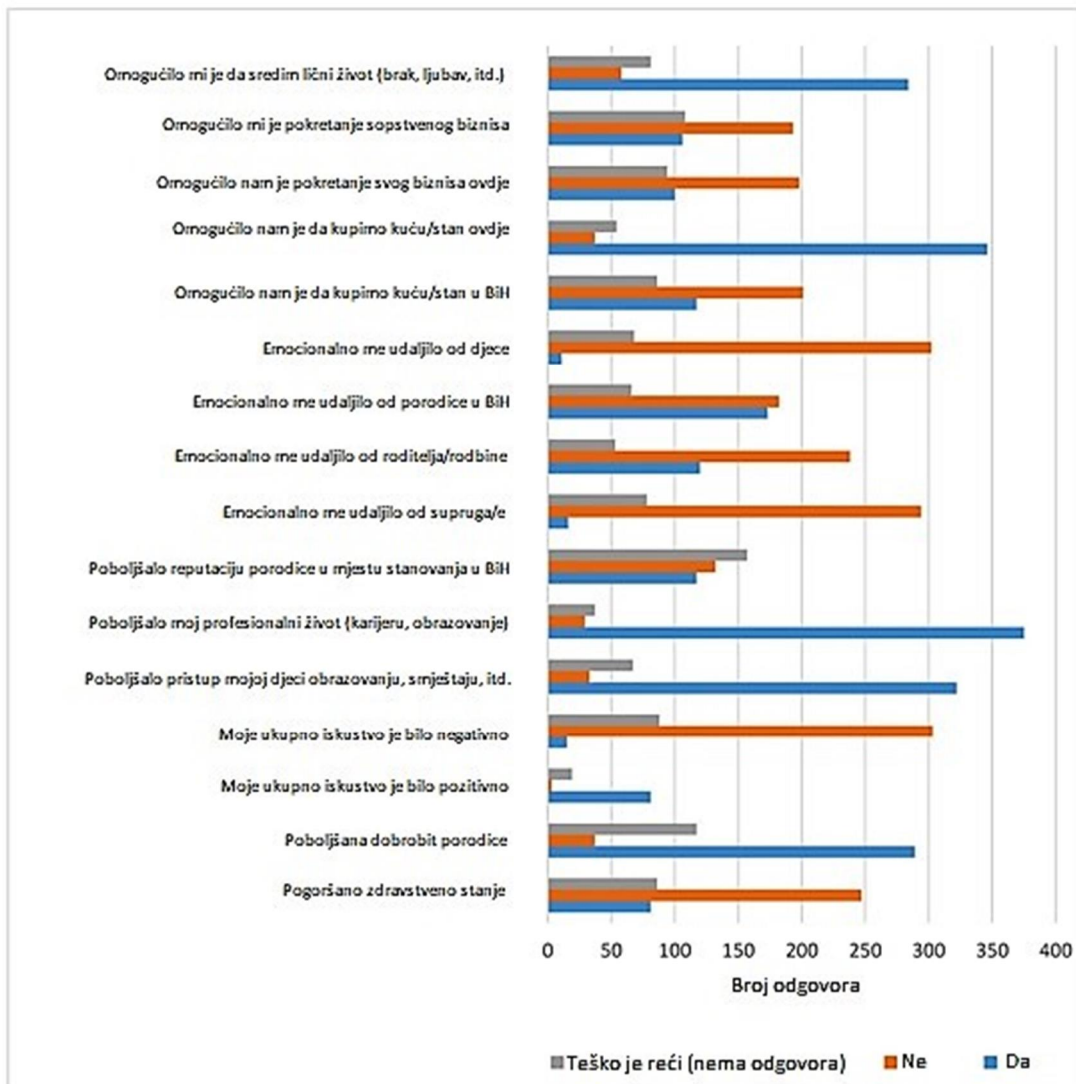
Uticaj migracije na pojedince i porodice

Migracija i raseljavanje su kompleksni procesi koji mogu rezultirati i korišćenjem i gubitkom. Dok se većina koristi može iskazati materijalno, gubitak se često izražava subjektivnim izrazima. Na primjer, ispitanici su upitani kako je migracija uticala na njih i njihove porodice u kontekstu školske odobrenosti od toga da imaju mogućnost da urede svoje živote i pokrenu biznise u zemlji odredišta i BiH, da kupe nekretninu u zemlji odredišta i BiH, da poboljšaju profesionalni život i pristup obrazovanju za djecu. Većina ispitanika su naveli pozitivne promjene kao rezultat migracije (posebno naglašavaju i svoj profesionalni život i pristup obrazovanju za njihovu djecu). Izuzetak su ispitanici koji su dali negativne odgovore na pitanje o pokretanju biznisa u zemlji odredišta ili BiH. Ipak, ništa ne ukazuje na to da su

³¹Cf. Rahman, M. 2017.

pripadnici dijaspore, koji su u estvovali u ovom ispitivanju, u po etku bili zainteresirani za pokretanje biznisa, stoga bi ovaj nalaz trebalo potkrijepiti dodatnim istraffivanjem.

Iako gotovo polovina ispitanika tvrdi da je migracija rezultirala i emotivnim šgubicimaō (udaljenost od porodice i rodbine koje su ostale u BiH), ve i broj njih kaŕe da nije. To se naro ito odnosi na emocionalnu udaljenost od supružnika i djece ó najve i broj njih su rekli da migracija nije uticala na to da se udalje od supružnika i djece, vjerovatno velikim dijelom zbog toga –to su cijele porodice raseljene ili su migrirale.

Ispitanici su bili oprezni i kada su trebali izvr–iti procjenu svog iskustva kada je u pitanju migracija kao generalno pozitivno ili negativno, gotovo jedna tre ina ispitanika su bili neodlu ni i odabrali kao odgovor ŕte–ko je re iō. Ve ina njih su ipak rekli da njihovo generalno iskustvo kada je u pitanju migracija nije bilo negativno, ve prilno pozitivno.

ZAKLJUČAK

Rezultati predstavljeni u ovom poglavlju otkrivaju mnoge bitne činjenice o demografskim, sociokulturološkim i ekonomskim aspektima dijaspora iz BiH u deset zemalja odredite koje su uključene u ovaj projekat. Iako se razlikuju po broju i načinima naseljavanja, u svim ovim zemljama migranti iz BiH su se generalno dobro prilagodili svojim novim ulogama stanovnika i građana u novim zajednicama, a istovremeno održavaju veze sa svojom domovinom.

Demografska slika našeg uzorka pokazuje da je dijaspora iz BiH heterogena, u dijasporskim zajednicama podjednako su zastupljeni i žene i muškarci. Kada je u pitanju starosna dob, najveći u grupu među dijasporom su osobe srednjih godina (31 do 50 godina). Većina ispitanika u dijaspori su u braku. Prosječna porodica u dijaspori ima četiri člana. Većina živi u nuklearnim porodicama. Većina ispitanika su rođeni u BiH. Većina njih su odabrali da odgovaraju na pitanja iz upitnika na bosanskom jeziku. Najveći dio ispitanika su se izjasnili kao Bošnjaci, zatim velikim dijelom kao Hrvati, Srbi i ostali. Mnogi od njih još uvijek imaju državljanstvo BiH, što je ohrabrujuća činjenica. Mnogi su isto tako državljanici zemalja u koje su doselili i većina njih najveći dio godine boravi u tim zemljama.

Većina prijeratnih migranata iz BiH koji su u bivšoj državi napustili BiH samo sa završenom osnovnom ili srednjom školom, a vrlo mali broj njih su završili višu i visoku školu. Nivo obrazovanja među novijim migrantima iz BiH u ovom uzorku je veći u odnosu na ranije (prijeratne) migrante.

Kada je u pitanju iskustvo u vezi sa migracijom, tri su vrste migracije iz BiH: 1) prijeratna migracija (1970 -1990-ih); 2) prisilna migracija vezana za rat (1990-ih); i 3) šmičana postratna migracija (2000-ih). Drugi migracijski val, koji se odnosi uglavnom na prisilnu migraciju, je najveći i najraznolikiji. Kada je u pitanju državljanstvo drugih zemalja, oni koji su otišli kao izbjeglice najvjerovatnije su i dobili državljanstvo, a zatim i oni koji su napustili BiH prije rata. Većina pripadnika dijaspora iz BiH održavaju bliske veze sa domovinom, čak i ako u stalnost zavisi od različitih faktora, uključujući i geografsku udaljenost od BiH i finansijska sredstva neophodna za putovanje između dvije zemlje. Porodične veze su i dalje glavni razlog za posjetu BiH, a zatim odmor.

Kada su u pitanju zaposlenje i profesionalno iskustvo, naša istraživanja otkrivaju visoku stopu zaposlenosti i veliku spremnost da u bivšoj državi u transferu vještina i znanja iz različitih oblasti bitnih za razvoj BiH. Ovo se direktno ogleda u ulaganju dijaspora u BiH, gdje su velika većina ispitanika na različite načine ulagali novac u BiH. Iako dijaspora iz BiH ima interes da investira novac u BiH za pokretanje biznisa, određeni preduslovi, kao što su mogućnost da pronađu pouzdanog partnera u BiH i konkretne informacije o investiranju u jedinicama lokalne samouprave, moraju biti ispunjeni da bi se odlučio ili na takav korak. Stoga, relativno mali procenat ispitanika iz dijaspora je odgovorio da je investirao novac u BiH. Većina ispitanika posjeduje u BiH materijalna dobra, zemlju ili nekretnine. Dok u isto vrijeme, većina njih u zemlji prijema. Uzorak pokazuje da pripadnici dijaspora ostaju posvećeni svojoj domovini kupujući i imovinu ili zadržavajući onu koju već imaju u BiH. Ipak, jedno od bitnih pitanja koje mora biti riješeno je održavanje nivoa uključenosti i interesa među drugom generacijom dijaspora iz BiH. Na primjer, ovo istraživanje je pokazalo da većina djece rođene van BiH nema državljanstvo BiH. Osim toga, većina (80%) djece ispitanika ne pohađa dopunsku nastavu na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku. Iako na ovaj rezultat može uticati uzorak iz SAD-a, kako je naglašeno u poglavlju, istraživanje

pokazuje da postoji značajno interesovanje me u dijasporom za dopunsku nastavu. Ispitivanje je pokazalo i da su pripadnici dijaspore proaktivni u ovom smislu i organiziraju dopunsku nastavu kroz lokalna udruženja dijaspore iz BiH. Većina roditelja koji su učestvovali u ispitivanju podržali bi upis svoje djece na dopunsku nastavu koju bi organizirale institucije u BiH. Mnogi od ispitanika bi uzeli u obzir i *online* dopunsko obrazovanje kao opciju za svoju djecu. Postoji i značajna podrška me u dijasporom iz BiH (55%) za ljetne škole dopunske nastave.

Pripadnici dijaspore iz BiH koji su učestvovali u ispitivanju, održavaju društvene veze sa domovinom van porodi nih. Postoji razlika u tehnologijama koje dijaspora iz BiH koristi da bi bila u toku najnovijih dešavanja u BiH i zemljama prijema. Kada su u pitanju vijesti vezane za BiH, većina njih koristi internet, dok za vijesti vezane za zemlju prijema, većina koristi televiziju i printane medije. Iako pažljivo prate šta se dešava u BiH, većina (66%) ispitanika su rekli da nisu glasali na zadnjim izborima u BiH, zbog različitih razloga. Pripadnici dijaspore iz BiH održavaju veze unutar zajednice u zemlji odredišta, a veze izmeđ članova dijaspore iz uzorka su jake i najvjerojatnije čine veliki dio njihovog društvenog života. Većina ispitanika dijaspore iz BiH su rekli da imaju interakciju sa ostalim članovima dijaspore iz BiH u različitim privatnim, javnim i *online* okruženjima.

Postoji podjela me u ispitanicima na one koji su uključeni i one koji nisu uključeni u organizacije dijaspore iz BiH. Tri dominantne vrste dijasporskih organizacija su vjerske, kulturne i sportske organizacije, nakon njih tu su i lokalni klubovi, profesionalna udruženja i udruženja zasnovana na zajedničkim interesima.

Većina ispitanika koji šalju novac i robu u BiH rekli su da ih šalju članovima porodice i rodbini. Interesantan je nalaz da više ljudi šalje novac i robu šdrugima nego prijateljima. Najveći i postotak pripadnika dijaspore iz BiH daje prednost odmoru u BiH, transferu znanja i ponudi konsultantskih usluga kolegama i kompanijama u BiH u svojoj području stručnosti. Većina ispitanika pripadnika dijaspore iz BiH odlučili su ostanu u zemlji prijema za stalno, iako bi određene okolnosti mogle uticati na to da promijene mišljenje. Pri donošenju takvih odluka pripadnici dijaspore iz BiH iz uzorka uzimaju u obzir članove porodice. Pripadnici dijaspore iz BiH održavaju veze sa rodnim mjestom i mjestom stanovanja prije migracije više nego sa ostalim mjestima u BiH. Zabilježeno je da je migracija uticala na porodične odnose iako ne u velikoj mjeri. Isto tako, imala je različit uticaj na pojedince i porodice u kontekstu koristi i gubitka.

Nalaz iz ovog poglavlja poklapa se sa narednim poglavljima koja predstavljaju pojedinačne izvještaje o dijaspori iz BiH za svaku od deset odabranih zemalja. Sva poglavlja završavaju preporukama specifičnim za tu zemlju. Na kraju izvještaja je set općih preporuka i bitne smjernice za buduće korake koje vlasti i institucije u BiH na svim nivoima trebaju poduzeti na putu prema stvaranju sveobuhvatne strategije približavanja dijaspori.

POGLAVLJE II

Izveštaj za Australiju

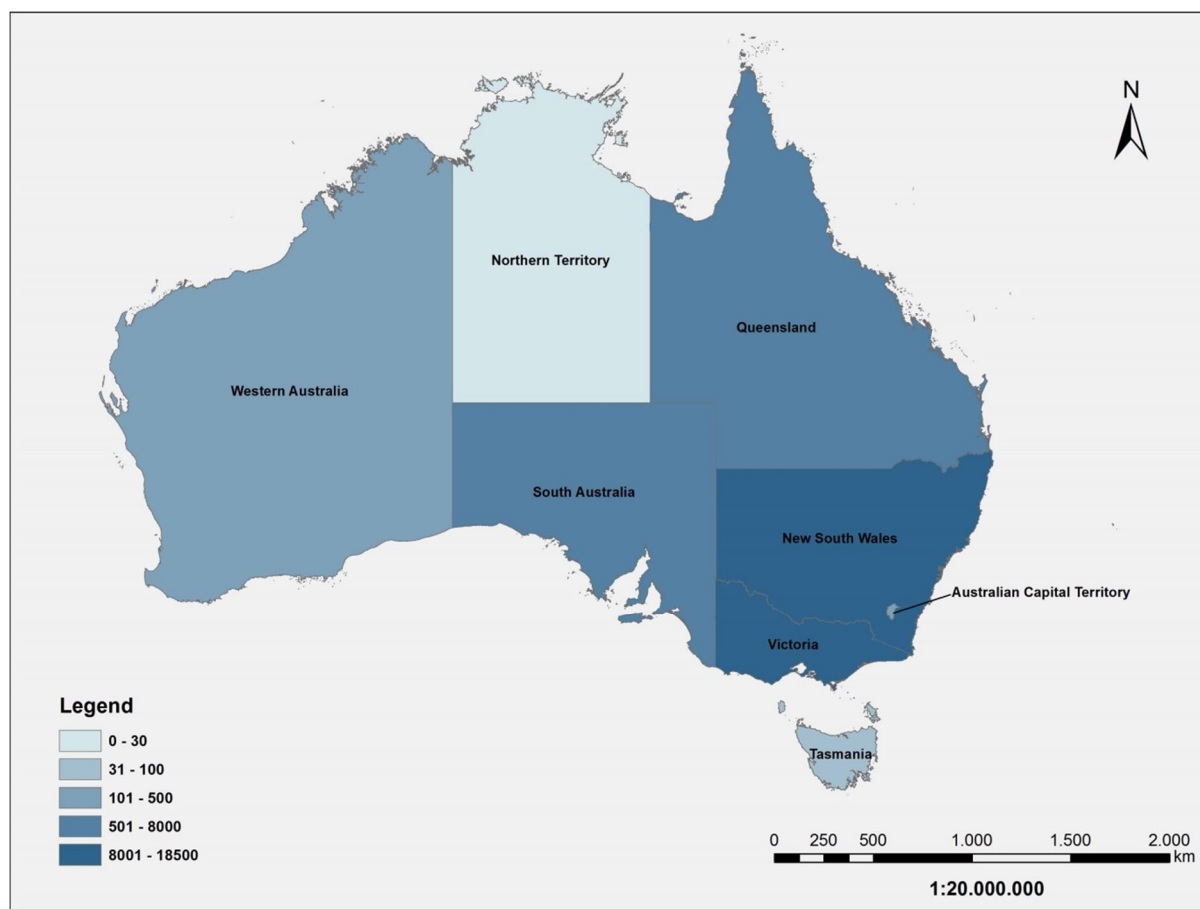
Sažetak

Izveštaj za Australiju temelji se na podacima prikupljenim u periodu između 1. augusta i 1. novembra 2017. godine među pripadnicima dijaspora iz BiH u Australiji. Rezultati koji su prezentirani u ovom izveštaju dobijeni su tokom kvalitativnog istraživanja uključujući i direktne susrete u lice s razgovorima s fokus grupama, dubinske intervjuove i posmatranje sudionika u Melburnu, Sidneju i Brizbejnu, kao i istraživanje putem digitalnih medija (većinom putem razmjene e-mail poruka i razgovora putem Skype-a) provedeno sa pripadnicima dijaspora iz BiH u Adelaidi i Pertu. Također, upotrijebili su dva razgovora koja smo obavili sa ambasadorom BiH u Australiji, gosp. Mirzom Hajrićem i gosp. Hakki Suleymanom, predsjedavajućim Centra za pružanje usluga migrantima (Migrant Resource Centre) Sjeverozapadne regije u Melburnu. Pet zasebnih fokus grupa sastojalo se od 8 do 16 osoba uključujući: 1) mlade, 2) poslovne ljude, 3) akademike i stručnjake, 4) mješovitu grupu iz zajednice i 5) žene. Fokus grupa je provela zajedno između dva i tri sata. Osim toga, obavljeno je otprilike 60 intervjua (od kratke konverzacije do dvosatnog intervjua) kao i izvršeno posmatranje sudionika na dva događaja održana u zajednici koje je posjetilo oko 400 ljudi. U esnicima u istraživanju dolaze iz 22 različite organizacije u dijaspori (neki od njih pripadaju većem broju organizacija). Otprilike jedna kvota u esnicima nije formalno pripadala organizacijama u dijaspori. U esnicima su bili različite etničke i etničke mješovite pripadnosti. Također, dolazili su sa različitih lokaliteta u BiH i uključivali su predstavnike nekoliko migracionih valova. Relativno isti broj migranata i žena bio je zastupljen u raznim starosnim grupama.

Većina migranata iz BiH u Australiji završila je svoj migracioni ciklus kada su postali australski državljanima, i smjestili se u obosanska predgrađa i susjedstvo i na različite načine se integrirali u australsko multikulturalno društvo u socijalnom, ekonomskom i kulturnom smislu. Rezultati našeg istraživanja otkrivaju da većina njih nastavlja održavati različite vrste veza sa BiH iz različitih razloga i motivacija: zbog rodbine, kulturnog identiteta, ekonomskih interesa ili altruizma. Među mnogim zajedničkim izazovima s kojima se općenito dijaspora iz BiH suočava u cijelom svijetu, kada govorimo o vezama sa zemljom porijekla, o igledna vremensko-prostorna barijera između Australije i BiH - koje se nalaze na dvije različite hemisfere i 16.000 kilometara fizičke udaljenosti - to je iskustvo dijaspora iz BiH na ovom kontinentu jedinstvenim u određenom smislu. Bez obzira na ove izazove, dijaspora iz BiH u Australiji nastavlja biti jedna od najaktivnijih grupa dijaspora iz BiH, kada je u pitanju održavanje mnoštva angažmana sa BiH, kao i promoviranje i oživljavanje izvornih kulturnih identiteta iz "prve domovine" u Australiji. Zaključuju na umjerenom nivou vjerovanja i povjerenja u institucije u BiH, te politička i društvena zbivanja u BiH. Ovo je dodatno ograničeno sporim razvojem u privatnom sektoru, nedavnom ekonomskom recesijom i slabim i složenim formalnim institucijama (na svim nivoima uprave) koji predstavljaju skupe i dugotrajne administrativne prepreke za pokretanje i održavanje novog poslovanja u BiH. Međutim, uprkos izazovima, nekoliko pripadnika dijaspora iz BiH u Australiji je pronašlo načine za ulaganja u BiH, uglavnom oslanjajući se na vlastiti društveni kapital i neformalne mreže koje se šire diljem BiH, Australije i drugih zemalja.

I. DEMOGRAFSKE I DRUŠTVENO-EKONOMSKE KARAKTERISTIKE

Mapa 1. Dijaspore iz BiH u Australiji³²

Osnovne informacije i pregled literature

Moflemo identificirati tri imigraciona vala u Australiju kada su u pitanju osobe iz BiH: 1) politiki migranti nakon Drugog svjetskog rata; 2) ekonomski migranti izme u 1960ih i 1980ih i 3) izbjeglice za vrijeme i nakon rata 1992-1995. u BiH (ōhumanitarni migrantiō). Kao to je prikazano na Slici 2 na sljede oj stranici, u pore enju sa 62% ukupnog stanovni-tva ro enog u inostranstvu, 84.9% osoba koje su ro ene u BiH je stiglo u Australiju prije 2001. godine. Od ukupnog broja osoba u Australiji koje su ro ene u BiH, prema popisu stanovni-tva u Australiji iz 2011. godine, 10,6% ih je stiglo izme u 2001. i 2006. godine dok je 2,5% stiglo izme u 2007. i 2011. godine.³³ U mnogim pogledima, svaki od tri migraciona vala ima specifi ne dru-tvene, demografske i ekonomske karakteristike. Me utim, tek nakon 1992. godine moflemo govoriti o jasnijoj i organiziranijoj dijaspori iz BiH na ovom kontinentu. Prije ranih 1990-ih, doseljenici iz BiH u Australiji nisu bili samo malobrojni, nego su bili i podijeljeni izme u jugoslovenske dijaspore, hrvatske dijaspore i srpske dijaspore ili su ih zastupale vjerske i kulturne institucije bosanskih muslimana. Neki od njih, tako er, su odlu ili ostaviti ŗtareō identitete iza sebe i asimilirati se u *mainstream* anglo-

³² Napomena: Ova mapa predstavlja op u procjenu rasprostranjenosti dijaspore BiH u Australiji. Procjene su ura ene za svaku drflavu na osnovu izvje-taja iz zajednica, Australskog ureda za statistiku/Popisa stanovni-tva, 2006; 2011; 2016 (<http://www.abs.gov.au>) podataka i podataka iz Odjela za imigraciju i drflavljanstvo.

(http://www.immi.gov.au/media/publications/statistics/comm-summ/_pdf/bosnia-herzegovina.pdf).

³³ Australski ured za statistiku 2011.

keltsku kulturu flive i u šne-imigrantskimō etvrtima, presijecaju i svoje veze sa dijasporskim skupinama iz regije, mije-aju i se s ljudima koji nisu jugoslovenskog porijekla i mijenjaju i svoja imena kako bi se bolje uklopili u dominantnu kulturu. Ideju o jugoslovenskoj dijaspori u Australiji u to vrijeme promovirala je drflava Jugoslavija putem svoje ambasade i konzulata. Ona je uklju ivala uspostavljanje i podr-ku jugoslovenskim multietni kim klubovima (uklju uju i i fudbalske klubove).³⁴

Izbjeglice iz BiH - dolaze i u Australiju, na po etku u desetinama, 1992. godine, a zatim u stotinama i hiljadama sredinom i krajem 1990-tih - donijeli su i li ne i kolektivne traume koje su inspirirale solidarnost i patriotizam me u imigrantima iz BiH iz prethodnih migracionih valova. Izbjeglice su, tako er, donijele znanje i prakti ne vje-tine koje su im omogu ile da se politiki organiziraju i promoviraju šbosansko pitanjeō. Mnogi od njih bili su direktno uklju eni u osnivanje BiH klubova, dru-tava, organizacija i medija.

TMo se ti e geografske rasprostranjenosti, ve ina izbjeglica iz 1990-tih smjestila se u drflavi Viktorija (10.000), nakon toga u Novom Juflnom Velsu (8.000), Kvinslendu (4.000), Zapadnoj Australiji (3.000) i Juflnoj Australiji (2.000).³⁵ Na osnovu popisa stanovni-tva u Australiji iz 2006. godine³⁶, u Australiji se nalazilo oko 14.620 Bo-njaka, 6.100 bosanskih Srba i 3.870 bosanskih Hrvata. Popis stanovni-tva proveden u 2011. godini pokazao je pove anje od 11.000 osoba tako da je broj osoba koji je ro en u BiH bio ne-to ispod 40.000.³⁷ Me utim, s obzirom na to da se popisni podaci prikupljaju na dobrovoljnoj osnovi, ove brojke treba tretirati s oprezom; zaista, dobro je poznato da australski drflavljeni koji su ro eni u BiH ne pripadaju ili se ne identificiraju isklju ivo samo sa dijasporom iz BiH, ve i sa srpskom i hrvatskom dijasporom. Njihove organizacije i crkve zahtijevaju od svojih lanova i parohijana da se izjasne kao Srbi i Hrvati iz Srbije i Hrvatske, po-to podatke o popisu vlada razmatra prilikom dodjele resursa etni kim zajednicama u Australiji. Zbunjenost u vezi sa stvarnim brojem Bosanaca i Hercegovaca u Australiji dodatno je pove ana injenicom da su mnoge izbjeglice iz BiH, koje su tokom 1990-tih stizale u zemlju, smatrane kao osobe "bez drflavljanstva" ili "biv-i Jugosloveni". Organizacije dijaspore iz BiH, kao -to su Australiska unija bosankohercegova kih asocijacija u Australiji (AUBHA) i Australijsko vije e BiH organizacija, procjenjuju da je stvarni broj osoba BiH porijekla u Australiji negdje oko 100.000, -to je, iz istih razloga kao -to je gore navedeno, vjerovatno malo šnapuhanaō brojka. Razli ite konzervativne procjene govore da je ukupan broj Bosanaca i Hercegovaca koji flive u Australiji oko 50.000.³⁸

Bez obzira na njihov stvarni broj ó koji se kre e negdje izme u 50.000 i 100.000 osoba koje vode porijeklo iz BiH ó danas dijaspora iz BiH u Australiji (ili obosanska dijasporaō kako se obi no navodi) je veoma dobro uspostavljena migraciona zajednica koja je bila predmet velikog interesovanja mnogih istrafliva a iz razli itih disciplina, uklju uju i antropologiju, historiju, sociologiju, demografiju i ekonomiju.³⁹ ak se i nekoliko doktorskih i magistarskih teza bavilo razli itim aspektima dijaspore iz BiH u Australiji.

³⁴ Jupp, J. 2001. *The Australian People*, p. 245.

³⁵ Odjel za imigraciju i drflavljanstvo, 2009.

³⁶ Australski ured za statistiku /Popis stanovni-tva, 2006 (<http://www.abs.gov.au>)

³⁷ Australski ured za statistiku /Popis stanovni-tva, 2011 (<http://www.abs.gov.au>)

³⁸ Npr. Od strane MLJPI BiH, 2008:7.

³⁹ Cf. Adams, R. 2006; ColicóPeisker, V. 2000, 2002, 2003, 2005; Halilovich, H. 2005; 2006, 2011, 2012, 2013a, 2013b, 2014; apo, J. and Halilovich, H. 2013; Markovic, M. and Manderson, L. 2002; Voloder, L. 2017; Vujcich, D. 2007; and Waxman, P. 2001.

U Australiji, kao i u većini drugih zemalja gdje su se smjestili, migranti iz BiH se smatraju uzorom sa "visokim potencijalom integracije".⁴⁰ Njihovo europsko porijeklo, stepen obrazovanja i stepene vrijednosti bili su važni faktori za takav pozitivan prijem izbjeglica iz BiH u Australiji.⁴¹ Međutim, iako su ovi faktori mogli biti od pomoći migrantima i izbjeglicama iz BiH u po etnim fazama njihovog naseljavanja u Australiji, oni nisu nužno imali direktnu konkurentsku prednost na australskom tržištu rada, gdje su migranti iz BiH, koji dolaze iz neengleskog govornog područja, često dobivali manje plaćene poslove za koje su bili prekvalificirani.

Kako pokazuju statistički podaci popisa iz 2006. i 2011. godine, u pogledu nivoa obrazovanja ili nekog oblika visokog obrazovanja i –kolskih kvalifikacija, migranti iz BiH su bili blizu australskog stanovništva (54,6 naspram 55,9 posto), dok su njihove zarade bile znatno niže od zarada njihovih australskih kolega. U 2006. godini, prosječni pojedinačni sedmi neto dohodak za one rođene u BiH bio je 299 dolara, u poređenju sa 431 dolarom za sve rođene u inostranstvu i 488 dolara za sve radnike rođene u Australiji.⁴² Međutim, tokom godina ova razlika se znatno smanjila.

U vrijeme popisa 2011. godine, prosječni pojedinačni sedmi neto prihod za osobe rođene u BiH u Australiji koji su imali 15 i više godina iznosio je 430 dolara, u poređenju sa 538 dolara za sve rođene u inostranstvu i 597 dolara za sve one rođene u Australiji. Ukupna australska populacija imala je prosječni pojedinačni sedmi neto prihod od 577 dolara.⁴³ Slično tome, stopa nezaposlenosti među migrantima iz BiH bila je 7,8%, u poređenju sa ukupnom australskom populacijom od 5,2% u 2006. godini, a u 2011. godini odgovarajuće stope su bile 6,1% i 5,6%.

Ovakav prihod u domaćinstvu i dispariteti u učestvovanju u radnoj snazi između građana rođenih u BiH i građana rođenih u Australiji (57,8% naspram 65%) također ukazuju na veći procenat odraslih osoba bez partnera, tj. ratnih udovica koje čine značajan dio u nekim zajednicama izbjeglica iz BiH kao što su one iz Srebrenice, Prijedora i drugih dijelova Bosne i Hercegovine

Omjer spolova, koji se odnosi na veći procenat žena u odnosu na muškarce u dijaspori iz BiH u Australiji, u potpunosti je kod statističkih podataka iz popisa u 2006. i 2011. godini, gdje je ukupan omjer bio 97,1 muškarca na 100 žena. Statistički podaci, također, otkrivaju generacijski obrazac koji pokazuje da je broj žena veći od broja muškarca u svim starosnim grupama između 35 i 55 godina. Ovi statistički podaci mogu se direktno odnositi na ratni periodu 1992-95, u kojem su mnogi muškarci izgubili živote, a mnoge žene postale ratne udovice. Nekoliko stotina ratnih udovica i njihovih porodica iz BiH migrirali su u Australiju nakon rata. Razlog zbog kojeg su mnoge ratne udovice migrirale u Australiju moglo se naći u Australskom humanitarnom programu i izbjegličkom programu koji je davao prednost kandidatkinjama iz rizične kategorije žena ("*Woman at risk*"⁴⁴). Kao što je potvrđeno u fokus grupi sa ženama iz BiH u Melburnu, gdje se smjestio najveći broj ratnih udovica, uglavnom se radi o ratnim udovicama iz BiH, koje su bile jedini hranitelji svojih porodica a u isto

⁴⁰ cf. ColićPeisker, V. 2005; Halilovich, H. 2006, 2011, 2012, 2013a; and Valenta and Strabac 2012.

⁴¹ ColićPeisker, V. 2005; and Halilovich, H. 2006, 2012.

⁴² Australski urud za statistiku 2006/2011/2016, (<http://www.abs.gov.au>).

⁴³ ibid

⁴⁴ Kako Teresa Gambaro, Parlamentarni Sekretar Ministarstva za imigraciju i državljanstvo kaže: Australija daje nadu ranjivim ženama i djeci kroz program davanje vize *Woman at risk*. Viza pomaže ženama izbjeglicama i njihovoj djeci koji su predmet gonjenja i nemaju zaštitu muškarca iz njihove obitelji da ponovo izgrade živote u Australiji s ponosom i namjerom. (http://www.workpermit.com/news/2007_03_09/australia/women_at_risk_visa.htm)

vrijeme su se morale nositi i sa svim te-ko ama migracije i preseljenja, baviti nerije-enim pitanjima u BiH, koja esto uklju uju nestale muševce i rodbinu, kao i finansijski podrflavati svoje stare roditelje. Australaska vlada je bila relativno velikodu-na prema ratnim udovicama iz BiH i sli nim izbjegli kim grupama - pruflaju i im socijalnu pomo , zdravstvenu za-titu, drflavne stanove i prilike za dalju obuku i obrazovanje. Me utim, "trfli-te rada" je ne-to manje zadovoljilo njihove potrebe i vje-tine. To je dovelo do toga da su mnoge flene u-le u neformalne trfli-ne ni-e i prona-le povremene, honorarne i sezonske poslove u manje reguliranim industrijama, kao -to su i-enje doma instava, ugostiteljstvo i berba usjeva. Neki od ovih poslova ne uklju uju samo teflak fizi ki rad i manje optimalne radne uslove, ve se tu radi o redovito najnifle pla enim poslovima, bez osnovnih prava zaposlenih i sigurnosti kao -to su pravo na pla eni prekovremeni rad, bolovanje, godi-nji odmor ili penziju. Bez obzira na to, mnoge flene i dalje mjese no redovno -alju finansijska sredstva svojim roditeljima koji su ostali u BiH. Isto tako, uobi ajeno je da flene pruflaju podr-ku izgradnji ku a rodbini u BiH ili ih finansijski uzdrflavaju u velikoj mjeri. Kako su izjavile, u mnogim slu ajevima, ratne udovice i druga doma instva na elu sa flenama finansijski su ořazvu eneö izme u zahtjeva "ovdje" i "tamo".

Dok su politike imigracije i integracije svake pojedine zemlje prijema uticale na obrasce integracija izbjeglica i migranata iz BiH u dru-tvima zemlje prijema, u Australiji, procedura promjene statusa iz izbjeglica u gra ane Australije bila je sasvim jasna, jer je skoro svih 35.000 gra ana BiH koji su stigli na osnovu stalne humanitarne vize 1990-tih pro-log vijeka imalo pravo na podno-enje zahtjeva za australsko drflavljanstvo nakon dvije godine boravka u zemlji. (Ovo se u me uvremenu promijenilo na etiri godine boravka u Australiji uz dozvolu stalnog boravka). Zapravo, prema Odsjeku za imigraciju i drflavljanstvo, stopa australskog drflavljanstva za osobe ro ene u Bosni i Hercegovini iznosila je 96,1%, u pore enju sa procijenjenom stopom od 75,6% za sve druge ro ene izvan Australije.⁴⁵ Faktori kao -to su starosna dob, nivo obrazovanja, socijalne mreffe i dru-tveno-ekonomsko porijeklo su uticali na stepen integracije gra ana BiH u glavne tokove australskog dru-tva, na ovom kontinentu veoma udaljenom od BiH. Australsko drflavljanstvo za izbjeglice i migrante iz BiH imalo je prvenstveno prakti nu svrhu jer im je omogu ilo da, kao nosioci australskih paso-a, slobodno putuju u ve inu zemalja -irom svijeta bez viza, -to nisu mogli uiniti sa putnim dokumentima BiH.⁴⁶ Australsko drflavljanstvo omogu ilo je izbjeglicama iz BiH pristup subvencioniranju visokog obrazovanja, prijavljivanje na odre ene poslove u vladi i aktivno u e- e u politi kom flivotu u njihovoj novoj zemlji. Odre eni broj gra ana BiH pridruflio se australskim politi kim strankama, a neki od njih su ak bili i kandidati za lanove lokalnih i drflavne vlade. Ve ina politi ki aktivnih migranata iz BiH su lanovi ili glasaju za Laburisti ku partiju (ALP), dok je zna ajan broj njih usko povezan sa Liberalnom strankom (LPA). Obje dominantne politi ke stranke u Australiji u svojim redovima imaju izabrane lanove porijeklom iz BiH. Jedan od njih, Edhem Ed Husi , lan ALP-a, 2010. godine je postao "prvi musliman izabran u australski savezni parlament i prvi lan parlamenta koji je poloflio zakletvu pred glavnim sudijom Vi-eg suda s rukom poloflenom na Kuranö.⁴⁷ Jo- jedna istaknuta politi arka, koja je ro ena u BiH je Inga Peulich, lanica LPA, koja trenutno obna-a funkciju u Zakonodavnom vije u Parlamenta Viktorije kao lanica za Jugoisto no metropolitansko podru je (South Eastern Metropolitan Region). Kada su u

⁴⁵ Odjel za imigraciju i drflavljanstvo (australska vlada), (http://www.immi.gov.au/media/publications/statistics/comm-summ/_pdf/bosnia-herzegovina.pdf).

⁴⁶ U jednom momentu BiH je bila jedna od nekoliko zemalja koja je traffila da nositelji australskog paso-a imaju vizu za ulazak. Mnogo onovihö Australijanaca, biv-ih Bosanaca kada flele putovati prvi put, nakon -to su migrirali u Australiju, su trebali aplicirati za vizu da u u u BiH u ambasadi BiH u Kanberi kako bi doputovali u svoju prvu domovinu.

⁴⁷ Wilson, L. 2010 (<http://www.theaustralian.com.au/news/nation/new-mp-is-first-in-australia-to-be-sworn-in-with-koran/story-e6frg6nf-1225930365789>).

pitanju poznate osobe, pripadnici dijaspore iz BiH se ponose činjenicom da su u proteklih nekoliko godina dali dvije Miss Australije: Moniku Radulović (koja dolazi iz Zavidovića u BiH) 2014. godine i Esmu Voloder (čiji roditelji dolaze iz Sarajeva i Gračanice) 2017. godine. Osim njih, tu je i teniser Bernard Tomić (rođen u Tuzli) kojeg svojataju i dijaspora iz BiH i hrvatska dijaspora.

Udruženja dijaspore

Iako perspektive na makro nivou i različiti statistički podaci otkrivaju mnogo interesantnih informacija o "Bosancima u Australiji" ili "Australiskim Bosancima", slofene društvene okolnosti bolje se mogu shvatiti ako izađemo iz statističkih kategorija i sagledamo živote običnih "bivših" izbjeglica i migranata iz BiH na mjestima gdje oni stvarno žive, kao i strukture gdje ispunjavaju svoje društvene potrebe i održavaju svoje "bosanske" identitete.

Većina izbjeglica iz BiH, koje su migrirale u Australiju u okviru Programa za izbjeglice i Specijalnog humanitarnog programa tokom 1990-ih i početkom 2000-ih godina, došli su s područja Podrinja, Prijedora i Brčkog, dok su drugi došli iz gotovo svih dijelova BiH. Njihovi obrasci naseljavanja u ovoj zemlji bili su pod velikim uticajem lokalnog i regionalnog porijekla ili *zavičaja* iz domovine, u tolikoj mjeri da, na primjer, postoje itava susjedstva gdje su se ljudi naselili u neposrednoj blizini svojih bivših susjeda i blizu onih s kojima dijele ili su dijelili zajednički zavičaj u BiH. Takve zajednice se mogu naći na skoro svakom mjestu gdje su se građani BiH naselili - kao što su predgrađa Melbourne: Deer Park, St. Albans, Noble Park, Dandenong i Springvale; predgrađa Sidneja: Fairfield, Liverpool, Blacktown i Hurstville; južna predgrađa Brisbejna uključujući Acacia Ridge, Sunnybank, Runcorn, Kuraby i Eight Mile Plains; i u predgrađu u Perta: Mirrabooka, Beechboro, Balga i Morley. Slični obrasci su jasno prepoznatljivi i kod mnogih drugih grupa dijaspore iz BiH u drugim dijelovima Australije.

Ovo sugerira da dijasporske zajednice iz BiH, kao izrazi kolektivnih identiteta i lokalnih osobenosti, nisu kreirane kao spontana reakcija na prisilno raseljavanje i kasniju migraciju, već su se razvile svjesnom i informiranom odlukom o određenoj preseljenju. U većini slučajeva lokalni faktori su odigrali ulogu u migracionim obrascima i društvenoj morfologiji migrantskih zajednica. Takvo što nije neekvivalentno u obrascima naseljavanja migranata. Ono što je novo je trans-lokalna dimenzija, sa deterritorijaliziranim zajednicama iz BiH koje održavaju jake veze sa svojim "sestrinskim" zajednicama širom svijeta u zemljama prijema (sviđaše putem web stranica i društvenih medija), kao i sa svojom *maticom*, originalnim *zavičajem* - emocionalnim i intimnim domom, koji obično čini susjedstvo ili lokalna zajednica.⁴⁸

Na mnogim mjestima gdje su se nastanili građani BiH nalaze se i zavičajni klubovi ili lokalni klubovi sa prepoznatljivim imenom iz domovine, kao što su "Brčko-Melbourne" (Klub Brčko aka) u Melbourne ili Udruženje "Podrinje-Srebrenica" sa sjedištem u Melbourne, sa sestrinskim udruženjima u Sidneju, Brisbaneu i Adelaideu. Iste organizacione obrasce imaju i prijedorska udruženja u Melbourne i neformalne mreže ljudi iz Zenice, Mostara, Zvornika i Gorakda. Ove i mnoge druge slične bosanske trans-lokalne asocijacije, klubovi i mreže esto održavaju i svoje web stranice, biltene i mailing listu.⁴⁹

⁴⁸ apo, J. and Halilovich, H. 2013.

⁴⁹ Vidjeti, npr., "Podrinje-Srebrenica" website: <http://www.srebrenica.org.au/index.html> or the "Brčko Portal" <http://home.swiftdsl.com.au/~hamdija/stablo.html>.

Za razliku od etni kih organizacija dijaspora, ve ina ovih "lokalnih" klubova i udruženja su, do odre enog stepena, multietni ka ili mje-ovita, tj. uklju uju lanove svih etni kih grupa koji dolaze sa odre enog lokaliteta. Ovaj multietni ki aspekt upravo se vidi kod trans-lokalne mreže Br kog, flivahne trans-lokalne zajednice u Melburnu koja predstavlja najve u i daleko najbolje organiziranu trans-lokalnu zajednicu u okviru dijaspora iz BiH. Prema Agimu Dobrunu, aktivisti iz zajednice Br ko-Melburn, oko 250 porodica iz Br kog nastanjeno je u Melburnu - nezvani nom centru -ire globalne mreže Br kog - od 1990-tih, dok se oko 150 porodica naselilo na drugim mjestima u Australiji. Prisilno raseljavanje, odanost lokalno zastupljenim dru-tvenim mrežama i "lan ana migracija" su doprinjeli stvaranju trans-lokalne zajednice Br kog, 16.000 kilometara udaljene od svoje izvorne lokacije u BiH.

Trans-lokalne zajednice i klubovi nisu izolirani od drugih organizacija dijaspora iz BiH, pogotovo ne od nekoliko sportskih klubova koji, osim Tazmanije, postoje u svakoj drflavi u Australiji. Samo u drflavi Viktorija postoji pet sportskih nogometnih klubova, dok svaka druga drflava ima u prosjeku dva sportska kluba koji okupljaju lanove iz BiH. Ovi klubovi, prvobitno osnovani kao isklju ivo "bosanski klubovi" 1990-tih i po etkom 2000-ih, sve vi-e postaju multikulturalni i multinacionalni klubovi, koji uklju uju igra e iz razli itih migrantskih i *mainstream* pozadina kao -to su Sudanci, Afganistanci, Italijani, Makedonci, itd..

Postoje a krovna organizacija dijaspora iz BiH je Australaska unija bosanskohercegova kih asocijacija (AUBHA) koju ini 28 klubova i dru-tava iz pet australskih drflava i teritorije australskog glavnog grada (Kanbera).⁵⁰ AUBHA je 2013. godine zamijenila raniju krovnu organizaciju, Vije e BiH organizacija Australije, koja je prestala da postoji. Obje ove krovne organizacije dijaspora su uklju ene u organizaciju doga aja koji obiljeavaju vafne drflavne praznike, poput 25. novembra i 1. marta. U saradnji sa organizacijama u lokalnim zajednicama i lokalnim klubovima, u estvuju i u organizaciji komemorativnih doga aja za flrtve genocida u Srebrenici 11. jula i "Dan bijelih traka" 31. maja, u znak sje anja na flrtve masakra u Prijedoru. Druge organizacije uklju uju i Australski bosanski akademski forum (ABAF), iji su lanovi istaknuti akademici, istrafliva i i umjetnici koji flive i rade u Australiji. ABAF je u estvovao i organizirao vi-e akademskih doga aja i konferencija o temama koje su relevantne za BiH i dijasporu iz BiH u Australiji. Sli no tome, Australaska privredna i industrijska komora u Melburnu i Bosanski poslovni klub u Sidneju predstavljaju interese poduzetnika i poduzetnica porijeklom iz BiH uklju enih u poslovne aktivnosti u Australiji i u BiH.

Ostvareni nivo obrazovanja

Australija je poznata po kvalitetnom obrazovanju, -to predstavlja drugu po veli ini "izvozna industriju" zemlje. U posljednje dvije decenije nekoliko hiljada migranata iz BiH u Australiji je zavr-ilo razli ite nivoe visokog obrazovanja, od dodiplomskih do postdiplomskih studija u mnogim disciplinama. Danas postoje akademici iz BiH koji rade kao profesori i istrafliva i na nekim od vode ih australskih univerziteta, dok na skoro svakom od 38 australskih univerziteta ima upisanih studenata porijeklom iz BiH. Od 2007. godine nekoliko grupa australskih studenata, uklju uju i i neke bosanskohercegova kog porijekla, posjetilo je BiH u sklopu svojih studijskih putovanja, dok je sve vi-e studenata iz BiH (koji nisu lanovi dijaspora BiH) upisalo magistarske i doktorske studije na australskim univerzitetima. Sve ove

---

⁵⁰ AUBHA, <http://www.aubha.net/>.

razmjene direktno su vođene ili inicirane i omogućene od strane članova dijaspore iz BiH u Australiji.

Slična situacija u pogledu obrazovanja prisutna je i u osnovnim i srednjim školama, gdje se desetine migranata iz BiH opredijelilo za karijere nastavnika, a neki od njih imaju i rukovodeće pozicije, uključujući i pozicije direktora svojih škola. Za razliku od mnogih drugih zemalja u kojima je učenje "etničkog" jezika institucionalizirano na nivou etničkih škola u zajednici koje se održavaju subotom, dijaspora iz BiH u Australiji je uspjela integrirati učenje "maternjeg jezika" u redovno obrazovanje od osnovne pa do srednje škole. Učenje "drugih jezika osim engleskog" (LOTE) u redovnim školama je regulirano na državnom nivou, pri čemu svaka država akreditira učenje stranih jezika u svojim školama. Od 2004. godine, u državi Viktorija, šbosanski kao drugi jezik prepoznat je kao godišnji dvanaesti izborni predmet jednak drugim glavnim predmetima kao što su engleski, matematika, francuski ili italijanski jezik. Slični procesi akreditacije su u toku u državama Novi Južni Vels i Južna Australija, kako je navela fokus grupa koja uključuje Udruženje bosanskih nastavnika i aktiviste zajednice u Novom Južnom Velsu u sklopu istraživanja za ovaj izvještaj.

Učenje drugih zvaničnih jezika Bosne i Hercegovine - hrvatski i srpski - odražava etnički obrazac prisutan u BiH, gdje većina djece Hrvata iz BiH pohađa časove hrvatskog jezika a djeca Srba iz BiH časove srpskog jezika. Dok najveći broj studenata na bosanskom jeziku mogu biti identificirani kao Bosanci, neki su Hrvati i Srbi iz BiH ili iz "mješovitog" braka. Bez obzira na službeni naziv jezika, na njega se referira kao na *naš jezik* (odnosi se na bosanski, hrvatski, srpski i onaj što se ranije zvao srpskohrvatski jezik), jezik i dalje ostaje jedan od najpraktičnijih kohezijskih faktora u dijaspori. Mnogi poslovi koje obavljaju ljudi u dijaspori - od specijalisti kliničkih medicinskih klinika do kafića i trgovina prehrambenim namirnicama - cvjetaju zbog upotrebe "našeg jezika", pri čemu je velika većina pripadnika dijaspore iz BiH radije rade s onima koji govore "naš jezik" bez obzira na njihova imena i etničku pripadnost. Dakle, "naš jezik" se smatra ne samo kao nužnost već i kao prilika za mnoge.

Na osnovu službenih podataka iz popisa jezici kojim osobe rođene u BiH govore u kući u Australiji su bosanski (44.2%), srpski (26%) i hrvatski (17.5%). Od migranata koji su rođeni u BiH koji su izjavili da govore jezik drugačiji od engleskog, 75,6% govori engleski veoma dobro ili dobro, a 23,5% ne govori engleski dobro ili uopće. Treba dodati da mnoge porodice migranata iz BiH odlučile da govore samo engleski u kući tako da nisu uključene u statističke podatke koji su ovdje prezentirani.

Šbosanski kao drugi jezik postao je popularan predmet među mnogim srednjoškolicima iz BiH i njihovim roditeljima. Stoga, u posljednje dvije godine srednje škole, od studenata se zahtijeva da izaberu grupu predmeta, obično kombinaciju naučnih i umjetničkih predmeta, za završne ispite, čiji su rezultati od presudnog značaja za upis na konkurentne univerzitetske kurseve. Pošto su mnogi roditelji sposobni i voljni da pomognu svojoj djeci u učenju jezika i osnovnih vještina pisanja, čitanja i govora, oni podstiču djecu da biraju "bosanski jezik kao drugi jezik" kao jedan od 12 ispitnih predmeta godišnje. Tokom posljednjih dvanaest godina, otkako je bosanski jezik priznat kao predmet jednak bilo kojem drugom predmetu za koji se dobije sertifikat o završenom obrazovanju u državi Viktorija (VCE), mnogi učenici srednjih škola BiH porijekla uspjeli su poboljšati svoj rezultat za upis na "tercijarno obrazovanje" (TES) zahvaljujući postignutim visokim rezultatima iz "bosanskog kao drugog jezika". Ovo se odnosi i na djecu i mlade koji vode porijeklo iz BiH a studiraju hrvatski i srpski jezik.

Tokom kasnih 1990-tih i do sredine 2000-ih, njema ki jezik kao predmet LOTE je bio veoma popularan me u studentima iz BiH koji su u Australiju stigli preko Njema ke, gdje su mnogi od njih proveli svoje godine odrastanja ili sazrijevanja i nau ili te no govoriti njema ki jezik.⁵¹

Društveno-ekonomski parametri

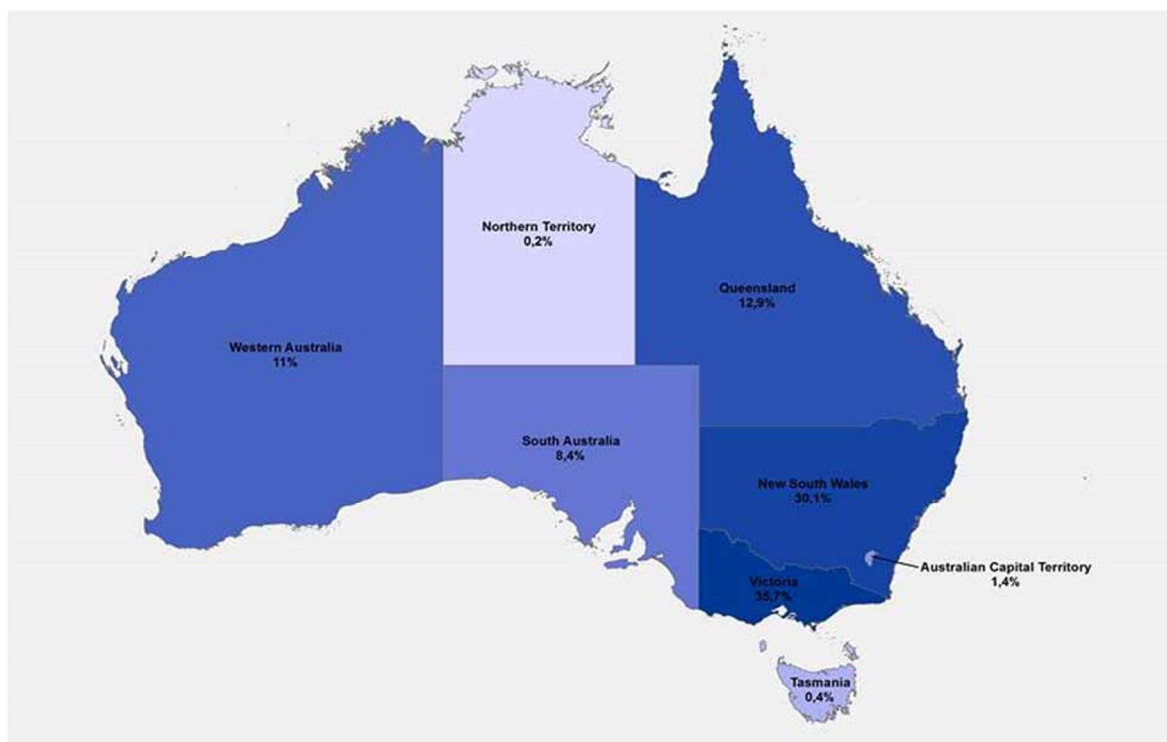
Na osnovu kvalitativnih podataka prikupljenih putem direktnih razgovora i u fokus grupama, ve ina dijaspore iz BiH u Australiju se preselila sredinom i krajem 1990-tih i po etkom 2000-te godine. Ve ina ih je do-la na osnovu izbjegli kih i humanitarnih viza (viza podklase 200 i 202).⁵² Njihove aplikacije za vizu su obra ene u "tranzitnoj zemlji" kao -to su Njema ka, Austrija, Holandija, Slovenija, Hrvatska i Srbija. Mnogi su dobili i finansijska sredstva kako bi pokrili putne tro-kove, dok su drugi sami platili svoje avio-karte. U ve ini slu ajeva im je pomogla Me unarodna organizacija za migracije (IOM) kao i razli ite agencije za preseljenje. Ve ina onih koji su do-li u sklopu programa raseljenja izbjeglica imali su "predlaga a" koji im je pomogao u procesu migracije. Obi no je "predlaga " bio neko koga poznaju (lan porodice, biv-i susjedi, sunarodnjaci koje su upoznali u tranzitnim zemljama) ili su pripadali dijasporskoj zajednici u Australiji iz ranijih migracionih valova. Za neke su špredlaga iõ bile razli ite humanitarne organizacije. Oko 1.000 onih koji nisu imali bosanske õpredlaga eõ su na po etku zavr-ili u Tazmaniji, jedinoj oto noj drflavi Australije. Ve ina njih se poslije preselila na kopno u gradove poput Melburna, Adelaide i Sidneja. Ve ina tih šnutra-njih migranataõ nastavlja flivjeti u tim istim podru jima od dolaska pa do danas. Sli na preseljenja sa jednog mjesta na drugo - npr. iz Adeleide u Melburn, iz Melburna u Brizbejn, iz Perta u Melburn ili iz Kanbere u Sidnej - nisu bili neuobi ajeni tokom prvih mjeseci i godina preseljenja, ali sada se rje e de-avaju. Tokom posljednje dvije decenije, ve ina migranata iz BiH razvila je ose aj pripadnosti gradovima i predgra ima u kojima flive. Oni koji se kre u obi no su mla i ljudi koji idu za svojim karijerama ili se udaju/flene u okviru svojih zajednica u drugom gradu. Gotovo svi gra ani BiH su do sada dobili australsko drflavljanstvo i uflivaju u pogodnostima dvojnog drflavljanstva. Me utim, vi-e od polovine ispitanika je izjavilo da nema vafle e dokumente BiH. Neki su, tako er, rekli da neki lanovi njihovih porodica, ve inom djeca ro ena u Australiji i u tranzitnim zemljama, nisu podnijeli aplikaciju za drflavljanstvo BiH.

---

⁵¹ Cf. Halilovich, H. 2005 and 2006.

⁵² Vlada Australije, 1996/2016.

Mapa 2. Rasprostranjenost migranata iz BiH u Australiji

Svi građani BiH koji žive u Australiji kažu da imaju rodbinu i/ili prijatelje u BiH i drugim zemljama sa kojima redovno održavaju kontakte putem telefona i društvenih medija i koje posjećuju kad god im to okolnosti i finansije dozvoljavaju. Oni koji još uvijek imaju članove u porodici u BiH, kao što su roditelji ili braća i sestre, prijavljuju u redovne posjete BiH od onih koji nemaju takve porodice ne odnose. U većini slučajeva koriste godišnji odmor da provedu vrijeme sa svojom rodbinom u BiH. U redovnost takvih posjeta se kreće od jednom godišnje do jednom u deset godina. Većina je izjavila da su ukupni troškovi u vezi sa putovanjem sa njihovim porodicama u BiH glavni razlog zbog kojeg se ne posjećuju BiH. Jedan ispitanik je izrazio unakrsno da mu je potreban budžet od 20.000 dolara za pokrivanje putovanja i boravka od 4-6 sedmica u BiH za njegovu petu članu porodicu. Ovo izgleda kao konzervativna (gruba) procjena. U situacijama kada imaju i druge troškove, kao što je hipoteka nad stanovima, za mnoge migrante iz BiH u Australiji putni troškovi predstavljaju značajan problem.

Oko dvije trećine intervjuiranih ispitanika je reklo da povremeno ili redovno šalju novac obiteljima i prijateljima u BiH, posebno ako održavaju starije roditelje i bližu rodbinu. Na ovaj način uključuju novčane transfere putem usluga kao što su Western Union, elektronski prijenos putem banke ili davanje kreditnih kartica članovima porodice u BiH. Tako se time spola, intervjui su otkrili da su žene sklonije da održavaju članove svoje porodice u BiH nego muškarci.

Glavni pokazatelji zapošljavanja navedeni su u prethodnom dijelu izvještaja. Prema zvaničnim statističkim podacima, stopa nezaposlenosti među građanima porijeklom iz BiH u Australiji malo viša u odnosu na one koji su rođeni u Australiji. Međutim, dvije fokus grupe i nekoliko dubinskih intervjua sa poduzetnicima porijeklom iz BiH i članovima Australско-bosanske privredne komore u Australiji ukazuju da je većina migranata iz BiH

zaposlena. Tokom posljednje dvije decenije, ljudi koji su došli u Australiju bez ičega (šša IOM plasti nim kesamađ) postali su oni koji posjeduju svoje kuće, automobile i sve ono što je potrebno za relativno zadovoljavajuć i na in flivota u razvijenoj zemlji. Oni koji su se smatrali nesposobnim za rad, dobili su državne penzije i uflivaju u brojnim besplatnim uslugama i popustima, kao što su javni prevoz, besplatna zdravstvena zaštita, pa čak i popust pri registraciji automobila, računala za doma instvo i ulaznica za kino, galerije i muzeje.

Pošto visoko obrazovni stepen kvalifikacija ste en u BiH i drugim zemljama nije priznat u Australiji, ve ina gra ana BiH sa takvim kvalifikacijama se morala dodatno obu avati, a ponekad i ponovo do i do diplome na jednom od australskih univerziteta. Za neke - zbog jezi ke barijere, starosne dobi i drugih faktora - ovo je predstavljalo veliki teret, pa su gradili karijeru u alternativnim profesijama, esto na nifekvalificiranim i nekvalificiranim poslovima, doflivljavaju i jednu vrstu dru-tvene degradacije u odnosu na status i na in flivota koji su uflivali u BiH. Drugi su se preorijentirali i pronašli trfli-nu ni-u koju su pretvorili u poslovne mogu nosti, posebno u razli itim segmentima rastu e gra evinske industrije u Australiji.

Prema zvani nim statisti kim podacima iz popisa, me u osobama ro enim u Bosni i Hercegovini starijim od 15 godina, stopa u e- a na trfli-tu rada je 57,8%, a stopa nezaposlenosti je 6,1%. Odgovaraju e stope u ukupnoj australskoj populaciji su 65% i 5,6%. Od osoba koje su ro ene u Bosni i Hercegovini, koje su zaposlene, 43,3% se bavi rukovodnim, stru nim ili trgova kim poslovima. Odgovaraju a stopa u ukupnoj australskoj populaciji iznosi 48,4%.⁵³

Dominantni industrijski sektori u kojima radi ve ina gra ana BiH su gra evinarstvo (posebno izgradnja ku a i zgrada), trgovina na malo, nekretnine, ugostiteljstvo, turizam, zdravstvo, transport, pravo, finansijski sektor i IT industrija. Fokus grupe su, tako er, istakle raznolikost koja postoji me u vode im poduzetnicima iz BiH koji imaju svoje poslove u Australiji. Iako se ve ina njih odnosi na mala preduze a u smislu broja zaposlenih (do 30 zaposlenih), mnogi ostvaruju visok finansijski promet.

Osim poslovnog sektora i profesionalnih karijera, dijaspora iz BiH ima i najmanje 20 doktora medicine koji rade u privatnim i javnim klinikama kao specijalisti u razli itim oblastima, skoro isti broj doktora nauka koji rade kao univerzitetski predava i i profesori na australskim univerzitetima i nekoliko uspje-nih umjetnika iz razli itih vrsta umjetnosti.

Dijaspora iz BiH u Australiji i razvojne inicijative

Udaljenost izme u BiH i Australije nije odvratila mnoge pripadnike dijaspore iz BiH da se bave razli itim razvojnim inicijativama u svojoj prvoj domovini. Ve ina takvih razvojnih inicijativa odnosi se na lokalitete i regione odakle poti u, ali su gra ani BiH u Australiji, tako er, podrflali -ire inicijative poput prikupljanja donacija za podru ja pogo ena poplavama u BiH ili su podrflavali dobrotvorne aktivnosti koje se odnose na njima nepoznata mjesta i ljude. Izme u ostalog, glavne dobrotvorne aktivnosti uklju ivale su i prikupljanje sredstava za izgradnju -kola u gradovima Maglaj i Olovo; pruflanje podr-ke fondaciji ōObrazovanje gradi BiH na elu sa Jovanom Divjakom i stipendiranje studenata u mnogim dijelovima BiH. Oni, tako er, odgovaraju na javne pozive i daju donacije u razli ite svrhe koje se ne odnose direktno na BiH, uklju uju i nedavni niz izbjegli kih kriza.

⁵³ Australski ured za statistiku/popis stanovni-tva, 2011 (<http://www.abs.gov.au>)

Može se ti e vidljivih razvojnih inicijativa između u dijasporu iz BiH i BiH, postoji nekoliko primjera koji uključuju ulaganja pripadnika dijasporu u razvoj njihovih lokalnih zajednica u BiH. Oni se kreću od rekonstrukcije domova i lokalne infrastrukture do upravljanja poslovima u BiH iz Australije. Ovakvi primjeri uključuju: poslove s kamionskim gumama u Bihaću, koje vode dva Bošnjaka iz Bihaća a koji žive u Melbourne; porodica iz Fiepe koja živi u Adelaidi koja je izgradila vrlo impresivan (i jedini) hotel sa restoranom u svom rodnom gradu koji posluje tokom cijele godine iako su vlasnici odsutni već dio godine⁵⁴; bosanska poduzetnica koja živi u Sidneju, a koja je proširila svoje poslovanje u oblasti nekretnina i građevinske industrije u BiH; poduzetnica iz Melbourne koja je osnovala prvi komercijalni istraživski centar u poslijeratnom Sarajevu. Postoji i obrnut primjer povratnika iz Australije koji je nastavio da upravlja svojim poslom u sektoru obrazovanja sa sjedištem u Sidneju⁵⁵ iz svog doma u Sarajevu. Slično tome je i slučaj bosanskog biznismena, koji je nedavno spomenut u *Australskom finansijskom pregledniku*⁵⁶, a koji je osnovao malu fabriku u blizini Sarajeva, koja proizvodi poseban građevinski materijal (fasade) za regionalna i međunarodna tržišta. Postoji mnogo drugih primjera koji uključuju povratnike i povremene povratnike u BiH, koji iznajmljuju svoju imovinu u Australiji a prihodi ostvareni na taj način omogućuju im avajno odlaganje na njihovim domovima u BiH.

Skoro svako mjesto u Australiji gdje su migranti iz BiH uspostavili svoje zajednice ima prodavnice koje prodaju proizvode uvezene iz BiH. Neke su u vlasništvu migranata iz BiH, dok su druge poznate kao "balkanski supermarketi", a uz proizvode iz BiH prodaju se i različiti proizvodi iz bivše Jugoslavije i drugih zemalja.

Može se ti e povratnika iz Australije u BiH, u mnogim slučajevima se radi o ljudima koji su imali uspješne karijere u Australiji i skupili dovoljno kapitala i znanja koji mogu prenijeti u BiH (akademici, inženjeri, menadžeri) ili onima koji su u penzijskom dobu i odlučuju se vratiti u BiH. Obje grupe su napravile značajna ulaganja kupujući, gradeći ili popravljajući svoje domove u BiH prije ili nakon povratka.

Uz novana sredstva, koja oko 65% dijasporu iz BiH u Australiji nastavlja slati u BiH, najmasovniji oblik podrške za razvoj BiH dolazi od stvarnih posjeta "bosanskih australijanaca". Iako su njihove ranije posjete uglavnom bile motivirane posjetama bliskoj rodbini, njihovo ponašanje sve više odgovara obrascima ponašanja međunarodnih turista. Osim posjete svojim lokalnim mjestima i rodbini, vrijeme također provode putujući po BiH posjećujući i turističke i druge destinacije širom zemlje čime direktno doprinose efektu "dijaspora dolazi" kao značajnom podsticaju mnogim lokalnim zajednicama. Te posjete se obično dešavaju tokom ljetnjih mjeseci između juna i septembra. Pozitivan trend vrijedan spomena je da mnogi mladi "bosanski australci" ili popularni "Bozzies" (izraz kombinovan od "Bosanci" i "Aussies", od kojih su mnogi rođeni van BiH) također biraju BiH kao popularnu destinaciju za svoja putovanja, u mnogim slučajevima vodeći i svoje australske prijatelje.

⁵⁴ Rogatica.com 2015, <http://www.rogatica.com/index.php/2011-06-30-23-44-4/3097-na-spalu-otvoren-motel-brace-ceska>

⁵⁵ Aria muzička kolo, <https://www.ariamusic.com.au/-about>

⁵⁶ Bleby, M. 2017,

<http://www.afr.com/business/construction/perth-based-pro9-global-wants-sydney-factory-to-boost-existing-bosnian-capacity-20171120-gzp9j1#ixzz52TAI8I2m>

Jedan od vaŕnih razvojnih doprinosa dijaspore iz BiH iz Australije odnosi se na prijenos znanja iz Australije u BiH. Akademici i stru njaci iz BiH iz razli itih oblasti uklju eni su u pokretanje i omogu avanje ovih razmjena na razli ite na ine: od dovo enja australskih studenata na studijska putovanja u BiH, organiziranja i u estvovanja na konferencijama u BiH, posje ivanja univerziteta u BiH, olak-avanja provedbe sporazuma o razmjeni izme u BiH i australskih univerziteta pa do pomaganja studentima iz BiH da studiraju u Australiji. Mnoge od ovih inicijativa traju i danas i nastavljaju rasti.

Stavovi dijaspore iz BiH prema institucijama vlasti

Ova tema je izazvala flivopisnu diskusiju tokom direktnih razgovora i razgovora s fokus grupama vo enih u svrhu pripreme ovog izvje-taja. Pripadnici dijaspore iz BiH su veoma podijeljeni u vezi sa pitanjem institucija vlasti i trenutne politi ke situacije u BiH. Njihovi odgovori i stavovi se kre u od ljutnje na "bosansku vladu" do osje anja da bi dijaspora trebala preuzeti vo enje zemlje. Ve ina aktivno prati politi ka de-avanja u BiH putem dru-tvenih medija, televizije i radija. Mnogi su, tako er, uklju eni u lokalnu politiku dijaspore iz BiH, kao i u politiku Australije, kako je ranije navedeno. Ve ina njih je izjavila da glasa u Australiji (gdje je glasanje obavezno), dok je mali broj izjavio da glasa tokom izbora u BiH. Oni su, tako er, izjavili da su glasali u pro-losti, ali su tokom godina izgubili interesovanje zbog kompliciranih procedura registracije (koje smatraju diskriminacijom), nedostatka dobrih kandidata i op e apatije u vezi sa ovim pitanjem. Ovaj opadaju i trend glasanja jasno se odraflava u zvani nim statisti kim podacima Centralne izborne komisije (CIK) Bosne i Hercegovine. Na primjer, u pore enju sa 6.250 registriranih bira a u Australiji 2002. godine, broj registriranih bira a u 2010. godini je smanjen skoro za 50%, odnosno na 3.459. Kao -to je ambasador BiH u Australiji, N.J.E. Mirza Hajri potvrdio, 2017. godine je bilo samo 300 registriranih bira a u Australiji.

II. ISKUSTVO U VEZI SA MIGRACIJOM I INTEGRACIJOM

Dok su se u ve ini europskih zemalja gra ani BiH, koji su migrirali iz ekonomskih razloga ili su prisilno raseljeni tokom rata od 1992. do 1995. godine, smatrali i "tolerirali" kao privremeni gostuju i radnici ili izbjeglice, koji bi se naposljetku - voljno ili nevoljno - vratili "ku i", oni koji su stigli u Australiju tokom 20. stolje a, a posebno tokom 1990-ih i po etkom 2000-ih, se tretiraju kao useljenici u potrazi za trajnim preseljenjem. To je, tako er i na in na koji su sami sebe vidjeli. Takozvana "lan ana migracija" - sa migrantima koji pomafllu lanovima porodice, prijateljima i kom-ijama da migriraju i pridruŕle im se na fljeljenim destinacijama - klju na je karakteristika migracije iz BiH u Australiju. Ustvari, korijeni odre uju pravce. Njihovi zajedni ki "lokalni" obrasci, srodstvo, mreŕe i lojalnosti igraju vaŕnu ulogu u morfologiji re-konstruiranih grupa dijaspore u Australiji, uz formiranje "translokalnih" zavi ajnih zajednica, kako je ranije opisano.

Danas su migranti iz BiH ekonomski, socijalno i kulturno relativno dobro integrirani u -ire australsko dru-tvo. Kao -to je navedeno u drugim dijelovima ovog izvje-taja, pripadnici dijaspore iz BiH imaju svoje politi ke predstavnike na lokalnom, drŕlavnom i saveznom nivou; upravljaju uspje-nim poslovima i imaju svoje predstavnike u javnom flivotu Australije. Osim lokalnih klubova, kulturnih udruŕenja, vjerskih institucija i sportskih dru-tava, pripadnici dijaspore iz BiH, tako er, su osnovali nekoliko medija uklju uju i i radio stanice u zajednici u Melburnu, Geelongu, Sidneju, Brizbejnu, Adelaidi i Pertu. Tako er imaju dva

sata radio programa na bosanskom jeziku koji se emitira na nacionalnom SBS radiju⁵⁷ a koji finansira australiska vlada. Sli ni radio programi na SBS tako er postoje na srpskom⁵⁸ i hrvatskom⁵⁹ jeziku. Ovi radijski programi namijenjeni su za predstavljanje etni kih i nacionalnih dijasporskih zajednica (bosanske, hrvatske i srpske), a ve puno godina sva tri novinara i radio voditelja bosanskog, hrvatskog i srpskog programa dolaze iz BiH (tj. iz Banja Luke, Tuzle i Dervente).

Postoje i TV programi u zajednici na odgovaraju im jezicima na kanalu 31 u Melburnu. U periodu od 2005. do 2010. godine, dijaspora iz BiH u Australiji je imala sopstvenu televiziju BiH SAT TV, dok je skoro dvije decenije magazin šBosnao bio jedini tampani medij. Tako er, postoje brojne web stranice za potrebe dijaspore iz BiH u Australiji kao to su AUBHA, NSW Bosnians, OKO i web stranice pojedina nih organizacija u zajednici i sportskih klubova.

Oko 50% doma instava dijaspore iz BiH u Australiji pretpleno je na TV pakete koji uklju uje glavne TV stanice iz BiH, dok blizu 90% koristi dru-tvene medije i internet za dobivanje informacija i komunikaciju s prijateljima i rodbinom u BiH, Australiji i drugim zemljama.

Uvezanost dijaspore

Zvani na politika multikulturalizma koju je australiska vlada usvojila 1970-tih godina pro-log vijeka bila je veoma povoljna za etni ke i nacionalne migrantske zajednice u Australiji. Australiska vlada izdvaja znatne resurse za podr-ku jezi kih, kulturnih, socijalnih i rekreativnih programa migrantskih zajednica i njihovih organizacija. Na primjer, nekim starijim migrantskim zajednicama u Australiji (poput Italije ili Gr ke) trebalo je nekoliko decenija kako bi razvile infrastrukturu zajednice, dok je dijaspora iz BiH to ostvarila u roku od jedne decenije. Oni su pratili puteve starijih migrantskih zajednica u Australiji i u zajednicama uspostavili svoje organizacije, sportske klubove, kole za u enje jezika, bogomolje i drugu infrastrukturu potrebnu za zajednicu koja bi bila vidljiva i ispunila svoje specifi ne potrebe. Danas postoji oko 50 razli itih organizacija u dijaspori koje zastupaju razli ite interese i grupe migranata iz BiH u Australiji. Oni posluju u skladu sa australskim drflavnim i federalnim zakonima i propisima koji se odnose na organizacije u zajednici. Mnoge od njih imaju pravo na dobivanje i imaju koristi od drflavnih grantova. Diaspora iz BiH u Australiji, tako er, posjeduje etiri nekonfesionalna multifunkcionalna centra u zajednicama (u Viktoriji, Sidneju, Adelaidi i Pertu) vrijedna desetine miliona dolara.

Zahvaljuju i aktivnostima ovih organizacija u dijaspori, aktivistima iz zajednice i istaknutim pojedincima koji dolaze iz BiH, gra ani BiH u Australiji imaju generalno veoma dobru reputaciju, dok je ve ina Australaca nau ila o BiH putem svojih prijatelja, kolega i susjeda iz BiH.

Politike i programi za promociju mreža dijaspore

Do sada su se organizacije dijaspore u Australiji oslanjale na sopstvene resurse i resurse i podr-ku zemlje prijema da organiziraju i provedu svoje aktivnosti kao i da se umrefle sa

⁵⁷ <https://www.sbs.com.au/yourlanguage/bosnian>

⁵⁸ <https://www.sbs.com.au/yourlanguage/serbian>

⁵⁹ <https://www.sbs.com.au/yourlanguage/croatian>

drugim organizacijama dijaspore i glavnim organizacijama. Dvije sukcesivne "krovne" organizacije, u po etku Australsko vije e BiH organizacija i nedavno Australska unija BiH asocijacija, koordinirale su aktivnosti razli itih dru-tvenih organizacija, uklju uju i i obiljeavljanje vaflnih datuma vezanih za BiH, kao -to je opisano gore. Ambasada BiH u Kanberi⁶⁰ i svi njeni dosada-nji ambasadori odigrali su veoma pozitivnu ulogu u promoviranju mrefla dijaspore u Australiji, sa dijasporom iz BiH u cijelom svijetu i sa BiH. Me utim, u tu svrhu nedostaju konkretne politike i programi koje dolaze iz BiH, izuzetak su moralna i materijalna podr-ka (materijal za u enje) koju -kolama za u enje jezika prufla Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH. Ve ina u esnika u studiji potvrdila je da flele imati konkretnije programe koji bi ih povezali sa BiH. Tako er su izjavili da su sastanci koje je odrflao predsjedavaju i Predsjedni-tva BiH dr Dragan ovi sa predstavnicima dijaspore iz BiH tokom sluffbene posjete Australiji u oktobru 2017. godine bili pozitivan korak u pokazivanju ozbiljnog interesovanja za dijasporu od strane najvi-ih zvani nika BiH. Na ovim sastancima razgovaralo se o mnogim pitanjima kao -to je priznavanje australskih kvalifikacija, a predsjedavaju i ovi i njegova delegacija su obe ali da e raditi na rje-avanju ovih pitanja u BiH.

III. POTENCIJAL ZA ANGAŽMAN DIJASPORE

Prepreke za angažman dijaspore

Iako su mnogi pripadnici dijaspore iz BiH u Australiji motivirani u vezi sa mogu nostima za dalje angaflmane sa BiH, ipak vide da je ve ina dosada-njih angaflmana bila jednosmjerna, tj. dolazili su samo iz pravca dijaspore. Izgleda da su mnoge prepreke strukturalne prirode jer, uprkos tome -to ima blizu 50% stanovni-tva koje ima prebivali-te van zemlje, BiH je jedna od nekoliko zemalja u regionu koja nema drflavnu instituciju koja je posve ena isklju ivo svojoj dijaspori. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice je odradilo odli an posao u nastojanju da se angaffira u vezi sa dijasporom, ali ovo ministarstvo ima i mnogo relevantnih doma ih pitanja kojima se treba baviti, a pripadnici dijaspore iz BiH ne flele se takmi iti za pafnju ministarstva sa svojim sunarodnjacima u BiH. Fokus grupe i direktni razgovori tako er otkrivaju da mnogi pripadnici dijaspore iz BiH osje ajaju da ih nisu "shvatili ozbiljno" i da se jo- uvijek smatraju "dezterterima", "gastarbajterima" ili "izbjeglicama", a termin šdijasporciō esto ima pogrdnu konotaciju. Oni, tako er, izraflavaju svoje nezadovoljstvo upotrebom izraza "emigracija" ili "iseljeni-tvo" koji se koriste u zvani nim dokumentima jer ovaj pojam ne uklju uje mnoge lanove koji su ro eni van BiH ili su ve inu svog flivota proveli u Australiji i drugim zemljama.

Pored kulturalnih prepreka, ostala pitanja uklju uju i nedostatak informacija o mogu nostima za investiranje u BiH, nepotizam i korupciju, sloflenu birokratiju, sloflen i skup bankarski sektor i -to je najvaflnije nacionalisti ku politiku koja sprje ava da se zemlja brfle razvije i postane atraktivna destinacija za sve vrste ulaganja - od finansijskog do ljudskog, dru-tvenog i kulturnog kapitala - koje postoje u dijaspori. Druga pitanja koja se spominju u drugim dijelovima izvje-taja uklju uju komplicirane procedure za upis djece i mladih ro enih u dijaspori, kao i ranije spomenuto nepriznavanje kvalifikacija ste enih u dijaspori. Sve ove prepreke znatno oteflavaju dijaspori iz BiH u Australiji da budu vi-e uklju eni u razvoj BiH.

---

⁶⁰ <http://www.bihembassy.org/index.php?lang=bs>

Odnosi sa diplomatsko konzularnim misijama BiH u Australiji

Ambasada BiH u Kanberi je jedina zgrada ambasade BiH na svijetu koju je u potpunosti sagradila dijaspora iz BiH u Australiji. Projekat je započet 1995. godine a završen 2000. godine. Jaka veza između u dijasporu iz BiH u Australiji i njene ambasade je jedna od ključnih karakteristika. Uprkos razdaljini između u različitim australskim gradovima i Kanbere (u rasponu od nekoliko stotina do nekoliko hiljada kilometara), događaji koje organizira Ambasada BiH redovno posjećuju i članovi dijasporu iz BiH iz cijele Australije. Zbog velikih udaljenosti između u Kanbere i većine drugih australskih gradova u kojima žive građani BiH, Ambasada redovno organizira konzularne dane u svim glavnim gradovima u Australiji. Konzularne aktivnosti uglavnom uključuju upisivanje djeteta rođenog u Australiji u državljanstvo BiH, verifikaciju dokumenata i pomoć u imovinsko-pravnim pitanjima koja se odnose na BiH i koja uključuju građane BiH u Australiji. Ovo je naišlo na dobrodošlicu od strane članova zajednice dijasporu i dodatno ojačalo odnos između u Ambasade BiH i dijasporu iz BiH u Australiji. Ovaj odličan odnos se odnosi i na australsku vladu, tako da su 2013. godine, u saradnji sa Ambasodom BiH, članovi dijasporu iz BiH finansirali izradu i postavljanje "bosanske skulpture" u vrtovima australskog parlamenta u Kanberi.⁶¹ Skulpturu od dva metra u obliku stepenika napravio je od australskog kamena dr. Adis Fejzić, bosanskohercegovački kipar koji živi u Brizbejnu. Skulptura je predstavljena australskom parlamentu kao poklon Ambasade BiH za dvadesetu godišnjicu uspostavljanja diplomatskih odnosa između u BiH i Australije.

Sadašnji ambasador Nj.E. Mirza Hajrić, kao i njegovi prethodnici Nj.E. Bakir Sadović (2014-17), Nj.E. dr. Damir Arnaut (2010-14), rahmetli Nj.E. Amira Kapetanović (2006-09) i Nj.E. dr. Zdravko Todorović (2002-05) doprinijeli su uspostavljanju dobrih odnosa između u Ambasade BiH i dijasporu iz BiH u Australiji.

Poslanica konzulica BiH u Novom Južnom Velsu, emila Gabriel, također je veoma aktivna u njegovanju pozitivnih odnosa između u BiH, njene dijasporu u Australiji i šireg australskog društva.

IV. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Nalazi iz kvalitativnih i kvantitativnih podataka imaju nekoliko potencijalnih implikacija i praktičnih preporuka u vezi sa politikama. Na osnovu dolje navedenih preporuka, vlasti u BiH - na svim nivoima, od lokalnih općinskih i kantonalnih do entitetskih i državnih institucija - bi trebale razviti politike koje će ukloniti glavne prepreke i osnažiti značajan potencijal dijasporu iz BiH da se angažuje u razvoju zemlje.

1. Prepoznati i poboljšati pozitivne odnose između dijasporu iz BiH u Australiji i BiH. U porijeku sa drugim grupama dijasporu iz BiH, dijaspora u Australiji uglavnom podsjećaju na dijasporu iz BiH u Turskoj. Uglavnom je to zahvaljujući i sličnim politikama integracije usmjerenim na edukaciju i integraciju novih migranata u multikulturalno društvo ovih zemalja. Kao rezultat toga, dijaspora iz BiH u Australiji se sastoji od relativno dobro obrazovanih, visokoobrazovanih, samosvjesnih i uglavnom dobro integriranih migranata iz prve generacije iz BiH, kao i njihove druge, a ponekad i treće generacije. Međutim, iz perspektive BiH, dijaspora u Australiji se čisto doživljava dalekom, ne samo fizički, već i u

⁶¹ Maher, L. 2013 (<http://www.abc.net.au/local/stories/2013/03/20/3719839.htm>).

svakom drugom pogledu. Uprkos razdaljini, pripadnici dijaspore u Australiji i dalje značajno doprinose BiH u smislu kapitala, transfera znanja i vještina. Prepoznavanje i aktivno traženje i podrška takvim transferima predstavlja važan korak koji bi trebali napraviti svi nivoi vlasti u BiH.

2. Uspostaviti državnu instituciju (npr. Ministarstvo ili Ured za dijasporu) da se bavi pitanjima u vezi sa dijasporom iz BiH u svijetu. To bi omogućilo sistematsko uključivanje dijaspore i njenog potencijala. Ako MLJPI BiH nastavi raditi s dijasporom iz BiH, onda bi trebalo da osigura dovoljno osoblja i sredstava.

3. Pojednostaviti procedure za političko učesće dijaspore u Bosni i Hercegovini promjenom Izbornog zakona i procedura koje diskriminiraju glasače u dijaspori. Osim toga, pripadnici dijaspore iz BiH bi trebali biti u mogućnosti da se kandiduju za javne funkcije na svim nivoima vlasti.

4. Promovirati BiH kao turističku destinaciju u Australiji. Australija nije samo jedna od najpopularnijih i najpoželjijih turističkih destinacija na svijetu, nego su Australijanci među turistima koji najviše putuju u svijetu. Pogotovo je druga generacija migranata iz BiH usvojila tu kulturu putovanja. BiH bi trebala uložiti više u oblasti promoviranja svojih turističkih potencijala dijaspori u Australiji, kao i ostalom stanovništvu Australije.

5. Razviti programe "Saznajte više o BiH u BiH" za drugu i treću generaciju dijaspore iz BiH u Australiji (i širom svijeta). S obzirom da često nemaju nikakvo iskustvo življenja u BiH, druga i treća generacija često ne znaju mnogo o BiH, i zbog toga se ne angažiraju u vezi sa njenom ekonomijom, kulturom i politikom. Osim promoviranja BiH kao turističke destinacije, BiH bi trebala razviti inkluzivne obrazovne programe za generacije dijaspore iz BiH rođene van BiH. Kao impresivno iskustvo u inozemstvu, ovaj program bi trebao biti posebno prilagođen mladima u dijaspori, a to je promoviranje mnogih pozitivnih specifičnosti Bosne i Hercegovine i raznolikost njenih ljudi, kulture i prirode. Ovo treba raditi u kontinuitetu i pružiti priliku mladima da se sretnu sa svojim vršnjacima iz drugih dijasporskih zajednica, kao i onima koji žive u BiH.

6. Pružiti podršku školama za učenje jezika u dijaspori izradom odgovarajućeg i kulturno inkluzivnog materijala za djecu i mlade u dijaspori za učenje bosanskog/ srpskog/hrvatskog kao drugog jezika.

7. Potpisati bilateralni sporazum između BiH i Australije koji regulira reciprocitet socijalnog i zdravstvenog osiguranja za građane BiH i Australije. To bi uveliko bilo od koristi članovima starije generacije dijaspore iz BiH koji primaju državne penzije (socijalno osiguranje) jer bi im omogućilo da ostanu više od tri mjeseca godišnje u BiH.

8. Prepoznati translokalne ili zavičajne obrasce u svakodnevnim transakcijama između zemlje prijema i zemlje porijekla i baviti se njima u relevantnim politikama. Kao i svaka druga dijasporska grupa, dijaspora iz BiH u Australiji je u mnogim pogledima veoma heterogena. Njihova lojalnost i društvene i emocionalne veze se prvenstveno održavaju sa konkretnim lokalnim zajednicama u BiH (ne sa entitetima ili državom BiH). Vlasti u BiH na svim nivoima bi trebale biti svjesne značaja lokalnih ili "mikro kultura" migranata iz BiH i društvenih mreža (regija, lokalitet, dijalekt) i aktivno se angažirati u vezi s njima (npr. planirati kulturne događaje tokom obilježavanja dijasporske sezone od juna do septembra).

9. Stvoriti povoljno investiciono okruženje za buduće poslove povratnika i emigranata. BiH i dalje ima veoma složen sistem za otvaranje novog biznisa. To je još kompliciranije za građane BiH koji žive u dijaspori, od kojih su mnogi iskusni poslovni ljudi. BiH bi trebala razviti posebne programe i dati podsticaje za privlačenje investitora iz dijaspore.

10. Aktivno se baviti upisom djece i mladih koji su rođeni van BiH, a koji nikada nisu stekli državljanstvo BiH. Većina djece rođenih posljednjih godina u Australiji nije upisana u državljanstvo BiH ili nemaju JMBG i relevantne dokumente. Glavni razlog za to je složena procedura koja zahtijeva više dokumenata izdatih u BiH.

11. Pojednostaviti regulatornu proceduru za priznavanje akademskih i stručnih kvalifikacija stečenih na australskim univerzitetima. Dijaspore iz BiH je vjerovatno najobrazovanija dijaspora, ali kvalifikacije stečene u Australiji nisu priznate u BiH. Ovo utiče na transfer znanja i vještina iz dijaspore u BiH. Akademske institucije u BiH i vlasti bi trebale pronaći načine za omogućavanje prijenosa znanja u formi akademskih programa, konferencija, mentorskih inicijativa, saradnje u istraživačkim projektima i radionicama.

12. Poboljšati komunikaciju sa dijasporom putem namjenskog TV ili radio programa (kao što je postojalo u bivšoj Jugoslaviji) ili putem web stranice, magazina i sličnih medija. Takođe, vlasti u BiH bi trebale uključiti dijasporu u sve svoje vanjske planove.

13. Rješenje reparacije, politike i paketi koji se odnose na gubitke i štete nastale tokom rata u BiH od 1992. do 1995. godine. S obzirom na to da je većina prve generacije migranata iz BiH u Australiji bila pogođena ratom, oni nikada nisu dobili nikakvu nadoknadu za svoje gubitke i štete. Veoma je bitno da se oni (uključujući i ratne udovice) uključuju u bilo koje rješenje koje se odnosi na ovo vanjsko pitanje.

POGLAVLJE III

Izvještaj za Austriju

Sažetak

Ovo poglavlje je zasnovano na podacima prikupljenim u Austriji (Be u) u avgustu 2017. godine, koji obuhvataju dvije fokus grupe/grupne intervjuje i deset pojedina nih (licem u lice i online) intervjuja. Fokus grupe su obuhvatale izme u 4 i 8 u esnika, dok su grupni intervjui uklju ivali 2 do 4 osobe. U jednoj, mje-ovitoj, fokus grupi bili su lanovi organizacija dijaspora iz BiH i oni koji nisu bili povezani niti sa jednim udruženjem dijaspore. Druga fokus grupa bila je sastavljena od poslovnih mu-karca i flena porijeklom iz BiH u Austriji. Pojedina ni intervju obavljen je sa lanom osoblja Ambasade BiH u Be u. Navedeno je dopunjeno pojedina nim intervjuom sa vi-im slufbenikom u Saveznom ministarstvu za evropske integracije i vanjske poslove, zaduženom za integraciju migranata i izbjeglica.

Ve ina migranata je u posljednjoj fazi svojih migracionih ciklusa; oni imaju drflavljanstvo, sre ene poslove i u najve oj mjeri su integrirani u austrijsko dru-tvo. Ve ina ih je voljna razmisliti o opcijama za ulaganje, ali ne nufno u BiH. Ostali (novi ekonomski migranti i studenti koji su u pokretu) su na po etku svojih migracionih ciklusa i ne mogu ozbiljno procijeniti svoj stvarni potencijal u vezi sa ovim pitanjem.

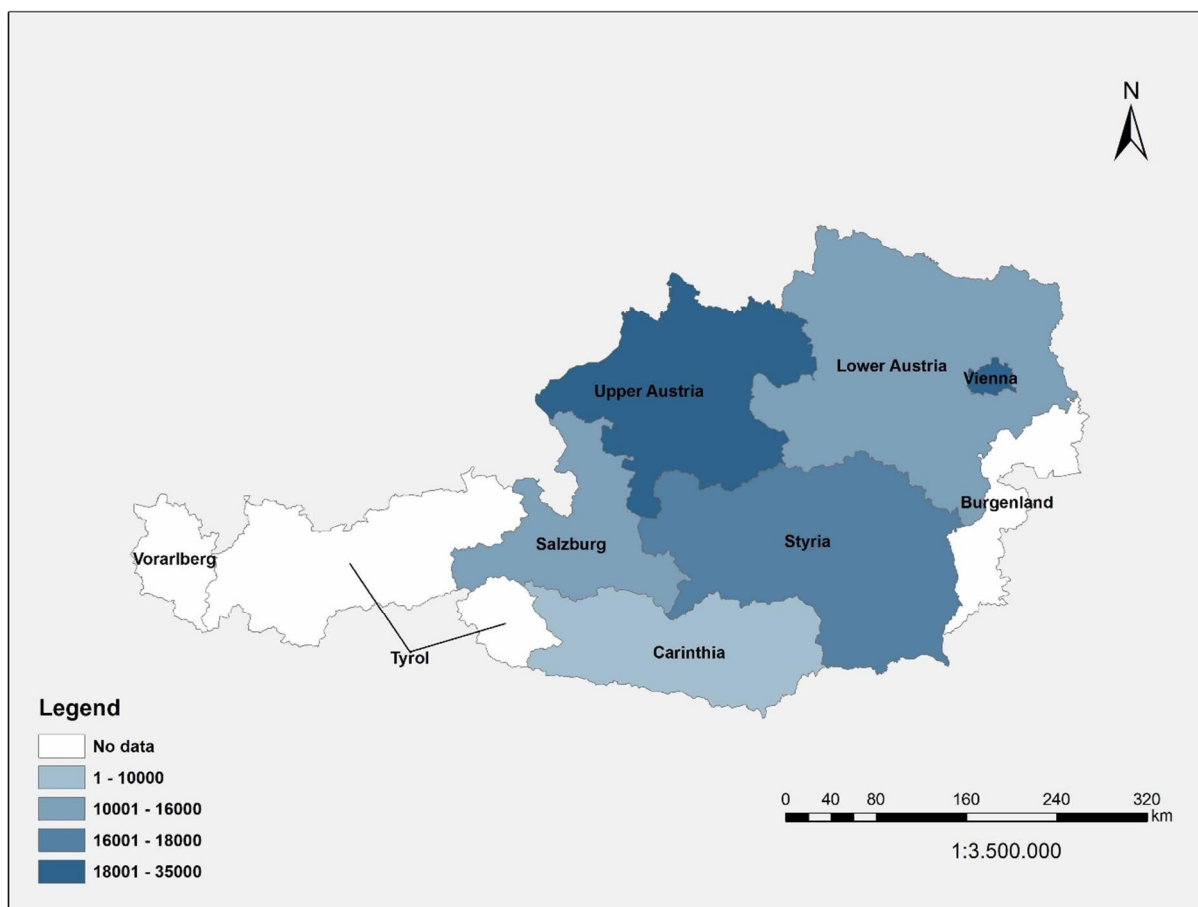
Po etna analiza ukazuje na postojanje razli itih vrsta angaflovanja dijaspore u Bosni i Hercegovini. One mogu biti podijeljene u nekoliko osnovnih kategorija. Najzna ajnije je porodi no (obi no povezano sa nov anim po-iljkama i drugim oblicima personalizirane finansijske pomo i), na nivou zajednice (obi no se odnosi na angafلمان sa lokalnim zajednicama i vladama, usmjeren na promoviranje inicijativa u obrazovanju, unapre enje vje-tina ili ak i na pitanja tranzicijske pravde) i poslovno orjentirane (povezane sa malim i krupnim investicijama, dru-tvenim projektima korporativne odgovornosti itd.).

Ve ina sagovornika opisuje da pojedina na iskustva sa lokalnim zajednicama u BiH u velikoj mjeri oblikuju njihove percepcije o potencijalu i kapacitetima za angafلمان kao i övrijeme-prostorö dinamiku njihove vlastite integracije unutar austrijskog dru-tva. Njihove izjave ukazuju na niske nivoe izgradnje povjerenja prema lokalnom politi kom i dru-tvenom razvoju. Ovo je dodatno ograni eno usporenim razvojem u privatnom sektoru, nedavnom ekonomskom recesijom bez ikakvih stvarnih pokazatelja potpunog oporavka, kao i slabo funkcionalnim institucijama (na svim nivoima vlasti) koje nisu u mogu nosti brzo ukloniti administrativne barijere i prilagoditi se novim potrebama trfli-ta.

Ve ina dijasporske razmjene koja se doga a, odvija se kroz poslovne kontakte. Pripadnici dijaspore gotovo da i nisu svjesni adekvatnih mogu nosti za kvalitetno umreffavanje sa lokalnim vlastima kao i sa drflavnim institucijama koje reguliraju poslovne aktivnosti u BiH. Osim toga, u BiH nema gotovo nikakvih organizacija civilnog dru-tva koje promoviraju vafnost strukturiranog angafلمانa dijaspora iz BiH u lokalnim zajednicama, kao i za makroekonomski razvoj.

I. DEMOGRAFSKE I DRUŠTVENO-EKONOMSKE KARAKTERISTIKE

Mapa 3: Rasprostranjenost dijaspore iz BiH u Austriji po regijama⁶²

Osnovne informacije i pregled literature

Do sada je obavljeno skromno istraživanje o migranata iz BiH u Austriji.⁶³ Zajednički rezultati se odnose na analizu različitih migracionih talasa i problema u vezi sa društveno-ekonomskom integracijom migranata iz BiH u austrijsko društvo.

Austrija je primila drugi najveći broj izbjeglica iz Bosne i Hercegovine tokom rata u BiH devedesetih godina, što je migrante iz BiH u Austriji činilo jednom od najvećih izbjegličkih skupina. Javnost je prihvatila dolazak izbjeglica iz BiH, te su postojali različiti oblici javne podrške. Nije poznat tačan broj migranata iz BiH u Austriji; prema Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH, najnovije dostupne procjene ukazuju na broj između 135.000 i 165.000 ljudi⁶⁴ dok je Migracioni profil Ministarstva sigurnosti BiH iz 2016. godine ukazao na to da se radilo o 93.973 građana BiH.⁶⁵ Većina njih živi u Beču, Tirolskoj i Gornjoj Austriji. Zakon o državljanstvu Austrije ne dozvoljava dvojno državljanstvo, i

⁶² Napomena: Ova mapa predstavlja opću procjenu rasprostranjenosti dijaspore iz BiH u Austriji. Uporediti sa Emirhafizović, M. 2013.

⁶³ Na primjer: Franz, B. 2003, 2005; Halilović, H. 2013a, 2013c; i Emirhafizović, M. 2013.

⁶⁴ Stanje bh. iseljeničtva po državama (Austrija)

<http://www.mhrr.gov.ba/iseljenistvo/default.aspx?id=6233&langTag=bs-BA#AUSTRIJA>

⁶⁵ Migracioni profil BiH 2016, http://www.msb.gov.ba/PDF/MIGRATION_PROFILE_2016_2ENG.pdf

procjenjuje se da je do sada oko 40% migranata iz BiH koji žive u Austriji (uključujući i one koji su izbjegli kim statusom) uzelo austrijsko državljanstvo. Većina službenih dokumenata i objavljenih podataka navodi da su migranti iz BiH u velikoj mjeri integrirani u austrijsko društvo, te da su, u poređenju sa drugim migrantskim grupama, cijenjeni na tržištu rada.⁶⁶

Prije 1998. godine, izbjeglice iz BiH su bile u sistemu privremene zaštite, isključujući pristup tržištu rada. Tokom 1998. godine, migranti iz BiH su dobili pristup stalnom prebivalištu i trajnim radnim dozvolama. Status migranata porijeklom iz BiH, koji u Austriji žive duži vremenski period, u potpunosti je riješen kroz sticanje austrijskog državljanstva. Drugi su dobili boravišne dozvole (stalni ili ograničeni boravak), uglavnom za spajanje porodice, rad i studiranje.

Kao i u svim drugim odredišnim zemljama, udruženja dijaspora iz BiH u Austriji u velikoj mjeri podijeljena i decentralizirana, osnovana na nacionalnoj i etničkoj osnovi, iako postoje određena udruženja koja su registrirana kao multietnička.

Bosna i Hercegovina i Austrija zaključile su 15 bilateralnih sporazuma koji se odnose na migrante iz BiH. Najvažniji su Sporazum između BiH i Austrije o socijalnom osiguranju⁶⁷ i Konvencija između Republike Austrije i BiH o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja. Neki od sporazuma zaključenih za vrijeme Jugoslavije dalje su na snazi (npr. Sporazum između SFRJ i Vlade Austrije o ekvivalenciji svjedokanstva o završnom ispitu za srednje škole; Sporazum između SFRJ i austrijskih Vlada o ekvivalencijama na univerzitetima, Sporazum o zapošljavanju radnika iz 1960-ih itd.).

Aktuelni demografski podaci

Među stranim državljanima u Austriji, Nijemci ostaju daleko najveća migrantska grupa. Prvog januara 2017. godine, u Austriji je živjelo više od 181.600 Nijemaca, nakon čega je slijedilo 118.500 Srba i 116.800 turskih državljanina. Građani Bosne i Hercegovine (94.600) i Rumunije (92.100) nalaze se na četvrtom i petom mjestu.⁶⁸ Savezni zavod za statistiku prijavljuje ukupno 94.611 građana BiH registriranih u Austriji. Broj se polako smanjuje od 2002. godine (kada ih je bilo 107.248).

Godina	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.
Broj	107.248	107.046	103.981	99.557	93.380	92.557	91.831	90.528
Godina	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	
Broj	89.575	89.578	89.925	90.963	92.527	93.973	94.611	

Od 1.287.800 stranih radno sposobnih migranata u Austriji, građani porijeklom iz BiH su među prvih tri najveće radne grupe migranata izvan EU (57,5% od ukupnog broja, zajedno sa radnicima iz Turske i Srbije). Od bivših jugoslovenskih migranata, bosanskohercegovački i hrvatski građani imaju nižu stopu nezaposlenosti (18,1% i 15,7%) od građana Srbije (42,5%).⁶⁹

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Dodatni Protokol o razmjeni instrumenta ratifikacije o socijalnom osiguranju između Austrije i BiH.

⁶⁸ Statistisches Jahrbuch - Migration and Integration 2017: 9.

⁶⁹ Stanovništvo radnog uzrasta (od 15 do 64 godine) od 1.1.2016 po rođenju i trenutnom državljanstvu, objavljeno od strane Statistik Arbeit und Beruf 2016: 16.

Najčešći razlozi za migraciju građana BiH u Austriju su po prirodi ekonomski. Prevladavajuća namjera je da se zadrži zaposlenje, nakon čega slijedi težnja za obrazovanjem, kao nastavak stogodišnje tradicije besplatnog obrazovanja za studente iz BiH, te spajanje članova porodica iz dijaspora koji su stigli tokom prethodnih godina.

U odnosu na migracije građana Bosne i Hercegovine u Austriju, došlo je do smanjenja broja migranata koji traže azil. Ovo se posebno odnosi na sve ekonomske tražioce azila, koji od 2014. godine, kada je Bosna i Hercegovina stavljena na listu "Sigurna zemlja porijekla", ne mogu aplicirati za azil u Austriji. Biti na ovoj listi pretpostavlja odsustvo progona od strane države, zaštitu od progona od strane nedržavnih aktera i pravnu zaštitu protiv kršenja ljudskih prava, i stoga, ne postoji osnova za podnošenje zahtjeva za azil u Austriji. Prema statističkim podacima koje su objavili Savezno ministarstvo unutrašnjih poslova Austrije i Savezna služba za poslove sa strancima i azil Austrije, zahtjev za azil iz Bosne i Hercegovine, u periodu januar-avgust 2017. godine, podnijele su ukupno 34 osobe.⁷⁰

Udruženja dijaspora

Dijaspora iz BiH u Austriji dobro je organizirana i aktivna. Angažman pripadnika dijaspora u klubovima i udruženjima je relativno visok. U zemlji je registrirano oko 50 udruženja građana, organiziranih prvenstveno na etničkoj osnovi. Najaktivnije organizacije su: Centar za savremene inicijative - CSI iz Linca, HKD Napredak iz Beča, Zajednica srpskih klubova iz Beča, Udruženje za integraciju bosanskih građana u Austriju i "Bosna" iz Beča, Institut za profesionalno informiranje i kulturne aktivnosti. Postoji saradnja između udruženja, ali ona nema nikakve trajnije efekte. Interesantno je spomenuti da je, tokom 2008. godine, Ambasada BiH u Beču podstakla akciju osnivanja Udruženja građana BiH u Austriji. Sastanak je organiziran, predstavnici svih konstitutivnih naroda u BiH su učestvovali u organizacionoj strukturi, ali Udruženje nije aktivno.

Završeni nivo obrazovanja

Austrija je jedna od glavnih destinacija za studente iz Bosne i Hercegovine i ima dobro organiziran sistem dopunskog obrazovanja na maternjim jezicima za djecu stranog porijekla u okviru redovnih škola.

Školski jezici na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku se organiziraju u okviru redovnog obrazovnog sistema, a Savezno ministarstvo obrazovanja, umjetnosti i kulture Austrije regulira oblast nastavnih programa, udžbenika, kao i zapošljavanja kvalificiranih nastavnika. Potreba za dodatnim učenjem maternjeg jezika bila je naročito izražena među djecom koja govore turski (79%), češki (77%) i arapski (75%) jezik. Djeca koja govore albanski (66%) i rumunski jezik (65%) također su imala nadprosječne potrebe za finansiranjem. Procenat djece slabijeg imovnog stanja koja govore mađarski jezik je bio 60%, a za one koji govore bosanski/hrvatski/srpski kao prvi jezik, taj procenat je iznosio 57%.⁷¹ U akademskoj 2015/16. godini 10.233 učenika pohađala su neke škole jezika (bosanski/hrvatski/srpski).⁷²

Približno 20.000 studenata u Austriji potječu iz trećih zemalja, a gotovo 6.000 njih su iz zemalja bivše Jugoslavije. U 2016. godini registrirana su 2.993 studenta sa bosanskim

⁷⁰ Broj zahtjeva za azil u Austriji u avgustu 2017. godine je bio 17.095, vodeće zemlje su Afganistan, Turska, Lanka i Irak (Bundesministerium für Inneres).

⁷¹ Statistisches Jahrbuch - Migratione i integracija 2017: 44.

⁷² Der muttersprachliche Unterricht in Österreich Statistische Auswertung für das Schuljahr 2015/16, Informationsblätter zum Thema Migration und Schule Nr. 5/2016-17.

paso-em (-to predstavlja tre u najve u grupu stranih studenata, 4,1% ukupno).⁷³ Tokom 2015. godine, Savezno ministarstvo za nauku, istraffivanje i ekonomiju (BMWW) zaprimilo je ukupno 877 zahtjeva za priznavanje stranih kvalifikacija. Ukupno ih je 480 odobreno (54,7%). Najve i broj podnosilaca zahtjeva poticao je iz Bosne i Hercegovine (157), nakon ega su uslijedili oni iz Srbije (129) i Ma arske (76). U 2016. godini ocijenjeno je ukupno 7.445 stranih diploma. Najve i broj zahtjeva bio je iz Ma arske (546), Rumunije (527), Srbije (507) i BiH (448).⁷⁴

Društveno-ekonomski parametri

U 2015. godini stopa nezaposlenosti u Austriji iznosila je 5,7% - 4,8% za njihove drflavljane i 11,4% za strance; 8,4% za drflavljane EU i 15,3% za nedrflavljane EU i 15,7% za drflavljane BiH. Registrirane ukupne stope su znatno ispod prosjeka EU od 15,1%.⁷⁵ Relevantni izvje-taji ukazuju na preovladavaju e pozitivne stavove bosanskih migranata prema austrijskom na inu flivota. Vidljive su razlike me u razli itim skupinama migranata i one mogu biti povezane sa njihovim geografskim porijeklom. Svega manje od 10% ispitanika sa hrvatskog, bosanskog ili srpskog porijekla se ne slaffe sa na inom na koji flive u Austriji.⁷⁶

Regionalna rasprostranjenost migranata iz BiH je donekle skoncentrirana u razli itim regijama poput Be a (oko 35.000), Gornje Austrije (oko 30.000), Tjajerske (do 18.000), Donje Austrije (16.000), Salzburga (14.000) i Koru-ke (10.000). Druge skupine su manje veli inom i vi-e ra-trkane.⁷⁷ Postoje tako er i jasni -ablioni naseljavanja u pogledu toga gdje su se lanovi odre ene lokalne skupine iz BiH naselili u velikom broju. Na primjer, ve ina izbjeglica iz Zvornika naselila se u Be u i okolini, oni iz Vi-egrada u Lincu, te oni iz Sarajeva u Gracu.⁷⁸ Pripadnici dijaspore iz BiH u Austriji komuniciraju sa svojim porodicama i rodbinom u BiH putem online tehnologija (kao -to su Skype i Viber). Samo ograni eni broj ljudi koristi fiksne ili mobilne telefone (uglavnom za slanje poruka).

Tjablioni glasanja imaju su-tinsku vrijednost za angaflman dijaspore iz BiH, s obzirom na to da mogu definirati dru-tvenu klimu u kojoj se oblikuju politike i to zauzvrat moffe podsticati ili odvra ati od ekonomskih ili drugih vrsta ulaganja. Centralna izborna komisija BiH⁷⁹ ukazuje da je broj registriranih bira a u Austriji porastao u protekla etiri izborna ciklusa. Ipak, ukupan broj je relativno nizak u pore enju sa brojem bira a koji imaju pravo da se registriraju. Brojevi su navedeni ispod. Na ovom mjestu je vafno napomenuti da je broj registriranih bira a i dalje ve i od broja pojedinaca koji na kraju i glasaju na svakim izborima, -to je obi no oko 65% do 70%.

2.998 bira a registriranih na Op im izborima 2010. godine
3.507 bira a registriranih na Lokalnim izborima 2012. godine
3.434 bira a registrirana na Op im izborima 2014. godine
6.661 bira a registriran na Lokalnim izborima 2016. godine

⁷³ Statistik Arbeit und Beruf 2016: 36.

⁷⁴ Statistik Arbeit und Beruf 2016: 56-7.

⁷⁵ AMS Österreich, Arbeitsmarktforschung/Statistik 2015.

⁷⁶ Statistisches Jahrbuch - Migracije i integracija 2017: 102.

⁷⁷ Emirhafizovic, M. 2013.

⁷⁸ Halilovi , H. 2013a i 2013c.

⁷⁹ Izdato od strane Branka Petri a, lana CIK BiH, broj dokumenta: 04-50-2-274 / 17, septembar 2017. godine.

II. ISKUSTVO U VEZI SA MIGRACIJOM I INTEGRACIJOM

Kao što je naprijed opisano, po etne talase bosanskih imigracija uglavnom su obilježila vrbovanja oštrogosti ih radnika o iz Jugoslavije tokom sedamdesetih godina, nakon ega su uslijedili izbjegli ki pokreti, kao posljedica ratova u biv-oj Jugoslaviji tokom devedesetih.⁸⁰ Do 1998. godine, oko 85.000 izbjeglica iz BiH prona-lo je uto i-te u Austriji. U javnosti, izbjeglice su u velikoj mjeri do ekane dobrodo-licom i podr-kom, s obzirom na to da je njihovu integraciju organizirala rodbina, koja je ve boravila u Austriji, crkve, te mnogi lokalni organi vlasti.⁸¹ Samo se oko 5.500 izbjeglica iz BiH, koji su prvobitno stigli u Austriju, preselilo u tre e zemlje. Ukupno 10.100 njih vratilo se u BiH izme u 1996. i 2005. godine. Najve i broj povratnika iz Austrije u BiH bio je odmah po zavr-etku rata, oko 4.000 ljudi godi-nje, izme u 1996. i 1998. godine. Nakon toga, ovaj broj je dramati no pao na prosjek od 800 ljudi godi-nje do 2001. godine, kada se smanjio jo-i vi-e, na ispod 500 osoba godi-nje.⁸²

Kada je po eo rat, Austrija ga nije prihvatila kao razlog za dodjelu statusa izbjeglica u skladu sa fienevskom konvencijom, ve je umjesto toga razvila sistem privremene za-tite zasnovan na lanstvu u grupi kojoj prijete opasnost od progona. Drflava je potom odobrila pristup trffi-tu rada kao i stalnom prebivali-tu. Samo su izbjeglice bez porodi nih veza u Austriji imale pravo na finansijsku pomo .⁸³ Jedan zvani nik iz austrijskog Saveznog ministarstva za Evropu, integracije i vanjske poslove navodi da je ve ina migranata iz BiH dobro integrirana u dru-tvo. Te-ko je razdvojiti potrebe zajednice dijaspore iz BiH od drugih zajednica koje poti u iz biv-e Jugoslavije. Ljudi koji su kao izbjeglice stigli u Austriju devedesetih stekli su status o de facto izbjeglica, to je poseban zakonski izraz koji je uvela austrijska vlada. Neki od njih su se vratili ili preselili u tre e zemlje. Oni koji su ostali morali su rije-iti svoj pravni status. Nakon 1998. godine je ukinut o de facto izbjegli ki o status, dok je 60.000 izbjeglica koje su ostale u Austriji integrirano na trffi-te rada, jer nije bilo nikakvih sporazuma o repatrijaciji.

Svih devet austrijskih pokrajina zadufleno je za integraciju, i one se ovim pitanjem bave na razli ite na ine. Postoji institucija pod nazivom Austrijski integracijski fond ÖIF⁸⁴, koji rukovodi integracijskim centrima u -est saveznih drflava (Be , Gornja Austrija, Tjajerska, Tirol, Salzburg i Koru-ka). Ona provodi drflavni integracioni plan.⁸⁵ Agencija ima za cilj obezbijediti jezi ku, profesionalnu i dru-tvenu integraciju korisnicima azila i migrantima na osnovu njihovih prava i obaveza u Austriji. Istovremeno, ÖIF prufla injeni ne i pozadinske informacije ve inskom stanovni-tvu o ovoj temi. Vorarlberg, na primjer, ima odli ne politike, sofisticirane integracijske strategije i odli nu organizaciju. Be je jednako dobro organiziran i dobro sara uje sa migrantima iz BiH i udrufenjima.⁸⁶

⁸⁰ Za vi-e detalja, pogledati Perchinig, B. 2010.

⁸¹ Valentini, P. 2000: 147.

⁸² Barslund, M. i dr. 2017: 259.

⁸³ ITHACA Istrafliva ki izvje-taj N. 1/2015, str. 6, 21.

⁸⁴ Za vi-e detalja pogledati <https://www.bmeia.gv.at/en/integration/the-austrian-integration-fund/>

⁸⁵ Za vi-e detalja pogledati <https://www.bmeia.gv.at/en/integration/national-action-plan/>

⁸⁶ Be i Vorarlberg su posebno uspjeti uspostaviti alate koji omogu avaju mjerenje efekata integracionog rada u posmatranim drflavama u kojima se odvija i evaluacija aktivnosti. Prvi put ih implementirav-i 2010. godine, Be od tada svake dvije godine dosljedno sprovodi projekat nadgledanja integracija i razli itosti, s ciljem dokumentovanja promjena i budu ih izazova za grad koji e iz njih rezultirati. U Vorarlbergu se trenutno sprovodi -iroko i sveobuhvatno istraflivanje me u zainteresovanim stranama. Fokusira se na efikasnost integracionih alata kori-tenih u Vorarlbergu (strate-ko izja-njenje, koordinacija izme u upravnih ureda, ta ka znanja i kompetencije "okay.zusammen leben")

Broj dobrovoljnih povrataka građana BiH iz Austrije je tokom 2016. godine iznosio 115 osoba, što predstavlja 11% od ukupnog povratka.⁸⁷ Pravni okvir za postupanje je Zakon o pravnom prebivalištu, stupio na snagu 1993. godine. Sa pojavom migrantske krize u Republici Austriji, zakonodavstvo je više puta mijenjano i sufleno.

III. POTENCIJAL ZA ANGAŽMAN DIJASPORE

Odnosi sa diplomatsko konzularnim misijama BiH u Austriji

Ambasada BiH u Beču redovno obavlja aktivnosti u vezi sa unapređenjem odnosa sa dijasporom iz BiH u Austriji.⁸⁸ Ambasada ima redovnu saradnju sa institucijama i organizacijama lokalne vlasti; između ostalih, sa Ministarstvom unutrašnjih poslova Republike Austrije, Službom za strance i azil Republike Austrije, Međunarodnom organizacijom za migracije i dr. Ambasada odgovara na upite pomenutih institucija i organizacija, uglavnom u pogledu verifikacije državljanstva i identifikacije. Ambasada nije zaprimila nikakve informacije o migrantima/dijaspori iz BiH koji imaju problema u ostvarivanju svojih prava.

Zvaničnici Ambasade smatraju da bi, u cilju pružanja boljih usluga za emigraciju i prenošenje znanja u BiH, bilo korisno poboljšati međusobnu saradnju relevantnih institucija u BiH u zajedničkom naporu da se organiziraju različite aktivnosti i događaji koji bi mogli pojačati povezanost dijaspore sa njenom domovinom. Istovremeno, od velikog je značaja stvoriti uslove za provođenje daljih aktivnosti saradnje, kao što su uspostavljanje i održavanje kontakata u svim oblastima saradnje, učešće lidera iz BiH na događajima u inostranstvu, pozivanje predstavnika dijaspore i uspješnih poslovnih ljudi iz BiH na poslovne forume i sajmove u Austriji, i obratno. Osim toga, za odnose sa dijasporom bilo bi korisno izvršiti reformu Izbornog zakona, kako bi predstavnicima dijaspore bilo omogućeno učestvovati na izborima u BiH, te kako bi, kroz pojačane bilateralne veze između dvije zemlje, bile otvorene nove mogućnosti za edukaciju emigranata itd. Ambasada BiH u Beču planira tokom 2018. godine provesti nekoliko aktivnosti usmjerenih ka dijaspori, ali je neophodna veća podrška relevantnih institucija iz BiH.

Uočene prepreke i preduslovi za angažman dijaspore

Lokalni sagovornici u Austriji identificirali su nekoliko izazova u promoviranju bolje uključenosti dijaspore kao i neke mogućnosti za poboljšanje trenutnog stanja. Prvo, većina njih vjeruje da je potrebno uložiti mnogo više energije i vremena u reformu lokalne uprave i uprave na srednjem nivou u BiH. Ovo se mora dogoditi ne samo zato što može doprinijeti olakšavanju i otvaranju prostora za nove poslovne mogućnosti (kao što su skraćivanje vremenskog perioda za registraciju preduzeća, manje papirologije, više obrazovanog lokalnog osoblja, viši kvalitet usluga u javnim institucijama), već i zbog toga što dijaspora i ostali strani investitori trebaju pošteno uvjete i uviđati potencijal institucionalne zaštite svojih ulaganja. Spor i sudski postupci, nepostojanje ekonomski zasnovanih (tržišnih) sudova i drugih alternativnih oblika pravne zaštite (kao što su trgovačke arbitraže, posredovanje itd.) odvraćaju potencijalne investitore od ulaganja u njih (ili manjih) iznosa novca. Povrh toga, odnos vlasti prema privrednicima treba biti usklađen i lišen institucionalne korupcije kao i

⁸⁷ Podaci preuzeti iz Migracionog profila BiH za 2016. godinu.

⁸⁸ Broj zahtjeva za odricanje od državljanstva BiH podneženih preko Ambasade BiH u Beču je od septembra 2017. godine iznosio 198. Međutim, mnogi su taj proces prošli u BiH.

dodatnih (skrivenih) poreza na otvaranje ili –irenje biznisa. Investitori trebaju osje ati da njihovi poslovi mogu rasti, a trenutno se i dalje bore sa idejom ulaganja po etnog kapitala.

Neki ispitanici navode da su skora–nji trendovi u sferi ideja razvojne politike BiH o u e– u dijaspore usko fokusirani samo na ekonomski angaflman (slanje novca i preduzetni–tvo), kao i na strukturiranje ulaganja dijaspore u lokalne zajednice (privatni biznis). Malo je toga u injeno da se ovi trendovi pro–ire i na angaflman dijaspore u politi kom smislu, kao i na razvoj makro–politika razvoja, poput ulaganja u infrastrukturu, obrazovanje, tehnologije, ali tako er i u volonterski rad, te aktivnosti organizacija civilnog dru–tva. Prema njihovom mi–ljenju, to se mora promijeniti, kako bi se visokoobrazovanim pripadnicima dijaspore moglo dozvoliti da u estvuju i budu konsultirani o ulaganjima u –irem smislu. To bi tako er moglo motivirati ne–Bosance u Austriji da se pridrufle inicijativama i doprinesu sa vi–e resursa. Uop eno govore i, potrebno je preduzeti vi–e inicijativa kako bi bila garantirana prava dijaspore u procesima kreiranja politika, jer e vi–e demokratskih prava neizbjefno otvoriti put ka ve em finansijskom angaflmanu.

Jo–jedan skup uo enih prepreka odnosi se na ōmentalitetö, vi–estruke postoje e zavisnosti i nejednaki razvojni potencijali u razli itim dijelovima zemlje. Navedeno prati nedostatak znanja o strukturama i administrativnim procesima; nizak stepen ulaganja u istraffivanje i razvoj novih oblika tehnologije kao i neefikasna tranzicija u trffi–nu ekonomiju u mnogim sektorima. Na kraju, neki sagovornici upozoravaju na spori razvoj u MSP sektoru, ranjivosti u bankarskom sektoru, razli ita finansijska ograni enja za ulaganja u –irenje poslovanja uz kreditne linije sa niskim rizikom.

IV. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

- 1. Harmonizacija i integriranje lokalnih razvojnih politika i drugih srodnih propisa:** potencijalna dijaspora iz Austrije tvrdi da njeni investitori ne mogu efikasno djelovati u decentraliziranim i nedovoljno reguliranim ekonomskim oblastima i kretati se kroz razli ite politike na entitetskim (ili kantonalnim) nivoima, gdje registracija i upravljanje poslovanjem zavise od razli itih pravila oporezivanja i razli itih taksi.
- 2. Jačanje uloge regulatornih tijela za tržište i investicije:** dijasporski investitori iz Austrije naglasili su zna aj informacija o tome da li postoje dostupni mehanizmi za–tite i da li je dostupna procjena razli itih lokalnih mogu nosti finansiranja, prije svega pozajmica od lokalnih banaka sa niskim stepenom rizika ili subvencija od vladinih agencija za podr–ku razvoju.
- 3. Reforma postojećeg sudskog sistema:** Neki sagovornici u Austriji, uklju eni u trgovinu i uspostavljanje me unarodnih poslovanja, istakli su da bi bilo korisno uspostaviti specijalizirane sudove (ili komore) koji bi se isklju ivo bavili rje–avanjem investicionih sporova u BiH. Oni trenutno ne postoje u BiH, ali postoje u mnogim drugim evropskim zemljama, uklju uju i i Austriju. To bi moglo pomo i u rje–avanju nekih sumnji investitora u pogledu mu no dugih i skupih sudskih postupaka. Postojanje takvih sudova moglo bi dovesti do brzih i ekonomi nih odluka sudija koje su upoznate o poslovnim zakonima i praksama.
- 4. Jačanje alternativnog sistema za rješavanje sporova:** Usvajanje minimalnih zakonskih propisa o trgova koj arbitraffi (doma oji i me unarodnoj) i uspostavljanje

institucija koje mogu rukovoditi i upravljati ADR postupcima su tako er spomenuti u razgovorima sa potencijalnim investitorima iz dijaspore kao korisni mehanizmi za podsticanje razvoja. To bi pomoglo pove anju povjerenja investitora u lokalni poslovni sistem, s obzirom na to da su svjesni njegove sve ve e upotrebe od strane poslovne zajednice i pravne struke u Austriji.

- 5. Usvajanje zakonskih propisa koji bi omogućili učešće dijaspore u političkom životu u Bosni i Hercegovini:** To bi podrazumijevalo pro-irenje bilateralnih sporazuma o dvojnomo drflavljanstvu izme u Austrije i BiH, i omogu avanje lak-ih procedura registracije za glasanje iz inostranstva ili ak ukidanje uslova registracije za aktivno bira ko pravo za sve bira e koji flive u inostranstvu. Ispitani migrant iz BiH u Austriji smatraju da ekonomska ulaganja trebaju biti oja ana politiki m angaflovanjem i mogu nostima za u e- e u javnoj sferi u BiH. U ovom smislu, oni su zainteresirani za modele korporativne dru-tvene odgovornosti.

POGLAVLJE IV

Izveštaj za Dansku

Sažetak

Ovaj izvještaj o zemlji zasnovan je na podacima prikupljenim između u avgusta i novembra 2017. godine među pripadnicima dijaspora iz BiH u Danskoj. Prikazani rezultati istraživanja zasnovani su na postojećim akademskim istraživanjima, kvantitativnim podacima prikupljenim od danske Agencije za statistiku, kao i od drugih relevantnih institucija, putem fokus grupe održane u Kopenhagenu, kao i putem oblićem u lice intervju (uflivo, putem telefona i Skypea i komunikacijom putem elektronske pošte) sa poslovnim ljudima dijaspora iz BiH u Danskoj, članovima dijasporskih udruženja i zvaničnicima Ambasade BiH u Kopenhagenu, uključujući i ambasadora Harisa Bašića. Za potrebe ovog izvještaja, dijaspora iz BiH je obuhvatila osobe rođene u BiH, kao i one koji su potomci osoba rođenih u BiH i koji, s obzirom na to, smatraju BiH svojom domovinom na ovaj ili onaj način, gdje i osjećaj pripadnosti.

Većina oblićem u lice intervju obavljena je u Kopenhagenu, gdje se nalazi krovna organizacija dijaspora iz BiH kao i Ambasada BiH, i koji se generalno smatra središtem aktivnosti dijaspora iz BiH. Jedna fokus grupa (biznismeni, rukovodstvo dijasporske organizacije, članovi dijasporske zajednice) organizirana je u Kopenhagenu sa ciljem u esnika. Obavljeno je šest dodatnih oblićem u lice intervju, koji su trajali između u 45 minuta i dva sata. Kraći intervjui, razgovori putem telefona i razmjena elektronske pošte povezani sa projektom, također su obavljani sa još deset pojedinaca. U okviru projekta, kontaktirane su krovne organizacije dijaspora, vjerske organizacije i društveni mediji dijaspora, a njihova pomoć i podrška su doprinijeli nastojanjima da se dođe do što raznovrsnijeg uzorka zajednice dijaspora iz BiH.

U izvještaju se navodi da je u Danskoj prije 1992. godine bila nekolicina migranata iz BiH. Stoga, kada govorimo o današnjoj migrantskoj populaciji iz BiH u Danskoj, možemo govoriti o velikoj, iz konflikta proizašloj skupini, gdje članovi su početkom devedesetih, u Dansku došli kao izbjeglice. U to vrijeme, Danska nije bila spremna primiti veliki broj izbjeglica koje su stigle na njene obale. Pojedinci su na početku bili smješteni na brodovima i u izbjegličkim kampovima širom zemlje, dok je danska vlada raspravljala o tome kako najbolje riješiti izbjegličku situaciju sa kojom je bila suočena. Prema intervjuima, ovaj početni period je doveo u nepovoljan položaj pripadnike dijaspora iz BiH u Danskoj, s obzirom na to da se oni često upoređuju sa pojedincima koji su stigli u Dansku i imali isti put ka integraciji i državljanstvu, sa pristupom u enju jezika i obrazovnim resursima. Takav danski refleksi integracije doveo je u nepovoljan položaj mnoge pojedince koji su stigli u Dansku tokom ovog perioda i koji su bili radno sposobni te imali mlade porodice. Uopćenito govoreći, manje obrazovana izbjeglička populacija nego u drugim zemljama, bez mnogo mogućnosti za obrazovanje i u enju jezika tokom početnog perioda u Danskoj, navodi na zaključak da je Danska generalno primila manje obrazovano stanovništvo iz BiH u odnosu na druge zemlje, te da je stanovništvo BiH u pogledu zapošljavanja zaostajalo u odnosu na dansko stanovništvo i da je imalo više integracijske probleme nego što je to bio slučaj u drugim zemljama sa stanovništvom iz BiH.⁸⁹ Možda je to razlog zbog kojeg mnogi pojedinci zadržavaju jake veze sa BiH. Druga generacija je pokazala visok nivo integracije i ima potencijal da u BiH donese investicije, prenese znanje i srodne vještine i iskustva. Postoji

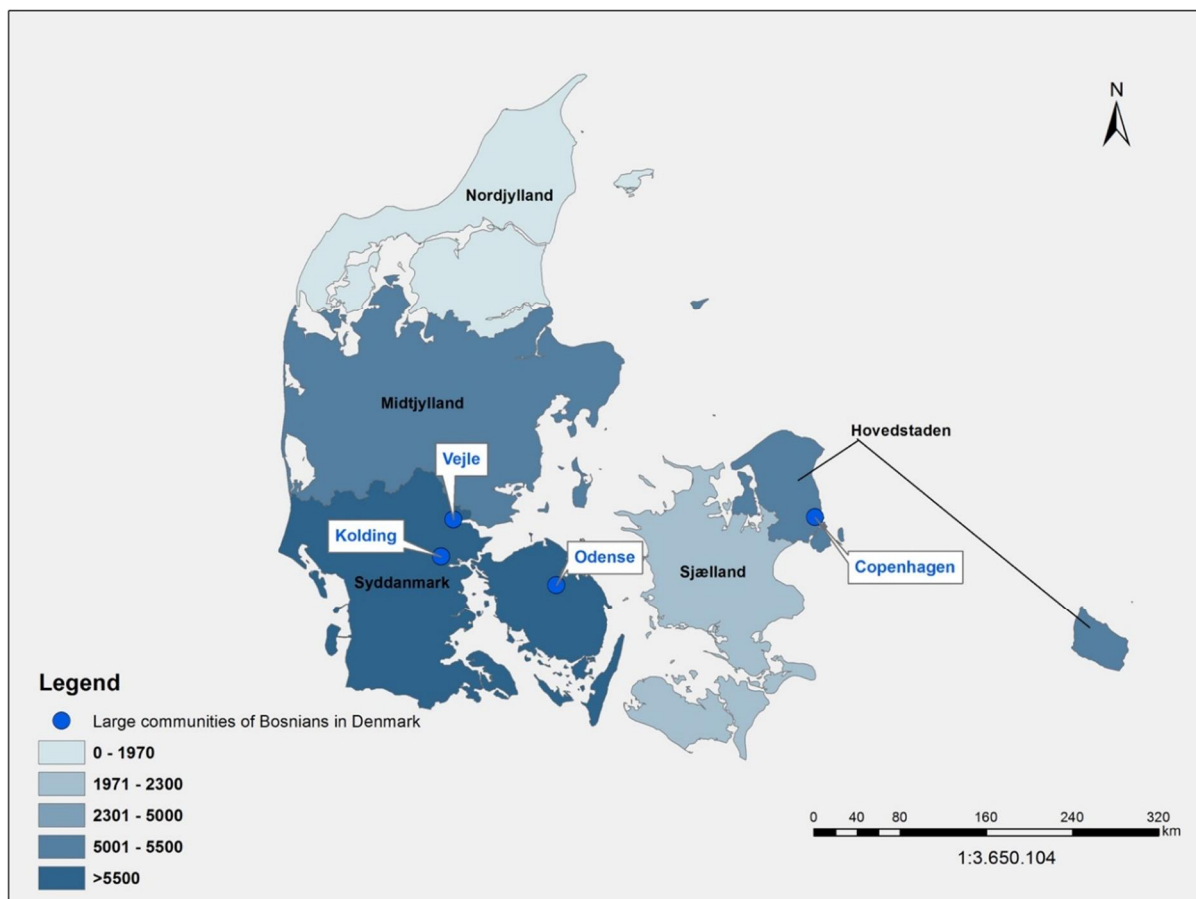
---

⁸⁹ Barslund, M. i dr. 2017.

tako er potencijal da se, u saradnji sa ovom dijasporom, realiziraju manje i usmjerenije investicione mogu nosti, iako je za to prethodno potreban mnogo ve i angaflman institucija i organizacija u BiH.

I. DEMOGRAFSKE I DRUŠTVENO – EKONOMSKE KARAKTERISTIKE

Mapa 4: Rasprostranjenost dijaspore iz BiH u Danskoj sa najve im zajednicama⁹⁰

Osnovne informacije i pregled literature

Danska vlada je u novembru 1992. godine usvojila tzv. „Jugoslavenski zakon“, kao odgovor na priliv izbjeglica iz Bosne i Hercegovine. Navedeni zakon je obustavio postupak sticanja azila za izbjeglice na period do dvije godine, postavljaju i im razli ite uslove, te je omogu io otvaranje izbjegli kih centara –irom Danske. Dopustio je izdavanje privremenih boravi–nih dozvola za izbjeglice iz BiH koje dolaze u Dansku, te je sadrflavao i odredbe o spajanju porodica i tretmanu onih kojima je potrebno medicinsko lije enje. Prema ovom zakonu, 1992. godine prihva eno je 360 izbjeglica, 14.456 tokom 1993. godine, 3.865 u 1994., te 2.078 u 1995. i 459 u 1996. godini, –to ukupno iznosi 21.218 izbjeglica.⁹¹

⁹⁰ Napomena: Ova mapa je izvedena iz podataka koje je prikupila danska Agencija za statistiku, i koja je aflurirana u septembru 2017. godine. Istaknuta etiri grada su gradovi sa najbrojnijom dijasporom iz BiH u Danskoj, na osnovu istih podataka, –to je tako er prikazano u tabeli u ovom izvje–taju.

⁹¹ Ministarstvo vanjskih poslova Danske, 1996.

Rok za odlaganje postupaka za dobijanje azila prvima kojima je odobren privremeni boravak je istekao u decembru 1994. godine, –to je dovelo do toga da je danska vlada usvojila novi zakon u januaru 1995. godine, koji je imao za cilj osiguravanje jednakih uslova i prava za ratne izbjeglice iz BiH unutar danskog društva. Prema odredbama ovog zakona, one su najprije dobile još jednu dozvolu za privremeni boravak, koja bi ovaj put, međutim, postala trajna nakon dvije godine, omogućiavajući im ist put za sticanje državljanstva za one pojedince koji su ostali u Danskoj i nakon toga. Najvažnije od svega, izbjeglice iz BiH koje su stigle na brodovima i u izbjeglikim centrima –iz Danske dobile su pristup socijalnim službama, obrazovanju, radu i stanovanju, kao i druge izbjeglice koje su imale zvanik status azilanata. Između 1995. i 1996. godine, 17.460 izbjeglica iz BiH je dobilo ovakve dozvole, –to im je omogućilo da se nasele u Danskoj.⁹²

Danas, u porijeklu sa krajem 1990-tih godina, podaci ukazuju na stabilan rast stanovništva.⁹³ Kao najvažnije, treba napomenuti da je ova mlada populacija s potencijalom za angažman sa domovinom na višim nivoima, uključujući i prijenos znanja. Od njih 23.082, više od 80% je mlađe od 60 godina, a brojni omjer između muškaraca i žena je relativno izjednačen. U dvije tabele ispod navodeno je više detalja.

Analiza prve i druge generacije Bosanaca i Hercegovaca u Danskoj						
	2012.K4	2013.K4	2014.K4	2015.K4	2016.K4	2017.K4
Imigranti	17.436	17.362	17.280	17.191	17.124	17.062
Potomci	4.929	5.139	5.362	5.574	5.790	6.020

Starosna dob i spol osoba BiH porijekla u Danskoj od 2017.g. K4		
	Muškarci	Žene
Ukupno	11.629	11.453
0-4 godine	630	537
5-9 godina	622	583
10-14 godina	629	613
15-19 godina	731	642
20-24 godina	857	769
25-29 godina	983	945
30-34 godine	992	944
35-39 godina	881	915
40-44 godine	754	769
45-49 godina	815	818
50-54 godine	902	992
55-59 godina	970	1010
60-64 godine	825	722
65-69 godina	475	480
70-74 godine	228	261
75-79 godina	163	221
80-84 godine	113	157

⁹² Ovaj broj se razlikuje od broja 21.218, jer su neki tokom ovog perioda otišli u treću zemlju kao –to su Sjedinjene Države ili se vratili u BiH.

⁹³ Statistika Danska 2017.godina.

85-89 godina	46	57
90-94 godine	10	14
95-99 godina	3	4
100 i više godina	0	0

Me utim, prema podacima Danske agencije za statistiku, manje od polovine ove populacije ima drflavljanstvo BiH, i taj broj se i dalje smanjuje tokom posljednjih pet godina, najvjerojatnije zbog injenice da BiH i Danska nemaju sporazum o dvojnom drflavljanstvu.

Stanovništvo u Danskoj sa državljanstvom BiH					
2012. K4	2013. K4	2014. K4	2015. K4	2016. K4	2017. K4
11.034	10.946	10.868	10.815	10.313	10.056

Prema Centralnoj izbornoj komisiji BiH, taj broj je ak i manji, jer se za izbore 2002. godine registriralo samo 2.926 osoba; 1.968 osoba u 2004. godini; 1.661 osoba u 2006. godini; 1.494 osobe u 2008. godini; i 1.505 osoba u 2010. godini. Ovo je oko 15% stanovni-tva koje ispunjava uslove za glasanje a koje je u vrijeme pisanja ovog izvje-taja imalo drflavljanstvo. Kada su tokom intervju-a pitani o svojim obrascima glasanja, ispitanici su se svrstali u one koji glasaju, iako su razo arani politikom u BiH, te su primijetili nedostatak kvalitetnih alternativa sa politi kim platformama koje bi BiH brfle dovele na put prema EU. Jedna ispitanica je zabrinuto primijetila da ne misli da BiH ozbiljno shvata pristupanje EU. To su ponovili i drugi.

Od 1997. godine, imigracija iz BiH u Dansku je smanjena, a i njena priroda je promijenjena. Spajanje porodica i dalje predstavlja popularnu opciju za gra ane BiH kako bi do-li u Dansku, iako je broj slu ajeva smanjen sa 119 u 1997. godini na 15 u 2016. godini. Broj zahtjeva za azil je danas, tako er, mnogo manji jer se BiH smatra sigurnom zemljom, i iznosio je samo jedan u 2016. godini, u pore enju sa 670 u 1997. godini. Interesantno je primijetiti da u Danskoj postoji gotovo neznatan broj studenata iz BiH, kao i ekonomskih migracija. Prema tome, stanovni-tvo iz BiH u Danskoj se moffe smatrati relativno stabilnim i nepromjenljivim.⁹⁴

Migranti iz BiH flive –irom Danske. U nastavku se nalazi tabela koja sadrffi podatke iz 2017. godine o broju osoba koje vode porijeklo iz BiH a flive u danskim regijama. Dvije zajednice sa najve im brojem su Kopenhagen, koji ima 1.649 imigranata i 1.304 potomka, dok Odense ima 1.263 imigranata i 453 potomka.⁹⁵

Stanovništvo koje vodi porijeklo iz BiH u Danskoj, 2017. godina		
	Imigranti	Potomci
Čitava Danska	17.062	6.020
Regija Hovedstaden	4.178	1.304
Regija Sjælland	1.660	639
Regija Syddanmark	6.031	2.267
Regija Midtjylland	3.745	1.288

⁹⁴ Statistika Danska 2017. godina.

⁹⁵ Statistika Danska 2017. godina.

Regija Nordjylland	1.448	522
--------------------	-------	-----

Nadalje, interesantno je ista i da je broj migranata iz BiH najveći i među u svim ostalim zemljama bivše Jugoslavije, što je prikazano u tabeli koja slijedi.

Stanovništvo na prvi dan kvartala prema zemlji porijekla			
Bosna i Hercegovina	Hrvatska	Srbija	Srbija i Crna Gora
23.082	2.124	1.951	891

Spajanje porodica u Danskoj

Tokom posljednjih pet godina, sve je veći i broj zahtjeva za spajanje porodica u Danskoj, radi se o pojedincima koji dovode svoje supružnike iz BiH. Broj zahtjeva za spajanje porodica u Danskoj je 2015. godine iznosio 85, dok je u 2014. godini taj broj bio 74. U vrijeme pisanja ovog izvještaja, to je bio najvjerovatniji razlog za migraciju iz Bosne i Hercegovine u Dansku. Osim minimalne starosne dobi od 24 godine, oni koji žele dovesti svoje supružnike moraju također imati i finansijska sredstva za to (54.289,48 DKK u 2017. godini). Osim toga, ovaj sistem omogućava obuku iz danskog, kao drugog jezika i ohrabruje što bržu integraciju u dansko društvo. Interesantno je napomenuti da je broj zahtjeva za spajanje porodica približno jednak i za muškarce i za žene, što ukazuje na volju među u migrantima iz BiH u Danskoj da se vjenčaju sa drugim migrantima iz BiH, a ne sa rođenicima. Ovo, ipak, potencijalno, također, pokazuje da nivoi integracije među u ovom grupom nisu toliko visoki kao u drugim zemljama.

Povratak u domovinu

U isto vrijeme, Danska je, po prvi put od 1994. godine, ponudila programe povratka građanima BiH, najprije osobama sa privremenim, a potom i osobama sa stalnim boravišnim dozvolama. Oba programa su pokrivala inicijalne troškove povratka u BiH. Nakon usvajanja Zakona o imigraciji, osobama koje se odluče vratiti je nakon 1996. godine bilo dodatno obezbijeđeno zdravstveno osiguranje na godinu dana, kao i do 15.840 DKK (5.280 DKK za djecu mlađu od 18 godina). Tokom 1994. godine 115 osoba iskoristilo je prednosti ovog programa. Odmah nakon rata, ukupno 506 državljanina BiH odlučilo je da se vrati; taj broj se smanjio na 321 u 1997. godini i 187 u 1998. godini. Do 2002. godine, 55 osoba je iskoristilo danski program povratka i ovaj broj je od tada ostao relativno stabilan na godišnjem nivou. Prema podacima Danskog vijeća za izbjeglice, osobe koje se danas odlučuju vratiti uglavnom su stariji ljudi koji žele proživjeti ostatak svojih života u miru. Većina njih je u stanju zadržati mjesečne penzije, koje su za danske standarde skromne, ali im omogućava da vode lagodan život prema standardima u BiH (blizu 2.000 KM mjesečno).

Stanovništvo iz BiH u Danskoj relativno je mlado. U poređenju sa švedskom ili drugim skandinavskim zemljama, među u ovom dijasporskom populacijom ne postoji omladinska organizacija koja bi pomogla u osiguravanju održivih veza sa domovinom, iako je takva organizacija postojala u prošlosti. Migranti iz BiH u Danskoj rasprostranjeni su širom zemlje, a najveći broj ih živi u Kopenhagenu, te u općinama Odense i Kolding. Ostale općine sa velikim brojem pripadnika migrantske populacije iz BiH uključuju Vejle, Randers i Horsens.

U ve ini slu ajeva, ovaj demografski obrazac, tako er, prikazuje i danske op ine sa najbrojnijim imigrantskim skupinama u itavoj zemlji. Iako su dostupne samo procjene, postoje prili no brojne skupine sa podru ja Trebinja i Prijedora, ali i iz Hercegovine uop e, koje danas flive u Danskoj.⁹⁶

Me utim, iako je stanovni-tvo relativno mlado, primjetno je koliko je pojedinaca u penziji ili su korisnici socijalne pomo i u Danskoj. Prema intervjuima, ova pojava je esto rezultat posttraumatskog stresa zbog ratnih iskustava ili po etnog vremena provedenog nakon dolaska u Dansku kada se nije radilo. Nedovoljna integracija izbjeglica iz BiH od strane danske vlade tokom ovog inicijalnog perioda je velikim dijelom tako er, imala za posljedicu i manji stepen integracije na dansko trffi-te rada, a samim tim i ve i broj pojedinaca koji vode porijeklo iz BiH koji primaju neku vrstu pomo i u Danskoj. U e- e migranata iz BiH u radnoj snazi je u 2013. godini bilo oko 20 procentnih poena ispod nivoa danskih drflavljana, -to je ispod 10% ukupno; približno ista razlika kao i za prijavljenu stopu zaposlenosti u 2015. godini.⁹⁷ U donjim tabelama prikazan je broj nezaposlenih migranata iz BiH, razvrstanih prema godini i spolu, kao i klasifikacija svih vrsta pomo i koje su primili migranti iz BiH koji flive u Danskoj za 2010., 2015. i 2017. godinu.⁹⁸

Stalno nezaposleni osobe koje vode porijeklo iz BiH u Danskoj										
	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Muškarci	263	215	482	609	535	491	452	373	310	267
Žene	401	252	325	360	359	395	418	393	345	296

Osobe porijeklom iz BiH koje dobijaju neku vrstu pomoći				
<i>Jedinice: broj</i>				
		2010 K4	2015 K4	2017 K2
Ukupno		8.995	9.031	8.766
Danski državni obrazovni grant i uprava za programe zajmova		1.465	1.663	1.622
Neto nezaposlenost, ukupno		599	501	443
Osobe koje primaju naknadu za odmor		24	14	18
Usmjeravanje i aktivnosti nadogradnje vještina, ukupno		418	184	122
Subvencionirana zaposlenost, ukupno		604	608	648
Naknade za materinstvo itd, ukupno		232	237	265
Prijevremena penzija		4.133	4.313	4.324
Isplata za prijevremenu penziju		4	4	6
Socijalne koristi, ukupno		924	1192	1.069
Naknada za bolovanje, sa zaposlenjem		591	314	248

Gornja tabela obja-njava i ratna iskustva koja su mnogi od njih donijeli iz BiH. Me utim, vrijedno je napomenuti da su u okviru radne snage, migrant iz BiH koji pripadaju starosnoj grupi od 25 do 39 godina, uglavnom vi-e procentualno zaposleni od svojih danskih kolega. Stoga, ini se da me ugeneracijska trauma ne uti e na nivo e zapo-ljavanja, a samim time i na potencijalne mogu nosti za investiranje. Ipak, detaljne informacije o zaradama me u

⁹⁶ Intervju sa Ambasadam BiH, septembar 2017. godine.

⁹⁷ Barslund, M. i dr. 2017. godina.

⁹⁸ Danska agencija za statistiku, 2017. godina.

stanovništvo iz BiH u Danskoj nisu dostupne. Nije poznato mnogo biznismena porijeklom iz BiH u Danskoj. Generalno je prihvaćeno da bi velike investicije mogle biti preuranjene za ovo stanovništvo da se u njih upušta, premda je manjim investicionim mogućnostima lakše upravljati i one donose više potencijala. Međutim u intervjuiranim, vladalo je veliko interesovanje za mogućnosti prenošenja znanja, kao i za učenje bosanskog jezika među drugom generacijom.

Ostvareni nivo obrazovanja

Stope ostvarenog obrazovanja za dijasporu iz BiH koja živi u Danskoj veće su nego za domicilno stanovništvo. To predstavlja dobar znak, uzimajući u obzir nizak stepen učestvovanja u radu prve generacije, kao i potencijal ulaganja u domovinu u drugoj generaciji. Ovaj obrazovni obrazac je održiv naročito među ženama i za 10% je viši u odnosu na druge migrantske grupe koje su živjele u Danskoj duže od 15 godina, a 8% veći od domicilnog danskog stanovništva.⁹⁹ U tabeli ispod je pregled najviših obrazovnih dostignuća osoba porijeklom iz BiH koje danas žive u Danskoj.

Osobe porijeklom iz Bosne i Hercegovine između 15 i 69 godina starosti, koji 1. januara 2017. godine žive u Danskoj – razvrstani prema stepenu završenog obrazovanja			
(samo obrazovanje stečeno u Danskoj)			
	Imigranti	Potomci	Ukupno
Ukupno	7.341	2.330	9.671
H10 Osnovno obrazovanje	1.094	1.419	2.513
H20 Više srednje obrazovanje	570	736	1.306
H30 Stručno obrazovanje i obuka (VET)	2.603	80	2.683
H35 Kvalifikovani obrazovni programi	25	2	27
H40 Kratki ciklus višeg obrazovanja	529	23	552
H50 Stručno obrazovanje diplomaca	1.320	13	1.333
H60 Diplomski programi	317	51	368
H70 Master programi	852	5	857
H80 Doktorski programi	31	1	32
H90 Nije navedeno	8.416	9	8.425

U danskoj studiji o državljanstvu, provedenoj 2013. godine, utvrđeno je da se, u ukupnom broju ispitanika, imigranti iz BiH i njihovi potomci u Danskoj lakše snalaze sa danskim jezikom nego druge imigrantske grupe (69% u poređenju sa 54% za sve imigrantske grupe). Ovo ukazuje na visok stepen integracije unutar društva. Nadalje, 69% anketiranih sebe smatra politički aktivnim unutar danskog društva, uključujući i glasanje. Iako je ovo niže od ukupnog danskog stanovništva, ta brojka ipak ostaje relativno visoka i ukazuje na osjećaj pripadnosti danskom društvu. U kombinaciji sa činjenicom da 50% anketiranih također vjeruje da su napori imigranata priznati u danskom društvu, u poređenju sa 37% među danskim stanovništvom, to bi također moglo ukazati da se pripadnici bosanskohercegovačke populacije u Danskoj osjećaju dobro prihvaćenim i optimističnim u pogledu svojih mogućnosti u danskom društvu. U stvari, intervjuirane osobe su istakle da nisu osjetile diskriminaciju u danskom društvu kao ni na svom radnom mjestu, te su napomenuli da generalno smatraju da su im pružene prilike u Danskoj, posebno nakon prvih nekoliko godina

⁹⁹ Dansk Flygt Report 2014. godina.

koje su proveli kao izbjeglice u zemlji. Iako se ove informacije zasnivaju na reprezentativnom uzorku i ne bi trebale biti uzete zdravo za gotovo, one ipak daju prikaz mišljenja migranata iz BiH o flivotu u Danskoj.¹⁰⁰ Nadalje, isti stavovi su ponovljeni tokom odrflavanja fokus grupe, kao i kroz pojedina ne intervju u Danskoj. Iako obrazovanje na po etku nije garantirano izbjeglicama iz BiH u po etnoj fazi nakon njihovog dolaska u Dansku, insistiranje zajednice na zna aju obrazovanja je primjetno u visokom stepenu obrazovnih dostignu a me u pripadnicima druge generacije, te u isticanju injenice da je obrazovanje me u migrantima iz BiH posluflilo kao sredstvo za integraciju unutar danskog dru-tva, o emu je detaljnije bilo rije i u intervjuima kao i u fokus grupi.

Komunikacijski modeli

Komunikacija sa BiH se esto odvija putem porodi nih veza uz pomo savremenih komunikacionih tehnologija kao to su Viber i Skype, te Facebooka kao jo-jedne opcije koju pojedinci esto isti u da im olak-ava ostati u kontaktu. Kada je rije o saznavanju vijesti, Facebook grupe i objave prijatelja, osim popularnih informativnih medija, imaju najinformativniji karakter, isto toliko koliko se u BiH naj e-e izdvaja itanje Klix.ba i Oslobo enja. To vaffi za ve inu pripadnika dijaspora iz BiH -irom svijeta. Osim toga, tako er su kori-teni i danski jezik kao i lokalni danski resursi. Tokom prethodnih godina, dijaspora iz BiH se me usobno informirala putem novina *Bosanska pošta*, ali je ovo glasilo prestalo izlaziti. Zbog toga, oni primje uju da se osje aju isklju eno od onoga to se de-ava me u pripadnicima zajednice u inostranstvu.¹⁰¹

Mnogi redovno komuniciraju sa svojim porodicama u BiH i odrflavaju transnacionalne veze sa drugim migrantima iz BiH, bilo putem translokalnih ili porodi nih veza. Ove veze ne treba potcjenjivati jer imaju mogu nost -irenja informacija me u -irom dijasporskom zajednicom, to je posebno bitno za one pojedince koji nisu nufno lanovi udruflenja ili klubova dijaspora.

Obim novčanih pošiljki/investicija

Sve intervjuirane osobe dolaze natrag u domovinu putem svojih porodi nih veza, te posjeduju imovinu u Bosni i Hercegovini kojoj se esto vra aju. Vaffno je ista i da je zna ajan broj njih tako er kupio i stanove u Sarajevu, kako bi ih koristili tokom ljetnih godi-njih odmora, koje naj e-e provode u BiH.

Kada je u pitanju obim investicija ili znanje o tome, oni su i dalje neupu eni, iako su zainteresirani da nau e vi-e i potencijalno doprinesu. Ipak, zabrinutost zbog korupcije i nepovjerenja u institucije u BiH su i dalje jako prisutni me u intervjuiranim osobama. Do odre ene mjere se osje aju omalovafeno od strane domovine zbog toga to ne prufla mogu nosti za u enje bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika, uklju uju i i finansiranje nastavnika bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika za njihovu djecu koja su odrastala u Danskoj. Ovo je ponovljeno i me u lanovima fokus grupe odrflane u Kopenhagenu u septembru 2017. godine.

Iskustva intervjuiranih su bila ograni ena na ona li ne prirode, a ne na poslovne poduhvate, te je primije en i op i nedostatak znanja o potencijalnim prilikama. Me utim, postojalo je interesovanje za humanitarne projekte, koje su ispitanici posebno istakli. Bosanskohercegova ka zajednica u Danskoj je pokazala sposobnost da se organizira oko ovih

¹⁰⁰ Ankestyrelsens Medborgerskabsundersøgelse 2013. godina.

¹⁰¹ Intervjui sa autorom, septembar 2017. godine.

pitanja i na taj način ima potencijal da i u budućnosti usmjeri svoje napore na to, ukoliko joj se pruži prilika. Bosnanska zajednica posebno podržava povratnike zajednice u BiH te je bila uključena u humanitarnu pomoć nakon poplava u BiH.

II. ISKUSTVO U VEZI SA MIGRACIJOM I INTEGRACIJOM

S obzirom na činjenicu da je bosanskohercegovačka migrantska populacija u Danskoj rasprostranjena širom zemlje, zbog toga je osjećaj povezanosti unutar grupe manje izražen. Postoji središnja organizacija dijaspora iz BiH u Danskoj koja služi kao krovna organizacija za pojedince koji pripadaju klubovima ili udruženjima, pod nazivom *Savez bosanskohercegovačkih udruženja u Danskoj* (SBHUD), koja održava Facebook profil –to im pomaže da informiraju svoje članove, ali i ostale u zajednici. Njeno članstvo na Facebook-u je ispod 1.000, a vodstvo organizacije procjenjuje da ima oko 500 članova, –to je broj koji se mijenjao i smanjivao tokom vremena. Međutim, osnivanje ove organizacije u 2012. godini signalizira kontinuirani angažman među populacijom dijaspora iz BiH u Danskoj i spremnost da se istraže potencijalne mogućnosti.

Procijenjeno je da unutar zajednice dijaspora iz BiH u Danskoj postoji oko 40 manjih klubova, koji se fokusiraju na pitanja integracije, obrazovanja i održavanja kulturnih veza sa BiH. Jedan od glavnih događaja na koje se SBHUD fokusira na godišnjem nivou je ceremonija obilježavanja genocida u Srebrenici, koja animira najveći broj pripadnika dijaspora iz BiH u Danskoj da joj prisustvuje. Jedna ispitanica je istakla kako smatra da su aktivnosti obilježavanja genocida u Srebrenici važne i zbog –irenja svijesti među danskim stanovništvom o iskustvima pojedinaca iz BiH.

III. POTENCIJAL ZA ANGAŽMAN DIJASPORE

Prepreke za angažman dijaspora

trenutno možemo govoriti o ograničenom angažmanu i učestvovanju po pitanju razvoja, kada govorimo o dijaspori iz BiH u Danskoj. Kao –to je već navedeno, djelimičan razlog za to je vjerovatno i demografska struktura stanovništva iz BiH. Ispitanici u Danskoj su istakli da je to u velikoj mjeri zbog njihovog nedostatka veza sa institucijama u BiH. Ambasada BiH u Kopenhagenu je daleko od mnogih zajednica u Danskoj i postoji malo ili nimalo angažmana političara iz BiH ili institucija direktno u Danskoj.

Jedan od izazova sa kojima se susreću organizacije dijaspora iz BiH u Danskoj jeste prikupljanje sredstava za njihovo funkcioniranje, jer one nisu finansijski podržane putem garantiranih sredstava u Danskoj. To dovodi do kompromisa o dijeljenju prostora između udruženja i vjerskih organizacija, posebno bosnanskih, –to obeshrabruje pojedince koji se ne smatraju bosnanskima da se angažiraju, zbog prisutnog shvatanja da je naglasak biti na bosnanskoj pripadnosti, a ne pripadnosti BiH, bez obzira da li je to slučaj ili ne.¹⁰²

Osim toga, ispitanici su primijetili da je teško po etno iskustvo u Danskoj, koje je ljude izlozilo mukama tokom prvih nekoliko godina boravka u Danskoj i pojačalo njihove posttraumatske simptome stresa, stvorilo dodatne prepreke za angažman dijaspora. Ispitanici su primijetili da pripadnici dijaspora održavaju diskurs ožahvalnih imigranata, umjesto

¹⁰² Intervjui sa autorom, septembar 2017. godine.

aktivnog gra anskog angafmana, bilo u danskom ili u bosanskohercegova kom dru-tvu. Jedan ispitanik je istakao da je prva generacija, stoga, õizgubljenaö.¹⁰³

Jedan sagovornik je istakao da postoji malo angafmana me u pripadnicima druge generacije migranata iz BiH u Danskoj jer nisu nufno povezani sa onima iz prve generacije, asimilirali su se u dansko dru-tvo i svoje svakodnevne odgovornosti, dok se na BiH fokusiraju tokom odmora ili putem porodi nih veza, a ne na neki formalniji na in.

Sve u svemu, ovo odraflava trenutne izazove u pogledu efikasne organizacije me u migrantima iz BiH u inostranstvu, -to nije jedinstveno niti za jednu grupu, ali, u ovom slu aju, jo- i vi-e dijeli malu zajednicu. To tako er obeshrabruje pojedince koji se ne smatraju religioznim, ili pojedince sa razli itim etni kim porijeklom, da u estvuju u razli itim aktivnostima, jer bi se mogli osjetiti neugodno ili preoptere eno. Vafno je napomenuti da se ovi pojedinci esto povla e u dansko dru-tvo i vi-e usredsre uju na integraciju unutar njega, umjesto da se radije okre u drugim sli nim dijasporskim organizacijama.¹⁰⁴

Prema mi-ljenju ispitanika, koje je ponovilo i osoblje ambasade BiH i organizacija koje rade sa migrantima u Danskoj, glavna prepreka jeste pristup informacijama kako bi nastavili biti angaflovani sa domovinom. Trenutno nema uspostavljene politike s ciljem promoviranja umreflavanja dijaspore i angaffiranja mati ne drflave; pojedinci se osje aju isklju eno od svojih relevantnih institucija BiH ili neinformirano o tome kako ih mogu kontaktirati. Ispitanici primje uju da bi trebalo biti vi-e angafmana sa odre enim agencijama iz BiH koje rade na promoviranju zemlje, ne samo me u dijasporom, ve i me u danskim stanovni-tvom. Pokazali su posebno interesovanje i spremnost da se bave turizmom i IT sektorom u BiH.

Odnosi sa diplomatsko konzularnim misijama BiH u Danskoj

Diplomatska misija BiH u Kopenhagenu sluffi kao sredi-te aktivnosti, iako je Kopenhagen daleko za mnoge koji flive vi-e na sjeveru zemlje da bi je mogli redovno posje ivati. Saradnja izme u organizacija dijaspore u Kopenhagenu i Ambasade je prema tome ja a nego sa drugim organizacijama. Iako se Ambasada BiH u Kopenhagenu mofle svrstati u kategoriju manjih ambasada, vafno je napomenuti da je ona jedna od rijetkih koja redovno ure uje svoju Facebook stranicu i aflurira svoju web stranicu, -to je za svaku pohvalu, pogotovo kad se uzme u obzir injenica da je dijasporsko stanovni-tvo rasprostranjeno -irom zemlje. Osim toga, postoji entuzijizam za dalje angaffiranje osoblja Ambasade kao i nivo otvorenosti za saradnju sa pripadnicima dijaspore u budu nosti.

IV. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na osnovu zaklju aka izvedenih iz kvalitativnih i kvantitativnih podataka ovog projekta, jasno je da mnoge preporuke za angafman dijaspore iz BiH u razvojnim aktivnostima zavise od preporuka za unaprje enje odnosa dijaspore iz BiH sa domovinom i pove anja povjerenja izme u njih. Uprkos trenutnim nedostacima, dijaspora iz BiH bi fljelja oja ati veze sa domovinom, te bi fljelja biti aktivan sudionik u budu nosti BiH. Preporuke za oblasti u kojima se mofle napraviti napredak uklju uju:

---

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Intervjui sa autorom, septembar 2017. godine.

- 1. Povećanje angažmana i prisustva institucija u BiH među dijasporom iz BiH u Danskoj.** Jedna od preporuka koju su ponovili u esnici fokus grupa i ispitanici u Danskoj bila je značaj angažmana institucija iz domovine prema dijaspori. To obuhvata sve nivoe vlasti, uključujući i lokalni nivo. S obzirom na to da je već uspostavljena jaka veza sa Ambasadom, dalje u budućnosti bi se moglo podsticati putem Ambasade, kako bi se ohrabrilo na veću angažman, a ne samo na konzularne poslove. Do određenog stepena, Ambasada je već preduzela izvjesne korake u tom pravcu, održavajući i prisustvo na Facebooku i, u okviru svog ograničenog mandata, služeći i kao glavna dodirna tačka za pitanja u vezi sa Bosnom i Hercegovinom. Ovo je dobrodošlo razvojan događaj koji bi trebao biti podržan u budućnosti. Dijaspore iz BiH u Danskoj naglašavaju potrebu izgradnje više dobre volje između dijaspore i domovine, bilo kroz povećanje mogućnosti učenja bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika za dijasporske zajednice u Danskoj ili kulturnu saradnju koja bi pomogla da se okupe pojedinci koji žive u Danskoj i izgrade jezikovnu zajednicu, koja je u ovom trenutku podijeljena.
- 2. Izradu promotivnog materijala o uspješnim primjerima ulaganja dijaspore iz BiH u BiH.** Promotivni materijal bi onima koji možda razmišljaju o ulaganjima u BiH pružio motivaciju i primjer kako je neko drugi uspio. To bi, također, uklonilo i neke od prepreka u vezi sa angažmanom dijaspore iz BiH. Prema tome, postoji potreba za izgradnjom kapaciteta i informativnim kampanjama kako bi pripadnici dijaspore bili informirani o potencijalnim doprinosima putem ulaganja finansijskog i društvenog kapitala. Za one koji su na vrhuncu svoje karijere, važno je obezbijediti informacije i povezanost sa BiH kako bi bila promovirana ulaganja. Bilo da se ovo dešava kroz kampanje tokom ljeta koje imaju za cilj da informiraju dijasporu o mogućnostima (npr. oglašavanje na aerodromima) ili putem promoviranja dijasporskih web portala (što ispitanici navode da bi bilo od pomoći) ili kao treće sredstvo - usklađen i kontinuiran napor da se ova populacija uključuje prije nego što njen angažman ne nestane. Uopšteno govoreći, neophodan je već i stepen angažmana domovine prema drugoj generaciji, prije nego što se ona previše udalji od domovine i postane nezainteresirana.
- 3. Razvijanje programa i aktivnosti u cilju jačanja veza između dijaspore iz BiH i lokalnih pojedinaca, kako u prvoj tako i u drugoj generaciji, uključujući, ali ne ograničavajući se, na dijasporske organizacije.** Postoji potencijal za saradnju sa organizacijama kao što je SBHUD, kako bi bile promovirane mogućnosti. Ono što treba naglasiti jeste njihova pripadnost već ovoj bosanskoj zajednici, s obzirom na to da mnogi od ovih pojedinaca na godišnjem nivou provode prosječno jedan do dva mjeseca u BiH. Ne smatraju se svi dijelom dijaspore i na potencijalni povratak gledaju kao na realnu opciju, većemu svjedočanstvu i broj osoba koje se nakon penzionisanja vraćaju u BiH.
- 4. Osiguravanje prilika za dijasporu da se angažuje u BiH u cilju jačanja mogućnosti lokalnog ekonomskog razvoja.** Pojedinci koji pripadaju organizacijama dijaspore iz BiH u Danskoj voljni su i zainteresirani za humanitarne projekte, te su pomogli obnovi kuća za povratnike i učestvovali u drugim manjim investicionim projektima u lokalnim zajednicama. Podsticanje više takvih mogućnosti bilo bi dobrodošlo, jer pripadnici dijaspore obično uju za stanje potrebe samo putem neformalnih kanala i stoga su često nesvjesni potreba koje bi mogle biti i izraženije. Humanitarni rad dijaspore može postati i mnogo i na polju pomoći i ekonomskom razvoju lokalnih zajednica u BiH putem ulaganja

u programe obuke i ciljane projekte usmjerene na stvaranje održivih mogućnosti za stanovništvo u BiH.

5. **Podsticanje i pojednostavljivanje učesća građana iz dijaspore kao i bolja integracija pojedinaca iz dijaspore na političku scenu u BiH.** Barem podsticanje pripadnika dijaspore da se registrišu za glasanje te informiranje pripadnika dijaspore iz druge generacije o tome kako da dobiju državljanstvo da bi mogli održavati veze sa domovinom.
6. **Razvijanje programa i aktivnosti u cilju jačanja veza između dijaspore iz BiH i lokalnih pojedinaca, kako u prvoj tako i u drugoj generaciji.** Povećani napori da se održati angažman druge generacije bili bi korisni za dugoročno planiranje. Ovo uključuje angažman sa prvom generacijom kroz kulturne aktivnosti koje su promovirani od strane i u saradnji sa institucijama BiH uključujući i Ambasadu, kao i organiziranje relevantnih programa za pripadnike dijaspore iz BiH tokom najprometnijih perioda njihovih posjeta BiH, recimo tokom sezone ljetnjih godišnjih odmora.
7. **Pružanje izravne podrške dopunskom obrazovanju u dijaspori, kao i uspostavljanje programa u BiH.** Pripadnici dijaspore iz BiH u Danskoj su, posredstvom Ambasade BiH u Kopenhagenu, dobili udjelbenik iz BiH za potrebe dopunskog obrazovanja. Nastavnici za dopunsko obrazovanje rade na dobrovoljnoj osnovi, a dijaspora je ukazala da bi neki vid formalnije podrške bio od pomoći, uključujući i slanje nastavnika iz BiH u Dansku. Oni bi, također, podržali alternativne inicijative kao što je online dopunsko obrazovanje, kako bi bilo osigurano da njihova djeca uče bosanski, hrvatski ili srpski jezik, a koji bi dodatno usavršili tokom vremena provedenog u BiH i u kontaktu sa drugom djecom.
8. **Uspostavljanje formalnih procedura za dijasporu iz BiH da prenosi akademsko znanje, praksu i vještine.** Ispitanici su izrazili frustracije pokušavajući ne samo samostalno implementirati i što nisu u mogućnosti to uraditi zbog logističkih poteškoća, nedostatka podrške institucionalnih aktera, ili jednostavno, zbog nedostatka mreže za uspostavljanje inicijalnih kontakata u onim slučajevima kada su pokušali pozvati govornike iz BiH ili pokušali sami organizirati takve neformalne događaje u BiH. Sve to može lako biti riješeno putem kontakata MLJPI-a ili sličnih nadležnih mjesta, koja bi djelovala kao posrednici u pomaganju jačanja veza dijaspore sa domovinom. Formalne procedure koje prevazilaze individualne kontakte bi, također, dale značajan doprinos u procesu izgradnje povjerenja i stvaranja održivih mogućnosti za prenošenje znanja.

POGLAVLJE V

Izveštaj za Njemačku

Sažetak

Ovaj izvještaj zasnovan je na podacima prikupljenim između u avgusta i novembra 2017. godine među pripadnicima dijaspora iz BiH u Njemačkoj, kao i na ranijem akademskom radu koji je obavljen sa istom populacijom između u 2013. i 2016. godine. Rezultati su predstavljani na osnovu različitih izvora, uključujući i akademski rad, kvantitativne podatke prikupljene od Njemačke Agencije za statistiku, kao i od drugih relevantnih institucija, putem fokus grupe održane u Minhenu, i još jedne koja je održana putem Skype-a, kao i kroz više dubinskih intervjua sa poslovnim ljudima dijaspora iz BiH u Njemačkoj, članovima udruženja dijaspora, istaknutim pripadnicima dijaspora i četiri zvaničnika konzulata BiH u Stuttgartu i Minhenu. Kombinirano, oni predstavljaju reprezentativni uzorak migranata iz BiH u Njemačkoj, uključujući i različita migracijska iskustva, etnonacionalnu raznovrsnost, starosnu dob, spol i nivo obrazovanja. Za potrebe ovog izvještaja, pojam dijaspora iz BiH je obuhvatio osobe rođene u BiH, kao i one koji su potomci osoba rođenih u BiH i koji, s obzirom na to, smatraju BiH za svoju domovinu na ovaj ili onaj način, gaje i osjećaj pripadnosti.

Većina slučajeva u licešnim intervjuima obavljena je u Stuttgartu i Minhenu, gdje obitavaju velike zajednice dijaspora iz BiH, ali gdje takođe postoje i udruženja dijaspora. Jedna fokus grupa (akademski građanin, mješovita dijasporska zajednica, skoriji migrant, student) organizirana je u Minhenu sa četiri učesnika, dok je druga fokus grupa sa četiri pojedinca organizirana putem Skype-a, jer su učesnici poticali iz različitih dijelova Njemačke (mješovita dijasporska zajednica, vjerska organizacija, poslovna osoba). Kada su u pitanju slučajevi u licešnim intervjuima, obavljeno je 10 dubinskih intervjua, u trajanju od 45 minuta do 2 sata. Kraći intervjui, razgovori putem telefona i razmjena elektronske pošte su, takođe, obavljani sa dodatnih dvanaest osoba. U okviru projekta, kontaktirane su krovne organizacije dijaspora, vjerske organizacije i društveni mediji dijaspora, a njihova pomoć u elektroničkom doprinosu su pokušajima da se dođe do raznovrsnijeg uzorka zajednice dijaspora iz BiH.

Veze Njemačke sa zemljama bivše Jugoslavije datiraju dugo od vremena određivanja zemalja izbjeglica iz BiH, naposljetku, dijaspora tokom devedesetih godina. Tokom perioda od devedesetih godina do danas, veza Njemačke i Jugoslavije obilježena je saradnjom u smislu gostujućih radnika, a kasnije i prihvata izbjeglica. Njemačka je i danas jedna od glavnih destinacija za ekonomske migrante iz regiona i konkretno iz BiH. Usred ratnih dejstava u BiH tokom devedesetih godina, Njemačka je među zemljama koje su prihvatile najveći broj izbjeglica iz novonastale zemlje, njih oko 320.000.¹⁰⁵ Iako se procjenjuje da je samo 6% izbjegličke populacije koja je iz BiH stigla u Njemačku tokom devedesetih godina tu i ostalo nakon rata, ovaj drugi migracioni talas ipak je stvorio trajni uticaj na populaciju dijaspora iz BiH u Njemačkoj, kao i na sve bivše jugoslovenske zajednice.¹⁰⁶ Ovo je, između ostalog, podrazumijevalo i stepen učesnika u hrvatskim i srpskim vjerskim dijasporskim udruženjima, kao i osnivanje brojnih vjerskih udruženja, što nastavlja uticati na debate o islamu u Njemačkoj danas.

¹⁰⁵ Valenta, M. i Ramet, S., 2011. godina.

¹⁰⁶ Ibid.

Tre e odredi-ne zemlje kao -to su Sjedinjene Drflave ili povratak u domovinu su, do kraja devedesetih, bila dva naj e- a kona na ishoda za ve inu ove populacije. Tvrdnje o pretrpljenim traumama uspjele su ih za-titati da dobiju grozni "Abschiebung", odnosno da nakon rata budu deportirani iz Njema ke natrag u Bosnu i Hercegovinu. Danas, oni u Njema koj predstavljaju jednu od najrazli itijih skupina dijaspore iz BiH u Evropi. Ona obuhvata biv-e gostuju e radnike (gastarbeiter) i iz konflikta proiza-le pripadnike dijaspore, koji su tokom devedesetih do-li u Njema ku. Ona dalje uklju uje i pojedince koji su u Njema ku do-li u post-konfliktnom periodu da studiraju ili rade. Danas u Njema koj fivi oko 248.000 osoba porijeklom iz Bosne i Hercegovine, od ega se za 172.000 njih smatra da pripadaju prvoj generaciji.¹⁰⁷ U prvoj generaciji, samo 37.000 njih su samci, dok je ostatak populacije u braku. Brojke su razli ite kada se kao uzorak uzme cjelokupna populacija, gdje je bra ni status ravnomjernije podijeljen, sa 104.000 pojedinaca koji su jo- uvijek neoflenjeni/neudati. Njihova prosje na starosna dob je 22 i po godine, -to vjerovatno odraflava veliki broj skora-njih ekonomskih migranata u Njema ku.¹⁰⁸

Pojedinci koji danas dolaze iz BiH u Njema ku su studenti i gostuju i radnici, i ovi brojevi su u porastu. Ovo odraflava veliki broj gra ana BiH koji su nezadovoljni dru-tveno-ekonomskom situacijom u BiH i spremni su da migriraju, naj e- e u zemlje kao -to je Njema ka.¹⁰⁹ Gra ani BiH koji trafla azil u Njema koj danas su uglavnom Romi iz BiH, na osnovu tvrdnji o diskriminaciji u BiH, -to, prema zvani nicima iz Ambasade BiH koji su intervjuirani, na kraju zavr-ava neuspje-no. Ostatak populacije, koja se nalazi u Njema koj, u velikoj se mjeri prilagodio na poslijeratni flivot u Njema koj, dok su mnogi od njih uzeli i njema ko drflavljanstvo. Zbog raznovrsnosti ove populacije i njenih razli itih iskustava sa migracijom, vrijedno je, radi detaljnog razumijevanja itave slike, razmotriti i ve e trendove me u ovom populacijom, te ih uporediti sa odre enim segmentima stanovni-tva.

---

¹⁰⁷ Karabegovi , D., 2016. godina.

¹⁰⁸ Bevölkerung mit Migrationshintergrund - Resultati Mikrozensus, Statistisches Bundesamt, 2016. godina.

¹⁰⁹ Istraflivanje Balkanskog barometra 2016. godina,

http://www.rcc.int/seeds/files/RCC_BalkanBarometer_PublicOpinion_2016.pdf.

I. DEMOGRAFSKE I DRUŠTVENO – EKONOMSKE KARAKTERISTIKE

Mapa 5: Rasprostranjenost dijaspore iz BiH u Njema koja po pokrajinama¹¹⁰

¹¹⁰ Napomena: Ova mapa je izvedena iz podataka koje je prikupila njemačka Agencija za statistiku krajem 2016. godine. Obuhvata pojedince sa migracijskim iskustvom, kao i one sa bosanskim migrantskim porijeklom.

Osnovne informacije i pregled literature

Pojedinci iz biv-e Jugoslavije su na redovnoj osnovi pošli stizati u Njemačku kasnih –ezdesetih godina, s obzirom na to da su mnogi bili angažirani da rade, u to vrijeme, u Zapadnoj Njemačkoj. Bilateralnim sporazumom iz 1968. godine predviđeno je da više od pola miliona radnika stigne u Njemačku tokom perioda od pet godina. To je bilo korisno za obje zemlje, zbog rasta i nezaposlenosti u Jugoslaviji nastale kao rezultat strukturalnih ekonomskih promjena i potrebe za radnicima u Zapadnoj Njemačkoj.¹¹¹ Od samog početka, novane pošiljke natrag u zemlje biv-e Jugoslavije su postale glavna karakteristika iskustva gastarbajtera ili gostujućih radnika. Za mnoge pojedince, koji su poticali iz siromašnih, seoskih i neobrazovanih sredina, iznosi novca koje su slali kući i su bili od suštinskog značaja za preživljavanje njihovih porodica.

Tokom 1963. godine, iznos koji je zaprimila zemlja prema ovom osnovu bio je ekvivalentan 41 milionu američkih dolara. Do 1974. godine, iznos koji je Jugoslavija dobila od novanih pošiljki je bio 1,6 milijardi dolara. Do 1977. godine, cifra se povećala na više od 2 milijarde, a do 1980. godine se primakla iznosu od 5 milijardi.¹¹² Prema Saveznom zavodu za statistiku Njemačke, broj Jugoslovena u Njemačkoj je tokom ovog perioda dostigao brojku od čak 239.519 pojedinaca tokom 1970. godine.¹¹³ Tokom osamdesetih godina, Jugosloveni su ostali druga najveća migrantska populacija u Njemačkoj, uz relativno dobar stepen integracije unutar njemačkog društva. Prethodne studije o temi integracija unutar njemačkog društva me u Jugoslovenima i drugim migrantskim skupinama, također, napominju da Jugosloveni, u poređenju sa Turcima, zauzimaju viši društveni položaj.¹¹⁴

Novije studije o Jugoslovenima koji pripadaju drugoj generaciji u poređenju sa Turcima iz druge generacije u Njemačkoj pokazuju da Jugosloveni imaju tendenciju da se bolje integriraju, posebno kada se gleda na obrazovanje, mada još uvijek nije u potpunosti iskorijenjena diskriminacija.¹¹⁵ Ono što je postalo oigledno, međutim, jeste da se pokazala nerealnom ideja da se gostujući i radnici, nakon što završe sa radom, vratiti u svoje matice zemlje. Kreatori njemačke politike su se suočili sa činjenicom da je njihova zemlja bila jedna od onih u kojoj su mnogi gostujući i radnici ostali trajnije živjeti nego što je to bilo očekivano.¹¹⁶

Njemačka savezna pokrajina	Migranti iz BiH (ukupno)	Migranti iz BiH (prva generacija)
Baden-Württemberg	47.000	33.000
Bayern	63.000	45.000
Berlin	22.000	15.000
Brandenburg	N/A	n/a
Bremen	N/A	n/a
Hamburg	6.000	n/a
Hessen	22.000	16.000

¹¹¹ Shonick, K., 2009. godina.

¹¹² Zimmerman, W., 1987. godina.

¹¹³ Detaljna tabela se može pronaći u: Rossig, R., 2008. godina.

¹¹⁴ Esser, H. i Korte, H., 2009. godina.

¹¹⁵ Doerschler, P., 2004. godina.

¹¹⁶ Castles, S., 1985. godina.

Meckelburg-Vorpommern	N/A	n/a
Niedersachsen	8.000	6.000
Nordrhein-Westfalen	63.000	41.000
Rheinland-Pfalz	7.000	n/a
Saarland	n/a	n/a
Sachsen	n/a	n/a
Sachsen-Anhalt	n/a	n/a
Schleswig-Holstein	n/a	n/a
Thüringen	n/a	n/a

Njemački zakon donedavno nije dozvoljavao dvojno državljanstvo.¹¹⁷ Oni koji su rođeni nakon 2000. godine opet mogu zatražiti dvojno državljanstvo između Njemačke i BiH, a ove brojke ukazuju na broj pojedinaca koji se odlučuju zadržati svoje dvojno državljanstvo tokom naredne godine. Iznad navedena je trenutna populacija migranata iz BiH, uključujući i one sa migracijskim iskustvom razvrstanim prema njemačkim saveznom državama u kojima žive. Informacije su dobijene od njemačke Agencije za statistiku.

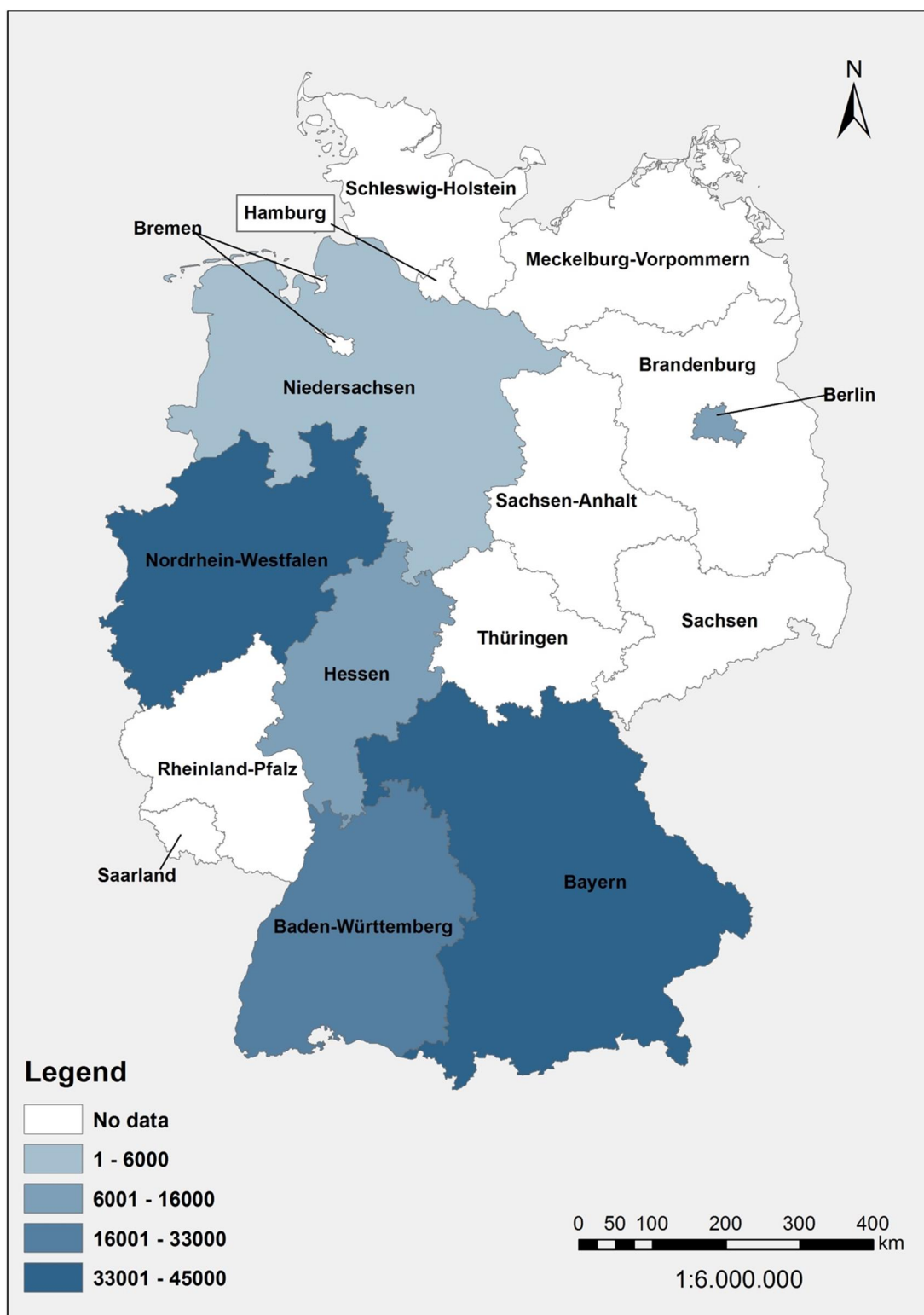
Tri najnaseljenije njemačke države su Bavaria i Nordrhein-Westfalen, sa približno 63.000 osoba koje vode porijeklo iz BiH, nakon čega slijedi Baden-Württemberg sa 47.000 osoba. Ovo se ugrubo veće za gradove u kojima se nalaze konzulati BiH, uključujući i Stuttgart, München i Frankfurt na Majni.

Tokom 2016. godine, 1.196 osoba je odjavilo svoje prebivalište u BiH i promijenilo ga za njemačko. Iako se ovaj broj u velikoj mjeri uzima kao mnogo manji od stvarnog broja pojedinaca koji danas radije žive u Njemačkoj nego u BiH, on bez obzira na to pokazuje da je Njemačka glavna odredišna zemlja za državljane BiH, što je trend koji je u porastu u poređenju sa podacima iz prethodnih godina. Ova brojka je iznosila 244 osobe u 2012. godini, 672 u 2013. godini, 910 u 2014. i 998 osoba u 2015. godini.¹¹⁸

¹¹⁷ Njemački Zakoni o državljanstvu su se promijenili početkom 2000-tih, kako bi dozvolili dvojno državljanstvo osobama rođenim u Njemačkoj, ali to se ne odnosi na većinu izbjeglica iz BiH koje su došle u Njemačku tokom devedesetih godina, jer ih se tjera da biraju između jednog ili drugog.

¹¹⁸ Migracijski profil BiH, 2016. godina.

Mapa 6: Rasprostranjenost prve generacije dijaspore iz BiH u Njema koj po pokrajinama¹¹⁹

¹¹⁹ Napomena: Ova mapa je izvedena iz podataka koje je prikupila njema ka Agencija za statistiku krajem 2016. godine. Obuhvata samo pojedince sa li nim migracijskim iskustvom.

Približno ima oko 10.000 osoba koje posjeduju i bosansko i njemačko državljanstvo. Od toga, 8.000 njih nema neposredno migracijsko iskustvo, što znači da su najvjerojatnije rođeni u Njemačkoj. Procjenjuje se da 28.000 osoba koje vode porijeklo iz BiH ima njemačko državljanstvo, iako nisu dostupni podaci o tome kada su stekli njemačko državljanstvo. Međutim, poznato nam je da se od 2009. godine nešto više od 13.000 osoba odreklo državljanstva BiH u korist njemačkog.¹²⁰ Podaci su navedeni ispod.

Godina	Promjena državljanstva
2009.	1.733
2010.	1.945
2011.	1.703
2012.	1.865
2013.	1.801
2014.	1.598
2015.	1.719
2016.	1.971
Ukupno:	13.084

Velika većina osoba porijeklom iz BiH u Njemačkoj živi u vlastitim domovima, isto zajedno sa drugim osobama koje vode porijeklo iz BiH. Među onima sa direktnim migracijskim iskustvom, 15% njih žive sami, a taj broj je nešto manji (11%) ako se računa cjelokupna populacija. Domaćinstvo iz BiH u Njemačkoj u prosjeku ima 1,44 djece, dok je taj broj nešto veći među onima sa direktnim migracijskim iskustvom (1,62).¹²¹

	Migranti iz BiH (ukupno)	Migranti iz BiH(prva generacija)
Jednočlana domaćinstva	29.000	25.000
Višočlana domaćinstva	219.000	146.000

Teško je generalizirati u pogledu društveno-ekonomskog profila stanovništva BiH u Njemačkoj. Prilikom ispitivanja o njihovim neto prihodima, primjetno je da najveći broj domaćinstava zarađuje između 3.200 i 4.500 eura mjesečno, iako ovo blisko prati 2.000 do 2.600 eura mjesečno i reflektuje se među onima koji imaju lično migracijsko iskustvo, kao i onima koji bi mogli biti druga generacija. Prosječan neto prihod domaćinstva iznosi 2.556 eura/mjesečno i 1.073 eura/mjesečno po pojedincu. Prosječan bruto prihod iznosi 1.481 euro/mjesečno. Za one sa direktnim migracijskim iskustvom, prosječan neto prihod domaćinstva iznosi 2.561 euro/mjesečno i 1.055 euro/mjesečno po pojedincu, što je nešto manje ako se računa cjelokupna populacija, ali ne ukazuje na velike promjene u pogledu međugeneracijskog društveno-ekonomskog statusa. Prosječan bruto prihod iznosi 1.464 eura/mjesečno.

Istovremeno, važno je napomenuti da je 28% stanovništva porijeklom iz BiH u Njemačkoj u riziku od siromaštva, što odražava i nisku plaćenu radnu snagu u koju se ubrajaju mnogi iz

¹²⁰ 'Bevölkerung und Erwerbstätigkeit.' Statistisches Bundesamt (Destatis) 2017. godina.

¹²¹ Ibid.

konflikta proiza–li pripadnici dijaspore, koji nisu bili u mogu nosti zavr–iti –kolovanje, kao i priliv ekonomskih migranata koji rade pomo ne poslove –irom Njema ke, i na taj na in se iskori–tavaju. Detaljni podaci i analiza su prikazani u tabeli ispod.¹²²

	Migranti iz BiH (ukupno)	Migranti iz BiH (prva generacija)
Neto prihod ispod 900 eura	12.000	10.000
900 ó 1.300	12.000	11.000
1.300 ó 1.500	9.000	8.000
1.500 ó 2.000	17.000	16.000
2.000 ó 2.600	20.000	19.000
2.600 ó 3.200	17.000	15.000
3.200 ó 4.500	21.000	19.000
4.500 i vi–e	11.000	10.000

Ve ina stanovni–tva BiH u Njema koj je zaposlena, a manje od 10% osoba prima nov ane naknade za nezaposlene. Ve ina zaposlenih osoba radi puno radno vrijeme, izme u 40 i 45 sati sedmi no. Osim toga, radi se o mladoj populaciji koja ima potencijal da doprinese njema koj ekonomiji. Samo 26.000 stanovnika je penzionisano i prima koristi po tom osnovu, i sve te osobe imaju direktno migracijsko iskustvo, –to ukazuje na zaklju ak da je populacija kao cjelina relativno mlada. Oko jedne tre ine stanovni–tva na ovaj ili onaj na in izdrflavaju drugi lanovi porodica, –to ukazuje na snafne porodi ne veze u bosanskohercegova koj zajednici u Njema koj. Kona no, interesantno je napomenuti da samo oko 6% stanovni–tva BiH u Njema koj dobija drflavnu pomo , –to je oko 15.000 ljudi, od kojih 12.000 njih ima direktno migracijsko iskustvo. Tabela sa kompletnim podacima je navedena ispod.¹²³

	Migranti iz BiH (ukupno)	Migranti iz BiH (prva generacija)
Zaposleni	105.000	88.000
Nov ane naknade za nezaposlene	18.000	14.000
Penzionisani	26.000	26.000
Izdrflavani od strane lana porodice	82.000	31.000
Drugi oblici drflavne pomo i	15.000	12.000

Povratak u domovinu

Za razliku od zemalja kao –to su Danska i Holandija, Njema ka ne nudi slufbene programe readmisije za drflavljane BiH. Me utim, postoji uspostavljen bilateralni sporazum o readmisiji drflavljana BiH koji ulaze u Njema ku bez odgovaraju ih dozvola. U 2016. godini, ovo je inilo 78,35% procenata readmisije u BiH. Da to prikafemo na drugi na in, 1.245 drflavljana BiH je prihva eno iz Njema ke, –to je predstavljalo pove anje od skoro

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid.

100% u odnosu na 626 osoba u 2015. godini. Kao što je ranije navedeno u ovom izvještaju, zvaničnici Ambasade BiH su naglasili da većinu ove populacije čine bosanski Romi koji traže azil u Njemačkoj, i koji bivaju vraćeni putem readmisije nakon što im Njemačka kaži isti neodobri. U stvari, 2016. godina je bila prekretnica u smislu da se tokom nje desio najveći broj povrataka po osnovu readmisije državljanima BiH.¹²⁴

Ostvareni nivo obrazovanja

Donja tabela pokazuje obrazovanje dijaspore iz BiH u Njemačkoj na nivou srednjeg škole. Zanimljivo je napomenuti da je većina stanovništva završila srednjoškolsko obrazovanje, još uvijek ga pohađaju ili se upravo upisuje u školu. Drugim riječima, samo oko 12% populacije koja vodi porijeklo iz BiH u Njemačkoj ne posjeduje srednjoškolsku diplomu.¹²⁵

Nivo obrazovanja	Migranti iz BiH (ukupno)	Migranti iz BiH (prva generacija)
Još uvijek pohađaju školu/Još uvijek nisu upisani u školu	59.000	10.000
Nepotpuno obrazovanje	30.000	28.000
Završeno obrazovanje	157.000	133.000
Srednja škola	75.000	67.000
Politehnička srednja škola	n/a	n/a
Realka (osmorazredna srednja škola)	43.000	35.000
Visoka srednja stručna škola	10.000	9.000
Matura	26.000	20.000

Od navedenih, 93% čine migranti iz BiH prve generacije, vjerovatno osobe koji su stigle u Njemačku kao gostujućim radnicima ili kao nekvalificirane izbjeglice tokom devedesetih godina. Sve u svemu, broj osoba koje su završile srednjoškolsko obrazovanje više od pet puta je veći u odnosu na broj onih koji nisu, pri čemu u obzir nisu uzete osobe koje su trenutno upisane u školu ili koje su suviše mlade da bi pohađale školu.

Stručno obrazovanje	Migranti iz BiH (ukupno)	Migranti iz BiH (prva generacija)
Još uvijek pohađaju školu/Još uvijek nisu upisani u školu	72.000	14.000
Bez profesionalnih kvalifikacija	75.000	71.000
Sa profesionalnim kvalifikacijama	99.000	86.000
Neakademske kvalifikacije	85.000	74.000
Poduglavje	75.000	64.000
Magistarski nivo obrazovanja	10.000	10.000
Postdiplomska profesionalna diploma	n/a	n/a
Akademske kvalifikacije	14.000	12.000

¹²⁴ Migracijski profil BiH, Ministarstvo sigurnosti, 2016. godina.

¹²⁵ Bevölkerung mit Migrationshintergrund - Ergebnisse des Mikrozensus, 2016. godina.

Srednja stručna škola	n/a	n/a
Visoka srednja stručna škola	5.000	n/a
Univerzitet	8.000	7.000
Promocija	n/a	n/a
Diplomac	n/a	n/a
Magistar	n/a	n/a
Diplomirani magistar/državni ispit	10.000	9.000

Iz naprijed navedene tabele jasno je da se dijaspora iz BiH, uključujući i one sa lišnim migracijskim iskustvom, odlučivala za različite obrazovne alternative u Njemačkoj. Većina ih je završila neku vrstu profesionalnog osposobljavanja nakon srednje škole, dok ih je samo 8.000 završilo univerzitet. Ovo bi se lako moglo promijeniti u drugoj generaciji, među kojom i dalje ima veliki broj osoba koje tek trebaju dostići starosnu dob za upisivanje višeg obrazovanja ili ga trenutno pohađaju, njih približno 58.000.¹²⁶

Komunikacijski modeli

Komunikacija sa BiH često se odvija putem porodičnih veza uz pomoć savremenih komunikacionih tehnologija kao što su Viber i Skype, sa Facebookom kao još jednom opcijom koju pojedinci često ističu da im olakšava ostati u kontaktu. Kada je riječ o saznavanju vijesti, Facebook grupe i objave prijatelja, osim popularnih informativnih medija, imaju najinformativniji karakter, isto toliko koliko se u BiH najčešće izdvaja čitanje Klix.ba i Oslobođenja. To važi za većinu dijaspore iz BiH širom svijeta. U Njemačkoj, također, postoje brojna dijasporska izdanja na njemačkom i bosanskom jeziku. Ovo uključuje novoformirani časopis Pangea¹²⁷, publikaciju koju uređuje NBSAD¹²⁸, Mreža bosanskohercegovačkih studenata i akademika u Njemačkoj.

Ono što ne bi trebalo zanemariti je činjenica da pojedinci sve češće vijesti saznaju iz izvora na njemačkom jeziku. Ipak, vrijedno je istaći i da Deutsche Welle, njemački javni međunarodni emiter, ima čitav pododjeljak posebno fokusiran na BiH i Balkan, gdje pripadnici dijaspore iz BiH u Njemačkoj također dobijaju vijesti.¹²⁹

Obim novčanih pošiljki/investicija

Postoji široko rasprostranjeno zanimanje u pogledu potencijala za investiranje i poslovne mogućnosti u BiH i naizgled veće interesovanje nego u drugim zemljama u kojima je vršenje istraživanja o temi potencijalnog povratka ukoliko se imaju u vidu potencijalne mogućnosti za zaposlenje. Razlog za ovo je vjerovatno kombinacija faktora, uključujući i jako rasprostranjeno iskustvo i razumijevanje krufne prirode migracije, kao i relativno dobra povezanost njemačkih aerodroma sa BiH.

Među ispitanicima je bila primjetna snažna veza za mjesta porijekla, dok su novčane pošiljke, iako nisu numerički precizirane, potvrđene. Često se radi o uspostavljenim mrežama koje egzistiraju već desetljećima, bez obzira na to da li su pojedinci tokom devedesetih stigli u

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Pogledati <https://www.facebook.com/pangeamagazin/?fref=ts> za njihovu internet stranicu.

¹²⁸ Vidjeti <http://nbsad.de/> za njihovu internet stranicu.

¹²⁹ Vidjeti <http://www.dw.com/bs/teme/s-10037> za njihovu internet stranicu.

Njema ku kao gostuju i radnici ili kao izbjeglice. Za one koji su u skora-nje vrijeme migrirali u Njema ku kako bi radili, primjetno je da se osje aju manje naklonjeni da slijede ove trendove, umjesto toga u Njema ku sele svoje mla e sestre i bra u i druge lanove porodica, kako bi mogli flivjeti šbolji flivotō. To odraflava frustraciju aktuelnom politi kom i dru-tveno-ekonomskom situacijom u BiH, posebno u seoskim podru jima.

Mnogi pojedinci sa sjeverozapada zemlje, iz Krajine, migrirali su u Njema ku kako bi radili ili studirali. Me utim, te-ko je dobiti odre ene brojeve, s obzirom na to da veliki dio njih ima hrvatske paso-e, koji im, za razliku od paso-a BiH, omogu avaju da putuju i rade u Njema koj bez viza. Oni se esto vra aju u BiH samo da vide porodicu, tokom praznika i drugih relevantnih doga aja, -to pokazuje manje interesovanje za povratak u BiH.

II. ISKUSTVO U VEZI SA MIGRACIJOM I INTEGRACIJOM

Berlin ima aktivnu ex-Yu scenu, posebno na kulturnom nivou, dok Minhen ima vi-e šgasterbajterskuō zajednicu. Bo-nja ki islamski centri su rasuti -irom zemlje. Hrvatski i srpski vjerski centri su tako er aktivni -irom Njema ke, iako je te-ko precizirati koji procenat njihovog lanstva ima drflavljanstvo BiH ili korijene, s obzirom na to da se ve ina njih mogu identificirati kao pripadnici srpske ili hrvatske dijaspore. Sjedi-te Srpske pravoslavne crkve Njema ke je, na primjer, u Tutgartu, dok je i hrvatska katoli ka zajednica tako er dobro organizirana. Tlavi-e, hrvatska zajednica u Njema koj je veoma dobro zastupljena, kroz brojne organizacije i tijela, uklju uju i i *Kroatische Wirtschaftsvereinigung*, organizaciju koja od 2007. godine promovira razmjenu, investiranje i preno-enje znanja izme u Hrvatske i Njema ke.

Kao -to je navedeno, dijaspora iz BiH u Njema koj danas vodi ugodan flivot, uglavnom ostvaruju i stabilne prihode, te visok nivo zaposlenosti i obrazovanja. Veliki dio njih je stekao njema ko drflavljanstvo, -to je, zbog njema kog zakona, esto zna ilo da su se odrekli drflavljanstva BiH, -to ih je zapravo isklju ivalo od potencijala da budu politi ki aktivni unutar nje. Na primjer, za izbore u BiH 2002. godine bilo je registrirano 10.027 bira a iz dijaspore, -to je predstavljalo najve i broj bira a iz bilo koje zemlje, uklju uju i i susjednu Hrvatsku. Ovaj broj drasti no je opao na izborima 2004. godine (5.083), a zatim na 4.978 za izbore 2006. godine. Prema podacima Centralne izborne komisije BiH, broj se dodatno smanjio na 4.510 u 2008. godini, ali se za izbore 2010. godine pove ao na 6.099, uklju uju i i 528 bira a koji su glasali direktno u Konzulatu u Tutgartu.

Podrazumijeva se da njema ko inkorporiranje ne uklju uje saradnju sa migrantskim organizacijama, niti traffi politi ku participaciju sa njihove strane na saveznom nivou, ve radije upu uje ovo pitanje na podnacionalni nivo, za svaku pojedina nu *pokrajinu*.¹³⁰ Migrantske i dijasporske organizacije u Njema koj prili no su izolirane jedna od druge, dok malo njih ima transnacionalne veze ili sebe prikazuje kao predstavnike dijaspore iz BiH u Njema koj. Jedna od klju nih bo-nja kih organizacija dijaspore, prvobitno osnovana 1989. godine kao prva takva organizacija u Njema koj, je *Islamski kulturni centar Bošnjaka* u Berlinu. I Berlin i Tutgart imaju brojnu bo-nja ku populaciju, pa prema tome oba grada imaju i sli ne organizacije uklju ene u svakodnevni flivot zajednice, koje su osnovane u roku od nekoliko godina nakon 1992. godine, prije svega kao religijski centri, od strane gostuju ih

¹³⁰ Soysal, Y. N., 1994. godina.

radnika i izbjeglica. Tokom ratnog perioda, izme u 1992. i 1995. godine, organizirale su prikupljanje sredstava i pružale pomoć Bosni i Hercegovini, bilo slanjem konvoja humanitarne pomoći i u ratne zone unutar zemlje ili pružanjem pomoći dolaze im izbjeglicama da se smjeste u Njemačkoj. Njihove aktivnosti danas nisu toliko fokusirane na domovinu, u onolikoj mjeri koliko su fokusirane na osiguravanje da druga generacija u Njemačkoj dodatno uči bosanski jezik, pružaju im mogućnosti za angažman u zajednici.

Za ovu zajednicu, naglašavanje šbosanskog stila islama¹³¹, koji je umjeren i u skladu sa integracijom u zapadno društvo, je veoma važno. Bošnjaci u Berlinu nastoje predstaviti verziju muslimana koja nema veze sa ekstremizmom i koja se lako prilagođava u evropskim zemljama. Njihov aktivizam u Njemačkoj oko šmigrantenpolitikō je naročito važan, zbog izbjegličke krize na Bliskom istoku i povećane islamofobije širom Evrope. Osim toga, zainteresirani su da u prvi plan istaknu nešto o Bosni i Hercegovini –to nije povezano sa sukobom iz devedesetih, kako bi demonstriali svoj doprinos zemlji prijema, te kako bi se odmakli od ratnih trauma koje mnogi nose. Njihovo političko učešće i diskusije su esto usredsređene na njemačke debate, a ne na one u Bosni i Hercegovini. Oni vjeruju da islamsko društvo nije odgovorno za politički angažman dijaspora i da se time trebaju baviti odvojene organizacije. Stoga, oni svoj dijasporski angažman shvataju kao nepolitičan i fokusiran na povećanje prava lokalnih građana u BiH. Uopćenog govoreći, bošnjačke organizacije dijaspora u Njemačkoj pokazuju svoj potencijal za uključivanje u mobilizaciju dijaspora, ali ukazuju i na veći stepen učestvovanja u politici zemlje domaćina i održavanju religiozno orijentirane zajednice. Njemački reflektirani inkorporiranja im je pružio mnogo mogućnosti da budu zastupljeni na podnacionalnim nivoima u svojim zajednicama, kao i priliku za dalje razgovore o temi važnosti islama u Njemačkoj. To ih je navelo da učestvuju u panel diskusijama i lokalnim vladinim strukturama u Njemačkoj, zajedno sa drugim migrantskim skupinama i među drugim migrantskim organizacijama.¹³²

Postoji i niz drugih organizacija i klubova dijaspora u Njemačkoj fokusiranih na stanovništvo iz BiH, koji pojedincima nude prostorije za sastanke, kako bi bili angažirani i međusobno se upoznali. Za razliku od Njemačke, ne postoji ustanovljena mreža koja djeluje na organiziran i misijom vođen način. U vrijeme pisanja ovog izvještaja, osnovana je nova organizacija, dijelom modelirana poput APU mreže, *Netzwerk bosnischer Studenten und Akademiker in Deutschland e.V.*, koja nastoji povezati bosanskohercegovačke studente, akademske građane i profesionalce u Njemačkoj, ali i razviti profesionalne veze među njima, kako bi bile osigurane relevantne vještine za posao kao i stope zapošljavanja. Organizacija ima ured širom Njemačke, a iako novijeg datuma, pokazala je odlučnost i spremnost da se angažira kako sa njemačkim, tako i sa institucijama u BiH, kako bi unaprijedila svoju misiju povezivanja migranata iz BiH u Njemačkoj.¹³³

Jedno od većih udruženja dijaspora iz BiH u Njemačkoj je krovna organizacija Savez dopunskih škola BiH u Njemačkoj, koja se zalafle za učestvovanje na bosanskom jeziku među drugom generacijom, te je razvila impresivnu mrežu ovih škola širom Njemačke. *Dachverband bosnischer Schulen u Deutschland e.V.*, na čelu sa bivšim konzulom BiH Harisom Halilovićem, ima sjedište u Stuttgartu i dobro je povezano širom Njemačke zbog svog angažmana u obrazovanju. Njihov fokus je ovažavanje jezičkog i kulturnog identiteta u

¹³¹ Bringa, T., 1995. godina.

¹³² Karabegović D., 2016. godina.

¹³³ Karabegović D., 2016. godina.

dijaspori, dok je njihov rad minimalno podržan od strane institucija u BiH, zbog čega su želje izrazile organizacije i pojedinci koji su intervjuirani.

Na kraju, važno je razmotriti pitanje ekonomskih migranata koji danas dolaze u Njemačku. Kao što je ranije napomenuto, teško je utvrditi tačne brojke, jer postoji mnogo osoba koje su u mogućnosti slobodno putovati u Njemačku koristeći svoje hrvatske pasoše, te nalaziti i posao na ovaj način. Zbog broja zahtjeva za azil sa zapadnog Balkana, Njemačka je u oktobru 2015. godine promijenila svoj zakon kako bi dozvolila veći broj radnih dozvola za pojedince iz tog regiona. Zakon (§ 26 Abs. 2 BeschV) je na snazi do decembra 2020. godine. Rezultat ovog zakona je povećan broj ekonomskih migranata iz regiona u Njemačku. Njemačka se nada da će razdvojiti zahtjeve za azil od ekonomskih migracija kako bi omogućila pojedincima da rade. Ovo je, u periodu između 2015. i 2016. godine, dovelo do povećanja od 251,6% u oblasti izdavanja radnih dozvola za građane BiH, sa 2.022 na 7.110. Brojke za 2017. godinu ukazuju na dalji rast, iako tek trebaju biti zvanično objavljene.¹³⁴

Ispitanici, kao i zvaničnici Ambasade u Njemačkoj, primijetili su da je za mnoge od ovih pojedinaca period po etnog prilagođavanja i flivota u Njemačkoj u velikoj mjeri otežan zbog toga što ne govore jezik i stoga su podložniji diskriminaciji na poslu, imaju poteškoće u pronalasku adekvatnog mjesta stanovanja, i osjećaju se usamljeno. Pojedinci iz dijaspore iz BiH koji su stigli u Njemačku u prethodnim talasima imaju različite nivoe kontakta sa ovim novim migrantima. Jedan pozitivan primjer je organizacija, *Hilfe von Mensch zu Mensch e.V.*, sa sjedištem u Minhenu, koja se zalagala za prava ovih pojedinaca, kao i migranata i izbjeglica uopće, i na njihovom području se nalazi pripadnik dijaspore iz BiH. Međutim, nejasno je koliko su pojedinci koji dolaze u Njemačku svjesni svih potencijalnih resursa koji im stoje na raspolaganju, kao i zakonske zaštite na koju imaju pravo, naročito ako njihovo poznavanje njemačkog jezika nije na adekvatnom nivou, kako navodi jedan sagovornik.

III. POTENCIJAL ZA ANGAŽMAN DIJASPORE

Imaju li u vidu veliku populaciju dijaspore iz BiH u Njemačkoj, postoji priličan potencijal za angažman, kako u smislu razvoja, tako i u smislu prenošenja znanja i kulturnog angažmana. Postoje uspješni i ostvareni pripadnici dijaspore iz BiH i u prvoj i drugoj generaciji, koji su ostali povezani sa svojom domovinom i spremni su za dalji angažman, što je dokazano prilikom intervjuiranja preduzetnika koji rade u obje zemlje. Osim toga, Njemačka se nalazi na sedmom mjestu među državama koje investiraju u BiH, sa 560 miliona KM investiranih u različitim industrijama, poput kompanija HeidelbergCement AG - Kakanj, Messer Griesheim Haft. i Xella International.¹³⁵

U Njemačkoj flive uspješni migranti porijeklom iz BiH koji rade u različitim sektorima. Nije uspostavljena zvanica mreža među njima. Umjesto toga, oni se direktno povezuju sa svojim kontaktima u BiH kako bi uspostavili nove ili unaprijedili postojeće poslovne aktivnosti. Tokom rada na terenu, često je sugerirano da postoji više potencijala za menadžere srednjeg nivoa porijeklom iz BiH da privuku poslovne mogućnosti za BiH iz Njemačke, nego da pokrenu svoje vlastite poslove. U velikoj mjeri već postoji ovakva saradnja između određenih

¹³⁴ 'Statistik über die Arbeitsgenehmigungen-EU und Zustimmungen.' Bundesagentur für Arbeit Statistik, 2016. godina.

¹³⁵ Agencija za promociju stranih investicija Bosne i Hercegovine, 2017. godina.

firmi u Njemačkoj i BiH, kao i saradnja sa Ambasdom Njemačke u Sarajevu. Ovo bi samo trebalo dalje podsticati.

Prepreke za angažman dijaspore

Sagovornici su identificirali nekoliko izazova i prepreka za njihov angažman. Prvo, željeli bi da se veze sa nadležnom Ambasdom ili konzulatom koji im je najbliži i zainteresirani su za organiziranje višestrukih događaja. Ovaj stav, također, je ponovilo osoblje u konzulatima BiH, koje smatra da bi, u pogledu potencijala za investiranje u domovinu, imalo višestruki uticaja unutar zajednice ukoliko bi imali mogućnost da se povežu sa pripadnicima dijaspore redovnije i učestalije. U velikoj mjeri, čini se da je do ove nepovezanosti došlo zbog nedostatka resursa institucija u BiH kao i zbog nedostatka adekvatne komunikacije između njih, uprkos vrlo sličnim ciljevima koje imaju.

Osobe koje su zadržale državljanstvo BiH istakle su glasanje iz inostranstva kao važno pravo, koje bi trebalo pojednostaviti na predstojećim izborima u BiH. Mnogi smatraju da su procedure zastarjele i zalafu se za glasanje putem interneta ili za pojednostavljenje opcija za glasanje iz inostranstva. Iako je ovaj proces pojednostavljen tokom posljednjih nekoliko godina, određeni ispitanici su vidljivo bili i dalje nezadovoljni zbog prethodnih neuspješnih iskustava u vezi sa glasanjem iz inostranstva, pa tako i neinformirani.

Osim toga, zabilježen je sramefljiv odziv osoba koje su se odrekle državljanstva BiH zbog toga što Njemačka ne dozvoljava dvojno državljanstvo. U suštini, ispitanici su primijetili da su time izgubili vezu sa domovinom, koja je, sa svoje strane, također imala malo na inu da dopre do njih. I dok su ostali posve intenzivno podržavali svoje zemlje porijekla, često se višestruko bave humanitarnim mjerama i poboljšanjem društveno-ekonomskih veza u Njemačkoj, nego izravnim poslovnim investicijama i ekonomskim razvojem.

I rad na terenu i prethodna istraživanja su pokazali da je stanovništvo BiH u Njemačkoj veoma podijeljeno i neorganizirano, kako po itavoj zemlji, tako i u različitim etnonacionalnim ili religijskim frakcijama. Njihove aktivnosti se vrte oko šouvanja identiteta, a ne oko drugih transnacionalnih aktivnosti, kao što su potencijalna ulaganja.¹³⁶ Ovo ukazuje na važnost uključivanja vjerskih zajednica u dijasporske razvojne aktivnosti, kao i važnost unaprježenja dijasporskog dijaloga o temi domovine. Međutim, vrijedno je spomenuti da bi ovo moglo stvoriti osjećaj konkurencije među različitim dijasporskim organizacijama i time ukazati na izazove sa kojima se suočavaju bosanski Hrvati i bosanski Srbi, koji se smatraju dijelom i hrvatske ili srpske dijaspore, ali i dijaspore iz BiH.

Zabrinutost o stepenu transparentnosti u poslovanju, nastaju i bankarski sektor sa investicijama koje se i dalje smatraju visokim rizikom i generalno neprijateljski nastrojeno poslovno okruženje su navedeni kao daljnje potencijalne prepreke za ulaganja osoba iz dijaspore.

Primjena je jedna prilikom zabrinjavajuća pojava među osobama koje su iz ekonomskih razloga migrirale u Njemačku nakon završetka sukoba 1992-1995. godine, a posebno onih koji su migrirali u skorije vreme, a to je njihova negativna percepcija Bosne i Hercegovine. Među ispitanicima je vladalo mišljenje da u BiH postoji samo turobna budućnost koja ih je

---

¹³⁶ Paul, J., 2017. godina.

navela da odu, i da, kao rezultat toga, nisu zainteresirani za ulaganje ili angažman u BiH, izvan okvira održavanja porodičnih veza. Primijetili su da je to rezultat političkog okruženja koje je, zarad vlastitog bogatstva, usporilo evropske integracije i razvojne mogućnosti zemlje. Ova vrsta negativne perspektive je naročito zabrinjavajuća s obzirom na činjenicu da ove osobe imaju najneposrednije veze sa BiH. I dok je ova vrsta ekonomskih migracija u Njemačku ranije rezultirala povećanim razvojem u domovini, ono što su ove osobe primijetile jeste da su više zainteresirani da svoje porodice dovedu u Njemačku i pronađu načine da tu ostanu za stalno, nego da se ikada vrate u BiH.

Predstavničko tijelo dijaspore u Njemačkoj

Značajan momenat u unaprjeđenju odnosa na relaciji domovina-dijaspore u Njemačkoj predstavlja korak ka uspostavljanju predstavničkog tijela dijaspore, napravljen kao rezultat nedavno usvojene Politike o saradnji sa iseljenicima.¹³⁷ Kroz uključivanje Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH i Ministarstva vanjskih poslova BiH, u vrijeme pisanja ovog izvještaja organizirana su dva sastanka, u Minhenu i Stuttgartu, dok su još dva planirana u Berlinu i Frankfurtu tokom 2018. godine. U vrijeme pisanja izvještaja, zamišljeno je da predstavničko tijelo ima 28 članova, izabranih iz četiri njemačke regije oko Minhena, Stuttgarta, Berlina i Frankfurta, svaka sa po 7 članova. Svaka regija bi se trebala sastojati od po dva predstavnika iz svakog od tri konstitutivna naroda u BiH, dok bi jedan bio biran iz reda ostalih. U esenciji su se na ovim sastancima, također, složili da će imati šest ekspertnih grupa, sastavljenih od migranata iz BiH koji se bave biznisom i trgovinom, akademskim radom i obrazovanjem, kulturom i sportom, društvenim i humanističkim naukama, upravljanjem projektima i pravnim administrativnim poslovima. Ovi sastanci su predstavljali prilike za osobe koje žive u Njemačkoj da izraze svoje vizije o saradnji Njemačke i BiH. Iako je sve ovo još uvijek u inicijalnoj fazi, važno je napomenuti da je broj prisutnih na ovim sastancima, između 50 i 60, okupio mnoge priznate organizacije dijaspore i manji broj preduzetnika u dijaspori. Oni su imali primjedbe na upotrebu termina 'iseljenici' ili 'iseljenici' i fele povratak termina 'dijaspore'.

Potencijalni nedostatak formiranja ovakvog predstavničkog tijela može biti daljnje otuđenje dijaspore od lokalnog stanovništva u BiH, umjesto da im obezbijedi mjesto za stolom unutar postojećih vladinih struktura. Iako su očekivanja u pogledu ovog tijela visoka, pojedinci iz dijaspore se pitaju kakvu vrstu podrške će dobiti, da li će imati bilo kakve formalne ovlasti i na koji način će izgledati saradnja. S obzirom na veliki broj osoba koje nisu dio formalnih organizacija dijaspore, zanimljivo je razmotriti i do koje mjere bi takvo tijelo bilo legitimno ili reprezentativno, u poređenju sa stvarnom populacijom migranata iz BiH koji žive u Njemačkoj, uključujući i skorije ekonomske migrante koji bi mogli imati vrlo ozbiljne prohtjeve od svoje vlade usred loših i neizvjesnih radnih uslova. Ova pitanja će, u najboljem slučaju, biti riješavana tokom naredne godine, pored ostalih, koja obuhvataju i pitanje o tome koja će biti uloga predstavničkog tijela u Njemačkoj u vezi sa saradnjom sa BiH, uključujući i integraciju unutar njemačkih državnih struktura. Ovo vraća fokus na pitanje hoće li svaki od njemačkih *Ländera* imati svog predstavnika, koji bi predstavljao stanovništvo BiH unutar te

---

¹³⁷ Jedan od glavnih ciljeva politike je slijedeći: 'Ja ću osigurati kapacitete emigrantskih organizacija i uspostaviti mehanizam za predstavljanje emigranata u zemljama prijema i u BiH. Također ću znati i istraživati i razviti mehanizam za predstavljanje dijaspore u BiH (predstavničko tijelo dijaspore (predstavnicima različitih organizacija i istaknuti pojedinci iz dijaspore), tako da u svakoj zemlji sa brojnim emigrantima, ako je moguće i ako postoji interes, se može osnovati tijelo sa jednakim učešćem predstavnika sva tri konstitutivna naroda, uključujući i predstavnike nacionalnih manjina.'

njemačke regije, pošto bi ovi pojedinci mogli bolje razumjeti izazove sa kojima se suočavaju stanovništvo iz BiH, umjesto da dijele etnopolitičku pripadnost, na primjer. Ipak, pohvalno je da su trenutno u toku proaktivni napori izmeđ u institucija u BiH kako bi se angažovali pojedinci u Njemačkoj.

Odnosi sa diplomatsko konzularnim misijama BiH u Njemačkoj

Osim Ambasade BiH u Berlinu, u Njemačkoj postoje još tri Generalna konzulata koji su u službi stanovništva u dijaspori i koji pomažu u njegovanju bilateralnih odnosa između BiH i Njemačke. Oni se nalaze u Minhenu, Stuttgartu i Frankfurtu. Svaki od konzulata održava dobre odnose sa dijasporskim stanovništvom, te su, na primjer, donacije dijaspore pomogle u renoviranju nekih objekata koje koriste generalni konzulati. U Stuttgartu je, recimo, prethodni generalni konzul Haris Halilović zadržao prebivalište i angažirao se u jačanju veza na relaciji dijaspora-domovina kao i na promociji dopunskog obrazovanja za mlade iz dijaspore iz BiH iz Njemačke. U vrijeme pisanja ovog izvještaja, bivša pomoćnica ministra u Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice, koja je radila na pitanjima dijasporske, Ruzmira Tihić-Kadrić, obavlja dužnost generalne konzulice u Generalnom konzulatu BiH u Minhenu, a ime uvrštaje potencijalni angažman između države BiH i njenog stanovništva u Njemačkoj. Svaki od generalnih konzulata, kao i sama Ambasada, imaju osoblje koje je angažirano u misijama na duži vremenski period, zbog čega imaju kolektivni nivo institucionalnog pamćenja koji je veći nego u drugim ambasadama i konzulatima BiH izvan svijeta, u skladu sa historijskim migracijskim obrascima između Njemačke i BiH. Uprkos tome, osoblje Ambasade je primijetilo da bi zauzvrat voljeli vidjeti povećan angažman i inicijativu stanovništva iz BiH koje živi u Njemačkoj, s obzirom na to da oni imaju ograničene resurse i da se oslanjaju na aranžmane saradnje, a sve u cilju daljeg jačanja odnosa između BiH i dijaspore.

IV. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na osnovu zaključaka izvedenih iz kvalitativnih i kvantitativnih podataka ovog projekta, jasno je da mnoge preporuke za angažman dijaspore iz BiH u razvojnim aktivnostima zavise od preporuka za unaprjeđenje odnosa dijaspore iz BiH sa domovinom i povećanja povjerenja između njih. Uprkos trenutnim nedostacima, dijaspora iz BiH bi željela ojačati svoje veze sa domovinom, te bi željela biti aktivan sudionik u budućnosti BiH. Preporuke za oblasti u kojima se može napraviti napredak uključuju:

- 1. Povećanje angažmana i prisustva institucija u BiH među dijasporom iz BiH u Njemačkoj.** Imaju li u vidu brojnost populacije iz BiH u regiji Nordrhein-Westphalen, imalo bi smisla otvoriti još jedan konzulat BiH u ovoj regiji, s obzirom na to da njeni stanovnici, kako bi dobili neku od konzularnih usluga ili osjetili vezu sa zemljom porijekla, putuju relativno dugo. Osoblje Ambasade i konzulata u Njemačkoj moglo bi biti dodatno podržano kako bi se podstaklo višestranje zajedništvo među migrantima iz BiH u Njemačkoj, bilo unutar njihovog vlastitog prostora, ili kroz saradnju sa organizacijama dijaspore iz BiH ili preduzeća koja imaju putem pomoći u finansiranju određene njihove djelatnosti ili jednostavno putem promoviranja aktivnosti dijaspore u Njemačkoj.

2. **Pružanje izravne podrške dopunskom obrazovanju u dijaspori, kao i uspostavljanje programa u BiH.** članovi udruženja u Njemačkoj su naglasili potrebu za izgradnjom višeg obrazovanja u dijaspori i domovini, bilo kroz povećanje mogućnosti učenja bosanskog jezika za dijasporske zajednice, ili kulturnu saradnju koja bi pomogla okupljanju osoba koje žive u Njemačkoj, kako bi izgradile snažniju zajednicu, koja u ovom trenutku ostaje podijeljena.
3. **Podsticanje i pojednostavljanje učesća građana iz dijaspore kao i bolja integracija pojedinaca iz dijaspore na političku scenu u BiH.** Potrebno je povećati napore za promociju dvojnog državljanstva i jačati veze sa domovinom, kao i lobirati u Njemačkoj vladi kako bi bilo omogućeno dvojno državljanstvo za ovu populaciju u cjelini. Ispitanici su se opravdavali zbog toga što su se morali odreći državljanstva BiH. Također, njihov pokušaj angažmana u domovini nije naišao na dobrodošlicu od strane bosanskih vlasti na svim nivoima. Uzimaju i u obzir mnoge druge zemlje koje su pojedincima koji su potomci iz te zemlje dali povoljniji položaj u pogledu investicija i razvoja, bilo bi dobro i za BiH da usvoji takve politike.

Politike stranke, kao i osoblje konzulata i Ambasade, trebali bi preduzimati dalje aktivnosti s ciljem ukazivanja na značaj glasanja iz inostranstva, te kako bi ono bolje odrazilo glas dijaspore. Imaju i u vidu veliku dijasporu iz BiH u Njemačkoj i prethodno visok odziv birača, ne raditi na ovom pitanju bi potencijalno moglo dovesti do ozbiljnog potiskivanja birača.

4. **Stvaranje održivih veza između institucija u BiH na svim nivoima te dijasporskih organizacija i pojedinaca.** Primijećeno je općenito razočanje u pojedincima i organizacijama iz dijaspora iz BiH kada su u pitanju državne institucije i država u cjelini. U ovo spada višeg kategorija, uključujući i brige o korupciji, kontinuiranu negativnu medijsku pokrivenost i povećanje odliva mozgova sa kojima se zemlja suočava, a kao rezultat prelazne situacije u post-konfliktnom periodu.
5. **Izrada promotivnog materijala o uspješnim primjerima ulaganja dijaspore iz BiH u BiH.** Općenita i dugotrajna kampanja zvanih predstavnika BiH na svim nivoima bila bi poticaj za izgradnju dobre volje među dijasporom, kao i za promociju najboljeg što BiH ima da ponudi.
6. **Pružanje izravne podrške dopunskom obrazovanju u dijaspori, kao i uspostavljanje programa u BiH.** Jedno od glavnih pitanja koje je ponavljano u fokus grupama kao i tokom intervjua bilo je o značaju učenja bosanskog jezika i mogućnosti druge generacije da zadrži neku vezu sa BiH. Kao i u drugim zemljama, predloženo je nekoliko ideja, uključujući i višeg prilika za razmjenu studenata, ljetne programe kao priliku za pripadnike dijaspore da se upoznaju o drugim pripadnicima dijaspore, kao i osobama u BiH iste starosne dobi, uključujući i ljetne škole jezika, kao i druge oblike brige o mladoj djeci. Ovo predstavlja preduzetničku priliku za BiH, kao i priliku za visokoškolske ustanove da obezbijede izradu programa. Na saradnju ove vrste bi se trebalo gledati kao na dodatak ljetnim programima za mladu djecu, uključujući i mogućnosti volontiranja u BiH i dnevne izlete kako bi bolje upoznali svoju zemlju.

7. **Razvijanje programa i aktivnosti u cilju jačanja veza između dijaspore iz BiH i lokalnih pojedinaca, kako u prvoj tako i u drugoj generaciji.** Ispitanici su, također, primijetili i važnost vremena odziva kada je u pitanju korespondencija sa različitim institucijama u BiH. S obzirom na to da se nalaze u inostranstvu, osjećaju se odvojeno od zemlje porijekla, i nepostojanje redovne komunikacije kada je zatražena stvar nezadovoljstvo i smanjuje šanse za buduću saradnju, kao i za investicije. Ovo govori o općenitom uvjerenju dijasporskih aktera o nedostatku angažmana države BiH i pozivu da se dalje angažuju, putem zvaničnih kanala, kao i između dijaspore i lokalnog stanovništva.

8. **Stvaranje elektronskog servisa za angažman dijaspore sa institucijama u BiH u cilju podsticanja sigurnijeg ekonomskog i političkog okruženja.** Stvaranje mehanizama koji bi dijaspori omogućili ili na način za pružanje povratnih informacija i pozivanje na odgovornost različitih institucija u BiH bi dalo veliki doprinos u izgradnji povjerenja dijaspore u saradnju, ulaganje i rad sa lokalnim akterima u BiH. To može biti u vidu podnošenja prijava ili povećanja nivoa elektronskih usluga, što bi pomoglo u praksi gdje postoje njihove prijava, zahtjeva i zadataka, ili postojanju posebnog osoblja u institucijama u BiH koje bi saradivalo isključivo sa dijasporom ili bilo dobro za to opremljeno.

POGLAVLJE VI

Izvještaj za Italiju

Sažetak

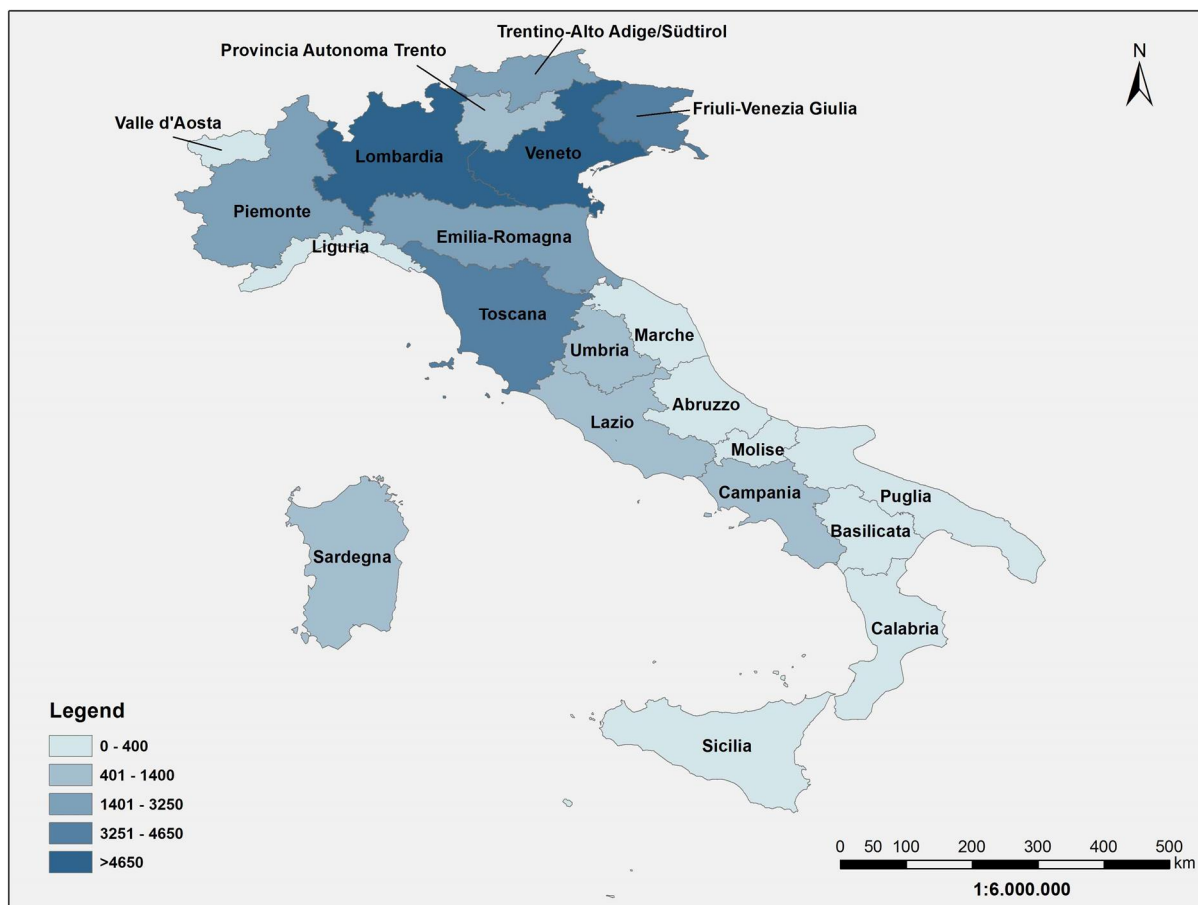
Izvještaj se zasniva na podacima prikupljenim u Italiji (Milano i Verona) u avgustu 2017. godine, uključujući i migrante iz vremena konflikta i nove ekonomske migrante. Provedeno je ukupno osam intervjua. Jedan intervju je bio i sa višim službenikom iz Area Sviluppo Associativo Organizzazione ed eventi Legalità, organizacije koja radi sa radnicima migrantima, dva sa predstavnicima diplomatsko konzularnih misija BiH, jedan sa lokalnim biznismenom BiH porijekla u Veroni, jednim profesorom na univerzitetu BiH porijekla i tri mlada mlada dijaspora iz BiH koji žive u Italiji više od deset godina.

Gotovo da ne postoje sveobuhvatni podaci o migraciji dijaspora iz BiH u Italiju prije 1990. godine. Većina migranata iz BiH koji su došli u ovu zemlju tražili su azil za vrijeme rata 1992.-1995. Većina njih je tu ostala određeno vrijeme i onda su preselili u druge evropske zemlje. Udruženja dijaspora iz BiH u Italiji su samoorganizirana i gotovo da ne postoje u većini države. Aktivne zajednice su u sjevernom i centralnom dijelu Apeninskog poluotoka. Ostale značajne grupe su u Rumu, Bolonji, Pacenzi, Milanu, Goriziji, Udinu, Bergamu, Brescii, Torinu, Cagliariu, Catanii i Trstu. Generalno, sve su se etničke grupe dobro integrirale u talijansko društvo.

Sagovornici su rekli da je nivo povjerenja u institucije u BiH nizak u kontekstu omogućavanja i provođenja integracijskih aktivnosti. Njihovo iskustvo sa tržištem u BiH ukazuje na vrlo malo poslovnih mogućnosti, plaćanje unaprijed, nepoštovanje rokova, prednost kratkoročnog finansiranja razvojnih projekata i neadekvatna sredina za dugoročno finansiranje bez velikih rizika. Isto tako su podijelili negativan stav o političkom okruženju, naročito na nižim nivoima vlasti, gdje su lično iskusili iznuđavanje i primoravanje na davanje mita. Uz to postoji i negativna percepcija postupanja vlade na višim nivoima, naročito u medijima koje aktivno prate. Oni isti u potrebu da se izgradi lokalno partnerstvo i uključiti u lokalnu horizontalnu interakciju sa drugim nevladinim interesnim grupama.

I. DEMOGRAFSKA I SOCIOEKONOMSKA OBILJEŽJA

Mapa 7. Rasprostranjenost dijaspore iz BiH u Italiji po regijama¹³⁸

Osnovne informacije i pregled literature

Italija tradicionalno nije zemlja u koju emigriraju i stoga su podaci o migrantima iz BiH vrlo rijetki i oskudni. Prema podacima MLJPI, 40.000 migranata iz BiH flivi u Italiji. Vi-e od 14.000 ljudi je emigriralo u ovu zemlju izme u 2002. i 2011. godine. Oni flive u Venetu (9.307), Lombardiji (5.168), Frutili Julianu (3.957), Laciju (3.333), Emiliji Romagni (2.885) i Pedmontu (2.122).

Talijanski nacionalni institut za statistiku (2009) izvijestio je da ukupno 29.066 grana BiH flivi u Italiji. Prema nepotpunim podacima EUROSTAT-a, izme u 1991. i 2011. godine ukupno 3.642 grana BiH su dobili talijansko drflavljanstvo. Ostali borave u Italiji na osnovu nekoliko vrsta boravi-nih dozvola. U periodu 1992-1996. godine zemlja je primila 50.000 izbjeglica iz biv-e Jugoslavije ó ve inom iz Hrvatske i BiH ó prvo sa privremenim statusom koji je poslije produflen.¹³⁹ Ostali izvori ukazuju na manji broj izbjeglica iz BiH

¹³⁸ Napomena: Ova mapa predstavlja *generalnu procjenu* rasprostranjenosti dijaspora iz BiH u Italiji. Do procjene za svaku regiju se do-lo na osnovu kombinacije izvje-taja zajednice, Talijanskog nacionalnog instituta za statistiku, 2007.

¹³⁹ cf. Halilovic, S. 2008: 28.

koje je Italija primila, odnosno izme u 20.000 i 30.000 izbjeglica je primljeno kao rezultat stroge politike Italije prema izbjeglicama.¹⁴⁰

Dijaspora iz BiH u Italiji je organizirana u sklopu razli itih udruženja i vjerskih organizacija. Ove organizacije su uklju ene u brojne aktivnosti sa razli itim kulturnim sadržajem. Dio lanova dijaspore iz BiH koji pripadaju srpskoj ili hrvatskoj nacionalnoj grupi, uklju eni su u rad organizacija koje su privrffene i promoviraju interese Republike Hrvatske i Republike Srbije.

Odnosi Bosne i Hercegovine i Italije su definirani i regulirani kroz 129 bilateralna sporazuma, od kojih je ve ina naslije ena od biv-e SFRJ. Bilateralni sporazumi izme u BiH i Italije, relevantni za dijasporu iz BiH su: Memorandum o razumijevanju izme u Vije a ministara Bosne i Hercegovine i Vlade Italije o saradnji malih i srednjih preduze a; Sporazum o saradnji u oblasti obrazovanja, kulture i sporta izme u Vije a ministara Bosne i Hercegovine i Vlade Republike Italije; Sporazum BiH i Vlade Italije o unaprje enju i za-titi investicija; Memorandum o razumijevanju o bosansko-talijanskoj nau noj saradnji; Sporazum Vije a ministara BiH i Vlade Republike Italije o prihvatanju osoba sa nelegalnim boravkom (readmisija).

Ostali relevantni bilateralni sporazumi sa Italijom, ratificirani nakon -to su naslije eni od SFRJ su: Konvencija o socijalnoj sigurnosti sa Italijom sa Op im protokolom; Administrativni sporazum za primjenu Konvencije o socijalnoj sigurnosti izme u Jugoslavije i Italije; Odobrenje Sporazuma Jugoslavije i Italije o reguliranju zajedni kih obaveza u oblasti socijalne sigurnosti; Konvencija o socijalnoj sigurnosti izme u Jugoslavije i Italije; Sporazum Jugoslavije i Italije o informacionim institucijama; Sporazum iz oblasti kulture izme u Vlade FNRJ i Vlade Italije; Sporazum Jugoslavije i Italije o produfenju perioda vafljenja diplome; Sporazum SFRJ i Italije o uzajamnom priznavanju diploma i profesionalnih titula ste enih na univerzitetu i institucijama za visoko obrazovanje; Sporazum o nau noj i tehni koj saradnji izme u SFRJ i Italije; Sporazum o ekonomskoj, industrijskoj i tehni koj saradnji izme u Jugoslavije i Italije; Sporazum o nau noj i tehni koj saradnji izme u Jugoslavije i Italije; i drugi.

Aktuelni demografski podaci

Prema podacima iz 2007. godine, zvani ni broj migranata iz BiH bi bio 29.255.¹⁴¹ Izvje-taj Talijanskog nacionalnog instituta za statistiku o popisu 2011. godine je pokazao da je 27.911 drflavljana BiH registrirano u Italiji.

Ministarstvo unutra-njih poslova Italije navodi da je 25.791 gra anin BiH boravio u Italiji 2016. godine.¹⁴² Ve ina njih su boravili u sjeveroisto nom dijelu zemlje, ta nije u Venetu, Furlanija-Julijskoj krajini i Emiliji-Romagni. Prema podacima koje ima Ministarstvo unutra-njih poslova Italije, ukupno je 6.446 gra ana BiH dobilo talijansko drflavljanstvo u periodu 2007.-2017.¹⁴³ Prema podacima Ambasade BiH u Rimu i Generalnog konzulata BiH u Milanu, ve ina drflavljana BiH koji borave/five u Italiji su romskog porijekla. Ve ina njih

---

¹⁴⁰ Reyneri, E. 1998: 2.

¹⁴¹ Caritas-Migrantes Report 2007.

¹⁴² 13,814 of male and 11,977 of female migrants. This number does not include people who had been naturalized in the past two decades.

¹⁴³ Data issued by Direzione Centrale per i diritti civili, la cittadinanza e le minoranze, Ministero dell'Interno, September 2017.

su stigli u Italiju za vrijeme Jugoslavije u dva vala, u toku 1960-ih i krajem 1970-ih. Danas su ve ina Roma naseljeni u sjevernoj Italiji, pretežno u Turinu. Romi iz BiH flive u op inskim kampovima zajedno sa srpskim Romima i esto nisu registrirani.¹⁴⁴

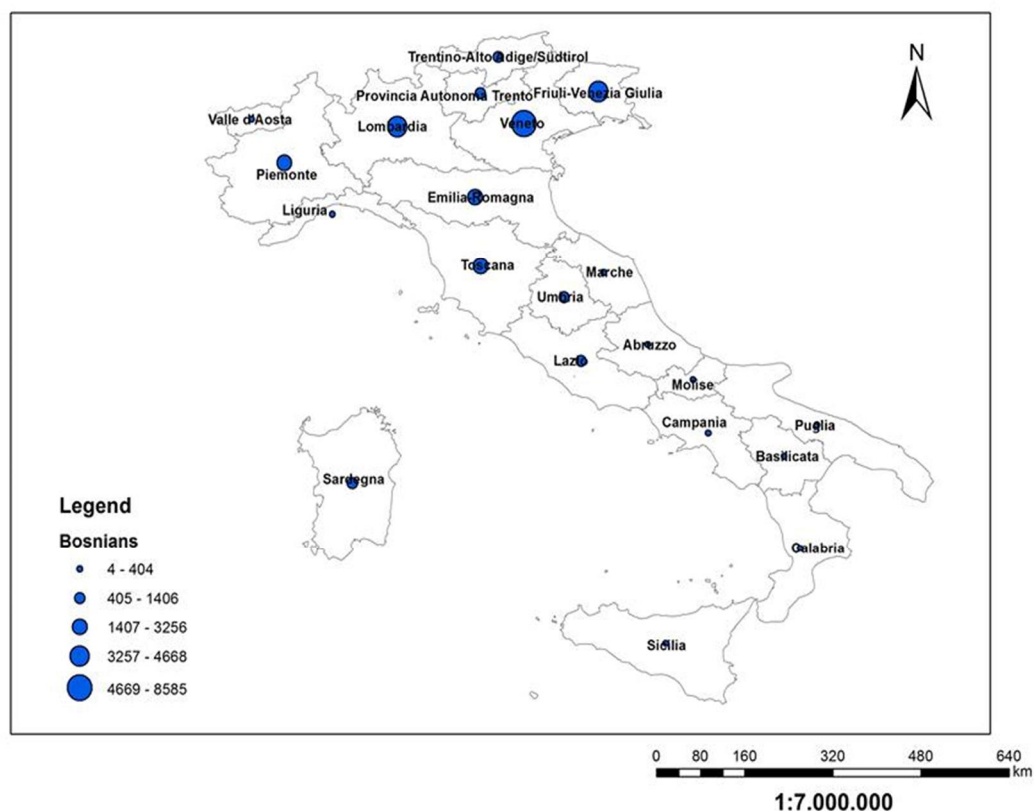
Mali je postotak ljudi koji pripadaju i organiziraju se oko tri dominantne etni ki zasnovane dijasporske zajednice Bo-njaka, Hrvata i Srba.

Talijanski nacionalni institut za statistiku	Nikada nisu bili u braku	Rastavljeni	Zakonski rastavljeni	Razvedeni	Udovci/udovice	Ukupno 2011.
Teritorija						
Italija	5.979	214	156	336	498	27.911
Sjeverozapad	1.511	41	34	75	126	6.964
Piemonte	553	8	9	11	36	2.018
Dolina Aoste	3	..	..	..	..	20
Ligurija	89	4	..	2	3	258
Lombardija	866	29	25	62	87	4.668
Sjeveroistok	2.988	124	102	216	266	16.463
Trentino-Južni Tirol	235	9	8	32	35	1.406
Autonomna pokrajina Bocen	125	1	7	23	9	707
Autonomna pokrajina Trento	110	8	1	9	26	699
Veneto	1.595	63	55	104	108	8.585
Furlanija-Julijska krajina	659	36	28	61	79	3.880
Emilia-Romagna	499	16	11	19	44	2.592
Centar (I)	1.026	42	18	37	79	3.256
Toskana	189	18	4	10	21	796
Umbria	29	1	..	4	5	156
Marke	143	9	6	13	24	674
Lacio	665	14	8	10	29	1.630
Jug	224	5	1	5	14	650
Abruzzo	23	2	..	1	6	88
Molise	..	..	..	..	..	4
Kampania	147	2	..	4	6	404
Puglia	41	1	1	..	1	122
Basilicata	2	..	..	..	..	9
Kalabria	11	..	..	..	1	23
Izola	230	2	1	3	13	578
Sicilija	13	1	..	1	1	57
Sardinija	217	1	1	2	12	521

¹⁴⁴ Manzoni, C. 2014.

Mapa 8. Glavne regije sa migrantskom populacijom iz BiH u Italiji¹⁴⁵

Ove brojke uključuju sve osobe sa državljanstvom BiH u Italiji. Ne postoje drugi podaci o nivou ste enog obrazovanja ili drugih socioekonomskih obilježja koja se odnose na ovu populaciju.

Udruženja

Postoji nekoliko aktivnih udruženja građana BiH porijekla u Italiji. Najistaknutija su Udruženje građana BiH bez granica sa sjedištem u Piacenzi; Udruženje građana BiH u Bielli; Udruženje građana BiH u Prescii; Udruženje građana BiH u Veroni; Udruženje građana BiH u Mosto sa sjedištem u Trstu; Udruženje građana šNema problema, sa sjedištem u Bolonji; Bosanskohercegovačka zajednica šBosna u srcu u Rimu i šAmici dei Bosnia sa sjedištem u Bariju.

Ove organizacije su se 25. novembra 2017. godine okupile u Piacenzi da bi formirale šUniju BiH udruženja u Italiji". Usvojili su Statut i nastavili sa izborom Upravnog odbora i menadflmenta. G a Mirjana Paunovi, delegatkinja iz Trsta, porijeklom iz Banja Luke, je izabrana za predsjednicu udruženja, a g a. Fatima Neimarlija iz Rima, za njenu zamjenicu. Gdin. Sanel Muharemovi iz Picense je izabran za sekretara Unije, a gdn. Nermin Fazlagi iz Verone za blagajnika. Upravni odbor ini 9 lanova.¹⁴⁶ Osnovni zadatak Unije je

¹⁴⁵ Napomena: Ova mapa predstavlja generalnu procjenu rasprostranjenosti dijaspore iz BiH u Italiji. Procjena za svaku regiju je izvršena kombinacijom dobrovoljnog izvještavanja zajednica i Talijanskog nacionalnog instituta za statistiku, 2017.

¹⁴⁶ Nalo, A. 2017.

poboljšanje položaja dijaspora iz BiH u Italiji, kroz organiziranje interkulturalne razmjene i profesionalne prakse i savjetovanje o konzularnim pitanjima i boravničkim dozvolama u Italiji. Osim njegovanja horizontalnih veza me u različitim udruženjima dijaspora iz BiH u Italiji, uspostavljanje krovnog udruženja dijaspora iz BiH u Italiji je važan korak u jačanju komunikacije i saradnje vlasti u BiH i različitih dijasporskih zajednica u Italiji, što je u skladu sa članom 1.3 nedavno uspostavljene Politike o saradnji sa iseljeničtvom.

Migracijski trendovi

Komparativna literatura ukazuje da su za vrijeme raspada Socijalističke Jugoslavije i regionalnog sukoba nakon toga, geografska blizina i povećana pažnja i osjetljivost talijanskih građana prema toj situaciji, naročito u regionima sjeverne Italije, uticali na pojavu novih lokalnih aktera u oblasti decentralizirane saradnje. Vremenom je ta decentralizirana saradnja institucija u Italiji doprinijela stvaranju boljeg okruženja za saradnju sa udruženjima civilnog društva, otvaraju i novi prostor za ulaz migranata u svojim zemljama porijekla/domovinama na prostoru bivše Jugoslavije. Promjene nastale kao rezultat toga su direktno i indirektno uticale na udruženja dijaspora i njihove organizacione procese, što je još uvijek vidljivo u sjeverozapadnoj BiH i području Cazina.¹⁴⁷ U periodu 1992-1996., prema dostupnim izvještajima, Italija je primila 50.000 izbjeglica iz bivše Jugoslavije, uglavnom iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Većina migranata iz BiH smatrali su Italiju tranzitnom zemljom, ne krajnjom destinacijom. Nakon kraćeg boravka u talijanskim kampovima, većina njih su se preselili u druge zemlje, poput Njemačke, Holandije, Švedske, ali i prekookeanske, Kanadu, SAD i Australiju.

Ovakva je situacija bila djelimično i zbog poteškoća koje talijanska Vlada ima sa rješavanjem pitanja primanja i integracije izbjeglica. Ta nije, jasna razlika između onih koji traže azil i ilegalnih imigranata u talijanskom zakonodavstvu ne postoji. Naime, između 1992. i 1994. godine, talijanska Vlada je usvojila dvije hitne mjere kako bi se nosila sa sve većim brojem izbjeglica iz bivše Jugoslavije. Obje mjere su se odnosile na dodjeljivanje pomoći policiji i volonterskim organizacijama.¹⁴⁸ U Zakonu o strancima od 28. februara 1990. godine našle su se dvije instrukcije za granicu policiju da odbiju one koji traže azil. Ipak, ovaj zakon nije riješio problem priznavanja i prihvatanja izbjeglica na talijanskoj teritoriji. Dvije godine poslije, Zakon br. 390, usvojen 1992. godine, bio je prvi zakon napravljen da bi se pozabavilo problemima nastalim dolaskom hiljada ljudi iz Bosne i Hercegovine. Prema spomenutom zakonu, migranti iz BiH su definirani kao štraseljenici, a ne kao tražiloci azila ili izbjeglice. Ova definicija je omogućila vladi da delegira humanitarna udruženja da ponude pomoć ovim grupama imigranata, a da ne moraju biti donesene političke odluke o pravnom statusu onih koji su smatrani štraseljenicima.¹⁴⁹

Sagovornici su rekli da je bilo teško pokrenuti i održati inicijative dijaspora iz BiH u Italiji, zbog malog broja migranata koji su bili proaktivni u kontekstu postkonfliktnog razvoja zemlje, kao i njihove rastrozanosti širom zemlje. Velike akcije su zahtijevale mnogo vremena ili novca i mnoge rasprave nikada nisu pretočene u projekte. Vremenom, njihova motivacija da se pomogne smanjila se i fokusirala na interese i potrebe porodice. Uprkos ovim poteškoćama, pojedini migranti su uspjeli dobiti jaku podršku javnosti i priznanje za svoje inicijative, zahvaljujući i radu na pitanjima koja su se odnosila na rat u Bosni i Hercegovini. Pozitivni primjeri su Elvira Mujkić koja je objavila knjigu o Srebrenici, Azra Nuhefendić,

¹⁴⁷ Sinatti i saradnici, 2010:10

¹⁴⁸ Capussotti, 2003.

¹⁴⁹ Gentile, V. 2012; Tatjana Sekulić, intervju, novembar 2017.

saradnica na šOsservatorio sui Balcaniō i Predrag Matvejevi , aktivist koji je radio na promociji i pobolj-anju me uetni ke solidarnosti i saradnje, koji su pouzdani indikatori da se mobilizacija dijaspore u Italiji mođe posti i, ali to zahtijeva mnogo li nog interesovanja i ulaganja.

U izvje-taju Centralne izborne komisije BiH¹⁵⁰ navodi se da broj registriranih gra ana BiH ó bira a u Italiji neravnomjerno raste u zadnja etiri izborna ciklusa. Ukupan broj je relativno mali kada se uporedi sa brojem bira a koji imaju pravo da se registriraju. Bitno je napomenuti da je broj registriranih bira a i dalje ve i od broja osoba koje na kraju glasaju, koji je obi no od 65% do 70%.

247 registriranih bira a na Op im izborima 2010. godine
586 registriranih bira a na Lokalnim izborima 2012. godine
433 registriranih bira a na Op im izborima 2014. godine
1.652 registriranih bira a na Lokalnim izborima 2016. godine

II. ISKUSTVO U VEZI SA MIGRACIJOM I INTEGRACIJOM

Intervjuirani predstavnici talijanskih vlasti i lanovi talijanskih udrufenja koje finansira vlada koji su radili na integraciji izbjeglica i ekonomskih migranata iz BiH u Italiji naglasili su odli an nivo integracije migranata iz BiH. Migracijski portfolio u Italiji je fragmentiran i spada pod nadlefnost nekoliko vladinih odjela. Uspje-no upravljanje potrebama migranata zavisi od saradnje razli itih interesnih grupa. Migranti iz BiH su uspje-no prepoznali svoje obaveze kada je u pitanju upravljanje ovim kompliciranim sistemom i aktivno su traffili rje-enja za svoje probleme umjesto da ekaju vladu da pokrene konkretne korake u rje-avanju tih pitanja. Aktivno su u estvovali u opsefnom procesu konsultacija i uspjeli su se organizirati unutar udrufenja dijaspore, privatnog sektora i na drugi na in da bi izrazili svoje probleme i potraffili pomo lokalnih i regionalnih vlada.

Gentile je istraffila ulogu fene u dijaspori, sa fokusom na fene u dijaspori iz BiH u Italiji.¹⁵¹ Njen rad je pokazao da kolektivne traume, vi-e nego zajedni ki etni ki identiteti, ine da se pojedinci po nu smatrati dijelom dijasporske zajednice. Dijaspore, stoga, predstavlja oblik solidarnosti, koji obuhvata kompleksne poveznice me u pripadnosti pojedinaca. U ovom slu aju, naglasak na kulturolo-kim obiljeffjima njihovog svakodnevnog flivota u Italiji je uklopljen u -iru šme uetni kuō perspektivu, a pripadnici dijaspore, naro ito fene, postali su ne samo šmedijatoriō dru-tvima doma ina i dijasporskim zajednicama, ve i klju ni akteri u pove anju integracije unutar i -irom njihove zajednice.

Ostali sagovornici, pripadnici mla e generacije migranata, nagla-avaju bitnost izgradnje povjerenja i kredibiliteta me u razli itim dijasporskim zajednicama, kao i lokalnim zajednicama u BiH, kao preduslova za bilo koju uspje-nu razvojnu inicijativu koju bi pokrenula dijaspora. Njihov je stav da dobre namjere imaju rok trajanja, i da, ako ljudi ne djeluju odmah i strate-ki, ako ne mobiliziraju klju ne aktere, odrede prioritete i posvete se odre enim ciljevima, mnogo toga e se izgubiti za vrlo kratko vrijeme. Oni tvrde da se to upravo desilo u Italiji. Samoorganizirano vodstvo razli itih dijasporskih udrufenja, koja su se u po etku borila sa rije-e egzistencijalna pitanja, nisu se uspjeli ujediniti i pretvoriti svoje inicijative u produktivne akcije. Nepostojanje lako dostupnih fondova u Italiji za pokretanje

¹⁵⁰ Branko Petri , lan CIK-a, dokument broj: 04-50-2-274/17

¹⁵¹ Gentile, V. 2012.

razli itih *twinning* projekata, kao i nedostatak afiliranih i specifi nih informacija o tome –ta se mođe uraditi u njihovim lokalnim zajednicama u BiH, doprinijeli su izolaciji udruženja i nisku horizontalnu povezanost. Oni koji su u po etku i bili aktivni, vremenom su se isklju ili, –to je druge neizbjefno odbilo od toga da se pridruđe.

III. POTENCIJAL ZA ANGAŽMAN DIJASPORE

Intervjuirani pripadnici dijaspora, od kojih mnogi imaju privatne firme i/ili su zaposleni u privatnom sektoru, istakli su da vlasti u BiH i druge uklju ene strane moraju vi-e paflnje posvetiti potencijalu koji ima dijaspora u cilju pove anja investicija u neke od atraktivnih poslovnih prilika, uglavnom kroz komercijalizaciju nekih nedovoljno iskori –tenih prirodnih resursa za izvoz, na primjer vodni resursi i energija ó prvenstveno struja. Uklanjanje svih investicionih prepreka za ove sektore od klju ne je vaflnosti za pokretanje odrflivog rasta lokalne ekonomije i smanjenja pritisaka na lokalnu ekonomiju. Osim toga, postavljanje razli itih sistema za podsticanje investicija dijaspora, koji bi im omogu ili pristup finansiranju projekata u vezi sa prirodnim resursima i izbacivanje ovih proizvoda na trfli-te u prodajnim sektorima, moglo bi podsta i druge vrste ulaganja, koja prvenstveno ciljaju na pove anje produktivnosti da bi se pozabavilo problemom visoke stope nezaposlenosti, pa i siroma-tva.

Osim toga, lokalni sagovornici vjeruju da je bitno kreirati i organizirati u inkovitije na ine pove anja priliva novca iz inostranstva, da bi se potpomogla i stimulirala lokalna potro-nja. To bi moglo dovesti do malih sufinansiranih projekata šlokalacaō i dijaspora, ime bi bili ohrabreni primatelji novca da ga ne drfe u bankama kao trenutni depozit, ve da investiraju u MSP projekte ili razli ita javno-privatna partnerstva kojim upravljaju lokalne zajednice i dijaspora.

Ambasada BiH u Rimu i Generalni konzulat u Milanu odrflavaju redovne kontakte sa ve inom aktivnih pripadnika dijaspora iz BiH, koji flive uglavnom u Rimu, Veneto regiji i okolici. Njihova prakti na pomo u usmjeravanju lokalnih inicijativa i njihovo preno-enje na relevantne saradnike u BiH smatra se od najve e vaflnosti za sveukupni uspjeh svih zna ajnih projekata.

V. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

- 1. Reforma javne uprave da bi dijaspori bilo omogućeno da lako dođu do informacija *online* putem:** Sagovornici u Italiji su napomenuli da lokalne vlasti u BiH moraju ulofliti vi-e napora kako bi afilirali i promovirali svoje inicijative, uglavnom putem interneta. Osim sistematizacije informacija, neophodno je identificirati ciljeve i potrebe, kao i –ta se mođe o ekivati od razli itih interesnih grupa. Dijaspori je potrebna mogu nost za pripremu prije dolaska u BiH, a onda da ima u inkovitu komunikaciju sa lokalnim partnerima.
- 2. Povećati prihod od poreza kroz reformu uprave:** Institucije na kantonalnom, entitetskom i drflavnom nivou trebaju zavr-iti zapo ete i inicirati dodatne reforme koje za cilj imaju pove anje efikasnosti javne potro-nje, kako bi bio stvoren imidfl pouzdane destinacije za ulaganje ne samo za dijasporu, ve i za poduzetnike iz dijaspora koji bi bili zainteresirani da donesu investicije sa sobom. Biznismeni porijeklom iz BiH u Italiji smatraju da je te-ko lobirati za ulaganje vani ako nema javno dostupnih informacija na

koji na in se novac tro-i, koje se poreske stope primjenjuju, koji su potencijalni skriveni tro-kovi, itd.

- 3. Promovirati poljoprivrednu proizvodnju u BiH za investitore iz dijaspora:** Vlasnici biznisa iz dijaspora iz BiH u oblasti poljoprivredne proizvodnje naglasili su potencijal poljoprivrednog sektora u BiH kao mogu u priliku za ulaganje. Oni smatraju da postoji potreba ve om promocijom za investitore u poljoprivredu, organsku proizvodnju, istu energiju i druge sli ne oblasti. Unapre enjem poljoprivrednog sektora i centraliziranjem strategija za razvoj poljoprivrede u razli itim kantonima i oba entiteta, mogle bi biti ostvarene druge mogu nosti zapo-ljavanja van poljoprivrede.
- 4. Dodatno regulirati javno-privatna partnerstva:** Dodatne mogu nosti za biznis, koje su identificirali poslovni ljudi u dijaspori iz BiH, su investicije u javno-privatna partnerstva koja su uobi ajena u Italiji, ali rijetka u BiH. Oni smatraju da je ovo podru je neistrafleno i nedovoljno iskori-teno kada je u pitanju ulaganje koje mofle uticati na ekonomski rast i razvoj. Primije eno je lo-e upravljanje projektima finansiranim iz javnog budffeta u BiH kao i percepcija negativne poreske klime, -to su ozbiljni izazovi kada je u pitanju ulaganje dijaspore iz BiH u Italiji. Oni smatraju da se lokalne vlasti trebaju posvetiti usvajanju i implementaciji akcionih planova za integritet vlade kako bi bio podignut nivo povjerenja potencijalnih investitora. To bi trebalo uraditi ne samo za bolji imidfl kada je u pitanju pouzdanost lokalnih partnera, ve i kao dokaz njihove solventnosti i sposobnosti generiranja profita za sve partnere, smatraju sagovornici u Italiji.
- 5. Usmjeriti dotok novca iz inostranstva u lokalne investicije:** Ve ina lokalnih vlada u BiH u potpunosti su svjesne injenice da novac koji se -alje iz inostranstva mofle imati pozitivan u inak na oblikovanje obrazaca potro-nje, ali se nije mnogo njih uklju ilo u organiziranje lokalnih obuka o investicijama ili start-up kompanijama, saradnji ili proizvodnim strukturama za one koji primaju novac u BiH. Mnogo novca koji do e iz inostranstva se tro-i na trenutne potrebe potro-nje, dok se dio stavlja na -tednju u banke ili na privatne lokacije. Preporu uje se da lokalne vlasti u BiH moraju izbje i teritorijalne zamke kada se traffi uklju ivanje dijaspore, odnosno onih koji su izvan BiH. Umjesto toga, trebale bi ulofliti vrijeme i novac u uspostavljanje formalnih ili neformalnih veza sa lokalnim resursima koji indirektno profitiraju od angafmana dijaspore (primatelji novca u porodici). Prakti no, lokalne vlasti moraju sara ivati sa lokalnim primateljima novca i stvoriti mogu nosti da se oni obrazuju o razli itim prilikama za odrffive investicije, sa niskim finansijskim rizikom, niskim kamatnim stopama i velikim -ansama za dugoro nu zaradu.

POGLAVLJE VII

Izvještaj za Holandiju

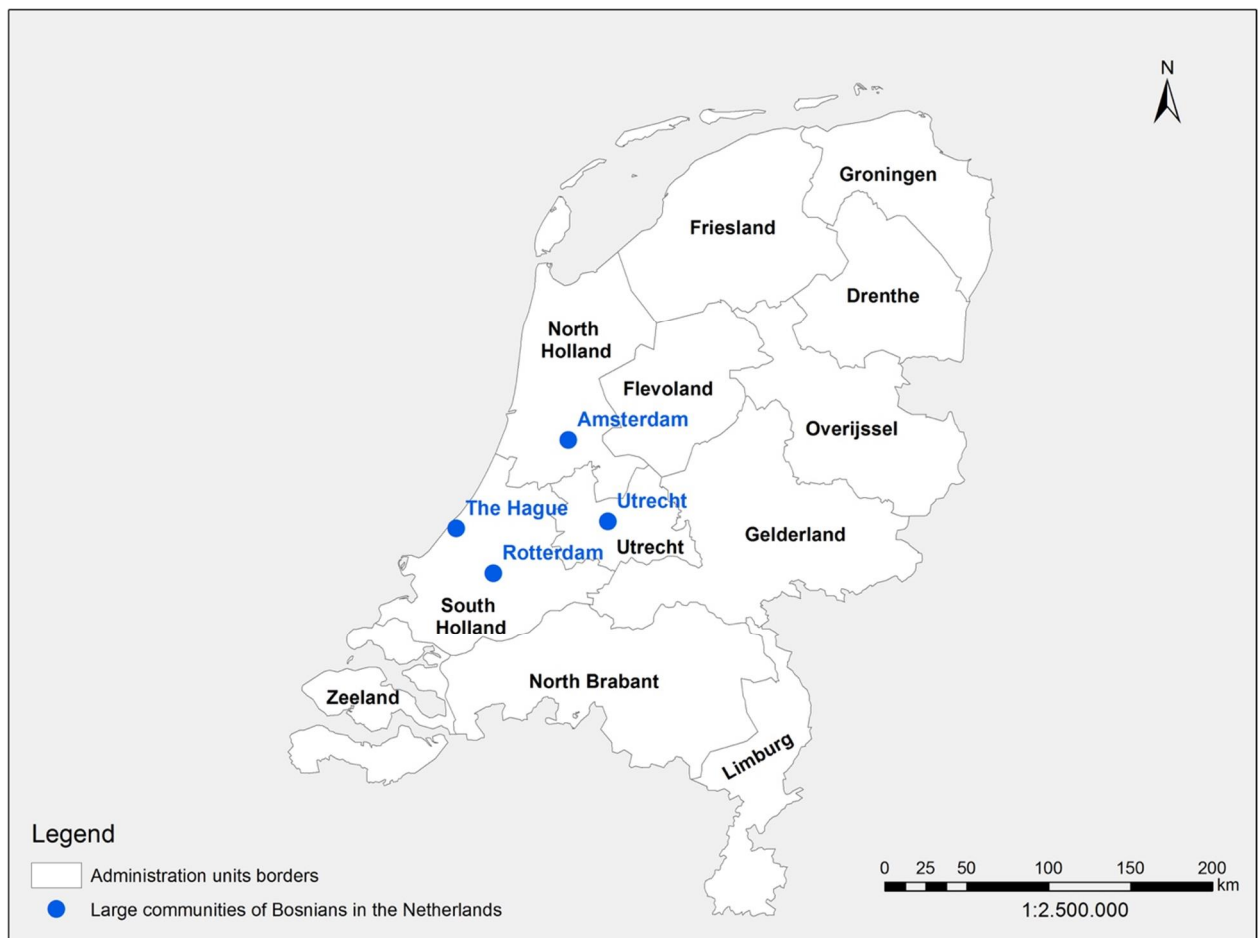
Sažetak

Izvještaj o ovoj zemlji zasniva se na podacima prikupljenim između u avgusta i novembra 2017. godine, među pripadnicima dijaspora iz BiH u Holandiji. Rezultati istraživanja se zasnivaju na postojećem akademskom istraživanju, kvantitativnim podacima koji su prikupljeni od Holandskih agencija za statistiku i drugih relevantnih institucija, fokus grupe i deset intervjua (komunikacija lično, telefonski, putem Skype ili mailom) sa poduzetnicima pripadnicima dijaspora iz BiH u Holandiji, aktivistima, članovima udruženja dijaspora i službenicima Ambasade BiH u Hagu. U svrhu ovih izvještaja, dijaspora iz BiH podrazumijeva osobe koje su rođene u BiH i osobe koje su potomci ljudi koji su rođeni u BiH i na određeni način smatraju BiH kao svoju domovinu, što stvara osjećaj pripadnosti. Većina intervjua uflivo provedena je u Amsterdamu i Hagu, uz Sarajevo s obzirom na to da je pripadnik dijaspora iz BiH, koji posjeduje biznis, bio u BiH. Svaki intervju trajao je dva sata. Kraći intervjui, koji su većinom telefonski i razmjenom mailova u kontekstu ovog projekta, trajali su sa još deset osoba. Organizirana je i jedna fokus grupa od pet članova (članovi organizacija dijaspora iz BiH, poslovni ljudi, akademici i skoriji migranti) u Ambasadi BiH u Hagu. Kao dio ovog projekta, krovne organizacije dijaspora, dijasporske vjerske organizacije i dijasporski društveni mediji kontaktirani su za pomoć i uvid kako bi se pokušala postići što raznovrsnija grupa zajednica dijaspora iz BiH.

Dijaspora iz BiH u Holandiji prvenstveno podrazumijeva pripadnike dijaspora koji su zajedno sa svojom djecom migrirali zbog sukoba. U izvještaju je navedeno nekoliko udruženja koja djeluju u Holandiji i pokušavaju napraviti pregled stanovništva. Međutim, bitno je spomenuti da većina osoba iz Bosne i Hercegovine, koje danas žive u Holandiji, kako su sagovornici rekli, nisu članovi organizacija i udruženja dijaspora i prilično su integrirani u holandski sistem i društvo. Stoga generalizacija populacije predstavlja izazov, jer grupe ne djeluju kao kohezivna jedinica unutar holandskog društva ili nemaju predstavnike na državnom nivou koji djeluju kao predstavnici dijaspora iz BiH. Ovo je bitno imati na umu s obzirom na to da saradnja sa bosanskohercegovačkom zajednicom u Holandiji predstavlja dodatni izazov.

I. DEMOGRAFSKA I SOCIOEKONOMSKA OBILJEŽJA

Mapa 9. Rasprostranjenost dijaspore iz BiH u Holandiji¹⁵²

Osnovne informacije i pregled literature

Holandija je napravila sporazum o gostujućim radnicima sa Jugoslavijom 1970. godine, koji je doveo do migracije sa područja bivše Jugoslavije u Holandiju. Od tada su bila tri ciklusa migracije sa područja bivše Jugoslavije u Holandiju. Mnogi su se naselili u Rotterdamu i Amsterdamu i osnovali klubove Jugoslovena kako bi se povezali i osnovali zajednicu u Holandiji dok su u inostranstvu.¹⁵³ Međutim, većina pripadnika dijaspore iz BiH je doselila u Holandiju kao posljedica sukoba 1990-ih u bivšoj Jugoslaviji. U tom periodu, građani BiH su, kao i u druge dijelove Evrope, došli kao izbjeglice. Po dolasku u Holandiju, izbjeglice su podsticane da nauče jezik i integriraju se u holandsko društvo. Danas je teško detaljno mapirati ovu populaciju, jer ih holandske državne agencije ne klasificiraju posebno prema republikama bivše Jugoslavije.

Stoga se ova grupa posmatra i analizira unutar holandskog sistema, i kao takva danas predstavlja 9. najveću imigrantsku grupu u Holandiji, na osnovu toga da imaju barem jednog

¹⁵² Napomena: Ova mapa je izvedena na osnovu podataka koje je prikupila Holandska agencija za statistiku od kraja 2016. godine. Četiri grada su označena kao gradovi sa najvećim brojem članova dijaspore iz BiH i imigranata u Holandiji.

¹⁵³ Koinova, M. 2014.

roditelja iz regiona.¹⁵⁴ Kao i ostala imigrantska populacija u Holandiji, uglavnom se nalaze u urbanim područjima, pretežno u Amsterdamu, Utrehtu, Hagu i Rotterdamu. Tako se, na primjer, tabela u nastavku odnosi na osobe koje su registrirane kao osobe koje vode porijeklo iz BiH a žive u Holandiji, podijeljeno po pokrajinama. Prva generacija su osobe rođene u BiH kojima je barem jedan roditelj rođen u inostranstvu, dok su druga generacija osobe rođene u Holandiji, a kojima je barem jedan roditelj rođen u BiH. Naravno, to se ne odnosi na kompletnu dijasporu iz BiH u Holandiji, kako je ranije rečeno, s obzirom na to da je najveći broj njih rođen u bivšoj Jugoslaviji.

Osobe koje vode porijeklo iz BiH u Holandiji na 1. januar 2017.¹⁵⁵			
Pokrajina	1. generacija	2. generacija	Ukupno
Drenthe	22	2	24
Flevoland	17		17
Friesland	14	4	18
Gelderland	109	4	113
Groningen	32	3	35
Limburg	86	6	92
Noord-Brabant (Sjeverni Brabant)	125	8	133
Noord-Holland (Sjeverna Holandija)	115	4	119
Overijssel	46		46
Utrecht	67	6	73
Zeeland	20	2	22
Zuid-Holland (Južna Holandija)	244	12	256
Ukupno	897	51	948

Prema podacima Centralnog zavoda za statistiku Holandije, 2016. godine u Holandiji je živjelo 2.119 građana BiH. Tu je i 887 ljudi koji žive u Holandiji, koji pripadaju prvoj generaciji Bosanaca i Hercegovaca ili im je barem jedan roditelj rođen u Bosni i Hercegovini. Osim toga, prema podacima Centralnog zavoda za statistiku Holandije, 51 pripadnik druge generacije Bosanaca živi u Holandiji od 2017. godine. Prema profilu koje je pripremio Ministarstvo sigurnosti BiH, ukupno 36 osoba je odjavilo prebivalište iz BiH zbog prebivališta u Holandiji 2016. godine, što pokazuje mali broj ekonomskih imigranata u Holandiji. Generalno, ovi rezultati ukazuju da Holandija danas nije prioritetno odredište za građane BiH. Rangirana je kao osma zemlja odredišta za 2016. godinu, gdje je 1.196 osoba otišlo iz BiH u Holandiju radi posla te godine.¹⁵⁶

Generalno, broj migranata iz BiH je mali, uzimajući u obzir da su ranije procjene bile da je u Holandiji mnogo veća populacija dijaspore iz BiH nego što se to pokazalo. Taj broj je

¹⁵⁴ Ersanilli, E. 2014.

¹⁵⁵ Holandska statistika 2017.

¹⁵⁶ Migracijski profil Bosne i Hercegovine, 2016.

te-ko utvrditi, s obzirom na to da Centralni zavod za statistiku Holandije ne pravi razliku između u onih koji su došli iz Jugoslavije i republika kako je ranije rečeno. Ipak, u Migracijskom profilu za 2013. Ministarstva sigurnosti BiH navodi se da je ukupan broj osoba koje su rođene u Bosni i Hercegovini, a žive u Holandiji 25.440, a prema podacima Holandske agencije za statistiku. Kako bi se pokušalo ovo pojasniti u nastavku je tabela u kojoj su prikazani ukupni brojevi koji se odnose na porijeklo prve i druge generacije ukupne (bivše) jugoslovenske populacije. U Holandiji, osobe kojima je barem jedan roditelj rođen u određenoj zemlji smatraju se drugom generacijom. Ranije istraživanje je pokazalo da je više od 40% populacije iz bivše Jugoslavije iz BiH. U stvari, ta je populacija dvostuko brojnija u odnosu na srpsku populaciju u Holandiji.¹⁵⁷ Prema brojkama navedenim u nastavku možemo pretpostaviti da se populacija Bosanaca i Hercegovaca koji danas žive u Holandiji može procijeniti između 30.000 i 35.000, što su potvrdili i naši sagovornici. U nastavku je tabela koja se odnosi na osobe iz bivše Jugoslavije koje su živjele u Holandiji između 2009. i 2017. godine.

Godina	Ukupno	Prva generacija	Druga generacija
2009.	78.035	52.653	25.382
2010.	79.119	52.739	26.380
2011.	79.962	52.554	27.408
2012.	80.837	52.554	28.285
2013.	81.498	52.375	29.123
2014.	82.290	52.371	29.919
2015.	83.261	52.486	30.775
2016.	84.243	52.627	31.616
2017.	85.504	53.012	32.492

Ove brojke ukazuju na činjenicu da su većina onih koji su u Holandiju došli iz BiH kao izbjeglice uzeli holandsko državljanstvo i zadržali dvojno državljanstvo nakon petogodišnjeg boravka. Holandija je većina osoba koje su došle kao izbjeglice u toku 1990-ih ponudila državljanstvo nakon petogodišnjeg boravka, i tu su priliku gotovo svi iskoristili.¹⁵⁸ Visok nivo naturalizacije u Holandiji ukazuje i na visok nivo integracije osoba u holandsko društvo, i generalno prihvaćanje u društvu. Ispitanici su ovo potvrdili i u toku dubinskih intervjua i u fokus grupi. U prvim godinama života u Holandiji, istakli su važnost uključivanja u holandski način života i nedostatak zainteresovanosti za povezivanje sa ratom razorenim domovinom, kao i sa dijasporom u drugim zemljama. Rekli su da je to bio pokušaj da se prevaziđe traumatično iskustvo koje su doživjeli u BiH i na način da se povežu sa holandskim stanovništvom umjesto sa pripadnicima dijaspore, sa kojima mnogi nisu osjećali jaku povezanost.

Ovo se podudara sa ranijim istraživanjem kroz koje su podijeljene dostupne informacije o osobama koje žive u Holandiji prema njihovom mjestu rođenja. Najveći broj osoba koje žive u Holandiji je iz Sarajeva (2.665), Zenice (1.832) i Prijedora (1.107). Iz drugih gradova je bilo mnogo manje osoba, Doboj (969), Tuzla (937) i Banja Luka (693), dok je porijeklom iz drugih gradova BiH bilo 500 i manje osoba. Ove brojke predstavljaju urbanije centre u BiH, i vjerovatno odražavaju i različitu prirodu dijasporskog iskustva pojedinaca, različito

¹⁵⁷ Mulalic, L. et al. 2007.

¹⁵⁸ Al-Ali, N. 2002.

nacionalno porijeklo, kao i vi- i nivo obrazovanja u pore enju sa prethodnim valovima gostuju ih radnika u Holandiji iz regiona. Zapravo, bilo je vi- e mladih porodica unutar ove populacije po etkom 2000-ih nego u drugim grupama iz biv- e Jugoslavije.¹⁵⁹ Ranije istraflivanje je pokazali da flene iz BiH generalno lak- e nalaze zaposlenje u odnosu na mu- karce, samim tim nau e jezik i imaju osje aj pripadnosti, iako populacija iz BiH generalno nije osjetila veliku diskriminaciju u holandskom dru- tvu.¹⁶⁰ Me utim, za mnoge izbjeglice iz BiH koje su do- le u Holandiju, prvo zaposlenje nije neophodno bilo u oblasti u kojoj su radili u domovini, to su uglavnom bili malo pla eni poslovi poput i- enja ili brige o djeci. Uzimaju i u obzir brojnost druge generacije, ve ina osoba porijeklom iz BiH ima dobre poslove u razli itim profesijama. Me u ispitanicima su bili konsultanti, poduzetnici, osobe koje rade u medijima ili nauci, kao i na menadflerskim pozicijama.

Politi ko okruflenje u Holandiji, sa rastom desni arskih stranaka, uticalo je i na osobe koje su porijeklom iz BiH i biv- e Jugoslavije, a koje flive u Holandiji, pokazalo je ranije istraflivanje. Ispitanici su rekli da osjeaju ve i stepen diskriminacije i govora mrflnje prema njima i drugim imigrantima nakon -to je izabran Geert Wilders u Holandiji. Iako je to bio stav preteflno onih koji se izja- njavaju kao muslimani, isti stav je bio i kod osoba bez obzira na etni ku pripadnost.¹⁶¹ Ispitanici su za ovu studiju potvrdili ove nalaze, mada oni odraflavaju i njihovo u e- e u holandskoj politici kroz glasanje i aktivni angaflman, nagla- avaju i bitnost uklju enosti u holandsko dru- tvo kako bi se odgovorilo na antiimigrantsko raspoloflenje.

Repatrijacija

Holandski Program povratka u domovinu (re-migracija) iz 2000. godine iskoristilo je 875 osoba iz BiH. Program je dostupan osobama koje su do- le u Holandiju iz odre enih zemalja prije 2014. godine (Turska, Maroko, Tunis, Zelenortska Republika (Otoci), Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Makedonija i Surinam). Primjenjuje se i na Hrvate koji su do- li prije 2013, Slovence koji su do- li prije 2004. i Tjance, Portugalce, Talijane i Grke koji su do- li prije 1993. godine. Program omogu ava mjese nu naknadu povratnicima i podr- ku Holandskog instituta za migracije u procesu povratka u zemlju porijekla. Me u 875 drflavljana BiH koji su se odlu ili vratiti u Bosnu i Hercegovinu, 497 je mu- karaca i 378 flena. To su uglavnom starije osobe, ve u penziji, a samo 5% osoba je bilo ispod 44 godine starosti u vrijeme remigracije (4 flene, 1 mu- karac). Bitno je spomenuti da je broj osoba koje se odlu e vratiti u domovinu na godi- njoj osnovi prili no konstantan i pokazuje trend da se starije osobe odlu uju za povratak da u domovini proflive ostatak flivota. Kako su ispitanici rekli, ovaj broj je u stvarnosti vjerovatno ve i, jer se stariji parovi naj e- e vra aju zajedno, gdje samo jedan od partnera iskoristi naknadu za povratak u domovinu, dok drugi partner zadrflji pravo povratka u Holandiju i holandsko drflavljanstvo. Osim toga, postoje i osobe koje ne iskoriste pravo na naknadu za povratak, ali se vrata u BiH, ili flive transnacionalno jer ne fle izgubiti holandsko osiguranje i druge relevantne naknade, uklju uju i penziju u Holandiji.

Ostvareni nivo obrazovanja

Kao i u drugim zemljama, migranti iz BiH su generalno ostvarivali vi- i nivo obrazovanja u odnosu na druge grupe migranata i Holandija nije izuzetak. Statistika Holandije nema detaljne podatke. Istraflivanje je pokazalo da vi- e od 40% pripadnika druge generacije

¹⁵⁹ Mulalic L et al. 2007.

¹⁶⁰ Al-Ali, N. 2002.

¹⁶¹ Koinova, M. 2014.

migranata iz BiH završi fakultet ili stručni fakultet, što je više u odnosu na holandski nacionalni prosjek.¹⁶² Iako su prvobitni uslovi za bosanske izbjeglice u Holandiji bili teški, završeno u kontekstu integracije na tržište rada, bitno je reći da je to prevaziđeno unutar jedne generacije, jer pripadnici druge generacije ostvaruju sličan nivo obrazovanja kao i lokalno stanovništvo. Smatra se da je Holandija kreirala povoljnije okruženje za bosanske migrante, okruženje u kojem su se uspjeli dobro integrirati u roku od deset godina nakon dolaska, gdje su uspjeli postići i gotovo isti nivo zaposlenosti kao i Holanđani.¹⁶³ Rezultat toga su uspješne i visokoobrazovane osobe koje su povezane sa BiH, a žive u Holandiji, među kojima su advokati, doktori, poduzetnici i mnogo drugih profesionalaca.

Dijasporska udruženja i obrasci komunikacije

Komunikacija sa BiH često se odvija putem rodbinskih veza, modernih tehnologija za komunikaciju kao što su Viber, Skype, gdje je Facebook još jedna opcija za koju su rekli da olakšava kontakte. Kada je u pitanju praćenje vijesti, Facebook grupe i postovi prijatelja su najinformativniji, uz popularne društvene medije, i kao i u BiH najčešće se biraju Klix.ba i Oslobođenje. To važi za većinu članova dijaspora iz BiH širom svijeta. Osim toga, Holandija je dom *BH Dijaspore radiju* koji emitira emisije redovno na sedmičnoj osnovi sa ciljem informiranja dijaspora o svim novostima relevantnim za njih (<http://www.radiobhdijaspore.com>).

Postoji i krovna organizacija, Platforma BiH, osnovana 1997. godine, kojoj je cilj spajanje udruženja koja okupljaju dijasporu iz BiH u Holandiji. Organizacija je članica *Svjetskog saveza dijaspora Bosne i Hercegovine* i ima za cilj povezivanje sa dijasporom iz BiH u drugim zemljama. U momentu pisanja ovog izvještaja, 26 manjih udruženja su bila članovi ove mreže, uključujući i tri koja djeluju širom Holandije (*Business Club BiH-NL*, *Mladi BiH* i *Naučno akademski umjetnički klub NAUK BiH*) i 23 koja djeluju na regionalnom nivou, uključujući i brojne regionalne klubove, klubove žena, dijasporske aktivističke klubove i udruženja koja se fokusiraju na translokalne veze među određenim zajednicama u domovini i Holandiji. Među ovim klubovima ne postoje ona organizirana isključivo za Srbe ili Hrvate. To su uglavnom vjerske organizacije koje okupljaju Srbe i Hrvate uključujući i one iz BiH koji žive u Holandiji. Unutar krovne organizacije Platforma postoji i zajednička platforma za podršku domovini koja se realizira putem kontinuiranog angažmana i unaprjeđenje odnosa između Holandije i BiH.

Iako su većina ovih organizacija otvorene kada su u pitanju sve etno-nacionalne grupe u BiH, često imaju problem da privuku nove članove iz sva tri konstitutivna naroda. To se odnosi na sve organizacije dijaspora iz BiH, bez obzira na zemlju integracije, pa tako i na Holandiju.¹⁶⁴ Vjerske organizacije, bez obzira da li su to džamije ili crkve, nude prostor za pripadnike dijaspora da se okupljaju i često podstiču angažman u vezi sa domovinom, iako su rijetko jedini fokus osoba koje žive u Holandiji, kako su naglasili ispitanici. To dovodi da se bosanski Srbi i bosanski Hrvati često uključuju u srpske i hrvatske dijasporske organizacije, a da dijasporske organizacije koje su 'bosanske' imaju veći broj članova Bošnjaka nego bosanskih Srba ili bosanskih Hrvata.

¹⁶² De Boom, J., A. Weltevrede, S. Rezaei i G. Engbersen 2008.

¹⁶³ Barslund, M i saradnici, 2017.

¹⁶⁴ Van Gorp, J. and Smets, K. 2015.

Platforma redovno objavljuje magazine u kojima se govori o njenim aktivnostima i sarađuje sa ranije spomenutom radio stanicom dijaspore iz BiH. Na ovaj način, krovna organizacija i njena udruženja odražavaju mnoge iste trendove među pripadnicima dijaspore iz BiH širom svijeta. Bitno je spomenuti i da često postoji preklapanje članstva u ovim udruženjima i organizacijama i pojedinci se često znaju kroz različita udruženja ili veze prije migracije, odnosno iz zajednica u domovini. To ukazuje i na činjenicu da su osobe uključene u organizacije dijaspore, bez obzira da li imaju nacionalni predznak ili ne, angažiranije od ostalih i mogu da prosljede određena pitanja koja ih se tiču u na vladine aktere, kako u domovini tako i u zemlji prijema.

Postoji interesovanje za učenje bosanskog jezika unutar zajednice, a organizirani su i časovi učenja jezika, na volonterskoj osnovi, za drugu generaciju. U Rotterdamu su, na primjer, udruženja dijaspore organizirala te časove jer ih država ne nudi kao dopunsku nastavu.

Slanje novca/obim investicija

Sve intervjuirane osobe šalju novac u domovinu putem porodnih veza i ličnih nekretnina koje imaju u Bosni i Hercegovini. Bitno je spomenuti da je veliki broj njih kupio stanove u Sarajevu, koje koriste za vrijeme odmora koji najčešće provode u BiH. Ovo mišljenje je potvrdilo i osoblje Ambasade BiH.

Određeni broj ljudi uspio je pokrenuti malo ili srednje preduzeće u Holandiji i u BiH, zaposlivši i određeni broj osoba. To uključuje proizvodnju, turizam i konsultantske firme. Pripadnici dijaspore, koji su investirani, naglasili su koliko je vremena potrebno posvetiti procedurama za pokretanje biznisa i nepostojanje jasnih informacija o poreskim procedurama kao i nedostatak podsticaja da zadrže biznis u BiH. Potvrdili su koliko su bile bitne vlastite veze pri pokretanju biznisa umjesto pomoći lokalnih institucija. Ipak, bitno je spomenuti da kada su uspjeli pokrenuti biznis, nije bilo većih problema u svakodnevnom poslovanju.

Nekoliko ispitanika su rekli da su ranije pokušali uložiti u domovinu ili pomoći djeci da to učine, sa različitim uspjehom. To pripisuju nedostatku transparentnosti kada je u pitanju dužina procesa u BiH, i kao rezultat toga manjak vremena koje oni imaju da bi čekali na različite institucije dok pokušavaju pokrenuti ili voditi biznis. Požalili su se na nepostojanje e-usluge i potrebe da se štrikuje oko kako bi se našli formulari, pečati i odobrenja dok su u BiH.

Bez obzira na to, postoji interesovanje za ulaganje u BiH. Kako je rečeno, postoji *Bosnian Business Club* u Holandiji sa skoro dvadeset članova koji jedne druge obavještavaju o potencijalnim poslovnim prilikama ili su već pokrenuli biznis u Bosni i Hercegovini, ili imaju biznis u Holandiji i razmišljaju o tome da ga prošire. Ove osobe su više nego zainteresirane za nove mogućnosti za investiranje i jačanje veze između Holandije i Bosne i Hercegovine. Osim toga, grupa je raznovrsna i u kontekstu različitih poslovnih sektora koje predstavljaju i različite etničke porijekla, iako se to niču na koji način ne naglašava u grupi kao posebno obilježje. Sagovornici su rekli da se smatraju Bosancima i da imaju problem s potrebom da se izjasne na osnovu etno-nacionalne pripadnosti u BiH. Razlog tome je, vjerovatno, često su zadržali mentalitet izbjeglica i svoju vezu sa BiH ne posmatraju na etno-nacionalnoj osnovi, već na osnovu translokalne pripadnosti tako često dolaze iz određenog dijela BiH. Jedna od poduzetnica je naglasila bitne veze sa zajednicama u Konjicu i Mostaru, koje koristi kako bi maksimalno razvila svoj biznis, dok je drugi poduzetnik spomenuo svoje veze sa Zenicom često

podrazumijeva i lokalno znanje gdje bi bilo najbolje pokrenuti biznis i s kojim lokalnim partnerima se treba raditi da bi se uspjelo.

Generalno, pojedinci su pokazali da postoji historija pokretanja biznisa na relaciji Holandija ó BiH i da su zainteresirani nastaviti s tom praksom, –to dijelom dokazuje i *Bosnian Business Club*. Primjeri se vide u hotelijerstvu, konsultantskoj djelatnosti i ugovorenim poslovima. Jedan od sagovornika vodi uspje–an biznis u polju ekoturizma, gdje omogu ava turistima iz Holandije i drugih dijelova Evrope posebnu priliku da istrafe pejzafl i prirodu u BiH koriste i veze me u lokalnim stanovni–tvom.

II. ISKUSTVO U VEZI SA MIGRACIJOM I INTEGRACIJOM

Vrlo je malo ili nimalo sredstava koje Vlada Holandije odvaja za kulturna doga anja ili udrufljenja dijaspore u ovoj zemlji.¹⁶⁵ Stoga se organizacije dijaspore u Holandiji bore sa istim izazovim kao i ve ina neprofitnih organizacija, –to podrazumijeva i prikupljanje sredstava i odrflivost. S obzirom na to da se ve ina aktivnosti provodi na volonterskoj osnovi, mala je podr–ka pripadnicima dijaspore, osim volje, da te aktivnosti budu slufbeno organizirane. To je vjerovatno i razlog za–to se ve ina organizacija dijaspore formira oko zajedni kog interesa, kao –to je ulaganje u BiH i osiguravanje da druga generacija govori bosanski jezik, ili identiteta, kao –to su odre ene vjerske organizacije ili one koje se fokusiraju na bosansko naslije e kao –to je sevdah.

Ispitanici su rekli da su organizacije dijaspore iz BiH i udrufljenja relativno nova stvar unutar zajednice s obzirom na to da oni najve i dio vremena provode u Holadniji i poku–avaju se prilagoditi holandskom na inu flivota i integrirati u holandske zajednice. Osim toga, pojedinci se nisu naselili u istim zajednicama kao –to je to slu aj u drugim zemljama, poput ^{TM}vicarske, ve u razli itim zajednicama –irom Holandije. Pojedinci u fokus grupi su to potvrdili, naglasiv–i da su ak i izbjegavali kontakt sa drugim imigrantima iz BiH na samom po etku kako bi prevazi–li traume koje su doflivjeli za vrijeme sukoba.

Jo–treba ispitati da li se trauma osjeti mnogo ja e u Holandiji zbog blizine MKSJ-a u Hagu, ili su koji su migrirali u Holandiju u prosjeku doflivjeli ve u traumiu prije dolaska u Holandiju. Ipak je bitno spomenuti da se dijaspora iz BiH politiki mobilizirala u vrijeme razli itih su enja na MKSJ-u, pripremali su detaljne izvje–taje u nastojanju da se podigne svijest o po injenim uflasima, –esto u vezi sa genocidom u Srebrenici. –esto se organizacije dijaspora iz BiH u Holandiji fokusiraju na komemoraciju i o uvanje uspomene u podru ju Prijedora, ime se nagla–ava vaflnost angaflmana dijaspore u ovim aktivnostima i njihovog interesovanja za lokalnu politiku u BiH. Me utim, to se ne odraflava na glasanje dijaspore. Prema Centralnoj izbornoj komisiji, samo se 1.930 osoba registriralo se za izbore 2002. godine, 888 za izbore 2004. godine, 836 za izbore 2006. godine, 915 za izbore 2008. godine i 927 za izbore 2010. godine.

Pripadnici dijaspora iz BiH nisu politiki organizirani ni kao bosansko-holandski gra ani unutar Holandije. Kako je rekla holandska politika kandidatkinja ro ena u BiH za stranku D66: šVe ina ljudi iz BiH glasa za Radni ku stranku (PvdA), mali dio njih za D66, ali ne znam da li su to reprezentativni podaci. Mislim da smo prisutni u nekoliko politiki kih opcija

---

¹⁶⁵ Barslund, M. et al. 2017.

ukljuju i Wildersa.¹⁶⁶ Sama Kundi je u Holandiju došla po etkom 2000-ih nakon što se udala za Holanđanina i nije dio dijaspore koji su došli kao posljedica sukoba.

III. POTENCIJAL ZA ANGAŽMAN DIJASPORE

Kada se uzme u obzir visok nivo integracije pripadnika dijaspora iz BiH, kao i postojanje udruženja dijaspore koja se fokusiraju na poslovne prilike, veliki je potencijal za ulaganje uprkos malom broju pripadnika dijaspora iz BiH. Osim toga, postoji i veliki potencijal za saradnju u oblasti transfera znanja s obzirom na nivo obrazovanja i nivo integracije dijaspora iz BiH, što je i naglašeno u ovom poglavlju. Pripadnici dijaspora iz BiH u Holandiji, naši sagovornici, pokazali su interesovanje za gostujuća predavanja ili organiziranje radionica iz svojih oblasti za profesionalce ili studente u BiH.

Prepreke za angažman dijaspore

Više resursa i ciljani poslovi me u institucijama BiH na svim nivoima, uključujući i Ambasadu u Holandiji, mogu služiti kao poveznica, poziv dijaspori i prvi kontakt za angažman, investiranje i iznalaženje rješenja. Pripadnici dijaspore u Holandiji potvrdili su važnost izgradnje kapaciteta u BiH prije bilo kakvog većeg ulaganja, kao i generalno poboljšanje poslovne klime u BiH. To uključuje brže reagiranje kada su u pitanju brojne procedure, me u kojima je i registracija biznisa i jasnoća poreskih procedura u BiH, ali i Holandiji. To bi, ne samo povećalo direktnu saradnju sa određenim agencijama u BiH i Holandiji, već i znanje osoblja u preduzeća i bankarskim institucijama u BiH u vezi sa pitanjem međunarodnog poslovanja.

Dijaspora je naglasila i važnost kreiranja glavnih procesa za angažman dijaspore u domovini, uz pomoć ekonomskih, političkih ili društvenih sredstava. Ove bi inicijative institucije u BiH trebale formalnije podržati i priznati, ali i povezati sa ostalim bitnim akterima u BiH s obzirom na to da kombiniraju potencijal za dijasporu s razvojnom veza kroz znanje, interese i resurse aktera iz dijaspore kao saradnje na terenu.

Za vrijeme intervjua s poduzetnicima, pripadnicima dijaspora iz BiH koji žive u Holandiji, ispitanici su primijetili potrebu za većim ljudskim resursima i stručnosti kada je u pitanju organizaciono upravljanje u poslovnim praksama u BiH. Takve mjere pomažu da se minimalizira promjena zaposlenika, poboljša poslovanje i vremenom razvije radna snaga za uspjeh. Dok se to odražava na dobre poslovne prakse u Holandiji, ispitanici su naglasili da je to moguće implementirati i u BiH. Nekoliko njih su to uradili ili kroz svoj biznis ili konsultantske usluge i dodali su da je u početku postojalo nepovjerenje me u lokalnim stanovništvom, ali vremenom se to pokazalo kao iskustvo vrijedno truda. To je područje u razvoju u BiH i koje vrijedi istraživati u budućnosti.

Ispitanici su naglasili da je održavanje jezika u novoj zemlji izazov. Oni koji se muče su najčešće osobe čiji partneri ne govore bosanski jezik i koji nemaju priliku provesti duži period u BiH na godišnjoj osnovi ili svake dvije godine kako bi njihova djeca stekla određene kulturološke prakse. Bez njegovanja kulturnih veza za domovinom, sve je teže za pripadnike dijaspora iz BiH da i dalje budu angažovani u svojoj domovini.

---

¹⁶⁶ <http://www.sarajevotimes.com/bosnian-woman-dutch-politics-bosnia-needs-liberalism/>

Odnosi sa diplomatsko konzularnom misijom BiH u Holandiji

Ambasada BiH se nalazi u Hagu i služi za cijelu Holandiju. Kao i drugim zemljama, vodi konzularne i diplomatske poslove zemlje i služi kao centralna poveznica dijaspora sa BiH. Kao i u ambasadama BiH u drugim zemljama, u Ambasadi postoji volja za saradnju sa pojedincima iz dijaspora na projektima i prisustvovanje događajima koje organizira dijaspora. Na primjer, kulturni događaji sa fokusom na naslijeđe BiH i sli ne prilike za kulturnu diplomatiju su najčešće u fokusu. Osoblje Ambasade je reklo da bilo kakve birokratske probleme koje mogu imati kada idu u BiH riješavaju, najčešće jednom godišnje ili u dvije godine. Kao rezultat toga, ne vode detaljnu bazu podataka o svim bosanskim državljanima u Holandiji.

IV. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na osnovu i kvalitativnih i kvantitativnih podataka dobijenih kroz ovaj projekat, jasno je da najveći broj preporuka za uključivanje dijaspora iz BiH u razvojne aktivnosti zavisi od preporuka za poboljšanje odnosa dijaspora iz BiH i domovine i povećanje međusobnog povjerenja. Unatoč trenutnim nedostacima, pripadnici dijaspora iz BiH voljeli bi vidjeti da se veza između njih i domovine u vrsti i da postanu aktivni učesnici u budućnosti BiH. Preporuke za unaprijeđenje uključuju sljedeće:

- 1. Uspostaviti formalne procedure kako bi dijaspora iz BiH mogla prenijeti akademsko znanje, prakse i vještine.** To je neiskorišten potencijal, gdje je dijaspora zainteresirana i spremna da vrati svoje znanje domovini, ali trenutno nema mogućnosti ili partnera da organizira takve događaje. Svi ovi problemi mogu lako biti riješeni uz pomoć kontakata MLJPI ili slične institucije, koje mogu djelovati kao posrednici koji će pomoći u jačanju veza između dijaspora i domovine. Olakšavanje komunikacije između institucija u BiH i dijaspora, da li kroz državne agencije ili druge obrazovne ustanove, naročito sektore na koje bi se moglo računati kao partnere u nastojanju da se povećaju zajednički dobrobit, bio bi dobar potežak.
- 2. Integrirati održive veze između institucija u BiH na svim nivoima i organizacija i pojedinaca u dijaspori.** članovi udruženja dijaspora iz BiH u domovini, kroz povećanje mogućnosti učenja bosanskog jezika u Holandiji, ili kulturnoj i vjerskoj saradnji koja bi pomogla da se okupe osobe koje žive u Holandiji, kako bi bila izgrađena jaka zajednica, koja je u ovom momentu još uvijek podijeljena.
- 3. Podsticati i pojednostaviti učesće dijaspora i bolju integraciju u političku scenu u BiH.** Ohrabriti pripadnike dijaspora da se bar registrišu za glasanje i informirati drugu generaciju na koji način mogu ostvariti pravo na državljanstvo kako bi mogli održavati vezu sa domovinom. Podrška za inicijative u vezi sa dijasporom na državnom, entitetskom i lokalnom nivou je i dalje od velike važnosti za pripadnike dijaspora, koji dolaze iz različitih dijelova BiH i u potpunosti su svjesni potrebe da se sve interesne grupe slože o implementaciji različitih inicijativa. To se odnosi na moguću u dobrobit od predstavnika dijaspora u Parlamentu BiH kao i integritan pristup na svim nivoima vlasti u BiH u radu sa partnerima iz dijaspora. Na taj način bi bio povećan broj glasača u dijaspori, a istovremeno bi se posebno to ciljalo.
- 4. Kapitalizirati emotivnu povezanost koju prva generacija dijaspora iz BiH u Holandiji osjeća za BiH i posebno njenim zajednicama.** Povećan napor za saradnju sa

translokalnim zajednicama iz različitih regija, na način da se uzme u obzir da specifično translokalno iskustvo dijasporne nije obavezno vezano samo za Sarajevo, Banjaluku ili Mostar. Podsticati angažman zavičajnih udruženja da se povezuju s svojim lokalnim zajednicama u BiH.

5. **Razviti programe i aktivnosti kako bi bila omogućena čvršća veza između dijasporne iz BiH i lokalnih zajednica i u prvoj i u drugoj generaciji.** Povećani naponi da se osigura angažman druge generacije dugoročno bi bili od koristi. To uključuje saradnju prve generacije i institucija u BiH kroz kulturne aktivnosti, koje se institucije u BiH promovirati, uključujući i Ambasadu BiH, kao i organiziranje programa relevantnog za pripadnike dijaspora iz BiH u periodu kada ih najviše broji dolazi u BiH, kao npr. za vrijeme ljetnog odmora.
6. **Podstaknuti programe i opcije za sigurnije ekonomsko i političko okruženje za razvojne inicijative dijasporne sa institucijama u BiH na svim nivoima, uključujući i e-uslugu.** Veće e-usluge, kao alat za transparentnost, poput obrazaca za flalu koji se pratiti i koristiti za unaprjeđenje poslovanja u BiH, kao generalnog okruženja, u velikoj mjeri pomoglo izgradnji povjerenjs dijasporne prema domovini.
7. **Integrirati održive veze između institucija u BiH na svim nivoima i organizacija i pojedinaca iz dijasporne.** To uključuje ne samo mogući transfer znanja, već isto tako stvaranje trajne veze između pripadnika dijasporne i lokalnog stanovništva i u drugoj generaciji.
8. **Predvidjeti potencijal starijih povratnika kroz holandski program povratka i razviti program putem kojeg bi investirali u BiH prije povratka.** Imajući na umu holandski program povratka u zemlju porijekla, ispitanici su rekli da razmišljaju o povratku nakon penzionisanja u Holandiji, da li slučajno kroz postojeći program, ili slučajno, kako bi najveći dio vremena proveli u BiH, a manji dio u Holandiji. Jedna od konkretnih preporuka koju je potrebno spomenuti je predvidjeti potencijal tih starijih povratnika u BiH i u narednih deset godina i razviti programe za njih i obezbijediti resurse u BiH. To bi podrazumijevalo finansijsko savjetovanje, socijalne programe za starije i potencijal modernih starih domova u BiH, koji predstavljaju priliku za tržišne rada u BiH sa mogućnosti proširenja ako postoji povećano interesovanje i u drugim zemljama.

POGLAVLJE VIII

Izvještaj za Sloveniju

Sažetak

Izvještaj se zasniva na podacima prikupljenim u Sloveniji (Ljubljana i Velenje) u avgustu 2017. godine, u kojem su u estvovala grupe drflavljana i generacije migranata: prijeretne, zbog konflikta, novi ekonomski migranti i potomci svih generacija. Podaci su prikupljeni u 3 grupe ispitanika s predstavnicima Unije bo-njaka u Sloveniji i Udrufenje gra ana šLjiljanō, Udrufenje šBo-njaka mladefl Velenjaō i grupa gra ana koji pripadaju prijeratnoj skupini migranata, koji flive u Sloveniji duflve od 40 godina. Podaci su dopunjeni onima dobijenim iz intervjuua sa vi-im slufbenikom nacionalnog instituta za zapo-ljavanje, koji radi sa migrantima iz BiH i drugim pojedincima iz poslovnog i akademskog sektora.

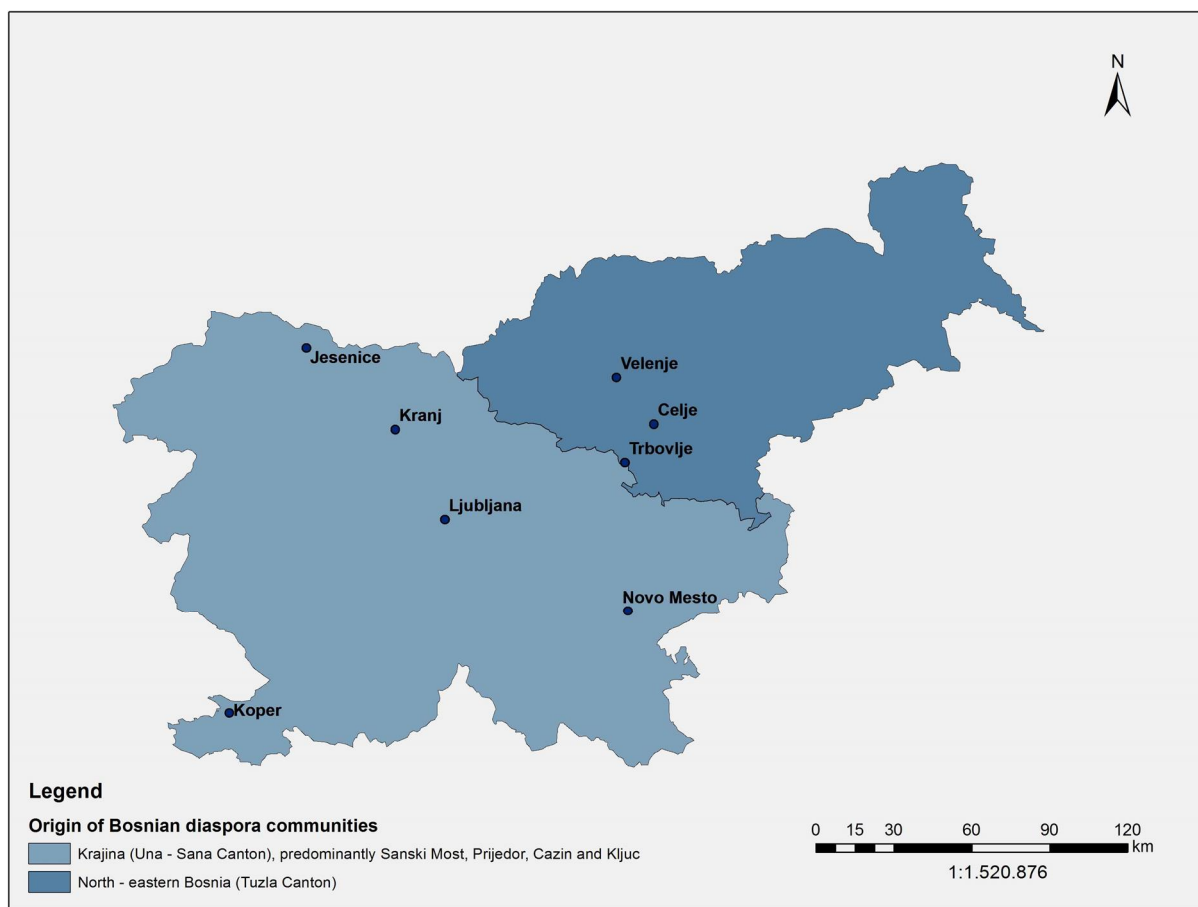
Dijaspora iz BiH u Sloveniji je vrlo specifi na zbog njenog poloflaju u biv-oj Jugoslaviji iji su dio bile i Slovenija i BiH. Njihova blizina BiH, posebne jezi ke veze, veze na osnovu slavenske kulture sa lokalnim stanovni-tvom i ostalim manjinskim grupama iz SFRJ, ine da je mnogo ja a njihova svjesnost o lokalnim problemima u BiH. Generalno, oni traflve institucionaliziraniji pristup vezi izme u lokalnih zajednica, posebno kada su u pitanju lokalne razvojne strategije i planovi za konkretne oblike saradnje.

Ve ina pripadnika dijaspora iz BiH imaju obaveze prema porodici i finansijski pomaflu lanove najufle porodice. Vodi ih nostalgija i etni ka (regionalna) vjernost. Njihova podr-ka lokalnim projektima je naj e- e sekundarna, ne primarna. Bave se rje-avanjem dru-tvenih dispariteta. Migranti druge generacije odrflavaju neke veze sa zajednicama svojih roditelja, uglavnom povr-ne, koje nisu zasnovane na ekonomiji. Drugi su uklju eni u cirkularnu migraciju, izme u Slovenije i BiH, na duflve ili kra e periode.

Analiza ukazuje i na postojanje nepovoljnih uslova za rad za ekonomske migrante, koji tek stignu, -to podrazumijeva nedostatak informacija i pravne za-tite za radnike koji su izgubili posao u Sloveniji i suo avaju se sa naglim povratkom u BiH. Zbog toga se migranti vi-e odluju na *tranzicijske obrasce zapošljavanja* – trafljenje prilika za zaposlenje u drugim visoko pla enim sektorima i u drugim zemljama, sa boljim uslovima rada.

I. DEMOGRAFSKA I SOCIOEKONOMSKA OBILJEŽJA

Mapa 10. Rasprostranjenost zajednica dijaspore u Sloveniji¹⁶⁷

Osnovne informacije i pregled literature

Dostupni podaci o imigrantima iz BiH u Sloveniji su rijetki.¹⁶⁸ Teško je odrediti tačan broj migranata u ovoj zemlji, jer ih je većina doselila između 1961. i 1985. godine, što je oko 40.000 ljudi koji su se stalno naselili u Sloveniji sa svojim porodicama. Najnovije procjene, koje je uradilo Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, ukazuju da oko 150.000 migranata trenutno živi u Sloveniji: 97.142 osobe rođene u BiH i 64.069 potomci rođeni u Sloveniji, koji su dobili slovensko državljanstvo.

Status svih migranata koji vode porijeklo iz BiH u Sloveniji riješen je dobijanjem državljanstva, stalne ili privremene radne dozvole. Svi dostupni izvještaji ukazuju na trend porasta broja radne migracije iz BiH u Sloveniju u zadnjih deset godina. Ukupan broj državljanina BiH koji borave u Sloveniji sa legalnom, najčešće radnom dozvolom je 43.733. Od toga, 19.948 njih imaju stalno boravište, a 23.785 osoba imaju privremeno boravište.

¹⁶⁷ Napomena: Ova mapa predstavlja generalnu procjenu distribucije dijaspore iz BiH u Sloveniji. Procjena se napravila na osnovu kombinacije onoga što je sama zajednica prijavila i demografskih podataka Ministarstva unutrašnjih poslova Slovenije, Statistički ured Republike Slovenije.

¹⁶⁸ Vidjeti: Kaliterna S. i Gombac J. 2011.; Pajnik M. 2011.; Babić, D. i Skiljan, F. 2011.; i Kutlić S. i Gregurović S. 2012 o kontroverzama migracije i integracije bosanaca u Sloveniji i Hrvatskoj.

Migranti iz BiH su članovi brojnih BiH udruženja u Sloveniji, koja promoviraju različite interese, kao što je kultura, obrazovanje, sport, religija, itd. Bošnjaci koji su se pridružili udruženjima migranata koji se povezuju sa BiH ili Bošnjacima generalno. Taj se fenomen može vidjeti u svim zemljama odredišta dijaspore iz bivše SFRJ. Postoji nekoliko bitnih bilateralnih sporazuma zaključenih između BiH i Slovenije, kojima se regulira status migranata iz BiH u Sloveniji. Tri najbitnija su: Sporazum o socijalnom osiguranju između BiH i Slovenije, Sporazum o zapošljavanju državljanima BiH u Sloveniji i Sporazum o kulturnoj, naučnoj i obrazovnoj saradnji između Vijeća ministara BiH i Vlade Republike Slovenije.¹⁷²

Aktuelni demografski podaci

Broj slovenačkih državljanina rođenih u Bosni i Hercegovini prije 1991. godine, koji su imali stalno boravište u Sloveniji za vrijeme slovenačke nezavisnosti, bio je 56.793.¹⁷³ Prema podacima Slovenačkog nacionalnog ureda za statistiku, u 2017. godini je bilo 50.378 državljanina BiH registriranih u Sloveniji. Broj konstatno raste od 2008. godine i ukupan broj migranata je udvostručan od popisa stanovništva 2002. godine. U ovaj broj nisu uključene naturalizirane osobe u zadnje dvije decenije. Prema službenoj statistici, ukupno 14.212 državljanina BiH dobilo je slovenačko državljanstvo od 2002. godine.¹⁷⁴ Iako je Zakonom o državljanstvu Republike Slovenije, kada se traži slovenačko državljanstvo, predviđeno odricanje od prethodnog državljanstva, u mnogim slučajevima migranti zadržavaju oba državljanstva. Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine nema službene podatke o državljanima BiH koji su se odrekli državljanstva BiH da bi dobili slovenačko.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Uzimaju u obzir da je to bošnjačko udruženje, neki od članova su iz Srbije i Crne Gore koje imaju veliku populaciju bošnjačke manjine. Stoga devet članova BKZS-a su Društvo bosansko-hercegovačkog prijateljstva "Ljiljan" Kulturno-sportsko društvo Bošnjakov Biser, Jesenice, Kulturno umjetničko društvo "Sandžak" Ljubljana, Društvo rojakov Plava in Gusinja "Izvor" Kranj, Kulturno umjetničko društvo "Sevdah" Ljubljana, Bošnjaci-ko mladinsko kulturno društvo Velenje (Facebook), Kulturno umjetničko in-sportsko društvo "Behar" Koper, Kulturno umjetničko društvo Zagorski Biser i Društvo Bosanski Dijamant Maribor. Druga registrovana udruženja Bosanaca i Hercegovaca su: Bošnjaci-ko kulturno društvo RUH Domžale, Društvo ljubiteljev BiH knjige "Drina", Kulturno-sportsko društvo Bošnjakov zeleni biser Postojna, slovenačko-bosansko-hercegovački poslovni klub, Zveza Bosanskohercegovačkih kulturno umjetničkih i humanitarnih društava. Većina ispitanika su rekli da su jedna petina migranata iz BiH članovi i/ili aktivno u estvuju u radu udruženja. Samo 10% njih su na neki način povezani sa islamskom zajednicom Bošnjaka u Sloveniji.

¹⁷⁰ Postoji 14 srpskih udruženja-društava u Sloveniji: Asocijacija srpskih društava Slovenije je krovna organizacija koja djeluje za javni interes promocije i oštvanja identiteta i kulture Srba u Republici Sloveniji. Članovi alijanse su srpska društva i udruženja, ali i pojedinci.

¹⁷¹ Aktivnosti Hrvata u Sloveniji su organizovane kroz rad 12 hrvatskih udruženja-društava i nekoliko katoličkih misija, smještajnih u Ljubljani, Mariboru, Novom Mestu, Portorožu.

¹⁷² Prema Protokolu implementacije Sporazuma o zapošljavanju državljanina BiH u Sloveniji, zaključenom između Vijeća ministara BiH i Vlade Republike Slovenije.

¹⁷³ Ministarstvo unutrašnjih poslova Slovenije, objavila Iris Jeglić, direktorica Uprave za unutrašnje poslove i naturalizaciju, br. 090-327/2017/6 (1323-01)

¹⁷⁴ Podatke je prikupila i poslala gđa Suzana Gorenc, Službeno lice za pružanje informacija od javnog karaktera, Zavod za statistiku Republike Slovenije

* Iako je Zakonom o državljanstvu Republike Slovenije, kada se traži slovenačko državljanstvo, predviđeno odricanje ranijeg državljanstva, postoji veliki broj slučajeva kada to nije obavezno. Ministarstvo Civilnih poslova Bosne i Hercegovine, državni organ zadužen za proceduru odricanja od državljanstva, nema službenih podataka o broju državljanina BiH koji su se odrekli bosanskog državljanstva kako bi dobili slovenačko (MCP BiH, br. UP-I-03-07-3-25-2-ZR/17).

¹⁷⁵ Ministarstvo civilnih poslova BiH, br. UP-I-03-07-3-25-2-ZR/17.

Građani BiH u Sloveniji	
Godina	Broj
Popis stanovništva 2002.	19.240
2008.	32.468
2009.	33.073
2010.	39.026
2011.	38.836
2012.	39.255
2013.	41.256
2014.	43.250
2015.	44.885
2016.	47.726
2017.	50.378

Broj naturaliziranih građana BH, 1996.-2016.	
1996.	350
1997.	207
1998.	2.188
1999.	1.172
2000.	955
2001.	687
2002.	1.678
2003.	1.607
2004.	1.682
2005.	1.674
2006.	1.687
2007.	548
2008.	481
2009.	488
2010.	565
2011.	635
2012.	587
2013.	545
2014.	570
2015.	741
2016.	724

Slovena ki Zavod za zapo-ljavanje potvr uje da je radnicima iz BiH u Sloveniji izdato vi-e od 180.000 radnih dozvola u zadnjih 10 godina.¹⁷⁶

Izdate radne dozvole BIH	Odobrene	Odbijene	Ukupan broj
2006.	21.211	993	22.204
2007.	31.849	2.104	33.953
2008.	43.610	2.414	46.024
2009.	26.056	2.015	28.071
2010.	19.185	1.450	20.635
2011.	9.543	1.012	10.555
2012.	6.671	780	7.451
2013.	7.470	788	8.258
2014.	5.806	746	6.552
2015.	5.093	962	6.055
2016	5.131	656	5.787
2017 – Juni	5.402	483	5.885

Prvi val migranata iz BiH stigao je u Sloveniju 1960-ih i 1980-ih godina, u potrazi za poslom u gradnji i te-koj industriji, fizi ki rad. Ve ina njih se, u me uvremenu, vratila u BiH ili flive u Sloveniji kao penzioneri. Drugi ve i val migranata bio je 1990-ih, kao posljedica konflikta i

¹⁷⁶ Greta Metka Barbo Skerbinc, zamjenica direktora, Zavod za zapo-ljavanje Slovenije - Zavod za zaposlovanje RS, broj dokumenta: 090-10/2017-3

raseljavanja, a mnogi mediji i UNHCR su procijenili da je bilo 70.000 ljudi. Ipak, prema Slovena kom uredu za imigraciju i izbjeglice, taj broj je blifi cifri od 45.000.¹⁷⁷ Mnogi od njih su odselili u druge zemlje za vrijeme konflikta ili poslije njega. Mali broj njih se vratio u BiH. Oni koji su ostali, suo ili su se sa dvosmjernim procesom inkluzije. Izbjeglice koje su ostale u Sloveniji na samom po etku su se suo ile sa velikim izazovima. Posebno su bili pogo eni oni koji su smje–teni u izbjegli ke kampove bez bilo kakve socijalne ili finansijske pomo i od slovena ke vlade. Osim toga, ekonomska integracija se pokazala te–kom za istu tu populaciju u postkonfliktnom periodu, kao posljedica niske zarade, prisilnog rada na crno u lo–im uslovima i kao krajnji rezultat - eksploatacije. To je esto dovodilo do lo–eg fizi kog i mentalnog zdravlja izbjeglica iz BiH u Sloveniji, kako je pokazalo longitudinalno istraflivanje.¹⁷⁸

Ostvareni nivo obrazovanja

Ispitanici su rekli da generacije migranata, šgostuju ih radnikaō, u prosjeku su bile manje obrazovane. Prvenstveno su radili u industriji, proizvodnji, transportu, skladi–tenju ili gra evini. Mladi ljudi koji vode porijeklo iz BiH, koji trenutno flive u Sloveniji, u prosjeku su visokoobrazovani i integriraju se kroz razli ita podru ja trfli–ta rada u zemlji, esto kao eksperti i kvalificirano osoblje.

Prema podacima Ministarstva obrazovanja Slovenije, samo tri –kole u Sloveniji omogu avaju dopunsku nastavu na bosanskom jeziku za u enike osnovne –kole. Od 2012/13 ukupno je 65 u enika upisalo dopunsku nastavu na bosanskom jeziku.¹⁷⁹ Slovena ka Vlada je podrflala njihovo obrazovanje sa otprilike 2.500 eura (~ 30 eura po u eniku). Od 2012/13 ukupno je 55 u enika upisalo dodatnu nastavu na srpskom jeziku. Slovena ka Vlada je podrflala njihovo obrazovanje sa ~2.600 eura. Od 2012/13 345 u enika je upisalo dopunsku nastavu na hrvatskom jeziku, a slovena ka i hrvatska vlada su podrflale njihove asove jezika. asovi bosankog jezika odrflavani su u osnovnoj –koli Livada Ljubljana (65 u enika u posljednjih 5 godina), osnovnoj –koli Vojko Simuc Izola (8 u enika u posljednjih 5 godina), osnovnoj –koli Dragomir Bencic Hrpelje (2 u enika u posljednjih 5 godina); asovi srpskog jezika u osnovnoj –koli Livada Ljubljana (55 u enika u posljednjih 5 godina); i asovi hrvatskog jezika u razli itim –kolama.¹⁸⁰

Kulturno-umjetni ko dru–tvo šBeharō, koje djeluje u Kopru, angaffirano je u o uvanju i promociji kulture, jezika i folklornog naslije a Bosne i Hercegovine kroz implementaciju projekata šOd jezika do jezikaō (2016) i šRije , slika i iskustvoō (2017), dvojezi na zbirka dje ijih pri a, prijevodi i poezija. Ove projekte podrflao je Javni fond za kulturne aktivnosti Republike Slovenije (JSKD) i Op ina Kopar.

Iako mnogi studiraju u Sloveniji, saradnja izme u institucija BiH i Slovenije u oblasti visokog obrazovanja jo– je nedovoljno razvijena i dostupno je samo nekoliko programa razmjene: Fond slovena ke Vlade za visoko obrazovanje (CMEPIUS), Slovena ki fond za razvoj ljudskih potencijala i stipendije i Komisija EU (Erasmus +).

¹⁷⁷ Vrečer, N. 2010: 485-499.

¹⁷⁸ Ibid: 489.

¹⁷⁹ asovi su organizovani uz zastarjele knjige za u enje bosanskog jezika, nema vidljivog proaktivnog angaffmana vlastiu BiH da se obezbijede dodatni materijali za u enje u pkolama i samostalno u enje (npr. u enje od ku e)

¹⁸⁰ Podatke obezbijedila Bronka Straus Ministarstvo obrazovanja, nauke i sporta, Ured za razvoj obrazovanja, 17. avgusta 2017.

Socioekonomski parametri

Ispitanici, sluffbenici Zavoda za zapo-ljavanje Slovenije, rekli su da lokalni poslodavci cijene radnike iz BiH. Njihove vje-tine se posebno cijene kada trfli-te ne nudi adekvatnu zamjenu u kontekstu plate ili kvaliteta rada koji pruflaju radnici iz druih zemalja koje nisu u EU. Tek pristigli migranti iz BiH obi no se zapo-ljavaju u deficitarnim sektorima ili profesijama, poput transporta ili gra evine. Ve ina imigranata moraju promijeniti profesiju. Ugovori o radu su uglavnom na odre eno, lo-e pla eni i migranti iz BiH esto odlaze u drugu zemlju da rade za slovena ku kompaniju, ali sa šlokalnomō zaradom. Suo avaju se sa te-kim radnim uslovima, velikim pritiskom radnog vremena koje je dufle od standardnog, nepodno-ljivim uslovima i esto im se prijeti prekidanjem ugovora, ako ne zadovolje standarde kompanije. Neki su prevareni da pre u u drugu kompaniju, uz obe anje boljih radnih uslova, ali nisu svjesni da te kompanije ne ispunjavaju osnovne uslove koje drflava predvi a za strane zaposlenike. Nakon prelaska, gube radne dozvole i primorani su ili se vratiti u BiH ili ostati u šsivoj zoniō rasprostranjenog neoficijelnog zaposlenja.

Dijaspora iz BiH sa lanovima porodice u BiH rijetko komunicira, a nivo komunikacije je nizak, u zavisnosti od godina migranata i na ina komunikacije. Ispitanici komuniciraju sa rodbinom u BiH i drugim zemljama uglavnom putem *online* tehnologija (Viber ili Skype), samo rijetki koriste telefon - pozive ili slanje poruka. Izuzetak su migranti iz gradova Unsko-sanskog kantona, poput Velike Kladu-e, Cazina ili Biha a, koji esto putuju ku i, neki i svake sedmice.

Zaposlenik u usluflnim djelatnostima ili prodaji mofle mjese no zaraditi do 1.000 eura (neto). etvero lana porodica sa jednim prihodom se bori da pokrije osnovne tro-kove kirije i reffija. To se pove ava u ve im gradovima i dijaspora iz BiH stoga flivi u manjim gradovima. Novac koji -alju porodici i rodbini u BiH uti e na ku ni budflet, tako da porodice sa niskim prihodom moraju paffljivo planirati ako flele da u-tede novac. Naj e- e novac nose li no, jer ne koriste bankovne transakcije zbog visokih tro-kova transakcija. Ve ina ispitanika se slaffe da prosje an pripadnik dijaspore, koji dolazi u BiH, sa sobom nosi do 1.000 eura za period 7-10 dama: 450 eura daju porodici, ostalo tro-e na hranu ili usluge. Ne postoje realni planovi za mala ili velika ulaganja me u obi nim ljudima. Oni jednostavno finansiraju trenutne potrebe, popravke, gradnju i pomaflu lanovima porodice da spoje kraj s krajem. Uprkos prili no ograni enim приходima ve ine porodica dijaspora iz BiH, mnogi su jo- uvijek voljni i mogu se uklju iti u prikupljanje školektivnog novca za slanjeō. Na primjer, ve ina je dala donacije za ljude pogo ene poplavama u BiH 2014. godine.

Zajednice dijaspora iz BiH u Sloveniji su ra-trkane -irom zemlje. U gradovima Celje, Trbovlje i Velenje flive uglavnom ljudi iz sjeveroisto ne BiH (prvenstveno iz Tuzlanskog kantona). U mjestima poput Jesenica, Kranja i Ljubljane, kao i u Kopru i Novom Mestu flive ljudi koji dolaze iz Krajine (Unsko-sanski kanton, preteffno Sanski Most, Prijedor, Cazin i Klju). Migranti iz Sanskog Mosta predstavljaju najve u grupu bosanskih migranata u Sloveniji. Ne postoje *twinning* projekti niti informacije o projektima velike vrijednosti koji bi konkretno povezali zajednice u BiH sa njihovim dijasporskim zajednicama u Sloveniji.

Izvjetaji Centralne izborne komisije BiH¹⁸¹ ukazuju da je broj registriranih bira a u Sloveniji oscilirao u toku posljednja etiri izborna ciklusa. Ipak, ukupan broj je prili no nizak u pore enju sa bira ima koji imaju pravo da se registriraju. Podaci su navedeni u nastavku.

¹⁸¹ Objavio Branko Perti , lan CIK-a BiH, dokument broj: 04-50-2-274/17, septembar 2017.

Bitno je napomenuti da je broj registriranih birača još uvijek veći od broja osoba koje glasaju na izborima, što je u prosjeku 65% do 70%.

321 registrirani birača na Općim izborima 2010. godine
498 registriranih birača na Lokalnim izborima 2012. godine
379 registriranih birača na Općim izborima 2014. godine
1.564 registrirana birača na Lokalnim izborima 2016. godine

II. ISKUSTVO U VEZI SA MIGRACIJOM I INTEGRACIJOM

Segregacija tri najveće nacionalne grupe iz BiH ukorijenjena na nacionalnom protekcionizmu i neuspjehu vlade, medija i organizacija civilnog društva da promoviraju pozitivne trendove u zblifavanju grupa i dalje predstavlja veliki problem. Međutim, rečeno je da su ključni prioriteta dijaspora iz BiH u Sloveniji rješenje statusa manjina i aktivnija uloga vlasti BiH u vezi sa ovim pitanjem. Ustavom Republike Slovenije definiran je set posebnih kolektivnih prava članova priznatih nacionalnih manjina – Talijana i Mađara. Migranti s područja BiH, kao i oni s područja bivše Jugoslavije, Ustavom Slovenije nisu priznati kao nacionalne manjine. Njima su uskraćena određena kolektivna prava, kao što su pravo na zastupljenost u državnom parlamentu, nedostatak programskog finansiranja njihovih osnovnih aktivnosti i onih koje se odnose na dopunsku nastavu ili instrukcije iz maternjeg jezika, snabdijevanje biblioteka knjigama na maternjem jeziku, emitiranje radio/TV programa na maternjem jeziku, itd.¹⁸²

Bilo je nekoliko pokušaja da to bude promijenjeno, ali bez uspjeha. Ispitanici su rekli da udruženja dijaspora iz BiH, kao i ona u hrvatskim i srpskim kulturnim društvima u Sloveniji, nisu dobro organizirana i ne trude se dovoljno za postizanje pravnog statusa. Osim toga, Vijeće ministara BiH nije poduzelo značajnije korake da ta situacija bude popravljena i to stvara prilično negativnu atmosferu u zajednici dijaspora iz BiH u Sloveniji i percepciju isključenosti vlasti u BiH kada su u pitanju državljani BiH u inostranstvu. Isto tako, –alje loša poruka slovenačkim vlastima, koje migrante iz BiH vide kao izolirane od njihove vlade, –to ih stavlja u veoma nepovoljan položaj kada pregovaraju o svom pravnom statusu u Sloveniji. Slovenačka vlada ovu prazninu nadoknađuje skromnom finansijskom pomoći za pokrivanje određenih aktivnosti organizacija i pojedinaca u dijaspori iz BiH. Zakonom o promociji javnog interesa u kulturi je propisano da državne institucije finansijski podržavaju projekte namijenjene integraciji manjinskih zajednica i imigranata. Ovaj zakon se direktno odnosi na mogućnost imigranata da učestvuju u slovenačkom društvu, iako je propisani preduslov da predloženi programi i projekti u području kulture zadovoljavaju i potrebe lokalne zajednice.¹⁸³

Problemi novih imigranata, takozvanih ekonomskih imigranata, često se svode samo na *šstandardne migrantske probleme*, ponekad i zbog negativne percepcije javnosti, –to je nedavno aktualizirao slučaj Ljubljanske džamije i islamofobnog pokreta u Sloveniji. Ovaj trend posebno utiče na bošnjačku zajednicu u Sloveniji, dok se zajednice Hrvata i Srba, koje se često pridružuju udruženjima koja promoviraju interese imigranata koji dolaze iz Hrvatske

¹⁸² Dopunska nastava unutar okvira Sporazuma o kulturnoj, naučnoj i obrazovnoj saradnji između Vijeća ministara BiH i Vlade Republike Slovenije

¹⁸³ Većina udruženja se suočava sa izazovima po pitanju prikupljanja sredstava i održivosti. Kako bi se poboljšala situacija, pojedina udruženja se okupljaju i zajedno apliciraju za EU fondove i organizuju različite kulturne programe i festivale kako bi promovirali kulturu manjina slovenačkog društva.

i Srbije, ne suo avaju sa ovim izazovima. Politi ki razvoj u Sloveniji mođe uticati na to kako se pripadnici dijaspore organiziraju da promoviraju vlastite interese u zemlji i na ine na koje mogu mobilizirati podršku lokalnom razvoju u BiH sa srednjoročnim i dugoročnim rezultatima. U zavisnosti od toga kako će te stvari biti riješene, angađman dijaspora iz BiH u Sloveniji na razvojnim projektima u BiH ostati će, uglavnom, zasnovan na porodičnim vezama i u neprofitnom sektoru, dok će angađman orijentiran na profit i dalje biti sporadičan i rezerviran za imućne, koji imaju dovoljna finansijska sredstva da vode biznis van Slovenije i EU.

II. POTENCIJAL ZA ANGAŽMAN DIJASPORE

Ispitanici, poduzetnici pripadnici dijaspora iz BiH, nisu bili zadovoljni malim naporima koji se ulažu u jačanje fiskalnog sistema i reforme javne uprave u BiH. Naglasili su i problem lošeg sudstva, neinkovitih inicijativa za javno-privatna partnerstva. Osim toga, zabrinuti su i zbog visoke cijene start-upa i skrivenih poreskih stopa, kao i slabe ekonomske i političke kohezije u BiH. Investicije slovenačkih kompanija su bile dosta visoke do 2007. godine, a onda su se postepeno smanjivale. Primijetio je nedostatak platformi za umrežavanje dijasporskih grupa i mnogi predstavnici različitih udruženja imaju dojam da Ambasada BiH ne obrađuje pažnju na uspostavljanje tih veza. Sve inicijative su bile rezultat ličnog angađmana zaposlenika entuzijasta ili su organizirane ad hoc kao odgovor na podsticaje ili dijasporskih grupa ili vlasti u BiH.

Kriteriji za ulaganje mogu se sumirati kao šlokal patriotizam. Potencijalni investitori najviše su zabrinuti zbog generalne investicijske klime, kvaliteta lokalno dostupnih resursa za upravljanje zadacima i izvještavanje, kao i prilično malim nansama za proširenje njihovog biznisa. Mreže investicijskih platformi u BiH su se proširile od 2012. godine i potencijalni investitori su rekli da bi mogli biti zainteresirani za ulaganje u region odakle potiču, ali su isto tako spremni uzeti u obzir i druge mogućnosti, ako bi infrastruktura, prvenstveno putevi, pomogla da se njihovo poslovanje odvija efikasnije i brže. Veoma su zainteresirani za gradove koji su na granici sa Hrvatskom u Cazinskoj krajini.

Na kraju, bitno je spomenuti da su mnogi sagovornici izrazili veliko nezadovoljstvo diskursom predstavljanja dijaspore u BiH, kao i prikazivanja dijaspora iz BiH kao šangafirane i špozitivne u poređenju sa onima koji su šmanje angafirani ili šnisu angafirani, odnosno šnegativni. To mođe stvoriti negativno ozračje i imati razorne posljedice na mobilizaciju pripadnika dijaspora iz BiH u Sloveniji, koji bi mogli biti motivirani da drugdje ulože svoje vrijeme i novac.

V. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

- 1. Povećati transparentnost u javnoj upravi i poboljšati kvalitet i broj inicijativa iz lokalnih zajednica u BiH:** Lokalne zajednice zainteresirane za povećanje kvaliteta angađmana dijaspore moraju se ujediniti i usvojiti politiku komuniciranja koja bi za cilj imala promoviranje inicijativa prema dijaspori i otvoriti platforme za razgovor o institucionalizaciji angađmana dijaspore unutar lokalnih zajednica.
- 2. Povećati uključenost Vlade BiH kako bi započeli pregovori sa slovenačkom vladom s ciljem promoviranja i zaštite interesa zajednica dijaspora iz BiH u Sloveniji:** Zajednice dijaspora iz BiH u Sloveniji moraju ponovo steći i povjerenje u institucije Vlade BiH. Jedan način da to bude ostvareno je inicirati formalne pregovore sa

slovena kom Vladom u vezi sa priznavanjem statusa nacionalnih manjina za Bošnjake/Hrvate/Srbe. To bi moglo biti urađeno zasebno ili zajednički sa vladama Hrvatske i Srbije, koje su poduzele inicijalne korake u rješavanju ovog pitanja. Osim toga, vlade BiH i Slovenije trebaju pokrenuti pregovore o fleksibilnijim radnim aranžmanima koji bi ne samo povećali broj dostupnih poslova za radnike iz BiH u Sloveniji, već bi poboljšali i kvalitet njihove zaštite od eksploatacije i omogućili pristup drugim odredbama socijalne sigurnosti.

3. **Reforma penzione politike BiH:** Baviti se sveobuhvatnim prilagodbama sistema socijalnog osiguranja koji bi omogućili većem broju penzionera iz dijaspora da ozbiljno uzmu u obzir povratak u BiH, dok i dalje drže otvorenu opciju djelomičnog povratka, cirkularne migracije i održavaju mogućnosti drugih tipova transnacionalnog života između BiH i Slovenije. To bi uključivalo olakšane metode podizanja penzija (putem posrednika ili banke), pristup zdravstvu i drugim pogodnostima koje su zagarantirane lokalnim penzionerima. Potreba za više javnih i privatnih investicija odgovara i sadržajima za starije u BiH.
4. **Obratiti veću pažnju na predstavljanje dijaspora u medijima:** Lokalni mediji, kao i emiteri širom BiH, moraju preuzeti veću odgovornost i angažirati se u kampanjama pozitivnog predstavljanja dijaspora kako bi lokalno stanovništvo u većoj mjeri prihvatilo njihove inicijative, rekli su članovi dijaspora iz BiH u Sloveniji.
5. **Kreirati platformu za visokotehnološke i ekološke investicije:** Poduzetnici u Sloveniji koji vode porijeklo iz BiH su rekli da bi lokalne vlasti i regulatorne agencije u BiH trebale uzeti u obzir mogućnost promocije okruženja pogodnog za poslovanje kako bi privukli visokotehnološke start-up kompanije, naročito u zdravstvenoj industriji i medicinskom istraživanju. Osim toga, trebaju promovirati standarde i istraživanja u sklopu ekoloških projekata, posebno snage vjetra. To bi povećalo sigurnost investitora da ulažu u dinamično i konkurentno tržište. Takve investicije su preskupe i prilično komplicirane da bi se razvile u EU, zbog mnogih ograničenja koje su nametnule regulatorne agencije iz Brisela.

POGLAVLJE IX

Izveštaj za Švedsku

Sažetak

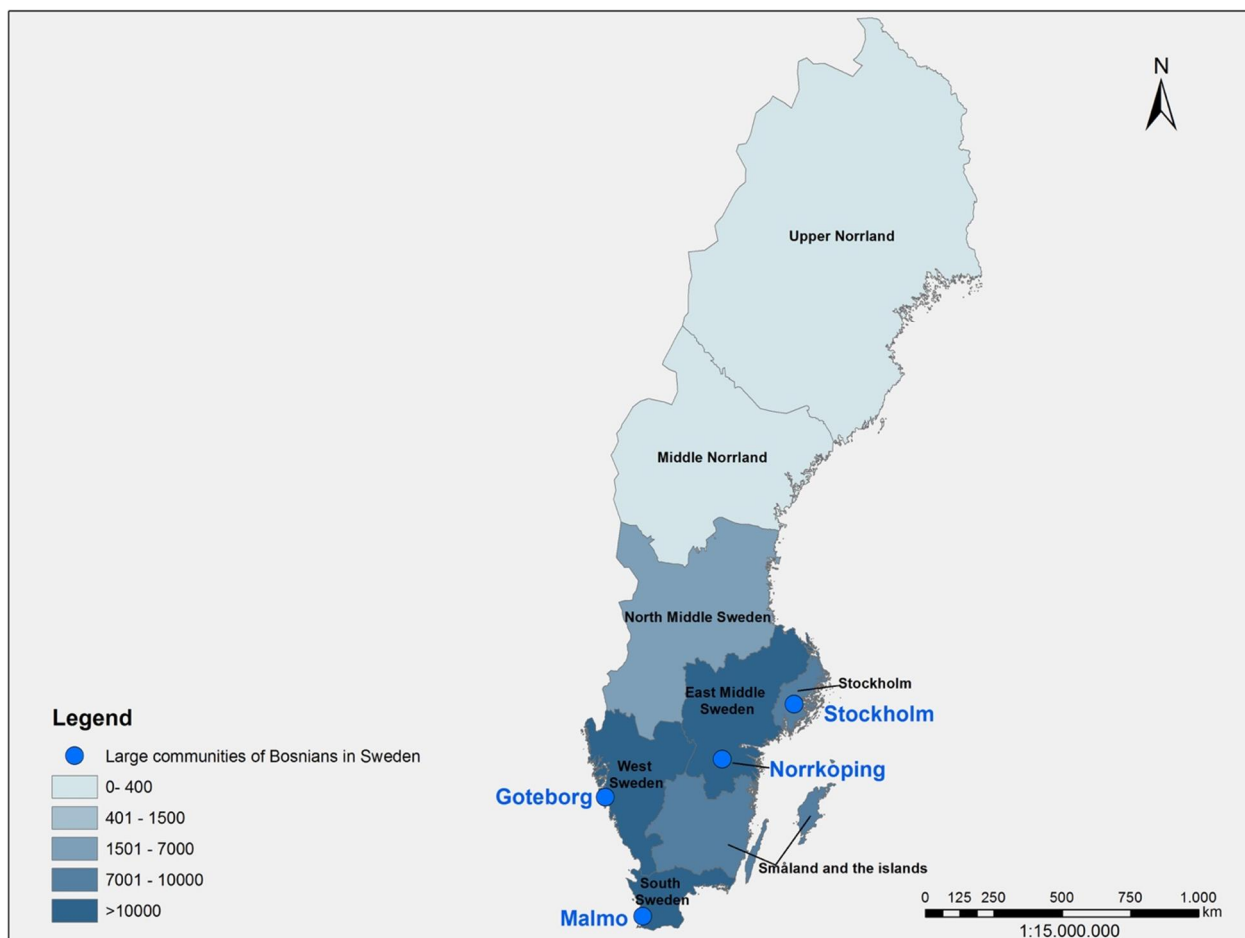
Ovaj izvještaj baziran je na podacima prikupljenim između u avgusta i novembra 2017. godine od pripadnika dijaspora iz BiH u Švedskoj, kao i na informacijama iz prethodnog akademskog istraživanja provedenog među istom populacijom između u 2013. i 2016. godine. Tako da su prikazani rezultati prikupljeni iz više izvora, uključujući i kvantitativne podatke dobijene od Švedske agencije za statistiku, te od drugih relevantnih institucija, fokus grupa, iz grupnih intervjua, te razgovora šlicem u lice (lično, putem Skype-a i putem elektronske pošte) sa poslovnim ljudima pripadnicima dijaspora iz BiH u Švedskoj, članovima udruženja dijaspora, istaknutim pripadnicima dijaspora, te sa dvoje predstavnika Ambasade BiH u Štokholmu. Ovi integrirani podaci prikazuju reprezentativni uzorak Bosanaca i Hercegovaca u Švedskoj, uključujući i različito migracijsko iskustvo, etnonacionalnu različitost, dob, spol, te stepen obrazovanja. Za potrebe ovog istraživanja, pojam dijaspora iz BiH podrazumijeva i pojedince rođene u BiH, kao i potomke pojedinaca rođenih u Bosni i Hercegovini koji BiH na ovaj ili onaj način smatraju domovinom i prema njoj imaju osjećaj pripadnosti.

Većina razgovora šlicem u lice održana je u Štokholmu, Malmöu i Motali, gdje boravi većina pripadnika dijaspora iz BiH i gdje postoje udruženja dijaspora. Jedna fokus grupa (organizacija žena dijaspora iz BiH, poslovnih ljudi, te mladena zajednica dijaspora) od 8 pojedinaca je formirana u Malmöu, dok je druga formirana u Motali (organizacija žena dijaspora iz BiH, poslovnih ljudi, te mladena zajednica dijaspora) od 5 pojedinaca. Još dvije fokus grupe su bile zakazane u Norrköpingu i Štokholmu, međutim na kraju su obavljene grupni intervjui ili razgovori šlicem u lice zbog manjka pripadnika dijaspora iz BiH koji predstavljaju prijavljenu populaciju. Kada su u pitanju intervjui šlicem u lice, provedeno je 10 dubinskih intervjua, od kojih je svaki trajao između u 45 minuta i 2 sata. Također, razmijenjena je elektronska pošta i obavljene su kratki intervjui i telefonski razgovori sa još 12 osoba. U sklopu projekta, kontaktirane su krovne organizacije dijaspora, vjerske organizacije i društveni mediji dijaspora. Uz njihovu pomoć i angažman pokušalo se doprijeti do ostalih raznovrsnijih pripadnika dijaspora iz BiH.

Danas dijaspora iz BiH predstavlja najvidljiviju i najistaknutiju migrantsku grupu u Švedskoj i smatra se dobro integriranom, visoko obrazovanom, te sa visokom stopom zaposlenosti. Istovremeno, mnogi održavaju jake veze sa BiH, što je podržano činjenicom da zakoni o dvojnem državljanstvu dozvoljavaju pojedincima da zadrže svoje državljanstvo BiH i da istovremeno budu državljani Švedske. Postoji nekoliko udruženja i organizacija dijaspora iz BiH u Švedskoj koje pomažu da bude povećano prisustvo te zajednice u Švedskoj. One se sve više angažiraju u domovini, te uključuju u potragu za poslovnim prilikama, što otvara nove razvojne mogućnosti od uzajamne koristi za obje zemlje.

I. DEMOGRAFSKA I SOCIOEKONOMSKA OBILJEŽJA

Mapa 11. Rasprostranjenost dijaspore iz BiH u Švedskoj sa najvećim zajednicama.¹⁸⁴

Osnovne informacije i pregled literature

Švedska, ba– kao i Danska, nije tradicionalno migracijska zemlja. Tokom druge polovine dvadesetog vijeka sve je više privlačila migrante, prvobitno iz susjedne Finske zbog radnih migracija tokom 1950-ih, 1960-ih i 1970-ih. Od 1970-ih, desio se preokret od radnih migracija prema prilivima izbjeglica iz konfliktnih zona u Latinskoj Americi, na Srednjem istoku i u Aziji, tokom 1980-ih. Raspadom Jugoslavije, naročito od sredine 1990-ih pa dalje, priliv izbjeglica iz Bosne i Hercegovine je doprinio da Švedska postane multikulturalno društvo.

Prethodne studije procjenjuju da u Švedskoj živi 80.000 Bosanaca i Hercegovaca.¹⁸⁵ Prema Agenciji za statistiku Švedske, od 2017. godine više od 58.000 osoba rođenih u BiH živi u Švedskoj, od kojih oko 39.000 imaju švedsko državljanstvo koje su dobili od 2000. do 2017. godine. Ista agencija navodi da je 2017. godine oko 6.200 osoba imalo samo državljanstvo BiH. Prema istim podacima, 2009. godine ukupno je oko 72.000 osoba rođenih u Jugoslaviji

¹⁸⁴ Napomena: ova mapa je napravljena na osnovu podataka Švedske agencije za statistiku od kraja 2016. godine.

¹⁸⁵ četiri najbogatija grada su gradovi sa najvećom populacijom dijaspore iz BiH u Švedskoj, kako se navodi u istim podacima.

¹⁸⁵ Valenta, M. and Ramet, S. 2011:4.

flivjelo u Švedskoj.¹⁸⁶ Mnogi su ostvarili pravo na boravak ili drflavljanstvo od sredine 1990-ih kao rezultat –vedske politike prema izbjeglicama sa Balkana. Oko 96% izbjeglica, koje su u ovom periodu došle u Švedsku, ostalo je u toj zemlji, za razliku od Njemačke, u kojoj je ostalo samo 6% te populacije.¹⁸⁷ Tako da ova grupa predstavlja jednu od najvećih transnacionalnih grupa Bosanaca u Evropi i na svijetu. Pregled navedenih podataka je prikazan niže u tekstu. Možemo vidjeti da je najveći dio te populacije u dobi između 35 i 44 godine, te da su većim dijelom u Švedsku došli u dobi između 11 i 20 godina. To ukazuje da je većina ove populacije najvjerojatnije i –kolovana u –vedskom –kolskom sistemu, zahvaljujući čemu su se mogli bolje integrirati u –vedsko društvo i tržište rada.

U ovoj tabeli se vidi i da postoji mali broj pojedinaca koji u Švedsku dolaze kao djeca, vjerovatno jer su im roditelji –vedski drflavljanji. Međutim, ove brojke ne uključuju broj pojedinaca koji se mogu smatrati drugom generacijom Bosanaca u Švedskoj kojima su jedan ili oba roditelja rođena u Švedskoj. Ove brojke je teško proračunati, ali pomažu razumjeti zašto se procjenjuje da broj Bosanaca koji žive u –vedskoj iznosi 80.000, a ne 58.000.

Godine		2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
0-4	muškar	32	14	18	20	20	21	27	36	45
	žene	21	23	12	24	28	34	33	37	40
5-14	muškar	3.598	1.289	265	251	244	239	234	233	248
	žene	3.316	1.143	254	246	236	230	217	219	239
15-24	muškar	4.458	5.378	4.145	3.681	3.227	2.683	2.260	1.724	1.167
	žene	4.358	5.311	3.935	3.450	2.976	2.516	2.021	1.572	1.110
25-34	muškar	4.779	5.044	5.726	5.844	5.963	6.190	6.328	6.549	6.7
	žene	4.705	4.964	5.791	5.949	6.061	6.186	6.405	6.440	6.4
35-44	muškar	5.658	5.848	5.514	5.465	5.507	5.525	5.571	5.713	5.8
	žene	5.423	5.922	5.629	5.512	5.530	5.510	5.557	5.707	5.8
45-54	muškar	3.594	5.082	5.977	6.017	6.125	6.126	6.140	6.087	6.0
	žene	3.404	4.803	5.816	5.977	6.126	6.185	6.213	6.227	6.2
55-64	muškar	1.775	2.285	3.574	3.916	4.185	4.471	4.764	4.999	5.2
	žene	2.200	2.295	3.469	3.752	3.966	4.239	4.555	4.834	5.1
65-74	muškar	1.417	1.576	1.548	1.592	1.636	1.720	1.854	2.030	2.1
	žene	1.946	2.257	2.036	1.982	2.020	2.027	2.068	2.136	2.2
75-84	muškar	238	506	859	876	915	938	973	1.000	1.0
	žene	481	918	1.376	1.444	1.492	1.570	1.637	1.653	1.6
85-94	muškar	30	45	76	88	94	116	139	160	168
	žene	89	105	155	198	233	271	288	340	367
95+	muškar	1	1	2	1	4	2	1	2	5
	žene	3	4	6	5	7	5	4	7	7
Ukupno		51,52	54,81	56,18	56,29	56,59	56,80	57,28	57,70	58,

Kada je u pitanju drflavljanstvo, kao što je već navedeno, više od polovine pripadnika –vedsko-bosanske populacije postali su –vedski građani. Švedska ne vodi evidenciju o

¹⁸⁶ Švedska agencija za statistiku, 2017., <http://www.scb.se/sv/>.

¹⁸⁷ Valenta, M. and Ramet, S. 2011:4.

¹⁸⁸ Švedska agencija za statistiku, 2017., <http://www.scb.se/sv/>.

–vedskim drflavljanima sa dvojnim drflavljanstvom. Me utim, broj pojedinaca u Tvedskoj koji imaju samo drflavljanstvo BiH konstantno opada zadnjih nekoliko godina. Informacije su navedene nifle u tekstu. Iako ve ina intervjuiranih u sklopu ovog istraffivanja posjeduje dvojno drflavljanstvo, oni koji ga ne posjeduju su istakli da nisu smatrali da im je drflavljanstvo potrebno kako bi bili dijelom –vedskog dru–tva ili su to bili stariji ljudi koji su smatrali da im nije ni potrebno, jer putuju samo na relaciji Tvedska-BiH.¹⁸⁹ Podaci su navedeni u tabeli koja slijedi.

Državljeni BiH u Švedskoj¹⁹⁰									
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
muškarci	11.310	6.762	4.063	3.729	3.626	3.537	3.490	3.431	3.370
žene	11.529	6.899	3.845	3.419	3.220	3.060	3.051	2.984	2.887
Ukupno:	22.839	13661	7.908	7.148	6.846	6.597	6.541	6.415	6.257

Interesantno je analizirati pregled podataka o ovoj populaciji. Iako ve inu ove populacije ine starije osobe, isto tako je zastupljen prili no velik broj radno sposobnih osoba koje su zadržale drflavljanstvo BiH a flive u Tvedskoj i oni ine skoro polovinu te populacije. Uzimaju i u obzir da je to dijaspora iz konfliktne zone, a ne grupa ekonomskih migranata, ta injenica postaje interesantna i mogu e je zaklju iti da ukazuje na to da su veze sa BiH ja e nego u drugim zemljama. To postaje evidentno kada se uzme u obzir broj registriranih bira a u Tvedskoj za izbore u BiH u skorijoj pro–losti. Broj gra ana BiH koji flive u Tvedskoj a posjeduju samo drflavljanstvo BiH u odnosu na broj registriranih bira a u BiH koji flive u Tvedskoj je veoma visok. Naprimjer, samo 8.890 osoba je bilo registrirano za izbore 2002. godine, navodi Centralna izborna komisija BiH. Taj broj je opao na 4.749 za izbore odrflane 2004. godine, a 2006. godine bilo ih je 4.096. Broj se pove ao na 5.005 na izborima 2008. godine, te porastao na 5.601 na izborima 2010. godine. Iako nije mogu e odrediti da li taj broj predstavlja pojedince koji imaju samo drflavljanstvo BiH ili je u pitanju miks, ukoliko uzmemo u obzir skoriji porast u broju registriranih bira a, ipak vrijedi ista i da je mogu e pove ati interesovanje drflavljana BiH koji flive u Tvedskoj za glasanje, te tako pove ati nivo njihove uklju enosti u domovini.

Prije nego analiziramo pregled podataka o pojedincima koji su od po etka sukoba do–li u Tvedsku, slijedi tabela koja prikazuje broj pojedinaca koji su nedavno dobili –vedsko drflavljanstvo. Jasno je da se taj broj konstantno smanjuje kako se smanjuje broj pojedinaca bez –vedskog drflavljanstva, a i interesantno je ista i da je taj broj stabilan tokom proteklih nekoliko godina i iznosi oko 600 pojedinaca godi–nje. Stoga je lako zaklju iti da je broj pojedinaca koji su iskoristili prednosti –vedskog reffima za dobivanje drflavljanstva u samom po etku kada su izbjeglice stekle pravo na njega bio visok, ali je i ostao visok jer su pojedinci nastavili i dalje koristiti taj reffim.

¹⁸⁹ Dopisnik u Motali, Tvedska, septembar 2017., i dopisnik u Tvkholmu, Tvedska, septembar 2017.

¹⁹⁰ Tvedska agencija za statistiku, 2017., <http://www.scb.se/sv/>

Broj državljana BiH koji su dobili švedsko državljanstvo ¹⁹¹									
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
muškarc i	6.102	829	423	524	458	313	271	294	302
žene	6.347	855	479	591	476	382	267	297	305
Ukupno:	12.449	1.684	902	1.115	934	695	538	591	607

Slijedi tabela koja sadrži prikaze po godinama trenutnog statusa državljana BiH koji traže državljanstvo u Švedskoj.

Imigracije prema osnovama za boravišnu dozvolu za građane BiH ¹⁹²						
		2012	2013	2014	2015	2016
studenti izvan EU/EEA	muškarc	2	1	1	1	1
	žene	1	1	2	4	6
radna snaga građani izvan EU/EEA	muškarc	71	58	55	71	63
	žene	9	8	9	15	15
radnici iz EZ/EEA	muškarc	0	0	0	0	0
	žene	0	0	0	0	0
samozaposleni građani EU/EEA	muškarc	0	0	0	0	0
	žene	0	0	0	0	0
rodbina građana EU/EEA	muškarc	2	2	5	3	16
	žene	5	5	15	16	19
studenti građani EU/EEA	muškarc	0	0	0	0	0
	žene	0	0	0	0	0
građani izvan EU/EEA koji stanuju u drugoj zemlji EU	muškarc	0	5	5	9	6
	žene	0	2	3	8	5
građani EU/EEA sa dovoljno sredstava	muškarc	0	0	0	0	0
	žene	0	0	0	0	0
radna snaga, rodbina građana izvan EU/EEA	muškarc	14	18	20	25	16
	žene	35	39	52	56	24
članovi porodice građana izvan EU/EEA	muškarc	292	188	201	174	186
	žene	259	194	212	180	197
rodbina izbjeglica	muškarc	1	1	3	0	3
	žene	2	1	5	1	1
usvojena djeca građani izvan EU/EEA	muškarc	0	0	0	0	0
	žene	0	0	0	0	0
izbjeglice prema konvenciji	muškarc	1	2	0	2	0
	žene	0	0	0	0	1
osobe kojima je potrebna zaštita	muškarc	1	0	5	0	0
	žene	3	1	5	0	0
izrazito uznemirujuće okolnosti	muškarc	8	13	5	7	9
	žene	7	18	10	3	7
odobrenje prema privremenom zakonu	muškarc	0	0	0	0	0

191

Švedska agencija za statistiku. Statistika stanovništva. Preuzeto sa: <http://www.scb.se/sv/>.

192

Švedska agencija za statistiku. Statistika stanovništva. Preuzeto sa: <http://www.scb.se/sv/>.

za građane izvan EU/EEA	žene	0	0	0	0	0
druge dozvole, izbjeglice građani izvan EU/EEA	muškarci	0	0	0	0	0
	žene	0	0	0	0	0
druge dozvole građani izvan EU/EEA	muškarci	4	1	2	4	2
	žene	1	4	3	1	1
boravišna dozvola	muškarci	0	0	0	0	0
	žene	0	0	0	0	0
nepoznato	muškarci	11	5	6	26	9
	žene	16	2	9	24	16
Ukupno:		745	569	633	630	603

Kao i u Danskoj, programi za spajanje porodica predstavljaju glavni izvor novih migranata. To se odnosi na sve migrante u Švedskoj.¹⁹³ To podržava sliku da demografski profil dijaspora iz BiH ine migranti iz konfliktne zone, a ne ekonomski migranti, itd., jer oni ne dolaze zahvaljuju i radnim vizama, ve zahvaljuju i porodi nim vezama kao –to je brak. U 2017. godini, u Švedskoj je izdato 196 radnih dozvola drflavljanima BiH.¹⁹⁴ Tabela u nastavku teksta prikazuje osnove prema kojima su drflavljeni BiH u Švedskoj trafili drflavljanstvo izme u 2012. i 2016. godine, prema podacima Švedske agencije za statistiku.

Švedska je donijela 149 odluka u vezi za azilom u 2017. godini. Od toga broja, samo je jednoj osobi odobren azil, dok su ostali zahtjevi odba eni iz razli itih razloga. Od ukupno 51.540 odluka o azilu, koje je Švedska donijela te godine, navedene brojke oslikavaju veoma mali broj zahtjeva za azil koje su podnijeli drflavljeni BiH, kao i veoma visok postotak odbijenica, jer je stopa odobrenih zahtjeva samo 1%. Me utim, iako vrijeme za dono–enje odluke u prosjeku iznosi 170 dana, ipak je 119 drflavljana BiH podnijelo zahtjev za azil u Švedskoj u 2017. godini.

Pripadnici dijaspora iz BiH u Švedskoj flive u razli itim dijelovima te zemlje. Me utim, kao –to je slu aj i sa drugim migrantskim grupama, to je populacija koja je koncentrirana u Göteborgu, Malmöu i Tokholmu. U ve ini –vedskih op ina postoje i manji klubovi i udrufenja dijaspora iz BiH, a najve i broj ih je u mjestima kao –to su Boras, Orebro, Vaxjo, Motala i Norrköping.¹⁹⁵ Iako je Švedska nastojala da izbjeglice iz BiH rasporedi diljem zemlje, zbog prilika koje pruflaju za zapo–ljavanje, kao –to je slu aj i sa drugim migrantima, gradovi su ostali top destinacije i centri u kojima su najve e koncentracije migranata. Nifle u tekstu se nalazi prikaz podataka iz svih –vedskih okruga sa gradovima unutar svakog okruga u kojima flivi najve i broj pojedinaca ro enih u BiH, od decembra 2016. godine.¹⁹⁶

Ukupno	58.181
Stockholms län	7.163
Stockholm	3.253
Uppsala län	951
Uppsala	707
Södermanlands län	1.379

¹⁹³ Švedska agencija za statistiku. Statistika stanovni–tva. Preuzeto sa: <http://www.scb.se/sv/>.

¹⁹⁴ Švedska agencija za statistiku. Statistika stanovni–tva. Preuzeto sa: <http://www.scb.se/sv/>.

¹⁹⁵ Karabegovi , D. 2016.

¹⁹⁶ Švedska agencija za statistiku 2017, <http://www.scb.se/sv/>.

	Eskilstuna	418
	Östergötlands län	4.270
	Norrköping	2.175
	Jönköpings län	5.071
	Värnamo	1.253
	Kronobergs län	2.100
	Växjö	1.105
	Kalmar län	1.796
	Kalmar	533
	Gotlands län	29
	Gotland	29
	Blekinge län	1.025
	Karlskrona	450
	Skåne län	13.745
	Malmö	6.330
	Hallands län	1.652
	Halmstad	1.010
	Västra Götalands län	13.278
	Göteborg	7.032
	Värmlands län	688
	Karlstad	389
	Örebro län	2.199
	Örebro	1.597
	Västmanlands län	1.346
	Västerås	759
	Dalarnas län	387
	Falun	110
	Gävleborgs län	438
	Gävle	161
	Västernorrlands län	234
	Sundsvall	115
	Jämtlands län	52
	Östersund	23
	Västerbottens län	195
	Umeå	101
	Norrbottens län	183
	Luleå	80

Repatrijacija

Kao i druge skandinavske zemlje, ^{TM}vedska ima program repatrijacije koji osigurava određene naknade za pojedince koji se vraćaju u zemlju porijekla, pod sličnim uslovima koji uključuju i ukidanje dozvole boravka u ^{TM}vedskoj. Druge beneficije programa repatrijacije uključuju jednokratnu novčanu pomoć koja pojedincima pomaže da ostanu na noge kada se vrate u zemlju porijekla. Naprimjer, maksimalni iznos novca koji može biti isplaćen odrasloj osobi

iznosi 10.000 SEK, dok za djecu on iznosi 5.000 SEK. Ovi iznosi nisu naročito visoki, tako da se pojedinci često odluče da jednostavno fivaju na relaciji između ove dvije zemlje, a ne na repatrijaciju. Kada se uporedi sa brojem osoba koje imigriraju u Švedsku (a ne emigriraju), taj broj je mnogo manji. Na terenu, pojedinci iz fokus grupa i sagovornici u intervjuima naglasili su da osjećaju povezanost sa obje zemlje i odlučili su da vode transnacionalne fivote između dvije zemlje, ili, ukoliko su bili penzionisani, većinu vremena provode u BiH, ali zadržavaju švedsko državljanstvo kako bi tu zemlju mogli posjetiti i iz nje se vratiti kad god to žele. Prethodno istraživanje je pokazalo slične rezultate.¹⁹⁷ U daljem tekstu slijede podaci Švedske agencije za statistiku o broju pojedinaca iz BiH koji su imigrirali iz ili emigrirali u Švedsku, a rođeni su u BiH. Kada uzmemo sve brojke u obzir, možemo zaključiti da je taj broj relativno stabilan u protekle dvije decenije.

Imigracije i emigracije prema zemlji rođenja, spolu i godini¹⁹⁸									
Imigracije									
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
muškarci	489	355	340	360	490	432	549	551	609
žene	579	363	328	370	409	362	485	456	484
Ukupno:	1.068	718	668	730	899	794	1.034	1.007	1.093
Emigracije									
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
muškarci	116	102	145	145	144	133	125	138	130
žene	120	76	127	135	114	107	95	128	101
Ukupno:	236	178	272	280	258	240	220	266	231

Ostvareni nivo obrazovanja

Kao i u drugim zemljama integracije, migranti iz BiH su uglavnom svjesni činjenice da su ostvarili veće nivoe obrazovanja od drugih migranata. Čini se da se ni Švedska ne razlikuje po tome, iako Švedska agencija za statistiku nije prikupila detaljne podatke o tome. Švedska politika integracije je veoma ambiciozna i skoro svi pripadnici dijaspore iz BiH su po dolasku u Švedsku upisani na kurseve švedskog jezika kako bi se što bolje integrirali u društvo. Isto tako, švedska socijalna politika izbjeglicama omogućava dobru podršku u različitim aspektima.

Švedski školski sistem zagovara učenje maternjeg jezika za migrante. U švedskim školama se održavaju časovi bosanskog jezika za migrante iz BiH. Time je omogućeno da održe svoje znanje bosanskog jezika i pripadnici dijaspore u švedskoj višini ne moraju sami osiguravati takvo obrazovanje. Nastavnici bosanskog jezika su i sami migranti i često rade u višini škola unutar određenih lokaliteta, jer su u većini slučajeva rođeni u različitim dijelovima grada i ne fivaju svi u istom području. Na primjer, jedna intervjuirana učiteljica tokom jedne sedmice drži časove u višini škola i u svakom razredu ima različit broj učenika. Nekoliko intervjuiranih osoba potvrdilo je da interesovanje za bosanski jezik jenjava kako djeca odrastaju, tako da se učenje maternjeg jezika najviše odvija tokom osnovnog i srednjeg obrazovanja, dok to nije slučaj sa visokim obrazovanjem.

¹⁹⁷ Eastmond, M. 2006.

¹⁹⁸ Švedska agencija za statistiku. Statistika stanovništva. Preuzeto sa: <http://www.scb.se/sv/>.

Intervjuirane u iteljice bosanskog jezika su, tako er, istakle da su tokom zadnje decenije primijetile porast broja djece koja poha aju asove bosanskog jezika iji je samo jedan roditelj bosanskog porijekla. Ovo su pozitivne vijesti za njihovu domovinu, jer djeca iji je samo jedan roditelj ro en u BiH odrflavaju vezu sa BiH i tako ostaju uklju eni kao druga generacija migranata iz BiH koji potencijalno mogu ponuditi svoj doprinos na mnogo razli itih na ina.

Prema podacima Udrufljenja u itelja bosanskog jezika, do sada je 16.070 u enika koji govore bosanski, hrvatski ili srpski poha alo –kole u TMedskoj. Kao –to je ranije spomenuto, samo je njih 5.300 upisano u srednju –kolu. Gotovo je nemogu e odrediti koji od njih su drflavljeni Bosne, Hrvatske ili Srbije. Od ukupnog broja, 8.289 ili 51,6% je tokom –kolske 2017/2018. poha alo asove na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku, kako navodi TMedsko ministarstvo obrazovanja. Bitno je naglasiti da ovi asovi ne pruflaju samo znanje iz jezika, ve tako er nude i historijske i geografske injenice u vezi sa domovinom i za cilj imaju i povezivanje pripadnika druge generacije dijaspore. Ovo obrazovanje treba dalje podrflavati kako bi bile odrflane veze izme u druge generacije pripadnika dijaspore. Jedna intervjuirana osoba je izjavila da joj je boravak u BiH u ve oj mjeri drafli, jer tako ima vi-e –anse da koristi bosanski nego kada je TMedskoj, ali da ne bi mogla tako dobro govoriti bosanski bez asova bosanskog i angaflmana roditelja.

Obrasci komunikacije

Komunikacija sa BiH esto se odvija putem porodi nih veza pomo u modernih komunikacijskih tehnologija, kao –to su Viber i Skype, dok pojedinci esto isti u da im i Facebook olak –ava da odrflavaju veze. TMed se ti e pra enja vijesti, uz popularne informativne medije, Facebook grupe i objave prijatelja pruflaju najvi-e informacija, a od pisanih medija u BiH najvi-e se itaju portali *Klix.ba* i *Oslobođenje.ba*. Facebook grupe za organiziranje pripadnika dijaspore u TMedskoj, kao i odre ene lokacije u TMedskoj, kao –to je Malmö, privla e veliki broj pratilaca i predstavljaju bitnu adresu putem koje pripadnici dijaspore komuniciraju i dijele odre ene informacije. Prija –nje kampanje dijaspore u vezi sa zvani nim prigovorima, kao –to je pu –tanje filma o negiranju genocida na TMedskoj nacionalnoj televiziji, privukle su mnoge pratioce Facebook grupe i pojedinci tu platformu i dalje koriste kao komunikacijski alat iako je kampanja ve odavno zavr –ena.¹⁹⁹ Komunikacija izme u dijaspore mo fle biti vezana za prakti na pitanja poput stambenih savjeta u velikim gradovima kao –to su TMedholm i Malmö ili druge teme vezane za flivot u TMedskoj, promoviranje –vedske zajednice u BiH kroz dijeljenje pozitivnih vijesti o lanovima ili proslje ivanje vijesti koje se smatraju relevantnima za zajednicu. Ove Facebook grupe su esto zatvorene i nadgledaju ih voditelji organizacija dijaspore kako bi se uvjerali da je sadrflaj relevantan.

Sve je ve i broj transnacionalnih veza izme u Facebook-a i drugih dru –tvenih medija, –to se o ituje kroz mnogobrojne grupe sa tematikom u vezi sa BiH, internet stranice za generiranje memova i sli no. S druge strane, organizacije nastoje putem interneta pruflati podr –ku i potsticati razvoj dijasporske zajednice na internetu. S obzirom na to da je u TMedskoj dostupan veliki broj elektronskih usluga, intervjuirane osobe su izjavile da ih rado koriste i da se osje aju izrazito frustrirano kada im te iste usluge nisu dostupne u BiH. To se odnosi na drflavne usluge kao –to su izdavanje osnovnih dokumenata, na bankarstvo, nemogu nost kontaktiranja drflavnih institucija i agencija putem elektronske po –te.

---

¹⁹⁹ Karabegovi , D. 2016.

Obim slanja novca/ulaganja

Svi intervjuirani pojedinci vraćaju se nazad u domovinu zbog porodice i posjeduju nekretnine u Bosni i Hercegovini, u koju se često vraćaju. Dok neki kupuju stanove u Sarajevu, a ne u mjestu iz kojeg potiču, oni ipak borave i u rodnom kraju, obično na godišnjem nivou. Kako je skoro četvrtina dijaspora iz BiH u Tuzlanskoj iz Banjaluke, poznato je da ljeti vrijeme provode u određenim dijelovima grada i na tim mjestima se sastaju sa starim prijateljima i drugim pripadnicima dijaspora. To su plaže, restorani i određeni kafići.

Organizacija APU mreža aktivno radi na formiranju grupe poslovnih ljudi koja bi bila fokusirana na investicione mogućnosti u BiH i podržala razvoj poduzetničkog duha u BiH. Iako je grupa u početnoj fazi nastanka, njeni članovi predstavljaju obe avajue u grupu istomišljenika koji su spremni i voljni investirati. S obzirom na to da su takve vrstne grupe rijetkost u dijaspori, oni pružaju velike mogućnosti, iako su tek u ranoj fazi nastanka, a ujedno obe avajue dugovječan opstanak za drugu generaciju, jer je grupa relativno mlada.

Postoje već primjeri jakih firmi na tržištu BiH, kao što su firma Softhouse Consulting koja je otvorila lokalne urede i zaposlila lokalne radnike, taksisti firme koje imaju ugovor sa Banjalukom o korištenju njihovog dispešerskog centra, te građevinske firme koje se bave izgradnjom domova i renoviranjem i koje koriste resurse i radnu snagu iz BiH. Osim ovih, nedavno je u Sarajevu otvorena i bosansko-tuzlanska konsultantska agencija za poslovno umrežavanje i digitalne strategije SEEDA, čime je još više osnažena veza između Tuzlanske i BiH. Dalje, sve ove firme su društveno odgovorne na različite načine i potpuno razumiju kakav uticaj imaju na lokalnu zajednicu, te teže tome da doprinose daljem razvoju ekonomije BiH.

Osim navedenih primjera koji su poslovne prirode, tokom godina, dijaspora iz BiH u Tuzlanskoj je pokrenula mnoge humanitarne projekte čiji je cilj poticanje razvoja i poboljšanje statusa marginaliziranih grupa u BiH na formalan način. Najupečatljivija takva organizacija je organizacija Naša djeca fondacija koja primarno radi sa ugroženom grupom mladih i siročadima na području Mostara, gdje je pokazala nemjerljivo veliku predanost kako toj zajednici, tako i ugroženoj omladini u BiH. Organizacija se primarno finansira donacijama pripadnika dijaspora iz BiH u Tuzlanskoj i njom upravlja volonterski odbor u Tuzlanskoj kojeg čine pripadnici dijaspora iz BiH u Tuzlanskoj, uključujući i poduzetnike i druge vodeće ličnosti u dijaspori. Tokom vremena, prikupili su dovoljno sredstava da renoviraju siročadnice, zaposle tim kvalificiranih stručnjaka kako bi stvorili sigurno okruženje za djecu, obezbijedili im kvalitetnu njegu, te pomogli siročadima i djeci sa posebnim potrebama da steknu vještine neophodne za rad, kao što su rad u frizerskom salonu ili u IT sektoru. Ukupan iznos u prosjeku iznosi 52.000 € godišnje.²⁰⁰ Ovo ne ilustruje samo nivo uključenosti dijaspora, već pruža i mogućnost za ostvarivanje partnerskih odnosa sa pripadnicima dijaspora za razvojne projekte koji sadrže humanitarne elemente i nastoje poboljšati živote pojedinaca širom BiH.

II. ISKUSTVO U VEZI SA MIGRACIJOM I INTEGRACIJOM

Iako je teško navesti tačan broj, procjenjuje se da je otprilike jedna četvrtina osoba iz BiH, koje žive u Tuzlanskoj, uključena u dobrovoljna udruženja dijaspora. Tuzlanska podržava mnoge od njih, kao vid izgradnje socijalnog kapitala i angažmana u lokalnim zajednicama u

---

²⁰⁰ Karabegović, D. 2017.

TMvedskoj.²⁰¹ U organizacionoj strukturi, krovna organizacija je Savez bosanskohercegova kih udrufenja u TMvedskoj. Organizacije koje joj pripadaju su ra-trkane diljem TMvedske i esto se fokusiraju na ja anje dijasorskih zajednica u kojima se nalaze. Zasnovane su na rodnim gradovima, kao npr. Savez Banjaluna u TMvedskoj ili su to organizacije flena, kao -to je Savez flena u TMvedskoj, omladinske organizacije ili generalno organizacije za migrante iz BiH u odre enim dijelovima TMvedske koje predstavljaju mjesto za njihovo okupljanje. Me u njima su lokalni klubovi koji kombiniraju imena -vedskih gradova i neki simbol u vezi sa BiH, kao -to je Ljiljan Motala.

Postoji vi-e od 100 organizacija, esto u svim -vedskim op inama, a ponekada je i po nekoliko organizacija u pojedinim gradovima. Njihovi lanovi su predstavnici svih etni kih grupa i naj e-e su pripadnici prve generacije migranata iz BiH koji su do-li kao posljedica sukoba. Druga generacija esto ili nije zastupljena ili jednostavno nisu prisutni u ovim organizacijama zbog njihove neangaffiranosti i injenice da su fokusirani na izgradnju vlastitog flivota u TMvedskoj. I vjerske organizacije, bez obzira na to da li su to dfamije ili crkve, nude prostor za okupljanje pripadnika dijasore i podsti u angaffiranje prema domovini, iako je to rijetko jedini fokus osoba koje flive u TMvedskoj. To sugerira da se mnogi Srbi i Hrvati iz BiH uklju uju u organizacije srpske i hrvatske dijasore, a najve i broj lanova u organizacijama sa bosanskim predznakom su Bo-njaci. Iako se obi no podrazumijeva da su Bo-njaci i muslimanske manjine iz Srbije i Crne Gore, lanovi bo-nja kih udrufenja su gotovo isklju ivo osobe iz BiH ili BiH porijekla.

Iako je broj ovih organizacija relativno veliki i pokazuje da su pojedinci organizirani bolje nego u drugim zemljama, odrflivi rad i veza sa domovinom su ograni eni. Te organizacije, udrufenja i klubovi najve im se dijelom fokusiraju na njegovanje zajedni-tva unutar dijasorske zajednice i o uvanje kulture i jezika. To je teflak zadatak u kojem mnogi u estvuju, ali je i dalje te-ko izmjeriti njegov uticaj na domovinu. Jedan od u esnika je primijetio nedostatak resursa dostupnih u BiH pomo u kojih bi bilo mogu e doprinijeti ovim nastojanjima, ali i vafnost finansiranja iz budffeta TMvedske kako bi im bilo omogu eno da se i dalje organiziraju i njeguje veza me u zajednicama koje okupljaju migrante iz BiH u odre enim dijelovima TMvedske.

Iako su mnogi podsjetili na te-ko e koje su imali na po etku boravka u TMvedskoj, bili su dezorjentirani, nisu tu pripadali, bili su pod traumom i nisu govorili jezik, sada nakon skoro dvije decenije od dolaska u TMvedsku ve ina njih radi unosne poslove. Vremenom, po inju osje ati da pripadaju zajednicama u kojima se nalaze.²⁰² Kao manjina u -vedskom obrazovnom sistemu, migranti iz BiH priznaju da njihova djeca imaju pravo poha ati asove bosanskog jezika kroz -kolski sistem i gotovo svi ispitanici sa djecom su to i iskoristili, a pojedini su ga i sami u ili. To pomaffe drugoj generaciji da odrfli vezu sa domovinom i da razvije prijateljstva sa drugima koje druga ije moflda ne bi upoznali. Zajednica koja okuiplja migrante iz BiH se generalno uzima za primjer integracije u TMvedskoj. Iskustvo u vezi sa integracijom u TMvedskoj esto se posmatra kroz zapo-ljavanje, gdje su migranti iz BiH u prili no dobroj situaciji u odnosu na druge migrante, ali i TMve ane.²⁰³ Ima mnogo primjera uspje-nih osoba iz dijasore iz BiH u TMvedskoj, uklju uju i politi are, pisce i aktiviste. Zajedno, oni ine jaku platformu za promociju BiH i postavljanje narativa o zemlji na odre ena in. Zbog visokog nivoa ekonomske integracije, kod njih je vi-e izraflen pomirbeni

²⁰¹ Jane Toerell daje pregled volonterskih udrufenja u TMvedskoj. Vidjeti Teorell, J. 2003.

²⁰² Frykman-Povrzanovi , M. 2001.

²⁰³ Ekberg, J. 2016.

stav u odnosu na stav ljudi u domovini, kako je pokazalo ranije istraživanje.²⁰⁴ Istovremeno, putem mreža koje su razvili u zadnjih nekoliko decenija, uspjeli su poboljšati svoj profil i povećati mogućnosti za obrazovanje i zaposlenje jedni za druge, kako navode ispitanici. Osobe unutar zajednice dijaspora iz BiH u Švedskoj se međusobno poznaju i povezali su se sarađujući i na projektima koji se najčešće fokusiraju na isticanje dijasporske zajednice u Švedskoj i promociju domovine u pozitivnom svjetlu, kroz kulturne događaje i učešće u različitim udruženjima koja predstavljaju sastavni dio švedskog društvenog života. Početkom 1990-ih oni su pomogli otvaranje Ambasade BiH u Švedskoj i neki od njih su u zadnjih dvadeset godina, manje ili više, radili kao prevodioci i savjetnici i formalno i neformalno. Većina njih su spomenuli da koriste poznanstva unutar dijaspora koja su izgradili u Švedskoj kako bi se povezali sa građanima u BiH van porodice i prijateljskih veza koje imaju u BiH. Stvorili su i dalje objavljuju niz mjesečnih magazina za dijasporu iz BiH, koji su im, kako su zaključili ili u toku intervjua, glavni izvor informacija o situaciji u domovini. U prošlosti su provodili registraciju birača i često se trude da provedu barem nekoliko sedmica u BiH, ako ne svake, onda svake druge godine. Ove spontane aktivnosti su doprinijele izgradnji translokalne zajednice zasnovane na migrantima iz BiH u Švedskoj koji su aktivni unutar ovih organizacija.²⁰⁵

Jedno od najrelevantnijih i najbolje organiziranih udruženja dijaspora u Švedskoj, zainteresirano i fokusirano na jačanje veze između domovine i zemlje prijema je APU mreža. APU mreža je osnovana početkom 2000-ih kroz neformalna okupljanja većina bosanskohercegovačkog porijekla koji su studirali na Kraljevskom tehnološkom institutu u Stockholmu. APU je akronim za akademici, poduzetnici i umjetnici, ime je naglašeno uvjerenje osnivača da postoji potreba za saradnjom između članova dijaspora u ova tri područja. Kako je predsjednik organizacije rekao 2014. godine, nazivom udruženja mreža htjeli su naglasiti važnost da je što transparentno, dinamično, društveno orijentirano, fleksibilno i uključivo.²⁰⁶ Nešto više od 300 članova plaća godišnje takse koje se usmjeravaju na događaje i aktivnosti kojima mreža koordinira, iako ovaj broj varira i porastao je u zadnjih deset godina. Kroz druženje, članovi grupe su shvatili da su zainteresirani za realizaciju projekata i ideja kako bi pomogli bosanskohercegovačkoj zajednici u Švedskoj, ali i domovini. Shvatili su da je za uspjeh potrebno da se uključe članova zajednice i tako je ostvarena ideja APU mreže.

U početku je cilj grupe bio promovirati veze između bosanskih Šveda u tri ranije spomenute oblasti, te poduzetništvo i obrazovanju u domovini, s obzirom na to da njeni članovi vjeruju da je to najbolji način da zemlja krene naprijed. Izgradili su translokálnu zajednicu na osnovu svog iskustva kao dijaspora u Švedskoj, te na osnovu zajedničkog iskustva u Prijedoru, Banjaluci, Sarajevu i drugim gradovima.²⁰⁷ Na pitanje o bitnosti mjesta u domovini iz kojeg dolaze, u kontekstu veza, ispitanici su rekli da ih je iskustvo u Švedskoj zbližilo više nego život u Bosni i Hercegovini, s obzirom na to da su mnogi članovi bili premladi da se umreže školi. U Švedskoj, dijele i uvjerenje da se može povezati jedni s drugima i stvoriti pozitivnije okruženje u domovini, radili su na tome da se povežu, prvenstveno međusobno, a onda i sa pojedincima i organizacijama u domovini, mjestima i institucijama u BiH. Među članovima je i omladinska sekcija koja predstavlja veću populaciju u Švedskoj u kontekstu godina, spola i nacionalnosti. Međutim, svi oni u prvom redu isti u svoje porijeklo

²⁰⁴ Hall, J. and Kostic, R. 2009.

²⁰⁵ Karabegović, D. 2016.

²⁰⁶ Respondent SWE14 (2014) Interview in June, Stockholm, Sweden.

²⁰⁷ Halilovich, H. 2013a.

iz BiH i injenicu da pripadaju BiH, pa tek onda neki drugi identitet. Kako je ranije spomenuto, veina njih su se obrazovali u Švedskoj.²⁰⁸

Iako je mreža izrazito apolitična, jer njene vođa i članovi službeno ne podržavaju nijednog političkog kandidata, ne vode kampanje u njihovo ime i nemaju povjerenja u, –to oni nazivaju, neprijateljsko političko okruženje u njihovoj domovini, njihova mobilizacija je ipak politička, jer predstavlja validnu platformu za glas dijaspori kako u Švedskoj tako i u BiH. Kada su u pitanju aktivističke inicijative, oni pristupaju mnogim svojim inicijativama i projektima kroz okvir ljudskih prava i diskriminacije, svjesnosti genocida i promoviranja demokratije. U tom smislu, oni uzimaju u obzir važnost tranzicijskog pravosuđa i programa izgradnje mira u njihovoj domovini i biraju to inkorporirati u svoje aktivnosti. Primjer je organizirana proslava Dana nezavisnosti BiH 1. marta u Štokholmu, planirane su komemoracije za žrtve genocida u Srebrenici sa istaknutim govornicima i aktivistima svake godine i promovira se potencijal BiH u Švedskoj putem medija i ličnih primjera.

Vremenom, cilj ove volonterske mreže postao je i njegovanje javne diskusije u Švedskoj, ne samo o domovini, već i o tome na koji način migranti iz BiH doprinose –vedskom društvu. Oni su i dalje posvećeni podsticanju njihove jedinstvene perspektive kao migranata iz BiH u Švedskoj, kao i jačanju ekonomskog razvoja Švedske i BiH. Ispitanici su rekli da zamišljaju mrežu kao most između Švedske i BiH koji pomaže jačanju veze između ove dvije zemlje. U zadnjih nekoliko godina grupa je naporno radila kako bi postala aktivan partner za različite oblike saradnje i u Švedskoj i u BiH. APU mreža je bila jedina grupa pozvana na okrugli sto i sastanak o angažmanu dijaspori i ulaganju 2014. godine.²⁰⁹ Oni od tada redovno organiziraju sastanke u saradnji sa Ambasadom Švedske i uspostavili su veze u Štokholmu i Geteborgu, kao i Malmeu, svim gradovima sa velikim brojem stanovnika iz BiH.

APU mrežu Ambasada Švedske u BiH smatra partnerom i vrijednim sagovornikom. Zajedno su radili na prikupljanju donacija nakon –to su poplave u regionu devastirale BiH u proljeće 2014. godine, skupivši više od 755.000 SEK (blizu 60.000 GBP). To pokazuje kapacitet i sposobnost da reagiraju na događaje u domovini.²¹⁰ Tu su još jednom demonstrirali da nemaju predrasude koje bi ih spriječile da skupe novac za zajednički –rom zemlje: –cijela zemlja je nastradala od poplava, tu se ne radi o RS-u ili Federaciji.²¹¹

Pripadnici dijaspori u Švedskoj pokazali su i svoj politički angažman, kako na –vedskoj, tako i na bosanskohercegovačkoj političkoj sceni. Aida Hadžiali, Jasenko Selimović, Alen Musaefendi, Anna Ibrićagić i Jasenko Omanović su primjeri aktivno uključenih pripadnika dijaspori u –vedsku politiku u različitim političkim strankama. Od njih troje, Jasenko Omanović je bio aktivan u Evropskom parlamentu podržavajući i ulazak BiH u EU i generalno izražavajući podršku zemlji, te organiziraju i posjete Briselu za članove dijaspori iz BiH u Švedskoj. Postoji i nekoliko izabranika zvaničnika u lokalnim vlastima u Švedskoj koji vode porijeklo iz BiH, te onih koji rade u Vladi Švedske na različitim pozicijama. Osim toga, nekoliko osoba koje vode porijeklo iz BiH su priznati u –vedskom društvu zbog kvalitetnog novinarskog rada i angažiranosti koji oblikuju –vedski politički dijalog, kao na

²⁰⁸ Karabegović, D. 2016.

²⁰⁹ Zapašnja u esnika Bosansko–vedskog godišnjeg APU događaja, juni 2014., Štokholm, Švedska; Zapašnja u esnika Okruglog stola kojeg je organizovala Vlada BiH na koji su pozvani članovi APU mreže, juni 2014., Sarajevo, BiH. Sagovornik SWE12 (2014) intervju iz juna, Štokholm, Švedska. Dalji intervjui obavljani u septembru 2017.

²¹⁰ Uloga kritičnih događaja za mobilizaciju dijaspori je dalje razrađena u zajedničkom radu koji poredi bosanske i iračke slučajeve. Vidjeti Koinova, M., Karabegović, D. i Kadhum, O. 2016.

²¹¹ Karabegović, D. 2016.

primjer Negra Efendi koja piše za najveće dnevne –vedske novine, SvD i Haris Grabovac koji piše za EXPO.

Na nivou BiH, Stranka dijaspore BiH (SDBiH) formirana je 2007. godine u Geteborgu, u Tvedskoj. Osniva i stranke su članovi dijaspore iz BiH, koji su smatrali da ih političari u domovini ne zastupaju. Njihova platforma se sastoji od povećane zastupljenosti pripadnika dijaspore iz BiH u BiH, kao i građana BiH na građanskoj, a ne na etno-nacionalnoj osnovi. Oni vjeruju da, kao politička stranka na vlasti, formalnije ojačaju odnos između u dijaspore i domovine. Na osnivačkom skupu stranke u Geteborgu bilo je oko 120 ljudi koji su dali podršku ovoj stranci. Njeno vodstvo u to je vrijeme bilo bazirano u Tvedskoj, uz izuzetak jedne osobe, Senade Telalović-Softić, koja je živjela u Australiji. Do 2014. godine stranka je imala 146 kandidata na svim nivoima vlasti u BiH, osvojila je dva poslanička mjesta, jedno u Parlamentu Federacije i drugo na kantonalnom nivou u Goravodu. Pohvalili su se da imaju više od 10.000 članova širom svijeta, mada je to bilo teško pretvoriti u glasove za vrijeme izbora.²¹²

Na kraju, interesantno je spomenuti da kada je riječ o integraciji, osobe koje vode porijeklo iz BiH su dobro zastupljene u –vedskom društvu, posebno u javnoj sferi, a osim ranije spomenutih, tu su i sportisti, akademici i drugi. Među najpoznatiji primjer je Zlatan Ibrahimović, iako su i Anel Ahmedhodžić, Muamer Tanković, Riki Cakić, Jasmin Sudić, Amir Suljić, Elmin Kurbegović, Denis Velić, Mirza Halvadžić, Branimir Hrgota, Zlatan Azinović, Anes Mravac, Denni Avdić, i Nera Smajić –vedsko-bosanski fudbaleri. Midhat Ajanović i Borislav Arapović su priznati pisci u Tvedskoj. Ova kratka lista pruža samo mali pregled osoba koje vode porijeklo iz BiH u Tvedskoj ili onih koji su rođeni u BiH, a Tvedsku zovu domom, koji su dio veće dijasporske zajednice.

III. POTENCIJAL ZA ANGAŽMAN DIJASPORE

Kako je naglašeno u poglavlju, mnogo potencijala ima u dijaspori iz BiH u Tvedskoj. Dio tog potencijala je već iskorišten i naglasak treba biti na njegovom održavanju i daljem jačanju.

Prepreke za angažman dijaspore

Bez obzira na sve, i dalje postoje prepreke za veću angažman dijaspore iz BiH. Pripadnici dijaspore u Tvedskoj, kao i u drugim zemljama Evrope, potvrđuju važnost inicijativa za izgradnju kapaciteta u BiH prije većih ulaganja, kao i generalna poboljšanja u poslovnoj sredini u BiH. Ispitanici imaju želju da biznis iz Tvedske donesu u BiH i već su pokazali svoj kapacitet na taj način.²¹³ To je pokazalo da volja aktera iz dijaspore, kroz saradnju, otvara priliku za rast bankarskog sektora u BiH, pravnog sektora, kao i industrije. Nekoliko poduzetnika u intervjuu su rekali da bi bila korisna olakšana i jednostavna za razumjeti bankarska infrastruktura, dok su neki spomenuli nedovoljno jasne poreske strukture koje su primjenjivane kada su tek započeli biznis. Naveli su i da su potrošili jako mnogo vremena kako bi bolje razumjeli ove sisteme. U tom kontekstu, dijaspora primjećuje korupciju u BiH kada su u pitanju angažman, ulaganje, itd., što im se ne sviđa i ne žele se angažirati. Rekli su i da je bilo nekoliko podsticaja za njih i da bi to mogao biti jedan od načina da se u budućnosti privuku poslovi u BiH. Manji su angažman i svijest insitucija BiH koji je fokus na mogućnostima za ulaganje.

²¹² Ibid.

²¹³ Softhouse Consulting je jedna od nekoliko kompanija koje su otvorile urede u BiH sa sjedištem u Tvedskoj. Postoje i drugi primjeri, kao npr. System Verification.

Ispitanici su ponovili da interakcija biznisa i vlasti u BiH nije dovoljno transparentna. To velikim dijelom ilustruje koliko su se integrirali u –vedski sistem. Suo avanje sa birokratijom ili poslovnim okruženjem u BiH izaziva frustraciju kod pripadnika dijaspore, jer stvari nisu elektronski dostupne, informacije nisu aflurirane, a pojedinci, bez obzira na to da li su u firmi ili instituciji, ne odgovaraju na elektronske poruke na vrijeme. Pojednostavljen kapacitet i povjerenje, bez obzira na to je li u bankarstvu, ulaganju, vladinim institucijama ili u komunikaciji uveliko bi uticao na pove anje angaffiranja dijaspore iz BiH, jer bi se tako pokazalo da postoji mogu nost i spremnost da se sa dijasporom šsretne na pola putaō.

Odnosi sa diplomatsko konzularnim misijama BiH u Švedskoj

Ispitanici su naglasili vaffnost podr–ke Ambasade BiH u TMokholmu, kroz prisustvo ambasadora razli itim doga ajima u TMokholmu i drugim mjestima. Za njih to predstavlja direktnu vezu sa domovinom i kanal za dalji angaffman i smatraju da bi to trebalo i dalje podrflavati. Ambasada u TMokholmu prufla usluge dijaspori u cijeloj TMvedskoj, gdje je za ambasadore poznato da su veoma angaffirani i prisustvuju doga ajima koje organizira dijaspora. Iako se Ambasada smatra malom ambasadam, jer ima samo nekoliko zaposlenika i ograni ene resurse, oni su razvili jake veze sa APU mreflom kao i mnogim drugim dijasporskim organizacijama i generalno ih smatraju otvorenima. Naprimjer, lanovi APU mreffe su sara ivali sa osobljem Ambasade kako bi aflurirali internet stranicu Ambasade i u inili je lak–om za kori–tenje. Prostor Ambasade je ograni en i stoga se doga aji ne organiziraju u njoj, iako su uvijek otvoreni za saradnju. Kao i kod drugih ambasada BiH koje opslufluju veliku dijasporsku populaciju, osoblje Ambasade je svjesno ograni enja usluga koju pruflaju kada je u pitanju sluflenje gra anima u inostranstvu. Naprimjer, Ambasadi je nemogu e da osigura odre ene dokumente kako bi registrirali ro enje djeteta roditelja koji su ro eni u BiH, te nisu u mogu nosti izdati ve inu dokumenata, osim paso–a, –to je dosta skuplje nego kada se zahtjev podnese u BiH.

IV. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na osnovu kvalitativnih i kvantitativnih podataka iz ovog projekta, jasno je da mnoge preporuke za angaffman dijaspore iz BiH u razvojnim aktivnostima zavise od preporuka za unaprje enje odnosa dijaspore iz BiH i domovine i pove anje povjerenja me u njima. Uprkos trenutnim nedostacima, dijaspora iz BiH bi voljela da veze sa domovinom oja aju i voljeli bi biti aktivni u esnici u budu nosti BiH. Preporuke za podru ja unaprje enja su:

- 1. Povećati angažman i prisutnost institucija BiH u dijaspori iz BiH u Švedskoj.** Ambasada BiH u TMokholmu trebala bi i dalje biti podrflana i trebala bi povezivati pripadnike dijaspore sa razli itim insitucijama u BiH na svim nivoima, te podrflati zajednicu u TMokholmu, i to ne samo u kontekstu kulturnih de–avanja i saradnje sa pripadnicima dijaspore u inicijativama koje se odnose na domovinu. Mogu nost koja bi trebala biti uzeta u obzir je sredi–nja ambasada u Malmeu, koja bi opsluflivala Skandinaviju, i otvaranje nekoliko konzulata u zavisnosti od rasprostranjenosti dijaspore iz BiH u skandinavskim zemljama.
- 2. Njeovati snažniju kulturnu vezu između BiH i dijspore iz BiH u Švedskoj.** Pripadnici dijaspore u TMvedskoj naglasili su vaffnost odrflavanja kulturne povezanosti sa BiH. Organizacije dijaspore i pojedinci, uspje–no su podrflali veliki broj kulturnih doga aja, me u kojima su i pozori–ne predstave i koncerti –irom TMvedske. Sluflbena

podrška ovakvim inicijativama je od koristi za BiH, jer omogućava platformu za saradnju sa dijasporom van već ustanovljenih kanala, i to one koji se drugačije ne bi uključili u zajednicu dijasporu. Jedan od ispitanika je dao primjer iz Ambasade BiH u SAD koja je podržala i pomogla organizirati koncert Amire Medunjanin, poznate pjevačice sevdaha, u Washingtonu.

3. **Kapitalizirati emocionalnu povezanost koju prva generacija dijasporu iz BiH u Švedskoj osjeća prema BiH i posebno prema svojim lokalnim zajednicama.** Osobe koje su stekle kapital u Švedskoj najvjerojatnije će ulagati u mjesta u BiH u kojima su odrasli. To se naročito odnosi na prvu generaciju dijasporu iz BiH.
4. **Stvoriti prilike za izgradnju kapaciteta i ljudskih resursa između BiH i Švedske, te samim tim stvoriti sigurno ekonomsko i političko okruženje za ulaganje.**
5. **Razviti e-uslugu za komunikaciju dijasporu sa institucijama u BiH kako bi se podstaklo sigurnije ekonomsko i političko okruženje.** Razvoj sistema koji će omogućiti dijaspori da dobiju povratne informacije i samim tim zahtijevaju odgovornost određenih institucija u BiH, mnogo bi doprinijelo jačanju povjerenja dijasporu i volje za saradnju, ulaganje i rad sa lokalnim akterima u BiH. To može biti u formi podnošenja žalbi ili povećanog nivoa e-usluge, kako bi bilo omogućeno praćenje postojećih žalbi, zahtjeva i zadataka.
6. **Razviti programe i aktivnosti za jačanje veze između dijasporu iz BiH prve i druge generacije i predstavnika lokalnih zajednica u BiH.** Podržavanjem prakse mentorstva u poslovnom sektoru između uspjehom pojedinaца i potencijalnih investitora i dijasporskih poduzetnika, kako bi prenosili znanje, bile bi umanjene poteškoće i olakšane procedure.
7. **Podstaknuti i pojednostaviti građansko učešće iz dijasporu i bolju integraciju pojedinaca na političkoj sceni u BiH.** Generalno, glasanje dijasporu i zahtjevi za državljanstvo moraju biti posmatrani ozbiljnije na svim nivoima vlasti i uzeti u obzir za vrijeme kampanja. To prevazilazi tek postojanje predstavnika dijasporu u vladi i zahtijeva aktivnu saradnju i koordinaciju između različitih agencija, institucija i ministarstava u BiH, a ne takmičenje, nedostatak angažmana, ili potpuno odbacivanje koje su mnogi pripadnici dijasporu doživjeli u posljednje tri decenije, uprkos želji da se angažiraju u svojoj domovini.
8. **Integrirati održive veze između institucija u BiH na svim nivoima i dijasporskih organizacija i pojedinaca.** Ulaganje u društvene programe i obrazovanje za mlade u BiH od posebnog je interesa za dijasporu iz BiH, što se vidi kroz neprekidan rad organizacija, poput organizacije šna-a djeca. Ove inicijative bi institucije u BiH trebale formalnije podržati i priznati, ali i povezati ih sa ostalim relevantnim akterima u BiH jer kombiniraju potencijal za dijasporu što je razvojna spona koja će se razviti kroz znanje, interesovanje i resurse aktera iz dijasporu, kao i saradnju na terenu. To otvara ne samo prilike za transfer znanja, već stvara i trajne veze između pripadnika dijasporu i lokalnog stanovništva, uključujući i drugu generaciju.
9. **Obezbijediti direktnu podršku za dopunsku nastavu u dijaspori i uspostaviti programe u BiH.** Jedno od glavnih pitanja koje su sve fokus grupe i pojedinci spomenuli je važnost učenja bosanskog jezika i mogućnost da druga generacija održi

veze sa BiH. Nastavnici bosanskog jezika u –vedskom obrazovnom sistemu, kao i pojedinci iz organizacija dijaspore, nagla-avaju da bi fleljeli vi-e programa koji povezuju drugu generaciju sa BiH. Predlofeno je nekoliko ideja, me u kojima je vi-e prilika za razmjenu u enika, kao –to su ljetni programi u sklopu kojih e pripadnici dijaspore upoznati druge lanove dijaspore i pojedince iz BiH koji su istih godina, ili asovi jezika u toku ljeta, te drugi oblici brige za mla u djecu. To predstavlja i priliku za poduzetni-tvo u BiH, ali i priliku da visoko-kolske ustanove kreiraju programe. Saradnju te vrste bi trebalo uzeti u obzir kao dodatak ljetnim programima za mla u djecu i pruffiti im priliku za volontiranje u BiH i dnevne izlete, kako bi bolje upoznali svoju domovinu.

- 10. Uspostaviti formalne procedure za dijasporu iz BiH za transfer znanja, praksi i vještina.** Kada su u pitanju prilike za transfer znanja, pripadnici dijaspore iz BiH u ^{TM}vedskoj pokazali su interesovanje za odrflavanje gostuju ih predavanja ili organiziranje radionica iz svog podru ja profesionalnog djelovanja za profesionalce u BiH ili studente, u zavisnosti od polja djelovanja. To je neiskori-tena mogu nost, gdje je dijaspora zainteresirana da ne-to vrati domovini, ali trenutno ne postoji institucija ili partner koji bi pomogli organizirati takve doga aje. Veliki broj ispitanika je frustriran, jer su poku-ali ne-to samostalno implementirati, ali nisu mogli zbog logisti kih pote-ko a, nedostatka podr-ke institucionalnih aktera ili jednostavno nepostojanja mreffe poznanstava kako bi bio ostvaren inicijalni kontakt. To se sve moffe vrlo jednostavno rije-iti kroz kontakte MLJPI-a ili sli ne institucije koje bi djelovale kao medijatori i pomogle u vr- ivanje veza izme u dijaspore i domovine.

POGLAVLJE X

Izvještaj za Švicarsku

Sažetak

Izvještaj je temeljen na podacima prikupljenim u Švicarskoj (Zurich i Bern) u septembru 2017. godine i obuhvata grupni intervju sa građanima i predstavnicima različitih udruženja građana u Zurichu i jednu pojedinačnu opservaciju u Bernu. U potpunosti je pojedinačnim intervjuima sa predstavnikom udruženja građana u dijaspori u Bernu, dva univerzitetska istraživača iz sfere društvenih nauka i dva poslovna vođeka iz dijaspore koji rade u Zurichu i Bosni i Hercegovini, kao i predstavnicima Ambasade BiH.

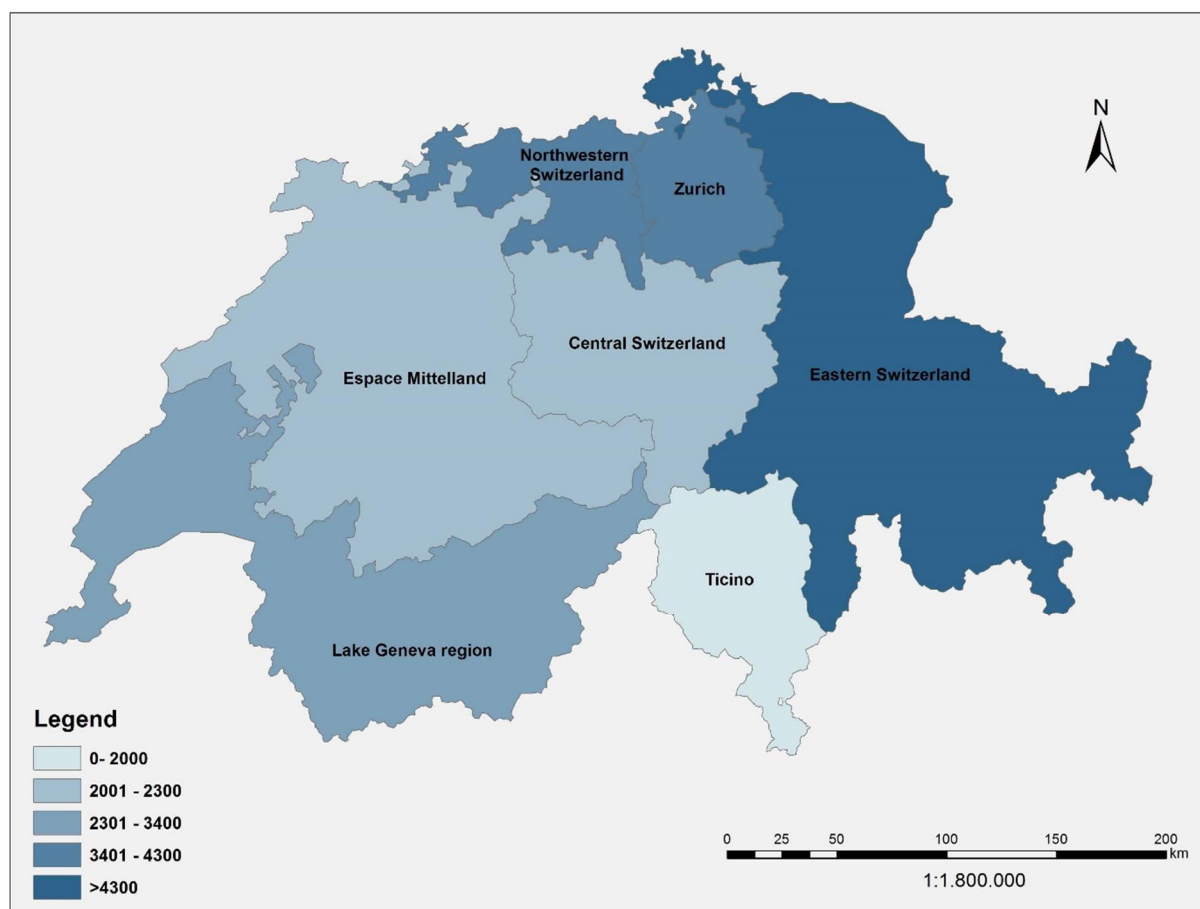
Po etna analiza ukazuje da je dijaspora iz BiH u Švicarskoj podijeljena i raznovrsna. Brojni su i uticajni, ali ponekad slijede suprotstavljene interese. Sveukupno, većina intervjuiranih tvrdi da su privrženici članovima porodice u BiH, što ih čini potencijalno svjesnim o domaćim potrebama, te zainteresiranim za izgradnju jačih veza sa različitim inicijativama u zajednici.

Podaci prikupljeni tokom pojedinačnih intervjua i sastanaka sa fokus grupama upućuju da najveći izazov za građane BiH ka potpunosti integraciji u švicarski sistem predstavljaju velika ograničenja u pogledu ekonomske samostalnosti. Većina visokobrazovanih migranata suočava se sa problemom priznavanja diploma nakon dolaska u Švicarsku. Brže prilagođavanje novim uslovima dodatno je otežano nepoznavanjem lokalnih jezika i dijalekata - četiri zvaničnika jezika i 26 zabilježenih kantonalnih varijanti jezika.

Njihova uloga u promociji i aktivnom učešću u lokalnom razvoju u BiH najbolje se može opisati kao ambivalentna. Neki pomažu domaćem stanovništvu u napretku BiH, drugi promoviraju održivi razvoj ne samo ulaganjem u biznis, već i programima obuke kako bi zadržali mladu i visokokvalifikovanu radnu snagu zaposlenu u kompanijama koje su osnovali. Velika motivacija u neprofitabilnom radu usmjerena je na društvene promjene, kao što je vidljivo na primjerima kolektivnih donacija poslanih u nekoliko regija Bosne i Hercegovine tokom teških poplava 2014. godine.

I. DEMOGRAFSKE I DRUŠTVENO-EKONOMSKE KARAKTERISTIKE

Mapa 12. Rasprostranjenost dijaspore iz BiH u ^{TM}vicarskoj po regijama²¹⁴

Osnovne informacije i pregled literature

Istraživanja o migracijama iz BiH u ^{TM}vicarskoj postoje, ali u ograničenoj mjeri.²¹⁵ Zajedničke tačke odnose se na analizu integracije dijaspore iz BiH u ^{TM}vicarskoj i njen potencijalni doprinos razvoju Bosne i Hercegovine.

Prema dostupnim podacima iz 2010. godine, oko 35.000 državljanina BiH živi u ^{TM}vicarskoj. Svjetska banka procjenjuje da 52.078 osoba iz BiH ima prebivalište u ovoj zemlji²¹⁶, uključujući i one koji su naturalizirani. Eurostatov popis stanovništva (2011) ukazuje da 29.416 državljanina BiH živi u ^{TM}vicarskoj, dok ih ukupno 51.250 steklo državljanstvo BiH rođenjem. Procijenjeno je da je oko 25.900 osoba bosanskohercegovačkog porijekla steklo ^{TM}vicarsko državljanstvo.²¹⁷ Dostupni izvještaji Federalnog zavoda za statistiku u ^{TM}vicarskoj

²¹⁴ Napomena: Ova mapa predstavlja *opću procjenu* rasprostranjenosti dijaspore iz BiH u ^{TM}vicarskoj. Do procjene za svaki kanton došlo se koristeći i metodu samoprocjene u pojedinačnim zajednicama, podaci iz Zusammenstellung des Statistikdienstes des Staatssekretariates für Migration (2017), Iseni et al. Report (2012).

²¹⁵ Na primjer, Behloul, S. 2011 i Iseni, B. et al. 2012.

²¹⁶ Izvještaj Svjetske banke dostupan na <http://go.worldbank.org/JITC7NYTT0>

²¹⁷ Zakon o državljanstvu ^{TM}vicarske dozvoljava aplikantima da imaju dvojno ili višestruko državljanstvo ili da zadrže svoje prvobitno državljanstvo kada apliciraju za ^{TM}vicarsko. Državljanji Bosne i Hercegovine se ne moraju odreći državljanstva BiH kada steknu ^{TM}vicarsko.

pokazuju da otprilike 34.000 drflavljana BiH flivi u zemlji, dok ih ukupno 2.714 ima status izbjeglice u Švicarskoj.²¹⁸

Postoji nekoliko registriranih udrufenja i organizacija migranata iz BiH u Švicarskoj. Dostupni podaci ukazuju da ve ina etni kih Srba i Hrvata iz BiH, shodno tome, uglavnom pristupaju dijasporskim udrufenjima migranata iz Srbije i Hrvatske. Postoji samo nekoliko udrufenja iji lanovi dolaze iz sve tri velike etni ke grupe u BiH. Pripadnici dijaspore, u zavisnosti od njihove vjerske i nacionalne pripadnosti, tako er pristupaju razli itim vjerskim i duhovnim zajednicima u razli itim lokalnim zajednicama u Švicarskoj.

Švicarska je prva drflava koja je zaklju ila Sporazum o migracijskom partnerstvu i jedina je sferu migracije uklju ila kao komponentu Švicarskog programa pomo i razvoju Bosne i Hercegovine. BiH i Švicarska su, tako er, zaklju ile nekoliko bilateralnih sporazuma: Sporazum izme u Vije a ministara BiH i Federalnog vije a Švicarske o tehni koj, ekonomskoj, finansijskoj i humanitarnoj saradnji, Sporazum izme u BiH i Švicarske o unapre enju i recipro noj za-titi investicija, Konvencija o socijalnom osiguranju i amandmani na Konvenciju o socijalnom osiguranju.

Aktuelni demografski podaci

Prema podacima objavljenim polovinom 2017. godine, u Švicarskoj je registrirano 31.089 drflavljana BiH.²¹⁹

Ukupan broj drflavljana BiH u Švicarskoj, uklju uju i strance, rezidente i azilante, 31.07.2017. godine.²²⁰

Ukupna statistika o stranim rezidentima	30.504
Rezidencijalni (C)	25.169
Izbjeglice kojima je priznat leglan status (C)	1.627
Nerezidenti (privremeno boravi-te) (B)	5.321
Oni kojima je priznat status izbjeglice (B)	2
Kratkoroni rezidenti (L >=12 mjeseci)	14

Ukupna statistika o stranim rezidentima (L < 12 mjeseci)	77

Tražioc azila (N)	30
Privemeni legalni status (F)	478
Prihvane izbjeglice unutar ove kategorije (F & FL)	10

Ukupno državljana BiH u Švicarskoj	31.089

²¹⁸ Glavi ured za statistiku UNHCR-a objavljuje da je broj zvani no priznatih izbjeglica iz BiH bio 5.000-5.952.

²¹⁹ Zusammenstellung des Statistikdienstes des Staatssekretariates für Migration (October 2017), temeljeno na broju izdanih boravi-nih dozvola. Dodatno, 441 drflavljanin BiH je registrovan kao tražioc azila.

²²⁰ ZEMIS podaci na njema kom: ausländische Wohnbevölkerung (mit den Aufenthaltstitel C, B, L >= 12 Monate), die nicht ständige ausländische Wohnbevölkerung (Aufenthaltstitel L < 12 Monate) sowie Personen aus dem Asylbereich (Ausweis N, F sowie F Flüchtlinge).

Broj drflavljana BiH koji su stekli drflavljanstvo ^{TM}vicarske izme u 2002. i sredine 2017. godine prikazan je u tabeli u nastavku.²²¹

	Regularna procedura za državljanstvo	Olakšana procedura
2002.	1.742	116
2003.	2.157	111
2004.	2.308	60
2005.	2.734	53
2006.	3.082	65
2007.	2.933	75
2008.	2.792	59
2009.	2.326	78
2010.	1.849	75
2011.	1.525	101
2012.	1.068	90
2013.	1.065	106
2014.	829	133
2015.	971	132
2016.	824	133
2017.	340	71

Broj aplikacija koji su pokrenuli proces sticanja drflavljanstva izme u 01.01.2010. do 30. 06. 2017. godine²²² je sljede i:

	Regularna procedura Član 13.	Olakšana procedura	Ukupno
2000.	1.074	165	1.239
2001.	1.197	142	1.339
2002.	1.989	119	2.108
2003.	2.434	96	2.530
2004.	3.161	106	3.267
2005.	2.578	94	2.672
2006.	3.461	108	3.569
2007.	2.354	102	2.456
2008.	2.878	92	2.970
2009.	2.180	114	2.294
2010.	1.465	137	1.602
2011.	1.314	123	1.437
2012.	954	139	1.093
2013.	914	138	1.052
2014.	845	142	987
2015.	1.048	173	1.221

²²¹ Ambasada BiH u ^{TM}vicarskoj je izdala ukupno 23.301 paso–drflavljanima BiH sa prebivali–tem u ^{TM}vicarskoj (do oktobra 2017. godine).

²²² Podaci objavljeni od ZEMIS-a 21.08.2017. godine.

2016.	818	186	1.004
2017.	432	93	525

Procedure traćenja radne dozvole u ^{TM}vicarskoj podijeljene su u dvije glavne kategorije: oni koji traće posao unutar planirane radne snage i *ine* grupu *L* (>4 do 12 mjeseci) ili boravi–nu dozvolu *B* (>12 mjeseci), te one koji pojedina no traće posao (izvan planirane grupe) *L* (*najviše 4 ili 8 mjeseci*). Broj izdanih radnih dozvola od 2008. do kraja 2016. godine je sljede i:

Godina	Grupe L and B ²²³	Izvan grupe L ²²⁴
2008.	13	45
2009.	13	59
2010.	7	75
2011.	28	81
2012.	13	88
2013.	17	47
2014.	16	78
2015.	13	79
2016.	22	191

Generacije migranata

Prva dva vala migranata pristiglih u ^{TM}vicarsku predstavljaju ögastarbajteriö i njihove porodice. Prvi val, uglavnom ekonomske prirode, datira iz 1960-ih godina pro–log vijeka. Pristup –vicarskom trfli–tu rada bio je uglavnom otvoren za sezonsku imigraciju radnika koji bi proveli po nekoliko mjeseci godi–nje u drflavi. Broj radnika u direktnoj je vezi sa sporazumom izme u ^{TM}vicarske i SFR Jugoslavije, potpisanim 1965. godine, kojim bi se dovela prva potencijalna radna snaga. Broj migranata je ostao nizak uprkos naporima za implementaciju ovog sporazuma. Prema jugoslovenskom popisu iz 1971. godine, samo 1,5% svih jugoslovenskih migranata iz BiH radilo je u ^{TM}vicarskoj. Ve ina ih se preselila da radi u Njema ku (71%) i Austriju (17%).

Drugi val datira iz 1980-ih godina 20. vijeka. Sli no po etnom migracijskom trendu, uglavnom je uklju ivao nekvalificirane radnike na gra evini, u usluflnoj i hotelskoj industriji, agrikulturni i poljoprivredi. Sveukupno, broj osoba iz BiH prema–ivao je 12.000 ili skoro 20% od ukupnog broja jugoslovenskih imigranata u ^{TM}vicarskoj. Broj imigranata je narastao na 60.916 u 1980-im godinama. Prema zvani nim jugoslovenskim statisti kim izvorima, ukupno 234.213 drflavljana BiH, od toga 61% mu–karaca, migrirao je u ^{TM}vicarsku 1991. godine.²²⁵

Tre i val migranta stigao je u ^{TM}vicarsku izme u 1992-1994. godine kao migranti usljed sukoba, izbjeglice i azilanti. ^{TM}vicarski zakon o azilu dopunjen je za ovu populaciju koja se smatrala öizbjeglicama usljed nasiljaö (*Gewaltflüchtlinge*). Bio im je dozvoljen ostanak i

²²³Na njema kom: kontingentierte Kurzaufenthaltsbewilligungen L (> 4 bis 12 Monate.) und Aufenthaltbewilligungen B (>12 Monate.)

²²⁴Na njema kom: unkongentierte Kurzaufenthaltsbewilligungen L (max. 4 bzw. 8 Monate.)

²²⁵cf. Iseni, B. et al. 2012: 26-27.

prema tom istom zakonu čon može biti odobren tokom trajanja op eg rizika, posebno u slu ajevima rata, civilnog rata i u situacijama op eg nasilja.²²⁶

Poslije 1995. godine, također je bio val onih koji su trafili spajanje sa svojim porodicama. Od 1996. godine pa nadalje, Federalno vije e Tvicarske odluko je okon ati privremeni kolektivni azil za izbjeglice iz BiH i postaviti rokove za njihov ubrzani povratak. Broj novih aplikacija za azil drflavljana BiH i dalje je varirao, blizu 1.800 ljudi godi-nje izme u 1996. i 2002., te je spao na nifli nivo (150-500 aplikanata) u 2012. godini.²²⁷

Broj izbjeglica iz BiH u Tvicarskoj tokom 1992-1995 godine²²⁸ je sljede i:

Zemlja prijema 1992-1995	Broj izbjeglica registrovan između 1992-1995	Promjena zemlje prihvata	Broj izbjeglica repatriranih u BiH	Broj izbjeglica u zemljama prijema u 2005.
Tvicarska	24.500	2.600	11.000	10.900

Prema dostupnim podacima, dvije najaktivnije drflave u pogledu repatriranja izbjeglica iz BiH u pro-losti bile su Njema ka i Tvicarska.²²⁹

Udruženja dijaspora

Dijaspora iz BiH u Tvicarskoj organizirana je u mnogim udruženjima i klubovima koji ve inom funkcioniraju na etni koj ili vjerskoj osnovi. Prema dostupnim podacima, veliki broj drflavljana BiH nije uklju en u rad bilo kojeg udruženja dijaspora iz BiH registriranog u Tvicarskoj, dok je ve ina Hrvata²³⁰ i Srba porijeklom iz BiH uklju ena u rad udruženja koja tefe ka promociji kulture i interesa Srbije i/ili Hrvatske. Postoje razli ite organizacije emigranata iz BiH sa –irokim poljem djelovanja i gotovo nikako nisu povezane. Samo nekoliko organizacija promovira bosanskohercegova ke vrijednosti u sklopu Tvicarskog dru-tva na poljima nauke i kulture (Matica BiH, Terra nostra, i-platform).

Najve e udruženje Srba u Tvicarskoj je Srpski kulturni savez (SKS)²³¹, dok je ve ina Hrvata povezana sa Hrvatskom kulturnom zajednicom (HKZ). Ve ina bo-nja kih udruženja su organizirana u sklopu Islamske zajednice Bo-njaka u Tvicarskoj (IZBCH).²³² Neka dijasporska udruženja, također, predstavljaju velike translokalne zajednice, kao –to su neka sa podru ja Srebrenice, koja su odigrala zna ajnu ulogu u pomo i pri zapo-ljavanju ili drugim pitanjima svojih lanova kao i u pomaganju povratni kim zajednicama u BiH.²³³

²²⁶ Zakon o azilu Tvicarske, 1998., lan 4.

²²⁷ Iseni, B. et al. 2012: 31.

²²⁸ Valenta, M. i Ramet, S. 2011: 4.

²²⁹ Al-Ali, N. et al. 2001: 617.

²³⁰ U Tvicarskoj postoji oko 50 hrvatskih udruženja i 13 hrvatskih katoli kih misija.

²³¹ Srpska pravoslavna crkva (sa sjedi-tem u Zurichu) ima veoma vaflnu ulogu u okupljanju srpskog naroda u Tvicarskoj. Druga srpska udruženja registrovana u Tvicarskoj su: humanitarna organizacija čNemanji ič Ticino, humanitarna organizacija čSrceem za Modri uč Spreitenbach, Kulturno udruženje srpskih flena č Bern, Savez srpskog folklora č Zurich, Udruženje srpskih studenata u Tvicarskoj iz Zuricha, Udruženje Prnjavor ana u Tvicarskoj č Zurich, Udruženje srpskih pisaca Tvajcarske č Dubendorf, Zajednica Srba Tvajcarske č Winterthur.

²³² IZBCH djeluje u Koblenzu, Genevi, Lausanni, Yverdonu, Neuchtelu, Bernu, Lucernu, Kussnachtu, Goldau, Zugu, Rickenu, Schierenu, Wettswilu, Bischoffszellu, GAMu, Heidenu, Buchsu, St. Galenu i Churu. Druga bo-nja ka udruženja su: Matica Bosne i Hercegovine u Tvicarskoj koja okuplja sve etni ke grupe iz BiH, Institut Adil-beg Zulfikarpa-i , BNF (Bo-nja ki nacionalni fond), Humanitarna organizacija mladih za regije Bugojna, Donjeg Vakufa i Gornjeg Vakufa, Bosona Ticino (Bosanski kulturni centar), Udruženje čSrce Cazinač i druga.

²³³ Karabegovic, D. i Koinova, M. 2016.

Udruženje koje se ističe je *i-platforma (i-dijaspora)* osnovano u saradnji sa Švicarskom agencijom za razvoj i saradnju (SDC) nakon što je 2014. godine objavljena studija o stanovništvu Bosne i Hercegovine u Švicarskoj. Udruženje nastoji ojačati postojeće i angažman formalnih udruženja emigranata, neformalnih grupa i pojedinaca svih generacija Bosanaca i Hercegovaca u Švicarskoj prema domovini. Ambasada Bosne i Hercegovine u Bernu je aktivno uključena u rad *i-platforme*, a posebno u realizaciji projekata u vezi sa ekonomskom saradnjom Švicarske i BiH. Švicarska agencija za razvoj i saradnju je jako zainteresirana za razvoj ove saradnje s obzirom na to da je u državi oko 60.000 migranata iz BiH i procijenjeno je da ih polovina posjeduje dvojno državljanstvo. Zajednička saradnja se ogleda kroz učesništvo na Forumu o pogodnostima ulaganja u BiH, kao i na ekonomskim i trgovačkim sajmovima.

Ostvareni nivo obrazovanja

U Švicarskoj glavnu odgovornost za obrazovanje, posebno osnovno i srednje, snose kantoni. Švicarska konferencija kantonalnih ministara obrazovanja (EDK) nadležna je za koordinaciju njihovog rada na državnom nivou.²³⁴ Djeci koja govore strani jezik omogućena je pomoć na jeziku na kojem se odvija nastava. U onim kojima je maternji jezik drugačiji od nastavnog jezika mogu dobrovoljno prisustvovati nastavi na njihovom izvornom jeziku (na njemačkom: Heimatliche Sprache und Kultur - HSK). Državne institucije, neka nazivani na tijela u migrantskim zajednicama i određeni kantoni (kroz školske zajednice i dobrotvorne organizacije) nude dodatne instrukcije iz jezika.

Kantoni²³⁵ su odgovorni za reguliranje kurseva na maternjem jeziku, ali ne postoji nikakva državna statistika o broju djece koja pohađaju ove kurseve.²³⁶ Postoje dopunske škole za učenje bosanskog jezika. U onim su uglavnom Bošnjaci, dok djeca srpskog ili hrvatskog porijekla uobičajeno pohađaju dopunske škole gdje nastavnici shodno tome prate nastavne planove i obrazovne programe odobrene od strane relevantnih institucija u Srbiji i Hrvatskoj.

Ministarstvo civilnih poslova BiH obezbijedilo je besplatni udžbenik za dopunsku nastavu na B/H/S jezicima. Sagovornici u Ambasadi BiH u Bernu navode da je i dalje potrebno učenje sva tri jezika i korištenje oba pisma u dopunskim školama. Također, važno je da se nastavne metode u dopunskim školama prilagode djeci koja ne mogu prisustvovati časovima u udaljenim mjestima i omogućiti im učenje pomoću online alata. Stoga je imperativ da se pokrenu razgovori o zaključenju bilateralnih sporazuma između BiH i Švicarske na poljima nauke, obrazovanja, kulture i sporta.

Geografska rasprostranjenost u Švicarskoj

Kao što je prikazano u mapi na početku ovog poglavlja, otprilike 65% stanovništva iz BiH koncentrirano je u samo sedam švicarskih kantona. Većina ih živi u St. Gallenu (4.802), dok

---

²³⁴ Neke opće informacije o švicarskom obrazovnom sistemu se mogu naći na: <https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Switzerland:Overview>

²³⁵ Detaljni uvid o tome kako se ovi kursevi provode mogu se naći na nekim kantonalnim web-stranicama: Zurich: https://vsa.zh.ch/internet/bildungsdirektion/vsa/de/schulbetrieb_und_unterricht/faecher/sprache/heimatliche_sprache_kultur_hsk.html#a-content

Basel-Stadt: <https://www.edubs.ch/unterstuetzung/sprachen/hsk/sprachen>

Bern: http://www.erz.be.ch/erz/de/index/kindergarten_volksschule/kindergarten_volksschule/interkulturelle_bildung/hsk-unterricht.html

²³⁶ Jedini dostupni podaci o pokrivenosti kantona jezicima (samo na njemačkom): <http://www.edk.ch/dyn/18783.php>. Također pogledati: <http://www.edk.ch/dyn/19191.php>

su ostali u Aargau (4.267), Zurichu (4.039), Vaudu (3.342), Lucernu (2.279), Bernu (2.065) i Ticinu (1.938).²³⁷

Ve ina migranata, koji su stigli iz BiH u T^Mvicarsku prije sukoba, dolazi iz hrvatske etni ke grupe, iz op ina kao –to su Odfak, Travnik, Modri a, Tomislavgrad, Grada ac i Bosanski T^Mamac. Pripadnici srpske etni ke grupe dolaze uglavnom iz Lopara, Banja Luke, Bijeljine, Odfaka, Zvornika i Prnjavora, dok pripadnici bo–nja ke etni ke grupe dolaze iz Sanskog Mosta, Prijedora, Biha a, Lopara, Travnika i Klju a.²³⁸

Centralna izborna komisija BiH²³⁹ izvje–tava da je broj registriranih bira a iz T^Mvicarske u blagom porastu u posljednja etiri izborna ciklusa. Ukupan broj je i dalje relativno mali u pore enju sa brojem bira a koji imaju pravo da se registriraju. Brojke su navedene ispod. Ovdje je važno napomenuti da je broj registriranih bira a i dalje ve i od broja pojedinaca koji u kona nici glasaju na svakim izborima, a to je otprilike njih 65% do 70%.

2.769 bira a je registrirano za Op e izbore 2010. godine

3.127 bira a je registrirano za Lokalne izbore 2012. godine.

3.140 bira a je registrirano za Op e izbore 2014. godine.

4.583 bira a je registrirano za Lokalne izbore 2016. godine.

II. ISKUSTVO U VEZI SA MIGRACIJOM I INTEGRACIJOM

U svim dostupnim izvje–tajima i studijama istaknuta je injenica da je velika ve ina drflavljena BiH integrirana u –vicarsko dru–tvo. Lokalne institucije u T^Mvicarskoj uspje–no su rukovodile i pomagale u rje–avanju mnogih izazova u vezi sa integracijom Bosanaca i Hercegovaca, tako –to su ih naseljevale zajedno i ohrabrivale ih da u e jedan ili vi–zvani nih jezika u T^Mvicarskoj. Brojna udruženja drflavljena BiH su tako er uspje–no pomogla u njihovoj tranziciji i integraciji.

Ve ina migranata iz BiH, uklju uju i i one koji su stigli u T^Mvicarsku tokom 1990-ih godina ili skorije, vode prili no ugodne flivote. Niskokvalificirani migranti iz BiH suo avaju se sa istim izazovima kao i bilo koja druga migrantska grupa u T^Mvicarskoj. Oni koji su stekli visoko obrazovanje, zara uju prosje na ili iznad prosje na primanja i imaju mogu nosti da lako mijenjaju poslove ili da budu unaprije eni. Migranti iz BiH ve inom stanuju u gradskim sredinama ili predgra ima i njihov dru–tveni, ekonomski i politi ki angaflman se uglavnom odvija na kantonalnom nivou, dok tek mala grupa ljudi djeluje u vi–e kantona ili na federalnom nivou.

Ne postoje nikakve restrikcije u vezi sa dvojnim drflavljanstvom u T^Mvicarskoj, –to zna i da se migranti iz BiH nisu morali odre i drflavljanstva BiH. U stvarnosti, za mnoge lokalne sagovornike ovo predstavlja neku vrstu simboli ne veze koja im omogu ava politi ki angaflman kada je to potrebno, za razliku od svoje rodbine u Njema koj ili Austriji, koja mođe ostati bez prava glasa i osje ati se odvojena od lokalne politike u BiH zbog strofljih reflima drflavljanstava u ove dvije drflave.

Lokalni sagovornici isti u vaflnost uklju ivanja kulturnih i vjerskih zajednica u aktivnosti dijaspore iz BiH. Poticanje dijaloga o potrebama lokalnih zajednica kroz angaflirani rad

²³⁷ Iseni, B. et al. 2012: 44.

²³⁸ Iseni, B. et al. 2012: 28-29.

²³⁹ Izdao Branko Perti , lana CIK BiH, broj dokumenta: 04-50-2-274/17, septembar 2017.

vjerskih institucija mofle voditi do razli itih inovativnih prilika za volonterski i humanitarni rad, ali tako er i za biznis.

Povratak u BiH, ukoliko je uop e razmatran kao opcija, obi no se de-ava tokom penzonisanja migranata, ve inom zbog toga -to nisu u mogu nosti da nastave pla ati visoke stanarine u T^Mvicarskoj sa penzijama koje su znatno nifle od prihoda koje su ranije zara ivali. Trendovi povratka su vidljivi iz broja potvrda o boravi-tu izdanih u Ambasadi BiH u T^Mvicarskoj, koja je uslov za sticanje carinskih pogodnosti prilikom ulaska u BiH.

III. POTENCIJAL ZA ANGAŽMAN DIJASPORE

Ambasada BiH u Bernu navodi da je od septembra 2015. godine odrflano vi-e od trideset konsultacija i informativnih doga aja sa udruflenjima dijaspore, predstavnicima drflavnih vlasti, nevladinim organizacijama i drugim zainteresiranim pojedincima u T^Mvicarskoj i u BiH kako bi prikupili relevantne informacije o potencijalima ulaganja iz dijaspore i kako bi otvorili komunikacijske kanale sa vlastima u BiH.

Ispitanici tvrde da ve ina pojedinaca sa visokom platefnom sposobnosti, koji su potencijalno spremni da ulofe novac u BiH, posebno pripadnici dijasporskih grupa koje su pristigle ranije ili usljed sukoba, zadrflavaju odre en nivo nepovjerenja prema partnerima u BiH. Prema njihovom mi-ljenju, vlasti u BiH, uklju uju i i lokalne, nisu sposobne ili nisu spremne da u ine prioritetom uklanjanje administrativnih prepreka i stvore uslove za olak-ano ulaganje. Zapazili su nedovoljan nivo transparentnosti u nadlefnim institucijima, kao i unutar poslovnog sektora. Druga briga odnosi se na nefleksibilno stanje ekonomije i njena nemogu nost prilago avanju regionalnim i me unarodnim ekonomskim trendovima. Osim toga, razna politi ka, ekonomska i pravna ograni enja imaju uticaj na dijasporu u dono-enju odluka o procesima poslovanja.

Prema mi-ljenju sagovornika, jedan od glavnih izazova je pronalazak kvalificirane i motivirane radne snage koja e ostati lojalna i posve ena razvijanju lokalnih kompanija. Osim toga, zapazili su tenzije i negativne percepcije o ulaganjima iz dijaspore gdje je zaposlena doma a radna snaga, kao -to su, na primjer, ograni enja njihovog aktivnog zaposlenja i profesionalizacije. Sagovornici su se suo avali sa mnogim slu ajevima kada su njihova ulaganja u BiH doflivljavana kao iskori-tavanje doma ih resursa, a ne kao dobronamjerno ulaganje koje za cilj ima i stvaranje prihoda (biznis) i doprinos lokalnom razvoju u zajednicama odakle vode porijeklo (lokalni razvoj).

Mnogi tvrde da je vafno shvatiti da dijasporu ne ine zatvorene dru-tvene grupe i da esto nemaju zajedni ke interese. Doma i sagovornici isti u vafnost razvoja dru-tvenog kapitala ó dru-tvenih veza, posebno u prufanju finansijske, dru-tvene ili samo simboli ne podr-ke doma im zajednicama. U tom smislu, lokalne zajednice u BiH trebaju nastojati da razviju veze ne samo sa dijasporskim zajednicama van drflave, ve da njeguju odnose sa lokalnim stanovni-tvom iji su lanovi porodice u dijaspori, da njeguju doma e norme i razvijaju ve e nivoe dru-tvenog povjerenja.

Neki vjeruju da je pogre-na ideja o prijenosu kapitala ili vje-tina iz dijaspore. Odre ena koli ina novca investirana je u BiH putem razli itih programa obuke, izgradnje kapaciteta ljudskih resursa, programe pobolj-anja vje-tina itd. Ovo zna i da niti su sve vrste vje-tina potrebne niti postoji veliki izbor kandidata koji bi prenosili vje-tine besplatno ili po nifim

cijenama nego ijedan drugi strani stranjak iz tog polja. Također, ono što se lokalno smatra korisnim u BiH može da ne bude uinkovito rješenje kada dolazi izvana.

IV. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

1. Razviti sektorski pristup u pružanju informacija dijaspori: Terenski rad u Švicarskoj pokazao je da se dijaspora iz BiH smatra generacijski podijeljena više nego u drugim državama, djelimično zbog različitih historijskih valova migracije. Stoga su sagovornici zapazili da se informacije trebaju prikupljati i prenositi zajednicama u dijaspori u zavisnosti od njihovog društvenog statusa, dobi, društveno-političkih interesa, poslovnih prilika itd. Argumentirali su da svi nisu zainteresirani za sve što se događa u lokalnim zajednicama u BiH i da informacije treba sistematizirati i prilagoditi kako bi pripadnici dijaspore mogli biti uključeni u pitanjima koja ih se tiču i koja ih interesiraju. Ovo, također, pretpostavlja angažman lokalnih vlasti i drugih relevantnih predstavnika u lokalnim zajednicama kroz različite generacije pripadnika dijaspore. Ulaganjem vremena i truda za razgovor sa čitavom generacijom sagovornika, umjesto sa jednom može stvoriti bolje strukturirane prilike za razgovor o konkretnim investicijama i poboljšanju predvidljivosti politike.

2. Stvoriti sveobuhvatnu bazu podataka na nivou lokalnih zajednica za sve pojedince, udruženja i biznis: Prema mišljenju sagovornika, lokalne zajednice u BiH trebaju poduzeti aktivnosti u prikupljanju podataka o kapacitetima dijaspore i potencijalu za saradnju u različitim sektorima lokalnog razvoja kojima može dati prednost i slijediti u njihovom srednjeročnom i dugoročnom razvojnom programu. Institucije na nivou države u bliskoj saradnji sa vlastima na entitetskom nivou trebaju ozbiljno razmisliti o organiziranju sveobuhvatnog popisa dijaspore, kako bi dobili najnovije podatke o društveno-ekonomskim kapacitetima ove populacije. Ovo je važno kako bi se znalo koje vrste usluga bi im mogle biti pružene, ali i kako bi bili procijenjeni njihovi kapaciteti u aktivnom doprinosu državnim reformama na svim nivoima vlasti.

3. Iskoristiti vjerske organizacije iz BiH i Švicarske za promociju angažmana dijaspore: Ovaj aspekt stvaranja veza sa zajednicama u dijaspori političari u BiH često zanemaruju. Stoga, treba iskoristiti propuštenu priliku za zvanim kanaliziranje i usmjeravanje njihovih političkih ideja u vezi za poboljšanje mogućnosti za saradnju sa velikim brojem pripadnika dijaspore koji su aktivno uključeni u vjerska udruženja. Oni imaju veću potvrđenu evidenciju humanitarnog i volonterskog rada u BiH i potencijalno su voljni da se više angažiraju za druge vrste pomoći.

4. Promovirati povoljne bankarske ponude za dijasporu: Diaspora iz BiH u Švicarskoj argumentira da bankarski sektor u BiH treba poboljšati i omogućiti adekvatna rješenja za efikasniji i povoljniji transfer i zamjenu novca, čak i za manje iznose. Ovo bi moglo stvoriti poticaje za bogate pripadnike dijaspore da investiraju više novca u razvoj bankarskog sektora što bi stabiliziralo kreditni sistem. Uklanjanje visokog troška transakcije i omogućavanje drugih poticaja za primaoce novčanik poželjno može povećati uсталost transfera novca izvana i pomoći smanjenju broja neformalnih transakcija.

5. Poboljšati saradnju javnog i privatnog sektora zapošljavanja u BiH i Švicarskoj: Institucije na državnom nivou trebaju aktivno raditi na zaključivanju međunarodnih sporazuma sa švicarskom vladom, usmjerenih ka olakšavanju pristupa ljudskih resursa iz BiH švicarskom tržištu rada, kao i olakšan pristup švicarskim kompanijama tržištu u BiH. Sporazumi trebaju promovirati prilike za transfer vještina, znanja, know-how, programa

obuke, meugrani ne povezanosti, razmjenu dobrih iskustava, prenosivosti pogodnosti i osiguranja radnika, kao i razvoj digitalne platforme za druge komercijalne aktivnosti.

6. Omogućiti pripadnicima druge ili treće generacije u dijaspori više prilika za angažman: Institucije na drflavnom nivou trebale bi ulofiti vi-e truda u dugoro no planiranje i koordinaciju aktivnosti koje bi osigurale da se mla e generacije migranata osje aju povezano, ali da se i prakti no poveflu sa trenutnim doga ajima u BiH tako -to bi im se prufile prilike za aktivno u enje maternjih jezika, potpuno finansirani programi razmjene za studente i srednjo-kolce i ljetni programi. Treba osigurati vi-e prilika za upotrebu njihovih vje-tina u promociji razvojne agende i mobilnosti vje-tina, kao i u inkovitu upotrebu informacionih i drugih tehnologija u prikupljanju investicijskih ponuda.

POGLAVLJE XI

Izveštaj za Sjedinjene Američke Države

Sažetak

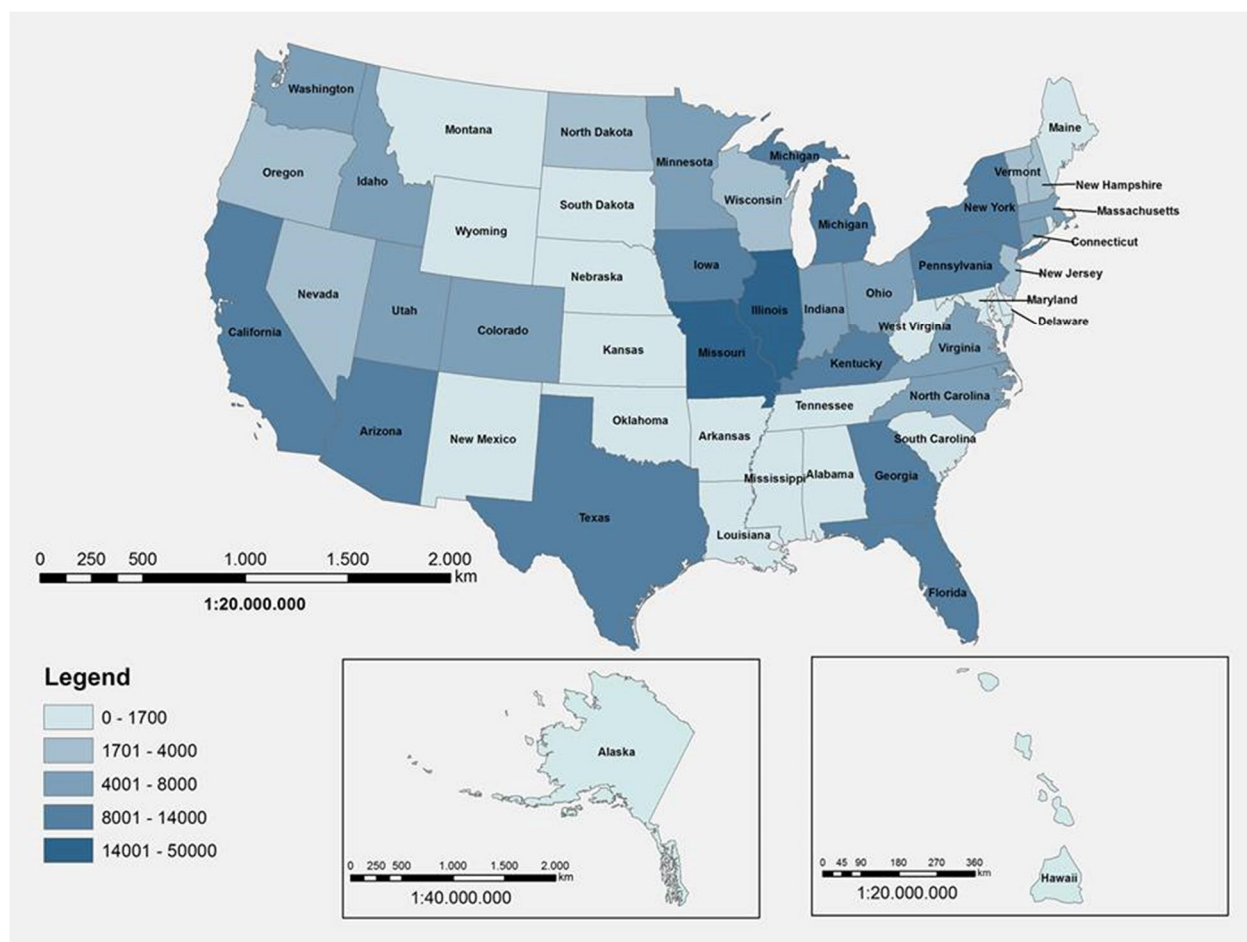
Ovaj izvještaj o zemlji temeljen je na kvalitativnim podacima prikupljenim između augusta i novembra 2017. godine među pripadnicima dijaspora iz BiH u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD). Podaci su prikupljeni putem individualnih intervjua (lično, putem telefona ili Skype-a i komunikacijom putem e-maila) obavljenih sa pripadnicima dijaspora iz BiH, liderima, mladim, organizacijama žena i poslovnim ljudima ili putem fokus grupa. Rezultat toga je u svakom od nekoliko stotina pojedinaca koji su dostavili svoje odgovore. U svakom od njih predstavljala su sva tri konstitutna naroda u BiH – Bošnjaci, Srbi i Hrvati, kao i druge manjine.

U svakom od intervjua sa pojedincima i fokus grupama održana je u velikim zajednicama dijaspora kao što su St. Louis (država Missouri), Atlanta (država Georgia) i Chicago (država Illinois). U ova tri grada, bilo je ukupno osam fokus grupa (mladi, organizacija žena u dijaspori, poslovni ljudi i mladenačka grupa građana iz dijaspora). Svaka fokus grupa sastojala se od 6 do 10 članova. Među individualnim interjui, održana su 33 dubinska intervjua od kojih je svaki trajao između 45 minuta i dva sata. Kraći interjui, razgovori putem telefona ili razmjene e-mailova u vezi sa projektom, održani su sa još 30 do 35 pojedinaca. Osim toga, opservacije u svakom od njih i razgovori o projektu odvijali su se i na nekoliko događaja u zajednici uključujući i Bosanski Festival kojem je prisustvovalo nekoliko stotina pripadnika dijaspora iz BiH, zajednički izlet i promocija knjige. Na kraju, individualni interjui održani su sa tri zaposlenika Ambasade Bosne i Hercegovine u Washingtonu, tri zaposlenika Generalnog konzulata Bosne i Hercegovine u Chicagu i dva zaposlenika Savjetodavnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu (ACBH) iz Washingtona. Više od 50 različitih organizacija kontaktirano je i tražena je njihova pomoć i podrška.

U svakom od pripadnika dijaspora iz BiH koji su migrirali, većinom, iako ne isključivo, kao izbjeglice tokom kasnih 1990-ih godina, sada su državljan SAD i uveliko su integrirani u američko društvo (imaju stalne poslove, pokrenuli su nove biznise, posjeduju nekretnine). Mnogi su zainteresirani za ulaganje u BiH, ali se osjećaju ograničeno zbog unutrašnjih prilika u BiH, kao što su političke i birokratske prepreke. Analiza kvalitativnih podataka o angažmanu dijaspora iz BiH ukazuje da se on uglavnom temelji na porodičnim vezama i običajima vezanim za novane političke i druge vrste lične pomoći. Angažman u dijasporskim zajednicama također postoji i usmjeren je na promociju nekoliko različitih vrsta inicijativa za pomoć BiH, kao i na neka politička pitanja i na tranzicijsku pravdu. Rezultati ukazuju na relativno nizak nivo povjerenja u institucije u BiH, kao i političke i društvene događaje u BiH. Uprkos brojnim preprekama i izazovima, veliki broj pripadnika dijaspora iz BiH bi želio da vidi kako veze između dijaspora iz BiH u SAD i BiH mogu biti i spremni su da pomognu razvoju BiH.

I. DEMOGRAFSKE I DRUŠTVENO-EKONOMSKE KARAKTERISTIKE

Mapa 13. Procijenjena rasprostranjenost dijaspore iz BiH u SAD²⁴⁰

Osnovne informacije i pregled literature

Od otprilike dva miliona ljudi koji vode porijeklo iz BiH i flive van svoje mati ne zemlje²⁴¹ (broj koji predstavlja gotovo polovinu populacije drflave), podaci Popisa stanovni-tva u SAD u 2010. godini pokazuju da se 125.793 od ukupnog broja preselilo u SAD. Me utim, kombinacija podataka iz vlastitih procjena dijaspore iz BiH, podataka iz razli itih novinskih i literarnih izvora, kao i podataka popisa u SAD-u prufla mnogo realniju sliku i ukazuju da je broj migranata u SAD mnogo ve i i da iznosi od 300.000 do 350.000. Razlozi zbog kojih dolazi do odstupanja u broju su -to su u popis stanovni-tva u SAD 2010. godine uklju eni samo oni kojima je zemlja ro enja BiH , dok njihova djeca koja su ro ena u SAD nisu ura unata u ovaj broj, iako se mnogi mogu identificirati kao porijeklom iz BiH. Tako er, jedan broj migranata iz BiH pristiglih u SAD prije ranih 1990-ih godina nazna avali su Jugoslaviju kao mjesto svog ro enja i time su i migranti iz BiH uklju eni u tu brojku.

²⁴⁰ Napomena: Ova mapa predstavlja *opću procjenu* rasprostranjenosti dijaspore iz BiH u SAD-u. Do procjene za svaku drflavu do-lo se koriste i metodu samoprocjene u pojedina nim zajednicama, podatke iz raznih novinskih i literarnih izvora i podatke iz Popisa stanovni-tva u SAD-u.

²⁴¹ Kovacevic, D. 2017.

Dolazak migranata iz BiH u SAD odvijao se u nekoliko historijskih migracijskih valova. Postoji odre en broj potomaka Hrvata i Srba koji su emigrirali davno jo– u kasnom 19. stolje u dolaskom Austro-Ugarskog i Osmanskog carstva i u potrazi za boljim ekonomskim prilikama.²⁴² Drugi val dogodio se nakon Drugog svjetskog rata i pratio ga je tre i i najve i val tokom kasnih 1990-ih i ranih 2000-ih godina. Posljedni, tre i val, karakterizira priliv izbjeglica iz BiH, od kojih su ve ina bili Bo–njaci, pra eni manjim brojem Hrvata i Srba iz BiH.

Do ta nih imigracijskih brojeva o migrantima iz BiH te–ko je do i. U ranim 1990-im godinama, neki od prvih migranata iz BiH u SAD bili su, zapravo, Hrvati iz BiH i popisani su kao Jugosloveni i do sticanja nezavisnosti BiH broj migranata iz BiH nije bio dostupan odvojeno od broja migranata iz Jugoslavije. U kasnim 1990-im godinama, izbjeglice iz BiH predstavljale su tre u najve u izbjegli ku grupu koja ulazi u SAD i uglavnom su naseljavani u gradske sredine –irom SAD. Treba istaknuti da se dosta migracija iz BiH u SAD dogodilo u kasnim, prije nego li u ranim 1990-im godinama kao rezultat politike repatrijacije izbjeglica iz BiH u evropskim zemljama u koje su migrirali tokom rata i Dejtonskog mirovnog sporazuma potpisanog 1995. godine. Na primjer, jedan broj izbjeglica iz BiH je u po etku bio naseljen u zemljama kao –to su Njema ka prije nego –to su se preselili u SAD. Stoga, brojke migranata iz BiH u SAD u prvoj polovini 1990-ih iz popisa stanovni–tva ne odrflavaju procjene trenutnog broja migranata iz BiH koji su se preselili u SAD. U ve im valovima su se naseljavali i u 2000-im godinama putem jednog aspekta programa preseljenja, a to je spajanje porodica koji je omogu avao lanovima porodice da odmah podnesu zahtjev za spajanje.

Prema popisu stanovni–tva u SAD, procjenjuje se da je 37.000 izbjeglica i traflitelja azila iz BiH steklo status legalnog trajnog boravka izme u 1992. i 2000. godine, a samo izme u 1996. i 1999. godine zabiljeffeno je da je 30.000 izbjeglica iz BiH migriralo iz Njema ke u SAD.²⁴³ Procjene pokazuju da je, izme u 2001. i 2008. godine, 81.000 izbjeglica i traflitelja azila steklo status legalnog trajnog boravka.²⁴⁴ Dok, prema podacima iz ameri kog popisa stanovni–tva 2010. godine, u ovoj zemlji su bile 125.793 osobe ro ene u BiH. Prema podacima Ureda za popis stanovni–tva, ovaj broj je smanjivan u kasnijim godinama na 122.529 u 2011. godini, 121.938 u 2012. godini, 112.240 u 2013. godini, 111.317 u 2014. godini, 107.969 u 2015. godini, te na 101.638 u 2016. godini.²⁴⁵ Ovaj opadaju i trend potvr uje injenicu da je ve ina pripadnika dijaspore iz BiH, koji su migrirali u SAD u kasnim 1990-im godinama, u–la kao izbjeglice. Tako er, u 2000. godini SAD su obustavile sve programe preseljenja izbjeglica za migrante iz BiH. Trenutno je ve ina migranata iz BiH prve generacije stekla drflavljanstvo SAD, uveliko su se integrirali u svoju ōnovu domovinuö i broj onih koji su ro eni u BiH je u opadanju zbog stope smrtnosti. Suprotno tome, broj njihove djece ro ene u SAD, koji se ve inom identificiraju kao ōbosanski Amerikanciö ili ōameri ki Bosanciö (i koji su na popisu u SAD vo eni kao ro eni u SAD) je u porastu.

Tö se ti e starosne strukture, procjene Ankete o ameri kim zajednicama iz 2016. godine (vidi Sliku 1) pokazuju da je ve ina pripadnika dijaspore iz BiH ro enih u BiH srednjovje no, izme u 25 i 45 godina, sa srednjim prosjekom godina od 42,8. Tö se ti e spolova, postoji neznatno vi–e flenskih migranata, tako er ro enih u BiH (vidi Sliku 2).

---

²⁴² Coughlan, R. 2014.

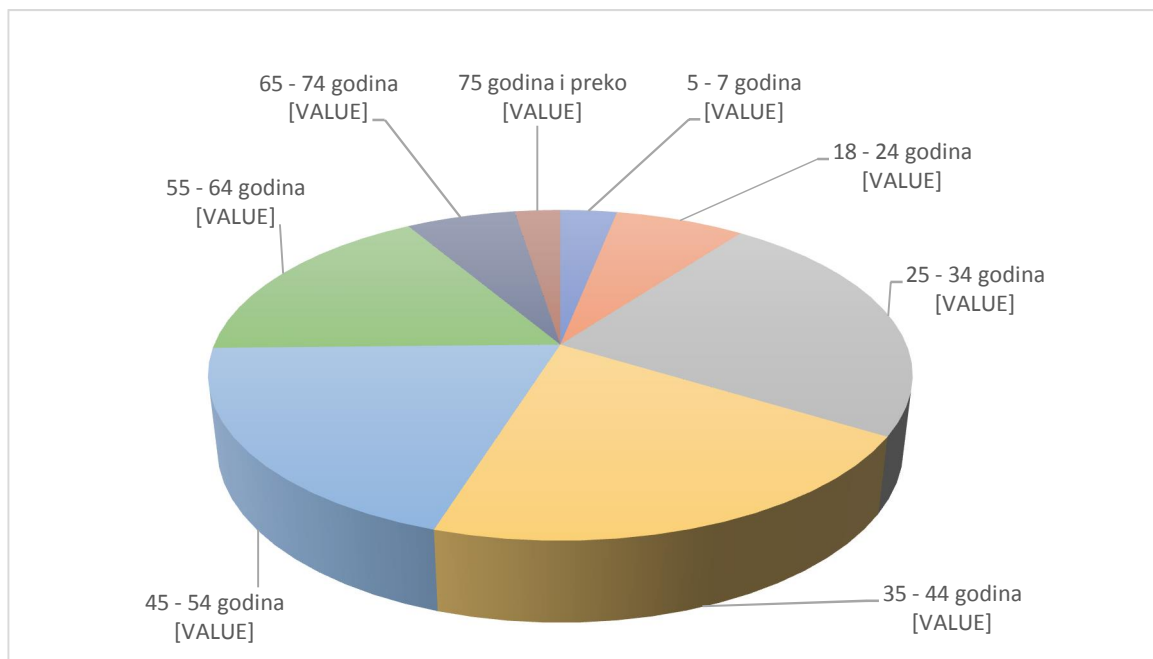
²⁴³ Valenta, M. i Ramet, S. 2011.

²⁴⁴ Ibid.

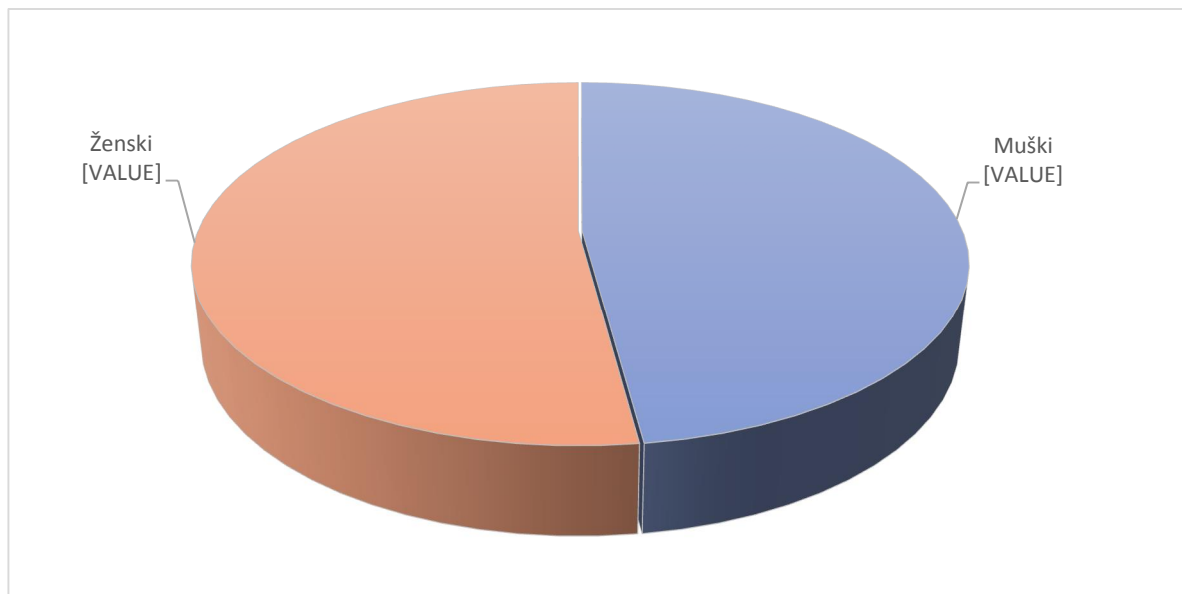
²⁴⁵ Ured za popis stanovni–tva u SAD-u 2016.

Slika 1: Dob migranata rođenih u BiH u SAD-u (n=101,638)²⁴⁶

Slika 2: Spol migranata rođenih u BiH u SAD-u (n=101,638)²⁴⁷

U skladu s tim geografske rasprostranjenosti, migranti iz BiH koji su stigli u SAD kao izbjeglice, uglavnom su naseljavani u velike gradske sredine kao što su New York, Chicago, Jacksonville, Phoenix, Salt Lake City, St. Petersburg, Richmond, Atlanta i Louisville, kao i

²⁴⁶ Ured za popis stanovništva u SAD-u 2016., jednogodišnja procjena Ankete o američkim zajednicama

²⁴⁷ Ured za popis stanovništva u SAD-u 2016., jednogodišnja procjena Ankete o američkim zajednicama

jedan broj manjih gradskih sredina –irom SAD. Prema kvalitativnim podacima prikupljenim putem individualnih i intervju sa fokus grupama, ve ina pripadnika dijaspore iz BiH u SAD naseljena je u gradske sredine kao –to je bio i plan zvani nika SAD i agencija za preseljenje i ve ina je nastavila da flivi u tim istim gradskim sredinama u koje su u po etku bili smje–teni. Me utim, neki navode da su se preselili u ve e gradske sredine u SAD sa ve im bosanskohercegova kim etni kim enklavama kao –to su St. Louis i Chicago. Ta an broj migranata iz BiH na odre enim lokacijama u SAD mo fle samo biti procijenjen, jer su migranti iz BiH klasificirani kao bijelci u podacima popisa stanovni–tva u SAD i mjesto ro enja je jedina pogodna metoda kojom se mo fle do i do procjene. Ova procjena i dalje ostaje problemati na zbog toga –to je ve ina migranata iz BiH, pristiglih kao izbjeglice, u SAD ve vi–e od dvadeset godina i njihova su djeca ro ena u SAD. I pored toga, procjene ukazuju na barem nekoliko hiljada migranata iz BiH u svakoj ve oj gradskoj sredini navedenoj iznad, kao i na postojanje uspostavljenih etni kih enklava. Ove etni ke enklave uklju uju migrante ro ene u BiH koji se isklju ivo ne identificiraju sa ili ne pripadaju dijaspori iz BiH i odgovaraju im organizacijama, ali koji se mogu identificirati sa srpskom ili hrvatskom dijasporom. òNedavno pristigli bosanski Hrvati ili bosanski Srbi integriraju se u etni ke enklave koje su ranije formirali njihovi prethodnici; a bosanski Muslimani su morali stvarati vlastite zajednice od samog po etka.ö²⁴⁸

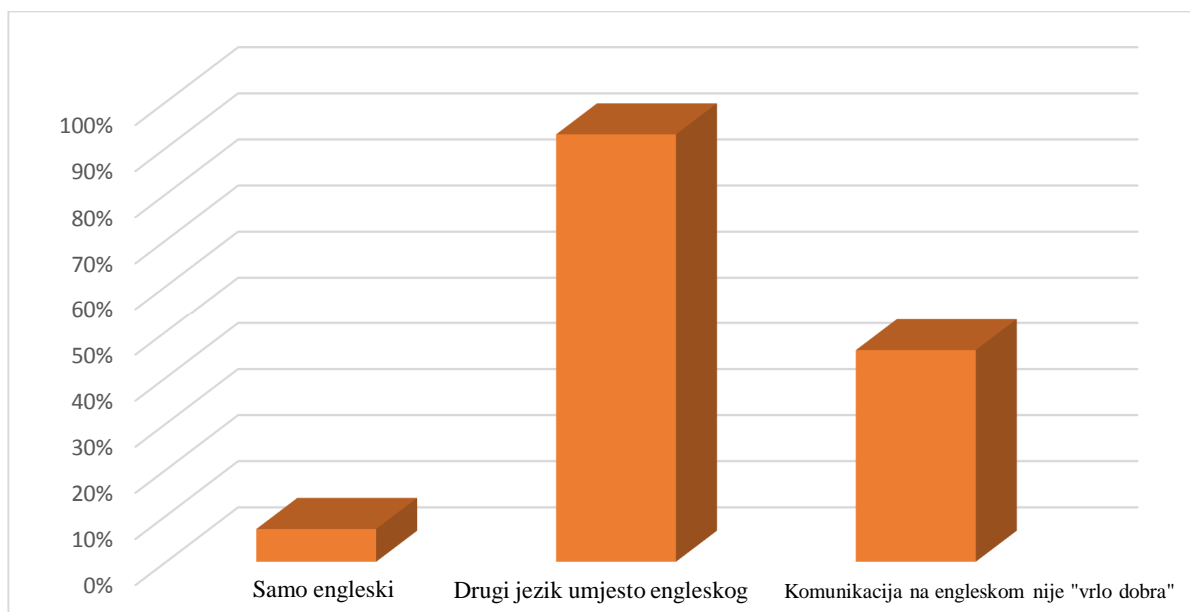
Prijem dijaspore iz BiH u SAD je bio veoma pozitivan. Poticana je njihova samostalnost, pa su mnogi brzo na–li poslove, smjestili djecu u –kole i prona–li smje–taj. Poticano je i u enje jezika sa besplatno ponu enim asovima engleskog kao stranog jezika. Iako se engleski jezik pokazao kao izazov, –to je i dalje, posebno za starije, ve ina onih naseljenih u po etku su bili sposobni dovoljno nau iti engleski jezik kako bi mogli dobiti poslove ili su nalazili poslove u velikim fabrikama zajedno sa migrantima iz BiH, gdje je njihov maternji jezik preovladavao u odnosu na engleski. Procjene Ankete o ameri kim zajednicama iz 2016. godine pokazuju da gotovo 50% migranata u SAD, koji su ro eni u BiH govori engleski manje od òvrlo dobroö. To sugerira da je ak i danas te ni engleski izazov za neke migrante ro ene u BiH.

Slika 3: Jezik kojim se govori kod ku e i sposobnost govora engleskog jezika migranata ro enih u BiH u SAD-u (n=101,605)²⁴⁹

---

²⁴⁸ Coughlan, R. 2014: 105.

²⁴⁹ Ured za popis stanovni–tva u SAD-u 2016.

Dodatni faktor koji je pogodovao preseljenju bio je –to su izbjeglice u SAD u mogu nosti da steknu status trajnog boravka ili oželenu kartuö nakon jedne godine boravka, pra enu aplikacijom za drflavljanstvom nakon pet godina. Zbog toga je ve ina migranata iz BiH postala drflavljanima SAD u periodu od pet do deset godina nakon preseljenja i stoga se nisu pla–ili da e biti vra eni u mati nu zemlju. Do 2010. godine otprilike 55% dijaspora iz BiH imalo je drflavljanstvo SAD i ovaj broj se stalno pove avao.²⁵⁰ Mnogo vafnije je da je drflavljanstvo omogu ilo migrantima iz BiH pristup obrazovanju, u e– e u gra anskom i politi kom flivotu i mogu nost da putuju –irom svijeta bez viza. Gotovo svi migranti iz BiH su do sada stekli drflavljanstvo SAD i ve ina je zadrflavala i drflavljanstvo BiH. U 2013. godini, 65% je prijavilo da imaju dvojno drflavljanstvo.²⁵¹

Veliki broj pripadnika dijaspora iz BiH veoma je uspje–an u SAD u razli itim oblastima - od politike, pa do muzike i umjetnosti. Na primjer, Anesa Kajtažovi (Velika Kladu–a), koja je stigla kao izbjeglica u kasnim 1990-im godinama. Prija–nji je lan Zastupni kog doma u Iowi, najmla a flena koja je izabrana u zakonodavno tijelo u Iowi i prvi migrant iz BiH izabran na bilo koju javnu funkciju u SAD. Me u brojnim drugim uspje–nim pri ama je i ona o Vedadu Ibi–evi u (Vlasenica), profesionalnom fudbaleru ro enom u BiH. Op enito, dijaspora iz BiH u SAD relativno se brzo kretala kroz proces akulturacije asimiliraju i se u srednju klasu ili flele i da se kre e jo–prema gore. Zajedno sa jakom radnom etikom i li nom otporno– u, jedan od esto navo enih razloga ove uspje–ne pri e je da su oBosanci bijeli Evropljani iji je do ek u zemlju bio izrazito pozitivan.²⁵²

St. Louis (Missouri) predstavlja dobar primjer osnovane etni ke enklave migranata iz BiH. U gradu i okolici nalazi se najve i broj dijaspora iz BiH izvan BiH koji je rastao kroz programe sekundarnog preseljenja i spajanja porodica. Pripadnici dijaspora iz BiH ine jednog od –est stanovnika St. Louisa. Me u jezicima koji se govore u podru ju, a nisu engleski, bosanski je rangiran kao drugi poslije –panskog. Navodno je izme u 40.000 i 60.000 naseljenih izbjeglica iz BiH, dok ta an broj ostaje nepoznat. Prve izbjeglice iz BiH stigle su u St. Louis putem agencija za preseljenje u SAD, koje su uvidjele da grad gubi populaciju, ekonomsku bazu i

²⁵⁰ ibid.

²⁵¹ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice (MLJPIBiH) 2014.

²⁵² Coughlan, R. 2014:105.

kulturni karakter. Meunarodni institut u St. Louisu pomogao je u preseljenju i u potku je pomogao u organiziranju nekolicine postojećih lokalnih migranata iz BiH kako bi došli do ekvivalentne novopristigle izbjeglice i pomogli im u preseljenju. Danas se dijelovi St. Louisa, za koji je revitalizaciju zaslužna dijaspora iz BiH, nazivaju "Mala Bosna" i protkani su nacionalnim biznisima kao što su pekare, restorani, putničke agencije, osiguravajuće kuće i trgovine namjenskim robom.²⁵³ Prisustvo dijaspora iz BiH u St. Louisu je dobilo mnogo pažnje od strane lokalnih gradskih vlasti, političara, istraživača i akademika – iz SAD i svijeta, kao i raznih uslužnih agencija i neprofitnih organizacija. Donose i sa sobom jaku mrežu društvene podrške, jaku radnu etiku i razne druge djelatnosti, bosanskohercegovačka zajednica u St. Louisu postala je prepoznatljiva po svom pozitivnom uticaju na područje. Migranti iz BiH u St. Louisu proglašeni su uspješnom integracijskom priplom izbjeglica kao što je slučaj i sa drugim zajednicama u SAD sa velikim brojem izbjeglica iz BiH. Diaspora iz BiH u St. Louisu postigla je značajne uspjehe u biznisu, medijima, obrazovanju, i umjetnosti, [ali] uprkos njihovim brojnim dostignućima, Bosanci nisu zaboravili na prilike koje su dovele ovdje i čime su tragedija i tuga ovdje stvorili bosansku zajednicu, novi podaci i prilike grade svjetliju budućnost za Bosance i sve one koji ih nazivaju komunjama i prijateljima.²⁵⁴

Udruženja dijaspora

Udruženja dijaspora iz BiH u SAD su prije svega organizirana na osnovu etničke pripadnosti, kao što je slučaj i u drugim zemljama – iz SAD i svijeta gdje je veliki broj migranata iz BiH. Nakon trećeg i najvećeg vala izbjeglica iz BiH, koje se sele u SAD u kasnim 1990-im godinama, organiziranje na osnovu etničke pripadnosti desilo se spontano i odmah. Srbi i Hrvati iz BiH integrirali su se, uglavnom, u udruženja koja su osnovali Srbi ili Hrvati sa kojima se više identificiraju, dok su Bosnjaci osnovali vlastita udruženja. Jedan od glavnih razloga za organiziranje dijaspora na osnovu etniciteta bio je što su izbjeglice iz BiH izbjegle iz svoje domovine gdje se rat upravo završavao i bili su duboko razočarani u međuetničke odnose. Osim toga, u ovo vrijeme je, zbog međuetničkih i državnih interesa, nedostajalo pomoći i organizacije iz BiH.

Pravoslavna i katolička crkva kao i centri Islamske zajednice u SAD, sa kojima se različite grupe dijaspora iz BiH identificiraju, mnogo su više od mjesta za molitvu. Služe kao domovi kulture i ugošću veliki broj drugih društvenih aktivnosti kao što su folklor, sportski klubovi, studiji jezika i religije i udruženja žena. Primjeri su Srpska pravoslavna crkva Svete Trojice, Bosanski islamski centar i Hrvatska katolička flupa sv. Josipa koje se nalaze na relativno blizu St. Louisa. Također, Srpska pravoslavna crkva Svetih apostola Petra i Pavla i Zajednica Bosnjaka Georgije postoje kao podružnice dijaspora iz BiH. U Chicagu, Kongres Bosnjaka Sjeverne Amerike (KBSA), Kongres srpskog ujedinjenja i Hrvatski etnički institut djeluju kao tri politički različito orijentirane organizacije koje služe različitim etničkim grupama iz BiH.

Dijaspora iz BiH u SAD sklona je organiziranju prema regionalnoj i/ili komunjskoj pripadnosti iz prijeratnih vremena u BiH, kao i oko zajedničkih iskustava kao što su iskustva iz koncentracijskih logora tokom rata 1992-1995 godine. Većina izbjeglica iz BiH koje su migrirale u SAD u kasnim 1990-im godinama dolaze iz zapadne ili istočne Bosne, a nekolicina iz srednje Bosne. Da navedemo par primjera, pripadnost mjestu ili regiji porijekla izražena je kroz zajedničke aktivnosti u kojima učestvuju organizacije kao što su Udruženje

²⁵³ Halilovich, H. 2013a.

²⁵⁴ Terry, E., Wright, J. i McCarthy, P. 2015:117.

Kozařana u Chicagu i koje sluŕi ljudima iz Kozařca i Udruŕenje preŕivjelih srebreni kog genocida iz St. Louisa koje spaja preŕivjele ŕrtve srebreni kog genocida.

Osim toga, postoji i jedan broj udruŕenja dijaspore iz BiH, lokalnog i drŕavnog nivoa, koja aktivno nastoje obuhvatiti sve etni ke grupe iz BiH. U takva udruŕenja spadaju udruŕenja ŕena i razli ite profesionalne organizacije. Najzna ajni primjer je Bosanskohercegova ko-ameri ka akademija umjetnosti i nauka (BHAAAS) osnovana 2007. godine. Njena je misija unapre enje i razvoj umjetnosti i nauke u dijaspori iz BiH u SAD i Kanadi. Akademija tako er povezuje nau nike, umjetnike i profesionalce porijeklom iz BiH u Sjevernoj Americi i gradi mostove saradnje sa domovinom.

Rezultati iz kvalitativnih i kvantitativnih podataka ukazuju da je ve ina pripadnika prve generacije migranata iz BiH aktivno uklju ena u organizacije i udruŕenja dijaspore, od vjerskih i kulturnih centara do regionalnih udruŕenja. U e- e u aktivnostima dijasporskih udruŕenja je na in da ostanu u dodiru sa svojom domovinom i usput razmijene vijesti, pri e ili doga aje sa drugim prisutnim. Ovo podrazumjeva proslavu praznika iz BiH i informiranje o politici u BiH. Svi sudionici intervjua rekli su da slave neke ameri ke praznike, ali slave i ve inu praznika iz BiH.

Ostvareni nivo obrazovanja

U pore enju sa izbjegli kim grupama iz drugih dijelova svijeta, migranti iz BiH u SAD su u pravilu obrazovaniji. Popis stanovni-tva u SAD iz 2000. godine ukazuje da je 4,4% migranata iz BiH u SAD sa diplomom postdiplomskog studija i 74,8% sa srednjo-kolskom ili fakultetskom diplomom.²⁵⁵ Ove brojke su sli ne i u procjenama Ankete o ameri kim zajednicama iz 2016. godine (vidi Tabelu 1.) koja pokazuje da 6,9% migranata ro enih u BiH ima diplomu postdiplomskog studija i 75,4% imaju srednjo-kolsku ili fakultetsku diploma.

*Tabela 1. Ostvareni nivoi obrazovanja migranata ro enih u BiH u SAD-u*²⁵⁶

OSTVARENI NIVO OBRAZOVANJA	
Stanovni-tvo sa 25 ili vi-e godina	91.260
Manje od srednjo-kolske diplome	14,6%
Diploma srednje -kole (uklju uju i ekvivalentnost)	35,9%
Diplome sa college-a ili vi-e -kole	25,2%
Diploma dodiplomskog studija	17,4%
Diploma postdiplomskog studija ili specijalizacije	6,9%
Diploma srednje -kole ili vi-e	85,4%
Mu-karci, diploma srednje -kole ili vi-e	86,8%
fiene, diploma srednje -kole ili vi-e	84,1%
Diploma dodiplomskog studija ili vi-e	24,3%

²⁵⁵ Ured za popis stanovni-tva u SAD-u 2016.

²⁵⁶ Ured za popis stanovni-tva u SAD-u 2016.

Mu-karci, diploma dodiplomskog studija	23,0%
fiene, diploma dodiplomskog studija	25,4%

Mo se ti e upisa u -kolu migranata ro enih u BiH (vidi Tabelu 2), od 11.206 pojedinaca upisanih u -kole, najve i postotak (68,7%) je upisan na dodiplomske i postdiplomske studije. Iz toga slijedi da je veliki broj migranata ro enih u BiH, koji su upisani na fakultete, studiraju u kasnijoj dobi nego -to je uobi ajeno za studente u SAD.

Tabela 2. Upis u -kole migranata ro enih u BiH u SAD-u²⁵⁷

Stanovni-tvo sa 3 ili vi-e godina upisano u -kole	11,206
Jaslice, pred-kolske ustanove	0,0%
Vrti	2,7%
Osnovna -kola (razredi od 1. do 8.)	8,9%
Srednja -kola (razredi od 9. do 12.)	19,8%
Diplomske i postdiplomske studije	68,7%
Mu-karci stariji od 3 godine upisani u -kole	5,013
Postotak upisanih od vrti a do 12. razreda	34,5%
Postotak upisanih na diplomske ili postdiplomske studije	65,5%
fiene starije od 3 godine upisane u -kole	6,193
Postotak upisanih od vrti a do 12. razreda	28,8%
Postotak upisanih na diplomske ili postdiplomske studije	71,2%

Društveno-ekonomski i profesionalni parametri

Analiza o tome gdje i kako je dijaspora iz BiH pozicionirana u dru-tveno-ekonomskom i profesionalnom smislu pokazuje da su migranti iz BiH profesionalno relativno uspje-ni u SAD-u. Prema procjenama Ankete o ameri kim zajednicama iz 2016. godine (vidi Tabelu 3), ve ina migranata ro enih u BiH su zaposleni i stopa nezaposlenosti za ovu grupu je generalno niska. Svi migranti iz BiH govore da je SAD zaista õzemlja prilikaõ gdje je mogu e profesinalno napredovati ukoliko õte-ko raditeõ. Me utim, mnogi misle da je vafno kontrolirati koliko radite i vrednuju vrijeme provedeno sa porodicom iako to zna i da manje zara uju. Kao -to je jedan ispitanik izjavio õSAD pruflaju mnogo prilika, ali moffete shvatiti da posjedujete samo radno odijelo i pidflamu.õ

Tabela 3. Radni status migranata ro enih u BiH u SAD²⁵⁸

Stanovni-tvo sa 16 i vi-e godina	100.031
Radna snaga	74,1%
Civilna radna snaga	74,0%

²⁵⁷ Ibid.

²⁵⁸ ibid.

Zaposleni	71,1%
Nezaposleni	2,9%
Stopa nezaposlenosti	3,9%
Oruflane snage	0,1%
Ne ine radnu snagu	25,9%

Kako bi se bolje shvatili uspjeh migranata iz BiH važno je uzeti u obzir rane godine kada su stigli u SAD:

Šećerina je prihvatila poslove koje mnogi drugi ne bi, od sirova do vožnje kamiona. Neki su uspjeli da osiguraju za sebe kreativni prostor kao umjetnici ili univerzitetski predavači. Drugi su popunili potrebe za ljekarima i medicinskim osobljem u američkim bolnicama. Grbić Restaurant u St. Louisu bio je jedan od prvih primjera poduhvata u malom biznisu, a sada Amerikanci bosanskog porijekla posjeduju/rukovode u različitim oblastima, od logistike i prijevoza do građevine i visokotehnološkog razvoja. Mnogi Amerikanci bosanskog porijekla služili su u američkoj vojsci i cijenjeni su zbog hrabrosti i posvećenosti dužnosti, dok su drugi dio američkih tijela za provođenje zakona. Trenutno, mnoge generacije uglednih Amerikanaca također dolaze da studiraju i rade sa zajednicama iz BiH.²⁵⁹

Značajan broj poslovnih ljudi iz dijasporo rođene u BiH imaju poslove u djelatnostima kao što su prijevoz, nekretnine, osiguranje, građevina, održavanje i drugi poslovi uslužnog tipa (vidi Tabelu 4). Ovo je posebno važno za pripadnike prve generacije dijasporo koji su se preselili u SAD u kasnim 20-im, 30-im ili 40-im godinama. Dok je probna nekolicina stekla dodatno obrazovanje i tešla za univerzitetskim diplomama nakon preseljenja, neki su pokretali vlastite biznise koristeći vještine koje su već posjedovali ili koje su sami stekli nakon preseljenja (vidi Tabelu 5). Na primjer, vlasnik jednog velikog preduzeća iz St. Louisa opisao je kako je pokrenuo biznis: „Vidio sam prazninu i razmišljao što je ne bih popunio. Ma imam izgubiti ako pokušam pokrenuti vlastiti biznis i uraditi ono o čemu niko nije razmišljao? Tako sam se fokusirao i polako ga razvijao. Danas vrijedi skoro million dolara. Ovdje je važno napomenuti da mnogi poslovi za niskokvalificirani ili nekvalificirani kadar, koji su uobičajeno slabo plaćeni u BiH, u SAD su obično dobro plaćeni i cijenjeni. Na primjer, mnogi migranti iz BiH rade na privatnim i komercijalnim poslovima održavanja i sa tim primanjima su u mogućnosti da izdržavaju svoje porodice. Jedan dio migranata iz BiH je također pokrenuo vlastite kompanije za sirova, grijanje i hlađenje, popravke i generalno održavanje i upošljavaju nekoliko pojedinaca.

Tabela 4. Zanimanja migranata rođeni u BiH u SAD-u²⁶⁰

Civilno zaposleno stanovništvo sa 16 i više godina	71.134
Menadžment, biznis, nauka i umjetnička zanimanja	28,7%
Uslužna zanimanja	17,9%
Trgovina i administrativna zanimanja	20,8%
Prirodni resursi, građevina i poslovi na održavanju	7,7%
Proizvodnja, transport i poslovi na premještanju materijala	25,0%

Tabela 5. Kategorije radnika migranata rođeni u BiH u SAD-u²⁶¹

²⁵⁹ Sacirbey, M. 2015.

²⁶⁰ Ured za popis stanovništva u SAD-u 2016.

Civilno zaposleno stanovništvo sa 16 i više godina	71.134
Radnici u privatnom sektoru i radnici za platu	86,1%
Vladini službenici	7,7%
Samozaposleni radnici u vlastitim neregistrovanim firmama	6,1%
Neplaćeni familijarni radnici	0,2%

Preovladavajuće industrijske djelatnosti u kojima većina migranata rođenih u BiH radi su obrazovne usluge, zdravstvena i socijalna zaštita, proizvodnja, maloprodaja, transport i skladištenje i komunalne usluge (vidi Tabelu 6).

Tabela 6. Djelatnosti migranata rođenih u BiH u SAD-u²⁶²

Civilno zaposleno stanovništvo sa 16 ili više godina	71.134
Poljoprivreda, umarstvo, ribarstvo i rudarstvo	0,3%
Grarjevinarstvo	5,1%
Proizvodnja	16,4%
Trgovina na veliko	1,3%
Trgovina na malo	13,2%
Transport, skladištenje i komunalne usluge	11,6%
Informacije	1,7%
Financije i osiguranje, nekretnine i iznajmljivanje	7,0%
Profesionalne, naučne, rukovodeće i administrativne usluge u upravljanju otpadom	10,0%
Obrazovne usluge i zdravstvena i socijalna zaštita	19,0%
Umjetnost, zabava, rekreacija i smještaj i održavanje	8,4%
Druge usluge (izuzev državne uprave)	3,9%
Državna uprava	2,2%

Migranti iz BiH, koji su imali priliku nastaviti dalje obrazovanje i stekli i diplome američkih univerziteta, obično su pripadnici dijaspore iz BiH koji su već stekli univerzitetske diplome u BiH i koje su zahtijevale dodatno obrazovanje ili obuku kako bi mogli raditi u SAD-u. Na primjer, braćo i sestre ljekara iz BiH, da bi mogli raditi u SAD-u, morali su položiti nekoliko ispita iz medicine na engleskom jeziku, kao završni četverogodišnji specijalisti u klinici. Ljekar priča o tim godinama kao veoma stresnim, periodu u kojem je bio udaljen od porodice, finansijskom teretu za familiju i poteškoćama u privikavanju na novi sistem. U suštini, očajna potreba za ponovne obuke i certifikacije je bila tolika da se jedan od partnera nije odlučio da ide istim putem i stoga nikad nije mogao imati koristi od medicinske diplome stekene u BiH. Primjeri, kao što je ovaj, opisuju dijasporu iz BiH u kretanju prema dolje u smislu društvene pokretljivosti i odlučili su se za lošije poslove od onih za koje su obučeni.

²⁶¹ ibid.

²⁶² ibid.

Osim toga, važno je napomenuti da je jezička barijera imala važnu ulogu u tom kretanju prema dolje.

Etničke enklave i nostalgije ne veže sa kulturnim naslijeđem ostaju važni za prvu generaciju migranata iz BiH. Osnovni način oživljavanja veza sa domovinom je putem porodice i/ili prijatelja u BiH sa kojima su u stalnom kontaktu putem telefona i/ili društvenih mreža i koje posjećuju kad god im prilike i finansije to dopuste. Oni koji i dalje imaju članove u porodici u BiH, kao što su roditelji i/ili braća i sestre, navode da posjete domovini nego oni koji nemaju članova porodice u BiH. Kao što je jedan ispitanik objasnio: "Posjećujem BiH dok su mi roditelji živi i ne želim da se kajem zbog vremena koje nisam sa njima proveo. Nakon što njih ne bude, ko zna da li ću posjetiti BiH tako isto kao sada. Možda ću na odmor otići i u Meksiko. Obrasci interakcije sa porodicom i prijateljima u BiH su, stoga, individualni i familijarno zavisni i one ih oni koji BiH posjećuju samo jednom u nekoliko godina do onih sretnih koji su u mogućnosti da dođu u posjetu jednom godišnje. Oni koji dolaze u posjetu moraju da uvaju i koriste ograničene godišnje odmore kako bi proveli vrijeme sa prijateljima i porodicom u BiH. Tri najčešće spominjana razloga zašto BiH ne posjećuju češće su troškovi putovanja sa porodicom, nedostatak uke porodice koja još živi u BiH i, u nekim slučajevima, kako bi potisnuli sjećanja u vezi sa ratnim traumama (kao što je, na primjer, slučaj sa preživjelim Srebreničanima).

U suprotnosti sa prvom generacijom migranata iz BiH, pripadnici druge generacije navode interesovanje, ali ne nužno i nostalgiju za domovinom svojih roditelja. Manje vjerovatno je da će biti uključeni u rad nekih BiH organizacija ili udruženja, sa izuzetkom studentskih udruženja kao što je Asocijacija BiH studenata koja postoji na nekoliko američkih univerzitetskih kampusa u gradskim sredinama sa velikim brojem migranata iz BiH. Također, manje je vjerovatno da će iskazati interesovanje za politiku u BiH i navode da je okomplicirana i korumpirana.

Među sebi i novim anđelima, većina pripadnika dijasporne iz BiH sa kojima je razgovarano lično ili putem fokus grupa rekla je da šalju novac porodici i prijateljima u BiH. Neki navode da su jedini izvor prihoda za članove porodice u BiH, a posebno u slučajevima onih koji imaju starije roditelje u BiH. Obrasci slanja članovima porodice u BiH uključuju transfer novca putem servisa kao što je Western Union, bankovnim doznakama ili uplatama putem kreditnih kartica. Neki navode da šalju novac kako bi pomogli porodici u BiH na mjesečnoj osnovi, a neki svakih nekoliko mjeseci. Ovaj obrazac je u skladu sa procjenom Centralne banke BiH o dijaspori iz BiH i da su prošle godine poslali 2,4 milijarde KM (oko 1,2 milijarde eura) u novim anđelima izvana, što je zajedno sa stranim penzijama isplaćenim u Bosni i Hercegovini iznosilo 3,6 milijardi KM ili 1,8 milijarde eura.²⁶³

Dijasporna iz BiH u SAD-u i razvojne inicijative

Migranti iz BiH u SAD već su uključeni u nekoliko razvojnih inicijativa u BiH. I dok je većina ovih inicijativa usmjerena na geografske lokacije i regije koje nazivaju domom, migrant iz BiH uostalo podržavaju različite humanitarne inicijative u BiH. Lokalni restorani, supermarketi, kafići, biznisi i dijasporska udruženja redovno prikupljaju donacije za različite humanitarne inicijative u BiH. Osim toga, jedan broj supermarketa, koji prodaju proizvode iz BiH, posluju kao uspjeh i velika preduzeća za uvoz. Značajan primjer je "Europa Market

---

²⁶³ Kovacevic, D. 2017.

Import Foods u St. Louisu koji ne samo da je najveći i uvoznik delikatesa iz centralne i istočne Evrope, već i distributer na državnom nivou.

Drugi veliki doprinosi razvoju dolaze u obliku novih počinjaka i kroz dijasporški turizam u BiH, obično tokom ljetnih mjeseci. Novine počinjaka i posjete domovini osiguravaju veliki finansijski poticaj ekonomiji BiH. Slično tome, razmjena znanja doprinosi razvoju putem različitih profesionalnih i akademskih konferencija, predavanja, radionica, razmjena podataka, školskim i univerzitetskim programima razmjene, praksama i intelektualnim različitostima. Nekoliko američkih univerziteta je uspostavilo programe razmjene sa BiH, a organizacije, kao što je Bosanskohercegovačka američka akademija umjetnosti i nauka (BHAAAS) nude programe koji omogućavaju uspostavljanje veza i razmjenu znanja između naučnika, umjetnika i profesionalaca porijeklom iz BiH u SAD i BiH.

Što se tiče biznisa, volja dijaspore iz BiH u SAD za zajednički razvojnim inicijativama sa BiH je povezana sa onim sektorima industrije u kojim posluju, zanimanjima i obimom posla. Vlasnici velikih firmi u industrijama kao što su, na primjer, prijevoz i građevina, navode kao prepreku nedostatak zajedničkih razloga/interesa u pogledu djelatnosti. Neki smatraju ulaganje u BiH rizičnim i još uvijek ograničenim velikom geografskom udaljenošću. Zanimljivo je da se manje firme otvorenim i zainteresiranim za razvojne inicijative, ali navode nedostatak sredstava kao prepreku za ulaganje. Međutim, najveće prepreke za pokretanje biznisa ili ulaganje novca u BiH su kompleksnost birokratije, nestabilna ekonomija i nedostatak državne ili lokalne podrške. Osim toga, opšti osjećaj među dijasporom iz BiH u SAD je da potencijal dijaspore nije prepoznat u BiH i da mnoge prilike za razvoj i saradnju sa dijasporom još uvijek ostaju nerealizirane.

Dijaspora iz BiH anketirana u SAD čini se veoma otvorenom za ideje razmjene znanja i kratkoročno aranžirana kao načina za izgradnju razvojnih inicijativa sa domovinom. Mnogi su izrazili entuzijazam za mogućnosti kao što su razmjene predavanja i znanja virtualno i lično, a posebno za izgradnju prilika sa mladima.

Intervjui održani sa pojedincima i fokus grupama, također, otkrivaju da značajan broj pripadnika dijaspore iz BiH želi i sanja povratak u BiH, ali ova želja je striktno ograničena na one u penzionerskoj dobi. Mnogi migrant iz BiH prve generacije su predviđjeli podjelu njihovog penzionerskog fonda između SAD i BiH. Međutim, skoro svi navode teškoće pri ostavljanju svoje djece i unučadi, koji su Amerikanci bosanskog porijekla i koji osjećaju prema Chicagu ono što ja osjećam prema Prijedoru. Tokom intervjua sa fokus grupama, nekoliko priča su ispričali pojedinci koji su se vratili u BiH i nakon neuspješne reintegracije i suočeni sa mnogim preprekama u pokretanju vlastitog biznisa, ponovo su migrirali u SAD. Odabrani broj prve generacije migranata iz BiH navodi da nemaju namjeru trajno se vratiti, pa ni nakon penzionisanja. Dva razloga koja su, u ovim slučajevima, najveće navedena su pristup zdravstvenoj zaštiti i strah od odlivanja ratnih slučajeva.

Mladi, sa druge strane, od kojih je većina rođena u SAD ili su BiH napustili u veoma ranoj dobi, obično ne osjećaju istu nostalgiju povezanost sa BiH kao njihovi roditelji i identificiraju se sa SAD kao njihovom domovinom i kulturnim centrom. Kao glavni razlog zbog kojeg ne misle o povratku u BiH navode obrazovne i profesionalne mogućnosti u SAD. U isto vrijeme izražavaju, posebno putem svog etničkog identiteta, određeni nivo odgovornosti i poštovanja prema BiH kao zemlji njihovog porijekla.

Važno se prisjetiti da je većina migranata iz BiH u SAD stigla kao izbjeglice, što znači da su nasilno i protiv svoje volje protjerani. I dok neki imaju svoje kuće i imovinu u BiH koje su ponovo izgradili i u koje su ulagali zadnjih 20-25 godina, neki nemaju gdje da se vrate i kada bi to željeli. Ove dvije okolnosti - I) prisilno preseljenje i II) uzimanje u obzir posjedovanje kuća i imovine u BiH, su važne u razmatranju volje dijaspora iz BiH za ulazak u razvojnim inicijativama u BiH. Postoji određeni nivo trauma povezanih i sa ratnim iskustvima u BiH i sa progonom i preseljenjem među velikim brojem migranata iz BiH koji žive u SAD. Ovi faktori ih mogu spriječiti u istraživanju razvojnih inicijativa sa BiH. Trećina anketiranih migranata ostaje sumnjičava prema motivima za upotrebu dijaspora iz BiH u razvoju, posebno 20 i više godina nakon preseljenja. Iako nesretno, ovo gledanje takođe je oslikava komunikacijske mogućnosti izmeđ migranata iz BiH u SAD-u i BiH.

Stavovi dijaspora iz BiH prema organima vlasti

Zaključci iz intervjua sa pojedincima i fokus grupama pokazuju da je dijaspora iz BiH u SAD-u i dalje zadržala interesovanje za politiku u BiH, iako manje nego što je bio slučaj kada su se tek preselili u SAD. Većina prati politiku u BiH putem društvenih mreža, lokalnih nacionalnih radio stanica (iako su u laganom nestanku), TV programa na bosanskom jeziku (BosTel) i kroz druženja sa prijateljima i familijom. Međutim, većina gleda vijesti, prati politiku, emisije i događaje iz BiH putem IPTV na kojem je moguće gledati kanale iz BiH u živo. Mnogi su takođe uključeni u lokalne politike dijaspora, kao i u politiku SAD-a. Zajedno sa američkim državljanstvom dolazi je i politička odgovornost koju migrant iz BiH u SAD-u izražavaju glasanjem i kroz aktivnosti u zajednici i komunalno.

Na pitanje šta misle o vladinim institucijama u BiH, većina migranata iz BiH rekla je da se osjećaju kao da su stavljeni u nepovoljan položaj i demoralizirani su zbog politike BiH. Posebno su razočarani zbog nedostatka politike BiH vezane za saradnju sa dijasporom. Većina bi željela vidjeti kako veze između dijaspora iz BiH i BiH rade putem škola maternjih jezika, kulturnih aktivnosti, razmjene znanja i ekonomske saradnje.

Što se tiče mišljenja o diplomatsko konzularnim misijama BiH u SAD, dijaspora iz BiH je zabrinuta zbog manjka izdvojenih sredstava za diplomatsko konzularne misije BiH u SAD-u i stoga su ograničene usluge koje im mogu pružiti i posebno brzinom kojom ih pružaju. Ovo mišljenje je u potpunom skladu sa onim što su izvijestile diplomatsko konzularne misije BiH u SAD, a to je da su zbog nedostatka sredstava ograničeni u efikasnosti i komunikaciji sa dijasporom iz BiH, ali da i dalje rade najbolje što mogu. Obje strane misle da ima mnogo prostora za napredak koji mora poći od dodjeljivanjem odgovarajućih sredstava.

II. ISKUSTVO U VEZI SA MIGRACIJOM I INTEGRACIJOM

Dijaspora iz BiH u SAD uspješno se integrirala i asimilirala u ekonomskom, društvenom i kulturnom smislu u američku kulturu. U mnogim gradskim sredinama sa visokom koncentracijom migranata iz BiH, kao što su Chicago i St. Louis, oni su opisani i shvaćeni kao primjer uspješne integracije izbjeglica. Priliv migranata iz BiH u mnoge gradske sredine izvan zemlje stabilizirao je naselja, doveo do pokretanja novih biznisa, doprinio lokalnoj kulturi i poboljšao sliku SAD kao destinacije za migracije. Dijaspore iz BiH opisana je kao da ima neprimjetne prednosti i stoga se uspjeh migranata iz BiH može djelimično pripisati tome što su bijelci i što izgledaju kao da tu pripadaju. Ta njihova neprimjetnost je doprinijela manjoj stopi diskriminacije, posebno u poređenju sa drugim izbjegličkim grupama koji ne moraju biti bijelci. Međutim, muslimanski identitet u slučaju mnogih Bošnjaka, kada se

otkrije, zna biti razlog za diskriminaciju. Odrasli pojedinci i članovi fokus grupa znali su za barem nekolicinu slučajeva diskriminacije povezane sa muslimanskom identitetom nekih Bošnjaka.

Dijaspora iz BiH u SAD povezana je putem organizacija dijaspore na državnom i lokalnom nivou, kao i putem društvenih mreža, Facebooka, nacionalnih radio i TV stanica i zajedničkih aktivnosti.

Broj mladih iz BiH, koji su imigrirali u SAD u posljednjim godinama, relativno je mali i to se desilo u par slučajeva sklapanja braka između pripadnika dijaspore iz BiH raseljenih usljed rata i državljana BiH. Među mladima u SAD porijeklom iz BiH su djeca i mlade odrasle osobe koji su druga generacija građana BiH koji sebe nazivaju bosanskoamerikancima ili američkim bosancima.

Povezanost dijaspore i načini organizovanja

Povezanost i stepen organizovanja, na mnogim nivoima, među dijasporom iz BiH u SAD-u nije izazov zbog toga što je ona generalno udružena, povezana i orijentirana prema zajednici. Ovo može biti dokumentirano velikim brojem organizacija dijaspore iz BiH koje postoje širom SAD i koje saraduju u različitim aktivnostima. Jedan od primjera je Kongres Bošnjaka Sjeverne Amerike (KBSA) koji je krovna organizacija i koji predstavlja Amerikance i Kanadance bošnjakog porijekla i korijena. Njegovi članovi su obrazovne, veteranske, vjerske, kulturne, društvene, poslovne i političke organizacije i pojedinci. I pored toga što izazovi postoje i što politika ima snažan uticaj u mnogim organizacijama i zajednicama dijaspore iz BiH, postojanje više od stotine organizacija dijaspore iz BiH u SAD je dovoljan dokaz da dijaspora iz BiH dobro funkcioniše i da je pronašla svoje mjesto u novoj domovini.

Politike i programi za promociju umrežavanja dijaspore

Rezultati iz intervjua sa pojedincima i fokus grupama pokazuju da je među organizacijama dijaspore samoodrživa zbog toga što računaju na donacije lokalne dijasporske zajednice i kolektivno prikupljanje sredstava za svoje postojanje i djelovanje. Neke odabrane organizacije dijaspore povremeno, također, dobivaju novu i materijalnu pomoć od lokalnih tijela, na primjer putem grantova.

Aranžmani, programi i politike koji trenutno promoviraju umrežavanje dijaspore i angažman u matičnoj zemlji uključuju: I) kampanje prikupljanja sredstava humanitarnog karaktera (npr. prikupljanje pomoći za hitne medicinske slučajeve) i pomoć tokom elementarnih nepogoda (npr. pomoć nakon poplava) II) neki nivo povezivanja i razmjene informacija između vjerskih institucija u dijaspori iz BiH i BiH III) razmjena znanja i povezivanje akademika u dijaspori iz BiH i BiH i IV) kontakt sa diplomatsko konzularnom misijom BiH u SAD zbog različitih usluga.

Prema programima i politikama koje promoviraju umrežavanje dijaspore putem diplomatsko konzularnih misija i prema tvrdnjama Ambasade BiH u Washingtonu, neki od napora uključuju aktuelni program na državnom nivou kako bi bili osigurani udjelbenici za dopunske škole za učenike BiH porijekla. Trenutno dopunske škole jezika postoje samo u okviru vjerskih ili kulturnih centara kao što je slučaj u Chicagu ili Atlanti. Tu se, na primjer, nastave jezika za djecu različitog etničkog porijekla nude putem Srpske pravoslavne crkve i Doma kulture. Kako bi bili upotpunjeni naponi Ambasade u osiguravanju udjelbenika za dopunske

–kole odvija se kontinuirana komunikacija sa dopunskim –kolama BiH u SAD kako bi bile prikupljene informacije o ovim –kolama. Ovo za cilj ima procjenu uloge koju BiH može imati u ovom važnom segmentu saradnje između u dijasporu iz BiH u SAD i BiH. Svake godine, Ambasada BiH u Washingtonu saraduje sa američkom vladom na srednjo–kolskom programu razmjene učenika između u SAD i BiH tokom kojeg otprilike 20 učenika sa obje strane provede jednu –kolsku godinu u SAD i BiH. Također, predstavnici Ambasade, uz uvjete novčanane i vremenske fleksibilnosti, redovno organiziraju posjete velikim zajednicama dijasporu iz BiH u SAD i uz to se sastaju sa američkim zvaničnicima lokalnog i državnog nivoa. Ambasada i Konzulat, osim toga, organiziraju konzularne dane u američkim zajednicama sa velikim brojem pripadnika dijasporu iz BiH i tako pružaju usluge u vezi sa angažmanom u BiH, kao što su usluge izdavanja pasoša. Kada je u mogućnosti, Ambasada organizira događaje kako bi promovirala BiH umjetnost i kulturu (npr. koncerte, izložbe i sl.).

III. POTENCIJAL ZA ANGAŽMAN DIJASPORE

Prepreke za angažman dijasporu

Iako dijaspora iz BiH u SAD sveukupno ima nizak nivo povjerenja u vladine institucije i političke i društvene događaje u BiH, oni bi i dalje željeli vidjeti kako jačaju njihove veze sa BiH. Prikupljeni kvalitativni podaci pokazuju da su važne prepreke i potrebni preduslovi za angažman dijasporu iz BiH u projekte i inicijative u vezi sa razvojem BiH, u direktnoj vezi sa osjećajem da BiH nije uspješno koristila svoju sve veću dijasporu, koja smatra BiH svojom domovinom. Više od dvadeset godina je prošlo od dolaska izbjeglica iz BiH u SAD, a BiH je uvela malo ili nimalo napora za integraciju i saradnju sa dijasporom, a kamoli da je utvrdila zvaničnu politiku saradnje sa dijasporom. Mnogi migranti iz BiH spominju kulturološke prepreke i navode kako osjećaju da i oni koji su ostali u BiH na njih uvijek gledati kao na čuđance i izdajice koji su oostavili svoju matičnu BiH. Mnogi spominju da su postali čuđaci i da ne pripadaju ni ovdje ni tamo i kada su u SAD na njih se gleda kao na Bosance i Hercegovce, a kada su u BiH na njih se gleda kao na Amerikance. Kriza identiteta je, također, problem za mnogu djecu migranata rođenih u BiH, koji se bore da shvate kulturno porijeklo i običaje svojih roditelja, ali su, bez ikakve sumnje, umnogome Amerikanci. Problemi kao što su ovi predstavljaju prepreke za učestvovanje dijasporu iz BiH u razvoju BiH.

Dodatne prepreke za angažman dokumentirane u intervjuima sa pojedincima i fokus grupama uključuju percepciju poslovne sredine u BiH kao nerazvijene i neuspješne, korupciju na lokalnom i državnom nivou, birokratske prepreke na državnom nivou i što je još bitnije, na općinskom nivou, kompliciranu birokratiju, pravnu neizvjesnost i nezadovoljstvo i razaranja političkim životom u BiH.

Odnosi sa diplomatsko konzularnim misijama BiH u SAD-u

Ambasada Bosne i Hercegovine u Washingtonu i Konzularno odjeljenje, zajedno sa Generalnim konzulatom Bosne i Hercegovine u Chicagu, služe kao kontaktna mjesta za migrante iz BiH u SAD. Generalni konzulat BiH u Chicagu pruža konzularne usluge za stanovnike 24 američke države, dok Konzularno odjeljenje Ambasade pruža usluge za ostalih 27 država. S obzirom na veliki broj država u kojima je potrebno pružiti usluge, a i zbog ograničenog kadra zaposlenog u ovim misijama, usluge koje se nude su brojne i različite. Uključuju usluge izdavanja pasoša, transport ekshumiranih/ljudskih ostataka u BiH, odricanje

drflavljanstva BiH, konzularne testamente, rodne listove, putni ke dokumente i izme u ostalog i prufanje informacija o vizama.

Kao –to je ranije spomenuto, diplomatsko konzularne misije BiH imaju nekoliko ve uspostavljenih programa i politika za promociju povezivanja dijaspore i BiH, kao –to je aktuelni program na drflavnom nivou za osiguravanje udflbenika za dopunske –kole, program razmjene u enika srednjih –kola izme u BiH i SAD, redovne posjete velikim zajednicama dijaspore iz BiH u SAD, konzularni dani u ameri kim zajednicama sa velikim brojem pripadnika dijaspore iz BiH i kulturno-umjetni ki dog aji.

Diplomatsko konzularne misije BiH imaju vrste odnose sa Vladom SAD i mnogo su uradile na predstavljanju i promociji BiH u SAD. Povezane su sa nekoliko organizacija dijaspore iz BiH i kad god je mogu e u estvuju u njihovim aktivnostima. Isto tako, dok su diplomatske misije putem svojih programa i politika osnafile komunikaciju i saradnju izme u domovine i dijaspore iz BiH u SAD, prepreke za pobolj–anje te saradnje predstavljaju ograni en broj diplomatskog osoblja za obavljanje usluga za veliku i zahtjevnu ameri ku dijasporu iz BiH kao i nedostatak sredstava za usluge i aktivnosti u njihovim ovlastima.

IV. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na osnovu rezultata istraffivanja dobijenih iz kvalitativnih i kvantitativnih podataka u projektu, jasno je da su mnoge preporuke za angafman dijaspore iz BiH u razvojne aktivnosti vezane za unapre enje odnosa dijaspore iz BiH sa domovinom. fielja dijaspore iz BiH, i pored prepreka i izazova, je da vide da njihove veze sa domovinom ja aju i fljelji bi da budu aktivni u esnici budu nosti BiH. Na osnovu navedenog, preporuke iz podru ja unapre enja su:

1. Izgradnja pozitivnijih odnosa između BiH i dijaspore iz BiH u SAD. Dijasporu iz BiH u SAD uglavnom ine relativno obrazovana, kvalificirana, organizirana i generalno dobro integrirana prva generacija migranata iz BiH, kao i druga generacija njihove djece koja su ak i vi-e obrazovana. Sve ve i nivo spoznaje i svjesnosti o mogu nostima i kapacitetima dijaspore iz BiH u BiH predstavlja jedinstvenu priliku za BiH da djeluje i poti e razvoj i saradnju izme u domovine i dijaspore. Aktivnosti koje promoviraju dijasporu u pozitivnom svjetlu trebaju biti poduzete na lokalnom i drflavnom nivou. Ove aktivnosti mogu uklju ivati medijske kampanje promocije dijaspore i njenih doprinosa BiH putem uspje–nih primjera. Ukratko, sa dijaspore bi se trebala skinuti stigma u BiH.

2. Iskoristiti emotivnu vezu koju prva generacija migranata iz BiH u SAD ima sa BiH, a posebno sa njihovim regijama i zajednicama. Za pojedince koji su stekli kapital u SAD je vjerovatnije da e ulofiti u mjesta u BiH gdje su odrasli (zavi aj). Ovo se posebno odnosi na prvu generaciju dijaspore iz BiH.

3. Razvoj programa i aktivnosti za privlačenje pripadnika dijaspore iz BiH rođenih van BiH. Mladi u dijaspori su bogat i neiskori–ten resurs za razvoj BiH. Programi, kao –to su ljetni kursevi bosanskog jezika i kulture, o uvali bi kulturni identitet mladih dok bi uporedo ohrabrivali angafman u budu nost BiH i poticali dugoro ni razvoj i ulaganje.

4. Promocija dijasporskog turizma. Dijasporski turizam razlikuje se od turizma u tome –to uklju uje posjete familiji, turizam vezan za kulturno-historijsko naslje e, medicinski turizam

i poslovna putovanja dijaspore. Također, turisti iz dijaspore su jedinstveni zbog načina na koji troše novac i vjerovatnije je da će uložiti novac i investicije u lokalnu ekonomiju kada putuju u svoju matičnu zemlju nego kada drugi turisti posjete tu istu zemlju. Stoga, dijaspora iz BiH može poslužiti kao otvarajuća vrata za druge turiste tako što mogu pomoći u otvaranju novih tržišta za nove turiste u destinacije u BiH. Nekoliko drugih država, kao što su Indija ili Afrika države, odlučili su jačati ekonomiju kroz kulturne veze i u razvoju već imaju koristi od dijasporskog turizma.

5. Povećati prisustvo institucija u BiH u gradovima sa velikim brojem pripadnika dijaspore iz BiH. Vlada bi trebala raditi na implementaciji programa kao što su dopunske škole jezika za mlade, predavanja o kulturnom naslijeđu i identitetu, organizaciji razmjene studenata i ljetnih škola u BiH za mlade iz SAD porijeklom iz BiH. Nedostatak prisustva države BiH ima implicitne posljedice na motivaciju poslovnih ljudi u dijaspori u pogledu ulaganja u biznis u BiH.

6. Uspostaviti formalne sporazume između BiH i dijaspore iz BiH u SAD u pogledu akademske razmjene znanja i prakse. Sljedeći model organizacije kao što je Bosanskohercegovačko-američka akademija umjetnosti i nauka (BHAAAS), koja osigurava veze između naučnika, umjetnika i profesionalaca porijeklom iz BiH u Sjevernoj Americi i gradi mostove saradnje sa domovinom, BiH bi trebala da uspostavi formalizirane i poticajne sporazume u pogledu razmjene znanja između BiH i dijaspore. Razmjena znanja bi trebala, između ostalog, uključivati gostujuća predavanja, konferencije, mentorske inicijative, saradnju u istraživačkim projektima i radionicama za osposobljavanje.

7. Uspostaviti sigurnije ekonomsko i političko okruženje za poslovna ulaganja. Prepreke za ulaganja u BiH iz dijaspore mogle bi biti ublažene smanjenjem birokratije i pojednostavljenjem ekonomskog i političkog okruženja u vezi sa pokretanjem i vođenjem biznisa u BiH.

8. Izraditi promotivni materijal o uspješnim primjerima ulaganja dijaspore iz BiH iz SAD u BiH. Promotivni materijal bi omogućio, svima koji razmišljaju o ulaganju u BiH, motivaciju i primjer kako je neko drugi uspio. Također, mogao bi ukloniti neke od prepreka u vezi sa angažmanom dijaspore iz BiH.

9. Formiranje savjetodavnog komiteta koji bi činili obrazovani poduzetnici iz dijaspore iz BiH u SAD koji bi nadgledao rad ministarstava i agencija nadležnih za poslovne aktivnosti i okruženje u BiH. Ovaj komitet bi djelovao kao savjetodavni odbor kako bi se premostile razlike u znanju i iskustvu u vezi sa poslovnim ulaganjima i koji bi, nakon određenog perioda, identificirao razlike, prilike i dostavio preporuke za poboljšanje.

10. Uspostaviti i formalizirati zvanični komunikacijski kanal između institucija u BiH i poslovnih ljudi iz dijaspore iz BiH u SAD koji su zainteresirani za ulaganja u BiH. Trenutno ne postoji zvanični komunikacijski kanal između biznisa dijaspora iz BiH u SAD i BiH. Za razliku od mnogih drugih država, BiH nema agencije posebno posvećene dijaspori niti usklađen pristup dijaspori. Samostalni vlasnici firmi koriste vlastite komunikacijske kanale u BiH kako bi pokrenuli biznis. U BiH bi trebalo formirati komitet koji bi služio kao kontaktno mjesto za sve zainteresirane za ulaganje u BiH. Njegova uloga bi trebala uključivati savjetovanje i pomoć kako pokrenuti biznis u BiH i time bi se ovaj proces uveliko olakšao, brže i sa manje birokratije. Osim toga, ovaj komitet bi trebao pokrenuti formiranje još jednog komiteta u dijaspori u SAD kojeg bi činili poslovni ljudi i koji bi koordinirao

investicijske napore zajedno sa komitetom u BiH. Prvi koraci u ovom procesu bi mogli biti pokrenuti kroz već utvrđene privredne komore, kao što je Bosanska privredna komora u St. Louisu.

11. Povećati učesće dijaspora u političkom životu BiH putem pojednostavljenih glasačkih procedura. Jedno od najsloženijih i neriješenih pitanja u odnosu između BiH i dijaspora je ostvarivanje prava u dijaspori, a posebno pitanje glasanja i izbora. Pojednostavljuvanjem glasačkih procedura za dijasporu i daju i dijaspori glas u političkim pitanjima u BiH, poslovni ljudi bi također bili motivirani da ulaze u BiH.

12. Omogućiti direktnu podršku organizacijama dijaspora. Većina organizacija dijaspora je samoodrživa i funkcioniraju na principima kolektivnog prikupljanja sredstava i donacija. Dok BiH nije nužno u mogućnosti osigurati finansijsku podršku za organizacije dijaspora, može se više uključiti i interesirati za njihov rad, kao što je promocija društvenih, kulturnih i političkih vrijednosti BiH i podrška dopunskoj nastavi.

POGLAVLJE XII

Emigracija mladih iz Bosne i Hercegovine sa fokusom na visoko obrazovane migrante

Uvod

BiH je zemlja koja je tradicionalno u velikoj mjeri sklona emigracijama, sa 38% populacije koja flivi u inostranstvu. Dva negativna trenda zabiljeffena kod opadaju e stope nataliteta i neto migracionog toka mogu dovesti do smanjenja radne snage i ljudskog kapitala u zemlji. Kao posljedica toga, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH je identificiralo emigraciju i mlade, visoko obrazovane osobe iz BiH kao najvafnija migraciona pitanja koja zahtijevaju posebnu pafnju. Iz tog razloga, Ministarstvo je zahtijevalo da se ovo poglavlje uklju i u okviru projekta "Dijaspora za razvoj".

Emigracija mladih je globalni fenomen. Prema procjeni Ujedinjenih naroda, u svijetu postoji 232 miliona me unarodnih migranata koji ine 3,2% ukupne svjetske populacije od 7,2 milijarde stanovnika (Ujedinjeni narodi, 2013a). Od ovog broja, 28,2 miliona me unarodnih migranata u dobnoj skupini od 15 do 24 godine, –irom svijeta, –to ini jednu osminu ukupnog broja me unarodnih migranata. Migranti mla i od 30 godina ine 30% ukupnog broja migranata. Op enito gledano, udio mladih migranata ve i je u zemljama u razvoju u odnosu na razvijene zemlje. Me utim, posmatrano s aspekta spola, udio mladih migrantkinja je ve i u razvijenim zemljama nego u zemljama u razvoju. Tako er, migracija mladih u svrhu studiranja je u porastu. Broj studenata koji je upisao tercijarno obrazovanje u inostranstvu je porastao sa 2 miliona u 2000. godini na 3,6 miliona u 2010. godini, –to predstavlja rast za 78%. Najpopularnija destinacija za strane studente su Sjedinjene Ameri ke Drflave sa 19% u ukupnom broju stranih studenata, nakon ega slijede Ujedinjeno Kraljevstvo (11%), Australija (8%), Francuska (7%), Njema ka (6%) i Japan (4%).

Kao –to se moffe vidjeti, migracija mladih je fenomen i politi ki izazov, s kojim se suo avaju sve zemlje u razvoju. Sve u svemu, me unarodna migracija je u stalnom porastu iz godine u godinu, te mladi migranti imaju relativno veliki udio u populaciji migranata. Migranti, tako er, ine raznoliku grupu, te njihovo dru–tveno, ekonomsko i obrazovno porijeklo, na in/oblik migracije i njihova motivacija za odlazak uti u na obim i vrstu migracije.

Razumijevanje pitanja migracija mladih zahtijeva puno vi–e od jednostavnog predstavljanja injenica i brojeva o migraciji. Cilj ovog poglavlja je prufnanje dokaza za dublje razumijevanje izazova migracije mladih koja je specifi na za BiH. Kako bi se pripremilo poglavlje koje e biti informativnijeg karaktera i strukture, a sadrflaj relevantniji za Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, ve a pafnja je namjerno posve ena temama koje su u prethodno objavljenim izvje–tajima bile manje pokriveno. Kako bi se –to ve i fokus stavio na teme relevantne za korisnike ovog izvje–taja, ovo poglavlje nudi dodatni uvid u odnosu na prethodne izvje–taje na na in da se fokusira na temeljne faktore koji generiraju migracione tokove te vafne posljedice koje izaziva migracija u BiH. Takvi dokazi trebaju biti vi–e informativnog karaktera i trebaju naglasiti potrebu za sveobuhvatnijim politikama i koordinacijom razli itih institucija koje su uklju ene u rje–avanje problema migracije mladih. Ne postoji jedinstvena politika koja moffe umanjiti emigraciju ve se rezultati mogu posti i jedino multidisciplinarnim pristupom i to rje–avanjem problema lo–eg kvaliteta obrazovanja, uklanjanjem barijera na putu prijelaza iz mladosti do zaposlenja, te putem pobolj–anja vladavine prava i ostalih uslova koji bi mladim ljudima ponudili bolje izgleda u vlastitoj zemlji. Postoji potreba za poticanje veza izme u migracija, razvoja i izgradnje kapaciteta za

dobro upravljanje migracijama. Me utim, osiguravanje pristojnih poslova u zemlji neophodno je za odrffivu integraciju trffi-ta rada: paralelne investicije u reformu obrazovanja i trffi-ta rada mogu promovirati ekonomski razvoj zemlje.

Na osnovu opisanog pristupa, ovo poglavlje je strukturirano na sljede i na in. U prvom dijelu emo predstaviti kratak pregled glavnih pokazatelja, trendova i karakteristika emigracije iz BiH, sa fokusom na mlade i visoko obrazovane migrante. Ovaj dio e koristiti glavne migracione indikatore koji su dostupni u Migracionom profilu Bosne i Hercegovine (Ministarstvo sigurnosti BiH, 2017), bazama podataka i izvje-tajima statisti kih agencija i drugih izvora, kao i u drugim objavljenim izvje-tajima (npr. IOM, 2011., Oru i Mara, 2016.; Muji i Kurtovi , 2017) kako bi bio pripremljen pregled glavnih karakteristika migracija iz BiH. Naredna tri dijela pokriti e kompletan migracioni proces po ev-i od samih namjera do povezanih iskustava i izazova, te iskustava flivota u inostranstvu i namjerama za povratak. Me utim, s obzirom na to da se ostala poglavlja u ovom izvje-taju fokusiraju na analizu dijaspore, koja pokriva iskustva vezana za period u toku i nakon migracija, ovo poglavlje e posvetiti ve u pafnju i pruffiti vi-e informacija o situaciji prije migracije i nakon povratka. Tre i dio e predstavljati detaljniju analizu temeljnih uslova za emigraciju mladih. Ovo poglavlje e se baviti glavnim pokreta ima migracija, kao -to su makroekonomski uslovi, situacija na trffi-tu rada, obrazovanje te politi ka situacija i razvoj. Analize predstavljene u ovom poglavlju bazirati e se na dostupnim sekundarnim podacima i studijama. etvrti i peti dio dati e kratak opis migracionog procesa iz zemlje porijekla do zemlje odredi-ta, sa fokusom na migraciona iskustva i izazove sa kojim se suo avaju mladi iz BiH u toku i nakon migracije. Testi dio e predstaviti dokaze o postojanju namjera za povratkom i dokaze o relevantnim iskustvom, te e ponuditi preporuke o odre enim politikama.

MLADI I OBRAZOVANI MIGRANTI – OSNOVNI PODACI

Ovo poglavlje se fokusira na mlade u kontekstu migracija: osobe od 15 do 30 godina starosti, me utim, dokazi u nekim slu ajevima nas ipak ograni avaju na mlade osobe od 15 do 24 godine starosti. Razlog tome je da se obuhvati -to vi-e dostupnih, a relevantnih dokaza, me utim starosna grupa na koju se predmetni dokaz odnosi u svakom pojedina nom slu aju je jasno obja-njena.

Mladi se nalaze u klju nom periodu razvoja kada prelaze iz perioda djetinstva u period odrasle dobi. U ovom periodu, mladi prelaze iz pozicije zavisnosti u nezavisnost/me usobnu zavisnost i donose vafne odluke o svom flivotu, a posebno o svojim eti kim, dru-tvenim, ekonomskim, kulturnim, politi kim i gra anskim ulogama. Uzimaju i u obzir da je te-ko s precizno- u odrediti koji su to pokreta i migracija kod mladih, ovo poglavlje potvr uje da je motivacija mladih ljudi esto povezana sa potragom za odrffivim flivotom zbog nedostatka zaposlenja i/ili zbog podzaposlenosti, nedostatka pristojnih radnih uslova i slabih ekonomskih prilika u zemljama porijekla. Ovi pokreta i e detaljnije biti razmotreni u sljede em dijelu ovog poglavlja.

U ovom dijelu predstavljamo uvodne informacije o mladima koje se dostupne iz sekunardnih izvora, a koje opisuju zna aj i strukturu emigracije mladih iz BiH. Dostupne informacije nisu obimne, uglavnom, zbog nedostataka administativnih podataka o migraciji. Zbog razloga koji su detaljno opisani u dokumentu Populacijskog fonda UN (UNFPA) "Metodologija prikupljanja, uskla ivanja, razmjene i -irenja statisti kih podataka o migracijama u BiH" (2013), jo- uvijek ne postoje redovni izvje-taji o migracijama koje bi objavile statisti ke agencije u BiH. Jedini dostupni statisti ki podaci su u Migracionom profilu BiH kojeg

jednom godi-nje objavljuje Ministarstvo sigurnosti BiH, u sklopu kojeg poglavlje o emigraciji priprema Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice pouzdaju i se pri tome uglavnom na statističke podatke iz zemalja odredi-ta. Prema tome, ovdje se prije svega pozivamo na ad-hoc istrafliva ke izvje-taje koji su pruflili dokaze putem vlastitih anketa o migratima.

Anketiranje 1.216 dugoro nih migranata iz BiH, koji su posjetili zemlju tokom sezone godi-njih odmora, a koje je proveo de Zwager i Gressmann (2010), nudi set zanimljivih nalaza o karakteristikama migranata. Prema ovoj studiji, migrant iz BiH dominantno pripadaju ekonomski aktivnom dijelu stanovni-tva. Ipak, postoje razlike u starosnoj strukturi migranata, prema zemlji odredi-ta. U slu aju kada je zemlja odredi-ta neka od zemalja EU, prosje na starost migranata iznosi 41 godinu, dok u slu aju kada je zemlja odredi-ta neka od susjednih zemalja, prosje na starost migranata iznosi 37 godina. Anketirani emigranti su dobro integrirani u zemljama odredi-ta. Iako su, mofla, bili neregularni migranti na samom po etku, uspjeli su regulirati svoj boravak relativno brzo (u prosjeku za 2,4 godine u EU i 1,4 godinu u susjednim zemljama). Kao rezultat toga, ve ina migranata radi u formalnom sektoru. Prognozirano razdoblje migracije je relativno dugo (31 godina). Iako je vi-e od polovine anketiranih odgovorilo da se namjerava vratiti u zemlju porijekla, ipak je veliki broj njih naveo da se ne namjerava vratiti na trfli-te rada u BiH, ve tek nakon penzionisanja u zemlji odredi-ta.

Na bazi analize DIOC-E baze podataka o imigrantima u 31 OECD zemlji i 58 drugih zemalja u 2000. godini, izvje-taj Dumont i dr. (2010., str. 24) nalazi da od ukupnog broja BiH imigranata u ovim zemljama 51,4% ine flene, 11,9% su mladi ljudi u uzrastu od 15-24 godine i da je 11,2% svih imigranata iz BiH sa fakultetskim obrazovanjem²⁶⁴. Budu i da su oni sa fakultetskim obrazovanjem u to vrijeme u BiH inili oko 5% odraslih, mofle se govoriti o nadprosje noj emigraciji visoko obrazovanog stanovni-tva²⁶⁵. U pogledu destinacije visoko obrazovanih migranata iz BiH u druge OECD zemlje, Katseli (2006) navodi da je njih 39,5% migriralo u Sjevernu ili Juflnu Ameriku (uglavnom SAD), 45,8% u EU, 5,3% u druge evropske lanice OECD i preostalih 9,3% u Aziju. Izvje-taj Bhargava i dr. (2011., str. 24) o emigraciji lije nika, pozicionira BiH me u 30 najvi-e rangiranih zemalja, s obzirom na to da njihovi podaci iz 2004. godine pokazuju da je 12,2% ukupnog broja lije nika obrazovanih u zemlji nastanjeno u inostranstvu.

Baza podataka IAB (Institut za istraflivanje zapo-ljavanja) o "odlivu mozgova" jedan je od izvora me unarodnih podataka koji daje brzi uvid u obrazovnu strukturu emigranata iz BiH kroz vrijeme. Podaci koji su dostupni od 1980. godine predstavljeni su u Tabeli 1 ispod.

Tabela 1. Stope emigracije u zemljama OECD, prema starosti (25+ godina), spolu, zemlji porijekla i nivou obrazovanja²⁶⁶

²⁶⁴ Prema procjenama na bazi APD (ne postoje zvani ni podaci), u 2015. godini od ukupnog broja stanovnika u BiH, u e- e flena je bilo 51,1%, u e- e mladih 14,7%, i u e- e visoko obrazovanih oko 5% (ASBH, 2007.)

²⁶⁵ Na bazi podataka iz OECD baze o iseljenicima i imigrantima, Katseli i dr. (2006., str. 17) izvje-tavaju da je u EU-15 zemljama prisutna 182.651 nisko obrazovana osoba iz BiH, ili 12%. U BiH ovo u e- e iznosi 10,2%. Tako er, navodi se da je u e- e visoko obrazovanih imigranata iz BiH u EU-15 zemljama 10,95%.

²⁶⁶ Za bilo koji novo obrazovanja i godinu, stopa emigracije je definasana na na in da se ukupna migraciona populacija iz odre enje izvorne zemlje podijeli sa zbirom populacije migranata i stanovnika u istoj izvornoj zemlji. Podaci o ukupnom broju stanovnika od 25 godina i vi-e u bilo kojoj zemlji, razvrstani po nivou obrazovanja i po godinama, su preuzeti od Barro i Lee (2013.) i UN-og Odjela za stanovni-tvo (2011.).

Stopa emigracija	Mu-karci i flene	ukupno		mu-karci		flene	
		Svijet	BiH	Svijet	BiH	Svijet	BiH
1980	ukupna	1,54%	14,57%	1,46%	21,64%	1,61%	7,02%
	nizak	1,26%	14,99%	1,22%	23,32%	1,30%	7,96%
	srednji	1,39%	12,32%	1,13%	18,74%	1,74%	3,82%
	visok	4,94%	26,60%	4,66%	27,95%	5,33%	23,46%
1985	ukupna	1,58%	13,78%	1,52%	15,70%	1,63%	11,94%
	nizak	1,26%	16,49%	1,29%	19,57%	1,24%	14,22%
	srednji	1,35%	9,55%	1,03%	11,39%	1,74%	7,47%
	visok	4,78%	25,64%	4,41%	23,68%	5,30%	29,17%
1990	ukupna	1,44%	14,08%	1,45%	15,71%	1,44%	12,49%
	nizak	1,10%	20,43%	1,15%	22,82%	1,07%	18,70%
	srednji	1,20%	8,63%	1,07%	10,85%	1,35%	6,18%
	visok	4,17%	22,35%	3,90%	21,67%	4,54%	23,55%
1995	ukupna	1,46%	19,63%	1,45%	21,56%	1,47%	17,82%
	nizak	1,12%	31,67%	1,14%	36,42%	1,10%	28,26%
	srednji	1,15%	10,88%	1,07%	12,86%	1,25%	8,85%
	visok	4,11%	33,51%	3,92%	32,28%	4,32%	35,34%
2000	ukupna	1,59%	21,45%	1,60%	23,40%	1,57%	19,64%
	nizak	1,26%	34,67%	1,39%	39,49%	1,15%	31,45%
	srednji	1,16%	13,14%	1,04%	15,50%	1,32%	10,74%
	visok	4,14%	35,31%	4,02%	34,40%	4,27%	36,54%
2005	ukupna	1,82%	19,94%	1,82%	21,26%	1,82%	18,75%
	nizak	1,34%	34,80%	1,47%	37,46%	1,24%	33,15%
	srednji	1,31%	12,22%	1,20%	14,33%	1,46%	10,16%
	visok	4,96%	40,40%	4,78%	39,34%	5,16%	41,69%
2010	ukupna	1,91%	19,65%	1,91%	20,88%	1,92%	18,54%
	nizak	1,40%	36,18%	1,57%	39,50%	1,28%	34,17%
	srednji	1,29%	12,10%	1,19%	13,94%	1,40%	10,32%
	visok	5,31%	43,01%	5,09%	42,63%	5,55%	43,43%

Brojke pokazuju da je BiH zemlja u kojoj je migracija nisko i visoko obrazovanih osoba značajna i da je u porastu iz godine u godinu. Prema ovim podacima, 43% od ukupno obrazovanih osoba iz BiH je trenutno nastanjeno u inostranstvu. Tako je, evidentne su razlike s aspekta spola. Ove razlike su posebno bile naglašene 1980. godine kada su stope emigracije muškaraca bile znatno veće od stope emigracije žena, te je veća stopa obrazovanosti zabilježena kod muškaraca. Međutim, zadnjih godina ova razlika skoro da je nestala. U cjelini, u poređenju sa svjetskim podacima, emigracija iz BiH uključuje kako nisko, tako i visoko obrazovanu populaciju i to u vrlo značajnim iznosima. Tako je, emigracija visoko obrazovanih osoba čak je osam puta veća u poređenju sa ostatkom svijeta, što ukazuje na ozbiljne posljedice po ljudski kapital u zemlji.

S druge strane, brojke Svjetske banke malo se razlikuju i nisu su od onih iz IAB baze podataka. Brojke su predstavljene u Tabeli 2 ispod.

Tabela 2. Meunarodna migracija²⁶⁷ visoko obrazovanih osoba prema starosnoj dobi u 2000. godini²⁶⁸

	Odliv mozgova 0+	Odliv mozgova 12+	Odliv mozgova 18+	Odliv mozgova 22+
Bosna i Hercegovina	23,9%	23,2%	22,9%	21,9%

Brojke iz tabele ukazuju da se stope emigracije iz BiH, u odnosu na godište emigranta u trenutku emigracije (uključujući i one koji su emigrirali nakon određene starosti) ne razlikuju, što ukazuje da veći broj emigranata iz BiH odlazi nakon završetka obrazovanja u BiH. Kako se navodi ranije u poglavlju, obrazovanje je također jedan od upravljača emigracije mladih²⁶⁹. Sljedeća tabela daje prikaz podataka UNESCO o mobilnosti studenata iz BiH.

Tabela 3. Neto stopa toka mobilnosti meunarodnih studenata (dolaznih studenata i odlaznih studenata), oba spola, izrađena u %²⁷⁰

	2011	2012	2013
Bosna i Hercegovina	-6,26	-4,85	-3,16

Prema podacima UNESCO, ukupan broj meunarodnih studenata iz BiH u svijetu koji su 2015. upisali studije u inostranstvu iznosi 10.992. Gradani BiH studiraju u 37 zemalja, a najveći broj studenata studira u Srbiji s 5.704, potom Austriji s 2.355 i Njemačkoj s 624. Osim navedenih zemalja, značajan broj studenata odabire da svoje obrazovanje nastavi u Italiji, SAD, Turskoj i Sloveniji. Nevedene brojke ne obuhvaćaju veliki broj studenata iz BiH koji studiraju u susjednim zemljama.

Iz gore prikazanih podataka može se zaključiti da ukupne stope emigracije mladih, i pored toga što su značajne, nisu glavni problem. Puno značajnija je struktura emigranata koji su znatno obrazovaniji od populacije koja ostaje u zemlji. Ukoliko se uzme u obzir dobro poznata činjenica da se za emigraciju, koja sa sobom nosi rizike, odlučuju osobe sa bolje razvijenim "poduzetničkim" vještinama, može se zaključiti da emigracija "najboljih i najpametnijih" ima značajne posljedice za zemlju. Ova vrsta emigracije ne može smanjiti nezaposlenost već je čak uvećati s obzirom na to da su navedene osobe trebale biti osobe koje bi pokrenule nove poslove da su ostali u zemlji. Stoga, mjere o zadržavanju mladih trebaju biti takve da obezbijede okruženje koje im omogućiti visoko obrazovanim osobama da slijede svoje ambicije u vlastitoj zemlji i da adekvatno budu nagrađeni za svoj trud.

Pokretači migracije

²⁶⁷ Beine, M., Docquier, F. i Rapoport, H. 2006.

²⁶⁸ Za bilo koji nivo obrazovanja i godinu, stopa emigracije je definisana na način da se ukupna migraciona populacija iz određene izvorne zemlje podijeli sa zbirom populacije migranata i stanovnika u istoj izvornoj zemlji. Podaci o ukupnom broju stanovnika od 25 godina i više u bilo kojoj zemlji, razvrstani po nivou obrazovanja i po godinama, su preuzeti od Barro i Lee (2013.) i UN-og Odjela za stanovništvo (2011.).

²⁶⁹ Definicije:

Odliv mozgova 0+: procenat iskusnih OECD odraslih koji su rođeni u inostranstvu prema zemlji porijekla kao procenat kvalificiranih domorodaca (tj. emigranti + odrasli rezidenti). Ova gornja mjera je uzeta iz Docquier i Marfouk (2006).

Odliv mozgova 12+: procenat iskusnih OECD odraslih koji su rođeni u inostranstvu koji su stigli u zemlju destinacije nakon njihove 12. godine, kao procenat kvalificiranih domorodaca (tj. emigrant stigli nakon 12. godine + odrasli rezidenti).

Odliv mozgova 18+: procenat iskusnih OECD odraslih koji su rođeni u inostranstvu koji su stigli u zemlju destinacije nakon njihove 18. godine, kao procenat kvalificiranih domorodaca (tj. emigrant stigli nakon 18. godine + odrasli rezidenti).

Odliv mozgova 22+: procenat iskusnih OECD odraslih koji su rođeni u inostranstvu koji su stigli u zemlju destinacije nakon njihove 22. godine, kao procenat kvalificiranih domorodaca (tj. emigrant stigli nakon 22. godine + odrasli rezidenti)

²⁷⁰ Izvor: UNESCO Institut za statistiku, 2016.

Dio objašnjenja za široko raspostranjenu migraciju, koja dovodi do "odliva mozgova" u zemljama porijekla, leži u faktorima kao što su: diferencijalne plate, razlike u kvaliteti života, te mogućnosti obrazovanja djece i sigurnost poslova u zemljama odredišta. Mujanovi (2013) je sumirao rezultate prethodnih upitnika o mladima u setu faktora koji su razlog za trenutno teško stanje mladih na tržištu rada. Ovi faktori se također mogu primijeniti za razumijevanje pokreta i migracije. Neki od tih faktora su:

- 1) Teška ekonomska situacija koja ima negativan uticaj na kreiranje novih poslova.
- 2) Zastario i nefunkcionalan obrazovni sistem (nespremnost mladih ljudi za tržište rada), što uključuje:
  - a) neusaglašenost između dostupnog znanja/vještina i potrebe tržišta rada;
  - b) nedostatak praktičnog iskustva u toku perioda obrazovanja;
  - c) teški period prelaska na zaposlenost (mladima u BiH je u prosjeku potrebno više od godinu dana da pronađu posao).
- 3) Ovo dovodi do nepovoljnih uslova na tržištu rada koje mladi moraju prihvatiti, uključujući i rad u neformalnim i nestandardnim oblicima zaposlenja, rad van oblasti za koju su se prikolovali, te prihvatanje poslova koji zahtijevaju niže kvalifikacije od onih koje mladi posjeduju.
- 4) Pasivnost i slaba mobilnost mladih, sa većiim procentom nezaposlenih mladih osoba koji aktivno ne traže posao i koji nisu spremni da prihvate posao u gradu ili mjestu koji nije ujedno njihovo trenutno mjesto prebivališta;
- 5) Korupcija, s obzirom na to da ona kreira lošu percepciju poslovnog okruženja u BiH i na taj način odbija strane investitore koji bi u suprotnom do sada već otvorili nekoliko hiljada novih radnih mjesta da je, na primjer, BiH bolje rangirana na Indeksu Transparency Internationala.

Svi navedeni faktori prisutni su u BiH i mogu se smatrati važnim pokretačima emigracije. Teška ekonomska situacija i zastoj u uspjehom prelasku na tržište rada potiče mlade da perspektivu traže u inostranstvu. Međutim, potrebno je naglasiti da faktori kao što su prekvalificiranost, nestandardni oblici zaposlenja također utjeraju mlade zaposlene osobe u potragu za boljim mogućnostima zaposlenja u inostranstvu. Glavne informacije o karakteristikama ovih pokretača bit će objašnjene u ostatku ovog poglavlja.

Makroekonomsko okruženje

Globalno, i u skladu sa metodologijom Svjetske banke, BiH pripada grupi zemalja sa srednje visokim primanjima. Međutim, prema evropskim standardima, nivo razvoja BiH je nizak. U 2014. godini, BDP po glavi stanovnika iznosio je 3.641 euro ili 7.800 iskazano u standardima kupovne moći, što je 28% od prosjeka EU (28).

Tabela 4. Glavni ekonomski pokazatelji za BiH²⁷¹

Pokazatelj	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.*
------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	--------

²⁷¹ Izvor: Centralna banka BiH 2017., Godišnji izvještaj 2016.

Nominalni BDP BiH (u miliona KM) 1) trenutne cijene	24.78 0	25.34 6	26.21 0	26.19 3	26.74 3	27.30 4	28.65 9	30.389
Realni godišnji rast BDP-a (u %) 1)	-2,9	0,8	0,9	-0,9	2,4	1,1	3,1	3
Trenutni raun bilanse u miliona KM	-1.588	-1.531	-2.483	-2.269	-1.415	-2.006	-1.576	-1.310
Trenutni raun bilanse kao procenat BDP-a	-4,3	-2,4	-1,2	-2	-2,2	-2	0,7	-
Trgova ka bilansa u miliona KM	-7.632	-7.426	-8.080	-8.002	-7.316	-8.101	-7.418	-7.199
Trgova ka bilansa kao procenat BDP-a	-30,8	-29,3	-30,8	-30,5	-27,4	-29,7	-25,9	-23,7
Stopa nezaposlenosti (%, LFS)	27,5	27,5	27,7	25,4	24,7	24	23,2	n/a
Inflacija	-0,4	2,1	3,7	2,1	-0,1	-0,9	-1	-1,1

Iz prikazanih pokazatelja, možemo zaključiti da je stopa rasta, i pored toga što BiH bilježi trendove poboljšanja kod većine indikatora, još uvijek relativno niska ako se uzme u obzir jaz između u BiH prosjeka i EU prosjeka. Navedeni pokazatelji, također, ukazuju da ekonomsko okruženje u BiH ne vodi do rasta zaposlenja. U biti, postoje dvije linije ograničenja: i) nizak rast BDP-a koji ne može imati značajan uticaj na sveukupno zaposlenje i ii) niska elastičnost zaposlenja u odnosu na rast BDP-a, što znači da i najskromnije stope rasta ne dovode do stvaranja više poslova i zaposlenja (zbog strukturalnih slabosti).

Nezaposlenost

Iako treba naglasiti da visoka emigracija mladih nije uzrokovana samo nezaposlenošću i zbog toga ovo poglavlje obuhvata različite faktore, ipak nezaposlenost mladih i dalje ostaje jedan od najvažnijih faktora migracije.

Ključne brojke koje se odnose na nezaposlenost u BiH²⁷² prikazane su dolje u setu tabela. Prva tabela prikazuje podatke u vezi sa stopom nezaposlenosti razvrstane prema spolu, mjestu prebivališta, starosnoj dobi i nivou obrazovanja.

Tabela 5. Broj nezaposlenih prema spolu, starosnoj grupi i mjestu prebivališta, po entitetu²⁷³

	F BiH	RS	BiH
ukupno	27,8	26,9	27,5
Mužarci	27,2	25,2	26,5
žene	28,9	29,4	29,1
15-24	59,1	58,9	59,1
25-49	25,8	27,6	26,5
50-64	17,8	18,9	18,3
Urbani dio	25,2	29,4	26,8

²⁷² Ova analiza se uglavnom temelji na Domljan et al. (2015).

²⁷³ Izvor: Vlastiti izračuni podataka LFS iz 2013

Ruralni dio	29,5	25,3	27,9
-------------	------	------	------

Gornja tabela prikazuje da je stopa nezaposlenosti značajno veća među mladima i ženama. Broj nezaposlenih prema nivou obrazovanja je prikazan u sljedećoj tabeli.

Tabela 6. Broj nezaposlenih prema nivou obrazovanja²⁷⁴

Nivo obrazovanja	FBiH	RS	BiH
Bez obrazovanja	34,18	14,81	26,32
4 godine osnovnog obrazovanja	29,76	6,43	15,18
Manje od punog osnovnog obrazovanja	38,35	25,95	32,20
Puno osnovno obrazovanje	29,78	27,00	28,71
Srednje obrazovanje, 3 godine	33,17	30,50	32,16
Srednje obrazovanje, 4 godine	26,67	29,99	27,88
Viša stručna sprema (2 godine nakon srednjeg obrazovanja)	14,35	20,17	16,46
Visoka stručna sprema	15,07	21,50	17,55
Postdiplomski studij	16,67	3,85	12,79

Gornja tabela prikazuje da je stopa nezaposlenosti općenito veća među manje obrazovanim osobama. Iz podataka dobivenih s različitih nivoa možemo vidjeti da je najveći procenat nezaposlenih osoba sa srednjim obrazovanjem (iznad 70%). Interesantno, stopa nezaposlenosti kod osoba sa višom stručnom spremom je niža od stope nezaposlenosti kod osoba sa visokom stručnom spremom. Broj nezaposlenih prema spolu i starosnoj dobi je dat u tabeli ispod.

Tabela 7. Stopa nezaposlenosti prema spolu i starosnoj dobi²⁷⁵

Dob/Spol	Muškarci	žene
15-24	59,01	59,24
25-49	24,30	29,86
50-64	18,68	17,51
65+	1,79	0,00

Tabela prikazuje da je stopa nezaposlenosti značajno veća kod mladih a onda se smanjuje prema starosnoj dobi. Osim toga, stopa nezaposlenosti je veća kod žena u svim starosnim grupama osim u dobi iznad radnog vijeka (65+).

S obzirom na to da je nezaposlenost mladih od posebnog interesovanja u ovom poglavlju, detaljnije razvrstavanje broja nezaposlenih mladih je prikazano u sljedećim dvije tabele. Prva tabela prikazuje stopu nezaposlenosti mladih prema spolu.

Tabela 8. Udio nezaposlenosti mladih prema spolu i entitetu²⁷⁶

Udio nezaposlenosti mladih među mladom populacijom (%)	Muškarci	žene	Oba pola
FBiH	59,0	59,5	59,1

²⁷⁴ Ibid.

²⁷⁵ Ibid.

²⁷⁶ Izvor: Vlastiti izračuni podataka LFS iz 2013

RS	59,1	58,6	58,9
BiH	59,0	59,2	59,1

Brojke iz tabele pokazuju da je stopa nezaposlenosti mladih nešto niža u RS kao i da je niža kod žena u odnosu na FBiH, gdje je ona veća.

Analiza trajanja perioda nezaposlenosti pokazuje da se od broja nezaposlenih otprilike 85% muškaraca i 70% žena smatraju dugoročno nezaposlenim osobama (trafale posao više od 12 mjeseci), a najveći broj njih trafti posao između dvije i četiri godine, te više od deset godina. Kada analiziramo trajanje perioda nezaposlenosti prema spolu i entitetu, uočavamo velike razlike između u udjela žena u grupi nezaposlenih osoba koje trafti posao manje od šest mjeseci.

U veći se ti e metoda za traftenje posla, 81% traftitelja je kontaktiralo biro za zapošljavanje, 19% je kontaktiralo privatnu agenciju za traftenje posla, 68% je ostvarilo direktne kontakte sa poslodavcem, 90% je traftilo posao putem ličnih kontakata preko prijatelja i rodbine, 65% je traftilo oglase za zapošljavanje, 29% je postavilo lični oglas za traftenje posla. Više od pola osoba (56%) trafti posao sa dugoročnim ugovorom, dok više od pola njih je spremno prihvatiti i privremeni posao. Samo 1,7% osoba trafti privremeni posao.

Prikazane brojke pokazuju da su nivoi nezaposlenosti i perspektiva za traftenje posla veoma značajni pokreta i migracije mladih i visoko obrazovanih osoba. Stoga, bilo kakve reforme i mjere koje će poboljšati zaposlenost mladih imati će pozitivan uticaj na zadržavanje ovih osoba. Međutim, ne možemo očekivati da će programi za zapošljavanje mladih značajno smanjiti migraciju, jer nezaposlenost nije jedini pokreta migracije, jer možemo uočiti značajnu emigraciju osoba koje su bile zaposlene u BiH.

Obrazovanje

Razvoj ljudskih potencijala, investiranje u obrazovanje, povećanje konkurentnosti radne snage, investiranje u istraživanje, razvoj i zapošljavanje mladih su samo neki od ključnih elemenata za postizanje socijalne i ekonomske stabilnosti i rasta u zemlji kao i za smanjivanje pritiska na emigraciju. Svjedočimo značajnoj emigraciji studenata koji se sele u druge države radi studiranja, kao što je to prikazano u dijelu 2, ali tamo ostaju znatno duže. Stoga, reforme obrazovanja i poboljšanje kvalitete obrazovanja važni su faktori koji će smanjiti pritisak na emigraciju putem studiranja u inostranstvu.

Iz strateške perspektive, razvoj ljudskih potencijala je postao veoma značajan. Djelotvoran i učinkovit sistem obrazovanja i obuka ključni su pokreta za odgovarajuće i razvoj ljudskih potencijala, društva u cjelini i ekonomiju, koji su prepoznati kao stubovi razvoja u globalnoj ekonomiji. Visoko kvalitetno obrazovanje omogućiti će svakom pojedincu da zadrži visok nivo zaposljivosti i osigurati kompanijama kvalitetnu radnu snagu.

Konkretne probleme, a i mnogi drugi, potvrdili su neki ključni akteri i studije u oblasti obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Ovo su samo neki od primjera:

1) Nedovoljan kvalitet obrazovnog sadržaja, jer se učbenici i nastavne metode ne fokusiraju na ključne nadležnosti i životne vještine što predstavlja najveći problem a samim tim direktno sprječavaju poboljšanje kvaliteta obrazovanja.

2) Bosna i Hercegovina izdvaja otprilike pet procenata svog bruto domaćeg proizvoda na obrazovanje, što se podudara s nivoom država u regionu, ali struktura troškova nije adekvatna s obzirom na to da 77% investicija u obrazovanje odlazi na plate zaposlenika u ovom sektoru.

3) Obrazovni sistem, koji se temelji na segregaciji, diskriminaciji i razdvajanju djece od najmlađih uzrasta ima negativan utjecaj na opću i kvalitet obrazovanja.

4) Jedan od konkretnih problema je činjenica da se obrazovni sistem temelji na učenju bez praktičnog rada. Rezultat toga je da mladi nisu adekvatno obučeni za potrebe savremenog rada tj. nedostaje im znanja i vještina koje se traže na tržištu rada.²⁷⁷

Posljedice takve politike su loš kvalitet obrazovanja, visoka stopa nezaposlenosti i manjak određenih zanimanja, što se ogleda u nemogućnosti velikog broja kompanija da popune prazna radna mjesta uprkos desetinama hiljada obrazovanih ljudi koji su napustili obrazovni sistem dostupan poslodavcima.²⁷⁸

Loš kvalitet obrazovanja i nesklad između ponude i potražnje na tržištu rada najveće su prepreke za rast i zapošljavanje u BiH. Iako se u prošloj dekadi mogu primjetiti neki pomaci naprijed u modernizaciji obrazovnog sistema, glavni izazovi su i dalje prisutni, među kojima su prethodne kompleksna institucionalna struktura i administrativna rascjepkanost, rigidnost obrazovnog sistema, slab obrazovni ishod, itd.

Bosna i Hercegovina i dalje zaostaje za svojim susjedima prema stopama upisa u obrazovanje sa 89% bruto stope upisa u srednjoj školi u odnosu na 98% u Sloveniji i Hrvatskoj, jedino je niža stopa zabilježena u Makedoniji. Razlika u stopi upisa u odnosu na Sloveniju, Hrvatsku i Srbiju je mnogo veća ako uzmemo u obzir tercijarno obrazovanje.²⁷⁹

Tabela 9. Stopa upisa u obrazovanje u BiH i ostalim Republikama bivše Jugoslavije²⁸⁰

Nivoi obrazovanja	Makedonija	BiH	Slovenija	Hrvatska	Srbija
Bruto stopa upisa, srednja škola, ukupno	83	89	98	98	92
Bruto stopa upisa, tercijarno, ukupno	38	38	86	62	52
GPI, bruto stopa upisa u osnovnu školu	1,02	1,00	1,03	0,99	1,00
Omjer učenika na učitelja, osnovna škola	15	12,9	17	14	16
Omjer učenika na nastavnika, srednja škola	10,5	12,7	10,5	7,8	9,1

BiH ne zaostaje puno za zemljama u regionu kada je u pitanju stopa upisa u srednje škole. Međutim, stopa obrazovanja, iako povećana u zadnjih pet godina, je još uvijek niska i iznosi 41,7% radno sposobnih osoba koje su završile samo osnovno obrazovanje. Postoji nekoliko

²⁷⁷http://fes.ba/files/fes/pdf/publikationen/2013/FES%20-%20studija%20o%20nezaposlenosti%20ENG%20-%202013_11_29.pdf

²⁷⁸http://fes.ba/files/fes/pdf/publikationen/2013/FES%20-%20studija%20o%20nezaposlenosti%20ENG%20-%202013_11_29.pdf

²⁷⁹ Razlika je prilično velika iako je stopa upisa na tercijarno obrazovanje znatno povećana u prethodnim godinama.

²⁸⁰ Izvor: podaci Svjetske banke <http://www.indexmundi.com/facts/bosnia-and-herzegovina/school-enrollment>, <http://www.factfish.com/catalog/education%20and%20science>

razloga za ovo neslaganje. U jednom dijelu može biti da je to zaostavština iz rata, što je zbog srušenih školskih objekata i poremećaja u obrazovnom sistemu dovelo do toga da je veliki broj osoba napustio školu tako da su ostali samo sa završenim osnovnim obrazovanjem. Radnici koji su htjeli ući na tržište rada u ranim godinama nakon rata bili su najviše pogođeni. Ostala dva razloga su visoka stopa napuštanja i migracije, pogotovo među mladima.²⁸¹

Tabela 10. Stope stepenog obrazovanja, 2013, procenti²⁸²

Populacija od 15+		Osnovno	Srednje	Tercijarno	Svi nivoi
Radno sposobno stanovništvo		41,7	48,6	9,7	100
	Muškarci	31,5	58	10,5	100
	žene	52,5	39,5	8	100
U radnoj snazi		19,7	63,9	16,4	100
	Muškarci	19	67,6	13,4	100
	žene	21	57,9	21,1	100
Zaposleni		19,5	61,7	18,7	100
	Muškarci	18,3	66	15,7	100
	žene	24,4	53,9	21,7	100
Nezaposleni		20,3	69,7	10,1	100
	Muškarci	20,7	72	7,2	100
	žene	19,6	66,2	14,3	100
Neaktivni		58,7	36,8	4,6	100
	Muškarci	46,9	46,1	7	100
	žene	66,1	30,9	3	100

Nivo obrazovanja usko je povezan sa zaposlenošću u radne snage. Anketa provedena o radnoj snazi (LFS) govori da je u 2013. godini više od 79% radno sposobnog stanovništva sa osnovnim ili nižim obrazovanjem bilo van tržišta rada; samo 14,9% njih je bilo zaposleno. Mali broj zaposlenih među onima koji imaju samo osnovno obrazovanje posljedica je široko rasprostranjenog obeshrabrenja koji proizlazi iz niske zapošljivosti među osobama sa osnovnim ili nižim nivoom obrazovanja i rezultira visokim stopama neaktivnosti, posebno žena.

Odabrani pokazatelji kvaliteta i kvantiteta obrazovanja u BiH i uporedba sa zemljama u regionu su prikazani u tabeli 11.

²⁸¹ ETF 2013.

²⁸² Izvor: Izvještaj LFS iz 2013

Tabela 11: Odabrani pokazatelji kvalitete obrazovanja, 2014 i 2015²⁸³

	Albanija	Bosna i Hercegovina	Kosovo*	BJR Makedonija	Crna Gora	Srbija
Oni koji su –kolu napustili prije vremena (2015) (%)	21,3	26,3	-	11,3	5,7	7,5
% dobne skupine 30-34 sa tercijskim obrazovanjem (2014)	16,8 ²	18,9	-	24,9	28,3	27,2
Udio studenata sa slabim postignu ima (ispod nivoa 2) u sva tri podru ja (2015) (u %)	31,1	-	60,4	52,2	33	28,5 ²

Prijevremeno napu–tanje –kole predstavlja problem u Bosni i Hercegovini s obzirom na to da vi–e od 20% mladih koji su zavr–ili srednju –kolu ne u estvuje u daljnjem obrazovanju ili obukama. Postoji jasna pozitivna korelacija izme u slabog postignu a i napu–tanja. Dodatno, udio pojedinaca starih izme u 30-34 godine sa zavr–enim tercijskim obrazovanjem je nizak u svim ekonomijama, pogotovo u Bosni i Hercegovini i Albaniji (vidjeti tabelu 11). Stopa upisa djece iz siroma–nih doma instava, iji roditelji imaju nizak nivo obrazovanja je znatno nifla od prosje ne, stavlja ih u sve ve i rizik od siroma–tva.²⁸⁴

Vladavina prava i EU integracije

Na osnovu nekoliko upitnika provedenih u vezi sa dostupno– u mladih, vladavini prava i EU integraciji predstavljaju dodatne pokreta e migracije osim cjelokupne ekonomske situacije, zaposlenosti i obrazovanja –to je opisano u prethodnim dijelovima. U ovom dijelu predstavljamo set dostupnih pokazatelja koji se odnose na napredak BiH i uporedbu sa susjednim zemljama u procesu EU integracija, pokazatelje o kvaliteti upravljanja kao i na pozicije zemalja u globalnim indeksima o upravljanju i konkurentnosti. Jedan od pokazatelja pobolj–anja u pravnom i institucionalnom okruženju je nivo napretka prema EU integracijama, koji se temelji na kriteriju za uspostavljanje funkcionalnih trffi–nih ekonomija. Od 2015. godine Izvje–taj EU o napretku razmatra stanje i napredak ekonomije u tri podru ja: reforma javnog sektora, vladavina prava i ekonomski kriteriji.

²⁸³ Izvori: Udio studenata sa slabim postignu imaó PISA (OECD, 2016); % dobne skupine 30-34 sa tercijskim obrazovanjem i prijevremenim napu–tanjem –kole ó baza podataka Eurostat-a, tabele ekonomije kandidata i potencijalnih kandidata: obrazovanje.

²⁸⁴ ETF 2013.

Tabela 12: Napredak u pristupanju EU²⁸⁵

		Albanija	Bosna i Hercegovina	Kosovo	BJR Makedonija	Crna Gora	Srbija
Reforma javnog sektora		3	1	2	3	3	3
Vladavina prava	Pravni sistem	1	2	1	2	3	2
	Borba protiv korupcije	2	2	1	2	2	2
	Borba protiv organiziranog kriminala	2	2	1	2	2	2
Ekonomski kriteriji	Funkcionalna tržišna ekonomija	3	1	1	4	3	3
	Sposobnost nošenja sa pritiskom konkurencije i tržišne snage u okviru Unije	2	1	1	3	3	3

Kao što je prikazano u gornjoj tabeli, BiH djeluje lošije u odnosu na druge zemlje u regionu što se tiče funkcioniranja pravnog sistema i tržišne ekonomije kao i sposobnosti suočavanja sa konkurentskim pritiskom. Iako je bolja od Kosova, BiH ne djeluje bolje od susjednih zemalja u vezi sa pitanjima borbe protiv korupcije i organiziranog kriminala.

Sljedeći set pokazatelja predstavlja rangiranje BiH i uporedbu sa susjednim zemljama prema relevantnim svjetskim indeksima.

²⁸⁵ Izvor: Mojssojska-Blazevski (2016), temeljen na Izvještaju o napretku za sve zemlje candidate za EU iz 2015.g.. Napomena: Ranija faza ó Određeni nivo pripreme ó Umjereno pripremljen ó Dobar nivo pripreme ó Dobar napredak

Tabela 13: Odabrano rangiranje ekonomija ZB6²⁸⁶

	Albanija	Bosna i Hercegovina	Kosovo*	BJR Makedonija	Srbija	Crna Gora
Izveštaj o globalnoj konkurentnosti 2016 (od 138 ekonomija)	80	107	-	68	90	82
Indeks percepcije korupcije Transparency International-a (CPI) 2016 (od 176 ekonomija)	83	83	95	90	72	64
Heritage indeks ekonomskih sloboda (od 186 ekonomija)	59	108	84	47	77	65
Ljestvica Svjetske banke po jednostavnosti poslovanja (od 190 ekonomija)	58	81	60	10	47	51

Iako sve zemlje koje su upoređivane djeluju relativno loše na osnovu Izveštaja o globalnoj konkurentnosti, Heritage indeksu ekonomskih sloboda i ljestvici Svjetske banke po jednostavnosti poslovanja (osim Makedonije), još uvijek možemo vidjeti da je BiH najlošije rangirana zemlja u regionu. Zemlji su potrebne dodatne reforme kako bi otključale razvojni potencijal i podržale kompanije u poboljšanju sofisticiranosti njihovog poslovanja. Prema Indeksu percepcije korupcije Transparency Internationala (CPI), BiH se nalazi blizu regionalnog prosjeka.

Drugi set pokazatelja mjeri kvalitet upravljanja uz upotrebu različitih pokazatelja, uključujući i uinkovitost vlada. Vrijednosti odabranih pokazatelja za BiH i zemlje regiona su prikazane u tabeli 14. Kao što možemo vidjeti, pokazatelj percepcije uinkovitosti vlada, koji je objavila Svjetska banka, najniži je u Bosni i Hercegovini i Kosovu*. Izveštaj o globalnoj konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma pruža uvid u percepcije uinkovitosti vlade i u inak javnog sektora. Tabela 14 prikazuje da je u regionu ZB6 percepcija u inka javnog sektora najniža u Bosni i Hercegovini u poređenju s drugim zemljama regiona. Isto se odnosi i na uinkovitost tržišta rada.

²⁸⁶ Izvori: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>; <https://www.transparency.org/research/cpi/overview>; <http://www.heritage.org/index>; <http://www.doingbusiness.org/rankings>

Tabela 24: U inkovitost i djelotvornost vlada ZB6, 2016²⁸⁷

	Albanija	Bosna i Hercegovina	Kosovo*	BJR Makedonija	Crna Gora	Srbija
Djelotvornost vlade**	0,00	-0,43	-0,44	0,09	0,10	0,09
U inkovitost vlade***	3,9	3,1	-	3,7*	3,9	3,4
U inkovitost tržišta rada***	4	3,5	-	4,1*	4,2	4

* Podaci za 2015.g., s obzirom da podaci za 2016.g. nisu dostupni

** Pokazatelj djelotvornosti vlade obuhvata percepciju državljana o djelotvornosti vlade. To uključuje javne službe, kvalitet civilne službe i stepen njene nezavisnosti od političkih pritisaka, kvalitet izrade politika i njihove provedbe kao i kredibilitet vladinih obaveza prema tim politikama. Procjenjena vrijednost pokazatelja daje rezultat za zemlju o prikupljenom pokazatelju. Predstavljen je u jedinicama standardne normalne distribucije, tj. otprilike u rasponu od -2.5 do 2.5.

*** Pokazatelji se izračunavaju na skali od 1 do 7, gdje 1 i 7 predstavljaju najgore i najbolje rezultate. Više detalja o izračunu ovih pokazatelja je dostupno na <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/appendix-a-methodology-and-computation-of-the-global-competitiveness-index-2017-2018/>.

ISKUSTVO U VEZI SA MIGRACIJOM

Iskustva u vezi sa migracijom mladih u destinacijskim društvima uveliko se razlikuju prema motivima za migraciju, spolu i migracionom statusu. Iskustva prije dolaska i nakon dolaska su ključna, jer zajedno određuju da li je migracioni proces imati pozitivan ili negativan uticaj na migrante. Iako vlade, uključujući i Vladu BiH, ne vide jasno svoju ulogu u zaštiti i pružanju pomoći emigrantima tokom cijelog migracionog procesa, to bi se trebalo naglasiti i poboljšati.

Nepoznata je struktura emigracije iz BiH, jer nema dostupnih podataka; međutim, možemo identificirati dva različita tipa mladih emigranata sa potpuno različitim tranzicijskim iskustvima. Prvi su nekvalificirani pojedinci i porodice, najčešće iz romske zajednice koji traže azil u inostranstvu, uglavnom u Austriji, Njemačkoj ili Belgiji. Drugi tip, kod većine emigranata, su visoko obrazovani pojedinci i porodice iz relativno dobrostojećih porodica koji idu studirati u inostranstvo ili tražiti prvo ili bolje zaposlenje. Ovi pojedinci idu u inostranstvo većinom posredstvom rodbine i društvenih mreža, a u zadnje vrijeme i putem sistema zapošljavanja u Njemačkoj i Sloveniji. Istraživanje Gallupa pokazuje da su potencijalni migranti često mladi, obrazovani, samci, nedovoljno zaposleni i relativno finansijski osiromašeni.²⁸⁸

²⁸⁷ Izvori: Djelotvornost vlade – pokazatelj, baza podataka Svjetske banke, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>; U inkovitost vlade – and U inkovitost tržišta rada – pokazatelji – baza podataka Svjetskog ekonomskog foruma <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/downloads>

²⁸⁸ Esipova, Ray and Pugliese, 2011

Poteško e s kojima se mladi migranti suo avaju na dolasku ili u kratkom periodu nakon dolaska esto se razlikuju od dugoro nih izazova s kojim se suo avaju kada se na u u destinacijskim dru-tvima. Oni koji tek do u vjerovatno e doflivjeti kulturolo-ki -ok i osjetiti se usamljenima. esto se suo avaju sa problemom pronalafjenja smje-taja i zaposlenja, prevazilafjenja jezi kih barijera, prilago avanja druga ijim vremenskim uvjetima i pitanjem prijevoza. Dugoro no, mogu se suo iti sa stereotipima, diskriminacijom i zlostavljanjem na poslu ili u dru-tvu op enito. Ovi izazovi mogu ometati njihovu dru-tvenu i ekonomsku integraciju i ograni iti njihove prilike za razvoj na mnogim nivoima.

Dru-tvene mreffe, li ne i institucionalne, esto igraju vafnu ulogu u dru-tvenoj i ekonomskoj integraciji mladih migranata u destinacijskim dru-tvima. Uspostavljanje veza u novim mjestima pomafle prido-licama da se smjeste, dok odrflavanje veza sa svojim drflavama porijekla olak-ava tranziciju u novo mjesto i odrflava emocionalni kontinuitet. Mladi migrant, koji nemaju pristup takvom sistemu podr-ke, sporije ili manje djelotvornije e se integrirati, a mogu biti i predmet zlostavljanja i eksploatacije.

Mnogo mladih migranata bori se tokom perioda prilago avanja u zemljama odredi-ta i esto im nedostaje vremena i resursa da se aktivno bore protiv negativne percepcije o njima. ak i kada osiguraju osnovne potrebe i kad se bolje smjeste u zemlji odredi-ta, nekada moflda ne flele ili ne mogu internalizirati odre ene kulturolo-ke vrijednosti druga ije od njihovih; ovo se mofle prenositi kroz nekoliko generacija. Svi ovi faktori udaljavaju migrante od doma eg stanovni-tva, podupiru predrasude, ignorantnost i sumnje me u potonjima i djelotvorno stvaraju otpor prema promjenama u dru-tvu ó -to mofle rezultirati stroflim imigracionim politikama i iskustvima tefleg prilago avanja migranata. Kako bi razbili ovaj za arani krug, mladi migranti moraju osigurati da se njihov glas uje, da kreiraju mreffe podr-ke za nove migrante i da se aktivno uklju e u omogu avanje boljeg me ukulturalnog dijaloga i razumijevanja.

Pripreme za migraciju

Javni prostor u BiH pretrpan je izvje-tajima koji govore da je 60-70% (zavisno od izvora) mladih zainteresirano da napusti zemlju.²⁸⁹ Me utim, procenat onih koji su poduzeli aktivnosti ka emigraciji ostaje nepoznat i stvarna emigracija i dalje ostaje vrlo mali dio tog broja.²⁹⁰ Globalno, rezultati istraffivanja Gallupa (Esipova, Ray and Pugliese, 2011) o potencijalnim migrantima u cijelom svijetu otkrivaju velike praznine izme u onih koji iskazuju fljlu za emigraciju, onih koji planiraju da odu u narednih 12 mjeseci i onih koji se aktivno pripremaju za migraciju. Globalno istraffivanje Gallupa iz 2011. godine provedeno u 146 zemalja procjenjuje broj pojedinaca koji sanjaju o trajnom napu-tanju njihovih zemalja, a radi se o 630 miliona. Od tog broja, samo 48 miliona je planiralo da ode u roku od godinu dana, a samo 19 miliona se aktivno pripremalo da emigrira.

Mladi u BiH, iako su im dostupne odre ene informacije²⁹¹, jo- uvijek donose odluke o migraciji koje se temelje na nedostatku informacija ili neta nim informacijama. Ovo se mofle vidjeti na osnovu broja slu ajeva zlostavljanja radnika iz BiH u drugim zemljama²⁹², uprkos

---

²⁸⁹ MDGF, 2012

²⁹⁰ Ovo ne zna i da trenutne brojke nisu zabrinjavaju e i ne zahtijevaju poduzimanje hitnih mjera, ali je dobro da barem svi ne sanjaju o emigriranju.

²⁹¹ Na primjer, MIDWEB projekt je uspostavio Servisne centre za migrante u cijeloregiji Zapadnog Balkana koji prufla informacije mladima koji su zaineteresirani za povratak.

²⁹² Neki primjeri se mogu vidjeti na sljede im linkovima: <https://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Optuzeni-da-su-slali-radnike-u-ropstvo-u-Azerbejdzan/250968>.

informativnoj kampanji koju vodi Agencija za rad i zapošljavanje BiH, zadužena za regulaciju zapošljavanja radnika iz BiH u inostranstvu. Pozitivna iskustva mladih, koji su se preselili u Njemačku ili Sloveniju na privremeni rad, mogla bi bolje biti promovirana kako bi kanalisali mlade koji su zainteresirani da emigriraju u skladu sa aranžmanima, što će osigurati zaštitu njihovih ljudskih prava.

Integracija migranata i namjere povratka, kao druga faza migracionog procesa, obuhvaćena je drugim poglavljima izvještaja koji analiziraju podatke iz dijaspore iz BiH (uključujući i mlade emigrante) i o tome se ne raspravljati ovdje.

Prepreke za povratak

Uprkos uspostavi Centra za informacije i priznavanju diploma visokog obrazovanja, BiH još uvijek nema funkcionalan sistem za priznavanje diploma i akreditaciju. Ovo pitanje je regulirano na nižim nivoima uprave (ministarstva obrazovanja i univerziteta) koji, u isto vrijeme, nemaju jedinstvene i uinkovite procedure u cijeloj zemlji. Ovaj administrativni problem uveliko može otežati transfer znanja i uticati na ostvarenje želje za preseljavanje. Neuzimanje u obzir da je prvi potrebnii korak ka pristupu stalnom zaposlenju priznavanje diplome/kvalifikacija stvara negativnu percepciju kod dijaspore o njihovoj zemlji porijekla. Daljnja pitanja u vezi sa olakšicama povratka dijaspore iz BiH nalaze se u važećem Zakonu o dravljanstvu BiH. Ponavljanje onog što je propisano Ustavom BiH, ovaj Zakon uvjetuje građanima da se odreknu dravljanstva BiH radi dobijanja stranog dravljanstva, osim dravljanstava gdje postoje potpisani bilateralni sporazumi između država.

POSljedICE EMIGRACIJE MLADIH

Utjecaj migracije mladih na pojedince i zajednice

Migracija utiče i na mlade migrante i na mlade i stare osobe koje su ostale iza njih. Ima direktan i nešto dublji uticaj na migrante i njihove porodice, ali tako može imati i direktni ili indirektni uticaj na širu zajednicu. Posljedice su kompleksne, specifične po kontekstu i podlošne promjenama tokom vremena. Na njih mogu uticati određeni faktori, kao što su vrsta migracije, kategorija migranata, nacionalne migracione politike i programske intervencije koje postoje u zemljama porijekla, tranzitna i destinacijska društva ili zemlje.²⁹³ Ostajanje u vezi sa članovima porodice, grupom vršnjaka i zajednicom putem razmjene informacija, ideja i tokova doznaka ključno je za postizanje pozitivnih ishoda razvoja na individualnom, porodičnom, društvenom i nivou zajednice.

Literatura o migraciji mladih i njen razvojni uticaj na nivou države i zemalja porijekla i određena je rijetka. Ograničene dostupne informacije pokazuju da mladi i porodice, koje ostavljaju za sobom, vide migraciju kao strategiju za poboljšanje njihove perspektive za život. U određenim postavkama, migracija predstavlja važnu fazu prelaska u odraslu dob i priliku za nezavisno generiranje dohotka. Koriste i nove mogućnosti za zapošljavanje, obrazovanje i razvoj vještina u svojim zemljama određena, mladi migranti mogu oblikovati vlastitu budućnost. Kada mladi migriraju, oni namjeravaju poboljšati svoju finansijsku situaciju i ekonomske okolnosti svoje porodice kroz zaradene prilike koje dolaze kući.²⁹⁴ U

---

https://www.slobodnaevropa.org/a/bih_radnici_fima_nahil_denis_cokovic_prevara/2197475.html,

<https://studomat.ba/buka-istrazivanje-posao-u-inostranstvu/7528/>

²⁹³ <http://www.unworldyouthreport.org/images/docs/fullreport.pdf>

²⁹⁴ <http://www.unworldyouthreport.org/images/docs/fullreport.pdf>

nekim strukturama, migracija također osnažuje autoritet mladih žena za donošenje odluka u sklopu svoje porodice i društva, doprinose i uveliko jednakosti spolova i jačanju pravednih rodničkih normi. Međutim, negativni efekti takvih tokova na zemlje porijekla ne bi trebali biti ignorirani. Jedan od najtetnijih u inak emigracije, pogotovo mladih i visoko obrazovanih ljudi, je šodliv mozgovađ (intelektualaca) –to li–ava zemlju porijekla ekonomskih i društvenih doprinosa njihovih najobrazovanijih i najsposobnijih građana. Ali, moflemo zakljuiti da, iz ograni enih dokaza, me unarodna migracija mofle pobolj–ati socijalnu i ekonomsku dobrobit mladih migranata kao i nadoknaditi dio gubitka kvalificirane radne snage kroz iseljavanje. Migranti se esto vraćaju sa pobolj–anim vje–tinama, uspostavljenom poslovnom mrežom i znanjem, ije e preno–enje biti od dugoro ne koristi za društvo zemlje porijekla, a –to rezultira šprilivom mozgovađ. Nov ana sredstva, osim znanja, vje–tina i investicija koje mladi migranti ulafu ili –alju ku i u zemlju porijekla, zna ajno doprinose ekonomskom rastu i smanjenju siroma–tva. Na drflavnom nivou, nov ana sredstva mladih iz zajednica u dijaspori mogu biti kanalisana u osnovne infrastrukturne projekte poput mostova i –kola, za pobolj–anje lokalnog razvoja u zemljama porijekla. Stoga, nacionalne politike zemalja iz koje dolaze migranti bi to trebale uzeti u obzir, a ne fokusirati se na politike koje zadržavaju ljude u ku i. Trebale bi radije iskoristiti sve mogu e prednosti takvih tokova ljudi i da budu od koristi i zemlji i pojedincima.

Me unarodna migracija mladih mofle imati pozitivan u inak na mlade ljude otvaranjem novih mogu nosti, biti put ka vi–em obrazovanju, boljim i pristojnim poslovima, biti –ansa za sticanje profesionalnog iskustva ili li ni razvoj, izgra uju i samopouzdanje i omogu avati im da steknu vje–tine i sposobnosti koje e biti od koristi njima i njihovim zemljama i zajednicama porijekla, ali i odredi–ta. Ipak, za neke mlade ljude, pogotovo djevojke i one koji se nalaze u neregularnim situacijama, migracioni proces ih suo ava sa odre enim izazovima i ranjivostima. Ranjivosti uklju uju diskriminaciju na osnovu spola i migracionog statusa.

Demografske promjene

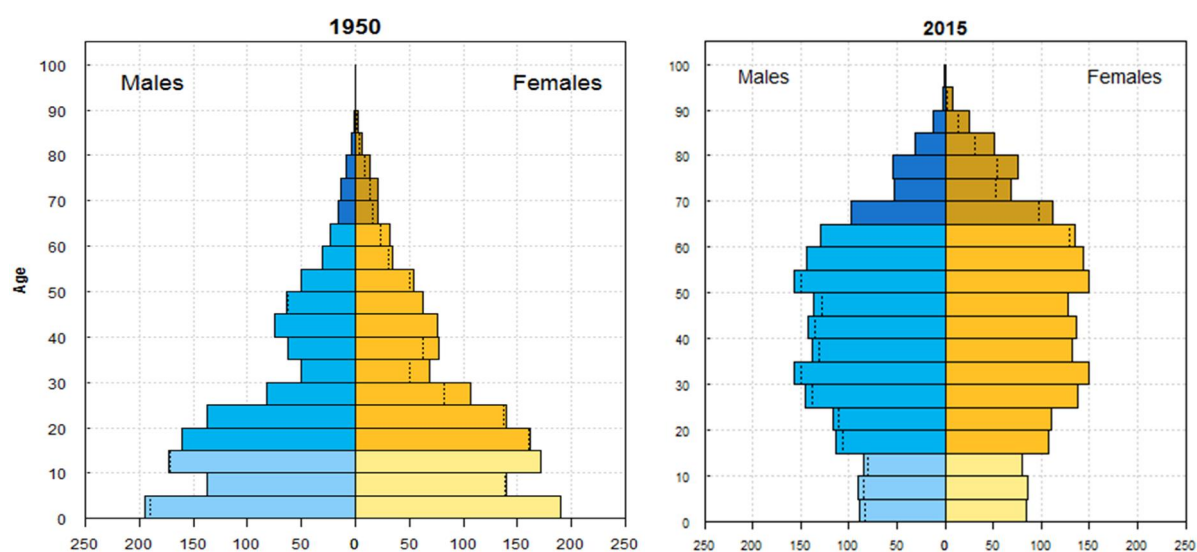
Negativan migracioni balans i emigracija doprinose starenju populacije imaju i u vidu selektivnu prirodu migracija i injenicu da su iseljenici pretežno mladi i radno sposobni. Tako er, doprinosi i brflem napu–tanju tradicionalnih multigeneracijskih porodica obrazaca, uti e na rast udjela starijih doma instava i generira pove anu potrafnju za uslugama koje su ina e osigurane unutar –ire porodice (Matkovic, 2017). injenica da emigracija podrazumijeva veliki šodliv mozgovađ, postavlja se pitanje prioriternih investicija u sferi obrazovanja (npr. rano odrastanje djeteta u odnosu na visoko obrazovanje) i politika kako bi privukli povratnike i/ili iskoristiti prednost visoko obrazovane dijaspore.²⁹⁵

Struktura stanovni–tva BiH ima sli nosti sa strukturom stanovni–tva EU s niskom stopom nataliteta i rastu im brojem stanovni–tva starijeg od 65 godina (prvi grafikon slike 2). Porede i brojku 1,7 u 1990. godini (WDI baza podataka Svjetske banke), stopa nataliteta u BiH danas je zna ajno nifla i iznosi 1,22 (drugi grafikon slike 2) i nalazi se me u najnižih 33 u svijetu (UNFPA, 2014). Prosjek EU je 2,5 (UN, 2014). Prosje na dob stanovni–tva je 39 godina (UN, 2014). Prvo, Slika 2 prikazuje piramidu stanovni–tva u BiH.

---

²⁹⁵ cf. Gedeshi and Jorgoni, 2012; Zeneli, Cosic, Dzebo and Zmejkoski, 2013.

Slika 1. Stanovništvo prema spolu i starosnoj dobi, 1950. i 2013.

Poređenje izme u dvije piramide stanovništva pokazuje značajnu promjenu u donjem dijelu piramide koja postaje tanja, ukazujući na smanjenje stope nataliteta koji vodi ka starenju stanovništva i ukupnom porastu stope uzdržavanja. Posljedice se vide u proširenom dijelu na vrhu piramide. U ovoj promjeni u piramidi stanovništva proizveden je dugoročni efekat kroz kontinuirane trendove povećanja stope uzdržavanja i povećanje starosne dobi stanovništva.

Demografski procesi dovode do pada radne snage i povećanja stope uzdržavanja starijih osoba, što ne samo da utiče na ekonomske performanse društva nego i smanjuje potencijal za finansiranje socijalne sigurnosti, koji se u velikoj mjeri oslanja na oporezivanje rada. Pritisak na socijalne fondove (uglavnom penziona i zdravstveni fond) povećava se zbog starenja stanovništva. Dugoročno gledano, starenje radne snage, kao dio fenomena starenja stanovništva, zahtijeva veća finansijska izdvajanja za prekvalifikaciju i dodatnu obuku radnika, ali moguće i za naknade za nezaposlenost i invalidnost, kao na in podrške produženom učešću u starijih na tržištu rada. Dugoročni prospekti daju još više razloga za zabrinutost jer se očekuje da će depopulacija i izrazito starenje stanovništva uticati na sve dijelove zapadnog Balkana. Starenje stanovništva će, također, zahtijevati da se ZB6 više usredotoči na aktiviranje stanovništva, nakon velikih stopa neaktivnosti.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE ZA DONOŠENJE POLITIKA

1. Emigracija mladih i visoko obrazovanih pojedinaca iz BiH, zemlje koja je tradicionalno sklona emigraciji, i dalje predstavlja izazov za donošenje politika i ima značajan uticaj na ljudski kapital, ekonomski razvoj i demografsku strukturu stanovništva u BiH. Razlozi za takve trendove mogu se naći u nepovoljnoj ekonomskoj situaciji, ekstremno visokoj stopi nezaposlenosti mladih, nekvalitetnom obrazovanju kao i političkoj nestabilnosti. Dostupni podaci o migraciji uglavnom se odnose na statističke podatke o ukupnom broju iz statističkih izvještaja zemalja odredišta, koji ne otkrivaju puno o starosnoj dobi, spolu, obrazovanju migranata ili drugim važnim faktorima. **Dobra politika upravljanja i praksa zahtijevaju bolje podatke o migraciji temeljene na dokazima prikupljenjem i distribucijom**

detaljnih podataka razvrstanih prema starosnoj dobi i spolu, zemlji rođenja, zemlji prethodnog prebivališta, zemlji u kojoj državljanstvo imaju, obrazovanju, zanimanju, radnom statusu, kvalifikacijama i nivou stečenih vještina. Relevantne informacije će pomoći pri izradi i provedbi djelotvornijih politika za mlade migrante. Potrebno je napraviti kvalitativno, ali i kvantitativno istraživanje. Stoga, treba uložiti više napora za poboljšanje prikupljanja i analize podataka o migraciji s fokusom na administrativne podatke i podatke iz istraživanja koji su dostupni u institucijama BiH.

2. S obzirom na to da se kombinacija dokaza u vezi sa različitim pitanjima odnose direktno ili indirektno na emigraciju mladih i visoko obrazovanih osoba iz BiH, rješavanje ovog pitanja zahtijeva **veliki raspon politika** koje će se baviti tim problemom iz različitih uglova i tretirati ne samo simptome nego i različite razloge navedene u ovom izvještaju. Dalje, treba uspostaviti i osigurati **koordinaciju između ovih politika. Promoviranje saradnje na svim nivoima** – lokalnom, državnom, regionalnom i međunarodnom – kao i jačanje smislenog učešća mladih u debatama i programima o migracionim politikama bit će ključni za upravljanje migracijama kako bi bio iskorišten razvojni potencijal migracije mladih, ublažavaju i povezane rizike. Politika BiH prema dijaspori ne treba se koncentrirati u okviru jedne institucije nego bi trebala biti **inkuzivna** i uključivati sve relevantne institucije, organizacije mladih, druge CSO i organizacije u dijaspori.
3. Visoka stopa nezaposlenosti među mladima, kao i nepovoljni aranžmani tržišta rada za zaposlene, jedan su od ključnih pokretača migracije. **Takva situacija zahtijeva više investiranja u aktivne programe tržišta rada (APTR) usmjerene prema mladima.** Mjere aktivnog tržišta rada mogu ohrabriti učešće na tržištu rada, pružiti prilike za kratkoročno zaposlenje i potaknuti poduzetništvo ali trebaju biti finansijski održivi i u koordinaciji s politikama koje povećavaju potrebu za radnom snagom. Programi koji podržavaju poduzetništvo mladih, također, mogu imati značajan uticaj na smanjenje migracionog pritiska među uopštenim ljudima.
4. **Obrazovanje mora (što prije) biti usklađeno sa potrebama i promjenama tržišta rada.** Politike u vezi sa obrazovanjem trebaju pratiti potrebe industrije koje su prepoznate kao one sa produktivnim potencijalom za zapošljavanje. Takva uloga obrazovnog sistema treba biti implementirana ne samo kroz formalno obrazovanje nego i kroz aktivno učešće u neformalnom obrazovanju i unaprjeđenoj vještini. **Ima prostora za kvalitetno unaprjeđenje srednjeg strukovnog obrazovanja.** Bolji kvalitet obrazovanja će smanjiti pritisak za migraciju studenata dok će bolje poklapanje između stečenih vještina i potreba tržišta rada poboljšati mogućnost za zapošljavanje i smanjiti trajanje perioda tranzicije do zaposlenja studenata nakon sticanja diplome.

Konačno, na osnovu gore prezentiranih brojki možemo zaključiti da ukupne stope emigracije mladih, uprkos tome što su značajne, nisu glavna briga. Vafnija je struktura emigranata koji su više obrazovani nego ostatak stanovništva koji ostaje u zemlji. Ukoliko se uzme u obzir dobro poznata činjenica da se za emigraciju, koja sa sobom nosi rizike, više odlučuju osobe sa bolje razvijenim "poduzetniškim" vještinama, možemo zaključiti da emigracija "najboljih i najpametnijih" ima značajne posljedice za zemlju. Ova vrsta emigracije ne može smanjiti nezaposlenost već je čak povećati s obzirom na to da su navedene osobe trebale biti osobe

koje se pokrenuti nove poslove da su ostali u zemlji. **Stoga, mjere o zadržavanju omladine trebaju biti takve da obezbijede okruženje koje će omogućiti visoko obrazovanim osobama da slijede svoje ambicije u vlastitoj zemlji i da adekvatno budu nagrađeni za svoj trud.** Uspjesi sa *šstart-up* poticajima za pametne mlade IT stručnjake mogu biti smjernica za buduće inicijative usmjerene na mlade ljude, nude im dobre alternative za emigraciju.

POGLAVLJE XIII

Zaključci i preporuke za donošenje politika

Kvalitativni i kvantitativni podaci prikupljeni u deset ciljnih zemalja doprinose donošenju nekoliko općih zaključaka koji ukazuju na istovjetnost tema u zajednicama dijaspora, ali i skreću pažnju na specifična lokalna pitanja koja možda nisu relevantna u svim kontekstima. **Važno je znati da neke opće preporuke za donošenje politika trebaju biti razmotrene zajedno s onim koje se odnose konkretno na svaku od zemalja koje su bile predmet istraživanja**, a ono što slijedi je nekoliko ključnih tema na koje se odnose specifične preporuke.

Dalje, u procesu izrade preporuka, postalo je jasno da se određene predložene intervencije oslanjaju na postojeće institucije i resurse, dok neke zahtijevaju ili promjene ili uvođenje novih, uključujući i nove inicijative, službe i strategije kako bi bio poboljšan ukupan odnos BiH i njenih zajednica u dijaspori. Da bi taj odnos bio poboljšan, dijaspora iz BiH treba podršku kako bi izvukli najbolje od života u zemlji prijema dok, u isto vrijeme, treba ih ohrabrivati da zadrže svoj jasan identitet i produktivan odnos sa BiH.

1. Uspostaviti formalne i inkluzivne kanale saradnje sa dijasporom iz BiH. Rezultati istraživanja otkrivaju veliku raznolikost i dinamiku među pripadnicima dijaspora iz BiH. Obim toga se može procijeniti na nekoliko načina: kulturni, vjerski i ekonomski; okolnosti i trajanje preseljenja u zemlji prijema; stepen integracije i veza sa identitetom, itd. Kako bi usvojili i osnažili odnos sa ukupnom dijasporom iz BiH, od najveće je važnosti **uspostaviti formalne i inkluzivne kanale** za identifikaciju, razumijevanje i prepoznavanje ove raznolikosti i angažirati sve nivoe vlasti. U preporukama deset analiziranih zemalja navedena je **inkluzivna definicija dijaspora iz BiH**, koja se sastoji od osoba koje su emigrirale zbog rata, ali i njihovih nasljednika i prethodnih generacija migranata iz BiH koji održavaju svoje BiH identitete.

Ovo može biti provedeno kroz **sistematičniji i aktivniji angažman diplomatsko konzularnih misija BiH**. Konzularne aktivnosti, društvene mreže i drugi napori za povezivanje sa dijasporom mogu osigurati da ti odnosi budu aktivni i odgovaraju i za sve starosne grupe, oba spola i druge relevantne informacije.

U BiH, **uspostavljanjem državne institucije za dijasporu**, poput ministarstva ili ureda za pitanja dijaspora, koji može inicirati i redovno vršiti sveobuhvatni popis osoba u dijaspori, uspostavljati i produbljivati međusobno povjerenje i raditi kako bi iskoristili potencijal za više odličnih oblika interakcije, identificirano je tokom istraživanja. Dijasporu iz BiH bi trebalo tretirati i kao svojinu i kao odgovornost. Ako MLJPI BiH nastavi raditi sa dijasporom, to će iziskivati **bolje resurse i adekvatno osoblje** kako bi ostvarili svoju misiju saradnje sa dijasporom u cijelom svijetu.

2. Povezivanje sa dijasporom. Rezultati ukazuju na potrebu da BiH treba komunicirati djelotvornije i općinije sa svojom dijasporom kako bi bio **olakšan stalni i međudijasporski kontakt kroz bolje korištenje medija**, novih tehnologija i lokalnih medija. Potreba za poboljšanje komunikacije je da obje strane bolje shvate pitanja koja utiču na dijasporu u svojoj raznolikosti kao i da **omoguće pristup informacijama** u vezi sa različitim temama i vijestima iz BiH koje su relevantne za dijasporu. Uspjeh i trenutne investicije dijaspora iz BiH u BiH trebale bi biti redovna tema medija. Isto tako, trebalo bi se pozabaviti povratkom i repatrijacijom, kao i prilikama za obuku i investicijama. Medijske kuće u BiH mogu raditi na

kreiranju pozitivnijeg imidža dijaspore i njihovim trenutnim ulaganjima u ekonomiju BiH, uz različite prijedloge o uspjehu.

Televizijske, radio stanice i *online* objavljivanja i web stranice također se mogu koristiti za uspostavljanje takvog odnosa. Mnoge osobe u dijaspori u zapadnim zemljama imaju **specijalizirane programe** na lokalnim TV stanicama koje daju informacije u vezi sa njihovom domovinom; tako se mogu ohrabriti i dijaspora iz BiH, a medijski kanali u BiH mogu uzvratiti na isti način.

Donosioci politika u BiH mogu angažirati centre u zajednicama dijaspore, religijske i obrazovne organizacije, da **pojednostave svoje ideje o politikama pojedincima i grupama** koje su angažirane u humanitarnom ili volonterskom radu u BiH i koje mogu uraditi više. Različiti nivoi uprave trebaju uložiti više napora u **promociju lokalnih inicijativa među dijasporom** i mobilizirati ih na način da se međusobno podržavaju.

3. Omogućiti ekonomske angažmane između dijaspore i BiH. Pozivanje dijaspore da **uspostavlja nove poslovne mreže**, koje mogu biti od koristi za lokalni i regionalni razvoj, trebalo bi predstavljati visoki prioritet. Privatni i javni sektor, kao i različiti mediji, **trebaju nastojati mobilizirati dijasporu** na investiranje. To mogu uključivati podršku za *online* mentorstvo i programe obuke za posao, razmjenu informacija i redovno objavljivanje prilika na profesionalnom i ekonomskom tržištu.

Aktuelna prepreka artikulirana među postojećim i potencijalnim investitorima iz dijaspore su birokratske prepreke, nepovoljna poreska klima, loše upravljanje javnim projektima i nepovezanost različitih sektora i nivoa ekonomske aktivnosti, što smanjuje obim i kvalitet investicija. **Ove prepreke za investicije trebaju biti otklonjene.**

Kako bi stekli povjerenje dijaspore, potrebno je uložiti napor za bolju **komunikaciju** sa sektorima u koje se mogu ulagati; **formalizirati i regulirati** investicioni proces; educirati u vezi sa različitim prilikama za održive investicije s niskim finansijskim rizicima; pružiti **više informacija o mogućnostima** i obavezama prve i druge generacije investitora iz dijaspore kao i **podržati** veće učešće žena i mladih u ekonomskim aktivnostima.

Bosna i Hercegovina **treba osnažiti turizam** koji se oslanja na dijasporu i ohrabriti lokalna preduzeća i sektore u zajednici da budu njihovi pokretači. Turizam, koji se oslanja na dijasporu, raznovrstan je i uključuje posjete rodbini, kulturni turizam, zdravstveni turizam i poslovna putovanja. Zahvaljujući dijaspori iz BiH, mnogo drugih turista posjeću BiH. Shvatanje i jačanje uloge dijaspore mogu poplopati put za otvaranje novih tržišta i dalje jačanje turističkog sektora.

Važno pitanje za prvu generaciju dijaspore je njegovanje jakih veza sa mjestima porijekla (grad, selo ili regija gdje su rođeni) što je poznato kao **zavičaj** što je za mnoge od njih to je značajno mjesto povezanosti sa BiH, emocionalno i ekonomski. Vlada BiH mogu **pružiti podršku lokalnim vlastima** i kompanijama u BiH da prepoznaju takve veze i **kreiraju kanale za komunikaciju** koji bi im bili od pomoći, te izgrade strukture uzajamne podrške, uključujući i stalnu priliku za sticanje ekonomske koristi. Kako bi bio omogućen održivi povratak prve generacije migranata (uključujući i one koji su penzionisani), Vlada BiH treba **inicirati potpisivanje, ratifikaciju i provedbu relevantnih bilateralnih sporazuma razmjene između BiH i zemalja u kojima se nalazi veliki broj migranata iz BiH**, što bi omogućilo prijenos socijalnih i zdravstvenih doprinosa iz dijaspore u BiH.

4. **Političko učešće.** Pitanje političkog angažmana stalno se postavlja kao prioritet među dijasporom BiH. Rezultati otkrivaju općenito da nije dovoljno urađeno da dijaspora bude više zastupljena u političkom životu ili da im se olakša uloga. Dijaspore treba biti aktivno uključena u donošenje političkih odluka u BiH.

U vezi s tim, **ostvarivanje prava na glasanje** kroz lakše procedure za **registraciju**, pojednostavljivanje ili potencijalno uklanjanje postojećih zahtjeva za registraciju i **poticanje na jednostavnije online metode za glasanje**. Usklađena saradnja političkih stranaka, konzulata i osoblja ambasada i medijskih kuća može pomoći da se glas dijaspore bolje reflektira u političkim procesima i osigura protok informacija u vezi sa odgovornostima i pravima tokom izbora.

Vlasti BiH, putem konzularnih službi, trebale bi ohrabriti sve one koji su rođeni u BiH i one koji vode porijeklo iz BiH da registrišu svoje ime i prezime i mjesto prebivališta i **apliciraju za državljanstvo BiH**. Konzularni uredi bi trebali biti dobro opremljeni za rad po ovim zahtjevima i **olakšati ovaj proces**. Trenutno, apliciranje je komplicirano i zahtijeva mnogo dolazaka iz birokratskih i administrativnih razloga što obeshrabruje mnoge koji imaju pravo da ostvare državljanstvo BiH.

5. **Intelektualna/akademska i kulturna razmjena.** Vlada BiH treba pokrenuti i poticati inicijative za **transfer i širenje znanja** održavanjem redovnih radionica, kongresa i predavanja radi povezivanja intelektualaca, umjetnika i stručnjaka porijeklom iz BiH u cijelom svijetu. Osnovana su određena profesionalna udruženja u dijaspori koja su stupila u kontakt sa vladinim uredima u BiH i istomišljenicima (npr. BHAAAS), ali takve inicijative trebaju biti zajedničke, da uključuju akademske i profesionalne institucije u BiH, da privuku istomišljenike iz BiH koji rade u inostranstvu. Treba osigurati dugotrajno finansiranje takvih inicijativa.

Zajedničko pitanje koje postavljaju akademski i profesionalni pripadnici dijaspore BiH je problem **priznavanja i nostrifikacije diploma, akademskih titula i profesionalnih kvalifikacija** koje su dobili u dijaspori. **Ovaj proces treba pojednostaviti i centralizirati** kao što je to slučaj u ostalim zemljama u regionu i inostranstvu.

Potrebno bi bilo donijeti odredbu za **zajedničke projekte koji su usmjereni ka mladim osobama** u dijaspori, koji su bogata i neiskorištena dragocjenost za budućnost BiH s ciljem produbljivanja veza s mladim osobama u dijaspori koje nisu rođene u BiH. **Programi koji će ih dovesti u kratke posjete BiH** da se obrazuju o historiji i kulturi osnažiti će i sačuvati njihov kulturni identitet i ohrabrivati ih da ubuduće budu uključeni u BiH.

Vlada BiH (uključujući i MLJPI i MCP) treba **promovirati i ojačati obrazovanje o bosanskohercegovačkoj kulturi i baštini**, uključujući i učenje jezika, oslanjajući se na obrazovne sisteme dostupne u svakoj zemlji. Osiguravanje udjelbenika, kao što je već urađeno u nekim državama, mora se suplementirati i dodatnim resursima poput *online* obuka uz pomoć učitelja. **Ti resursi trebaju biti prilagođeni dijaspori** i da se odnose na iskustva migranata iz BiH kroz generacije i različite lokacije, jezike i kulture u dijaspori.

Podržavanje kulturnih i sportskih događaja i obilježavanje važnih datuma može biti učinkovito na inozem za prihvatanje identiteta BiH. To, također, može uključivati i **spajanje umjetnika u BiH s onima u dijaspori, predstavljanjem njihovog rada publici u BiH** i angažiranje partnerskih grupa i organizacija u zemljama prijema radi saradnje inicijative.

Pružanje podrške izložbama, filmskim festivalima/prikazivanjima i književnim događajima u i van BiH e dodati sadržaj mnogim aspektima odnosa s dijasporom. Takvi događaji e **privući širu publiku i staviti BiH i njenu dijasporu na međunarodnu scenu**, skoro na isti način kao i obilježavanje nekih praznika drugih skupina dijaspore. Takvi primjeri uključuju Hinduistički Diwali praznik svjetla, irski Dan svetog Patrika ili njemački Oktoberfest. Oni se organiziraju na godišnjem nivou u mnogim državama i time upoznaju zemlju prijema sa kulturom dijaspore.

Bosna i Hercegovina bi, također, trebala **promovirati kulturološku razmjenu sa populacijom u dijaspori s fokusom na mlade ljude i studente**, jer studiranje u inostranstvu i boravak studenata iz BiH radi obrazovanja u zajednicama/podicama u dijaspori kao i angažmani *Au pair* (uvanje djece) doprinose poticanju održavanja B/H/S jezika u dijaspori; i uspostaviti formalne procese i procedure (uključuju i informativne portale i one koji zahtijevaju registraciju za porodicu doma i gostujuće studente) radi ovakvih i sličnih razmjena.

LITERATURA

Adams, R. 2008, 'Capacity building in Bosnia and Herzegovina: The Challenge for Universities', *Cesaa Review*, 35: 45-56.

Al-Ali, N., Black, R. and Koser, K. 2001, 'Refugees and transnationalism: the experience of Bosnians and Eritreans in Europe', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4):615-635.

Al-Ali, N. and Koser, K. 2002, *New approaches to migration? transnational communities and the transformation of home* (Routledge: London).

Australian Bureau of Statistics 2006/2011/2016, Census of Population, <http://www.abs.gov.au/>, [accessed 25 December 2017].

Australian Government (1996/2016) *Fact Sheet 60: Australia's Refugee and Humanitarian Program*, www.immi.gov.au/media/fact-sheets/60refugee.htm, [accessed 15 December 2017].

Australian Union of B-H Associations AUBHA, 2017, <http://www.aubha.net/>, [accessed 25 December 2017].

Babic, D. and Skiljan, F. 2011, *Socijalna integracija useljenika iz Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj* (Institut za migracije i narodnosti: Zagreb).

Barkan, E. and Shelton, M. 1998, *Borders, Exiles, Diasporas* (Stanford University Press: Stanford).

Barslund, M., Busse, M. Lenaerts, K., Ludolph, L. and Renman, V. 2016, *Labour Market Integration of Refugees: A comparative survey of Bosnians in five EU countries* (CEPS: Brussels).

Bartlett, W., Brankovic, N. and Oruc, N. 2016, *From University to Employment: Higher Education Provision and Labour Market Needs in Bosnia and Herzegovina*, *EU Commission Report*, https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/2016-higher-education-labour-market-balkans_en.pdf, [accessed 20 December 2017].

Behloul, S. 2011, *Between Integration and Transnationalization: Bosniacs in Switzerland* (University of Lucerne: Lucerne).

Beine, M., Docquier, F. and Rapoport, H. 2006, 'Measuring international skilled migration: new estimates controlling for age of entry', *Policy Research Discussion Paper*, World Bank.

BiH Ministry of Security 2017, 'BiH Migration Profile for 2016', <http://msb.gov.ba/dokumenti/strateski/default.aspx?id=15554&langTag=en-US>, [accessed 20 December 2017].

Bleby, M. 2017, 'Perth-based Pro9 Global wants Sydney factory to boost existing Bosnian capacity', *Australian Financial Review*, <http://www.afr.com/business/construction/perth-based-pro9-global-wants-sydney-factory-to-boost-existing-bosnian-capacity-20171120-gzp9j1#ixzz52TAI8I2m>, [accessed 15 December 2017].

Bolwijn, M., De Mooij, G. 2015, 'Ex-Joegoslaven zijn een succesverhaal' De Volkskrant, 24 September.

Brah, A. 1996, *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*, Routledge, London.

Bringa, T. 1995, *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village* (Princeton University Press: Princeton).

Brochmann, G. 1997, Bosnian refugees in Scandinavian countries: a comparative perspective, *New Community*, 23(4): 495-6509.

Brücker H., Capuano, S. and Marfouk, A. 2013, 'Education, gender and international migration: insights from a panel-dataset 1980-2010' <http://www.iab.de/en/daten/iab-brain-drain-data.aspx> [accessed 20 December 2017].

Bundesagentur für Arbeit (German Gouvernement) 2016, Statistik über die Arbeitsgenehmigungen - EU und Zustimmungen, <https://statistik.arbeitsagentur.de/> [accessed 20 December 2017].

apo, J. and Halilovich, H. 2013, 'Localising transnationalism: transborder ties and social realities of the Bosnians and Croats living in two diaspora contexts' *Ethnologie française*, XLIII(2): 291-301.

Capussotti, E. 2003, 'The way of oblivion: Refugees in Italy' *Feminist Review*, 73: 148-152.

Caritas-Migrantes 2007, *Immigrazione, Dossier Statistico* (Idos: Rome).

Castles, S. 1985, 'The Guests Who Stayed: The Debate on 'Foreigners Policy' in the German Federal Republic' *International Migration Review*, 19(3): 517-534.

Central Election Commission of the Bosnia and Herzegovina (CIK) 2017, <https://www.izbori.ba/Default.aspx?CategoryID=501&Lang=6> [accessed 10 September 2017]

Centralna Banka Bosne i Hercegovine (BiH Central Bank) 2017, Annual Report 2016, <http://www.cbbh.ba/?lang=en>, [accessed 20 December 2017].

Cohen, R. 1997, *Global Diasporas: An Introduction*, University of Washington Press, Seattle.

ColicóPeisker, V. 2000, 'Croatian and Bosnian migration to Australia in the 1990s' in Lange, C. (ed.), *Being Australian Women: Belonging, Citizenship and Identity in Studies in Western Australian History*, no. 21(200), The University of Western Australia: Nedlands.

ColicóPeisker, V. 2002, 'The process of community and identity building among recently arrived Bosnian Muslim refugees in Western Australia' *Mots Pluriels*, no.21.

ColicóPeisker, V. 2003, 'Muslims, refugees, white Europeans, new Australians: displacement and reidentification of Bosnians' *Cultures in Collision Colloquium*, 9/5/2003.

ColicóPeisker, V. 2005, 'At least you're the right colour' Identity and social inclusion of Bosnian refugees in Australia, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(4): 615ó638.

Coughlan, R. 2014, 'Transnationalism in the Bosnian Diaspora in America' in Ramet, S. and Valenta, M. (eds) *The Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities*. (Ashgate: Burlington), pp. 105-122.

Countries and their cultures 2017, *Bosnian Americans*, <http://www.everyculture.com/multi/A-Br/Bosnian-Americans.html>, [accessed 2 December 2017].

D., R. 2017, Bosnian woman in the Dutch politics: Bosnia needs liberalism' *Sarajevo Times*, <http://www.sarajevotimes.com/bosnian-woman-dutch-politics-bosnia-needs-liberalism/>, [accessed

Danish Ministry of Foreign Affairs 1996, *Foreigners '96 - A numerical illumination of foreigners in Denmark* (Danish Government: Copenhagen).

Danish Refugee Council, 2014, 'Dansk Flygt Report' <https://drc.ngo/about-drc/publications/publications> [accessed 20 December 2017].

De Boom, J., Weltevrede, A. Rezai S. and Engbersen G. 2008, *Oost-Europeanen in Nederland. Een verkenning van de maatschappelijke positie van migranten uit Oost-Europa en voormalig Joegoslavië* (Risbo Erasmus Universiteit: Rotterdam).

Department of Immigration and Citizenship (Australian Government), 2009, *Bosnia–Herzegovina–born: Community Information Summary*, http://www.immi.gov.au/media/publications/statistics/comm-summ/_pdf/bosnia-herzegovina.pdf [accessed 10 September 2017]

Destatis 2016/2017, *Bevölkerung mit Migrationshintergrund - Ergebnisse des Mikrozensus*, (Berlin: Statistisches Bundesamt).

de Zwager et al. 2010, *Maximizing the Development-Impact of Migration-related Financial Flows and Investment to Bosnia and Herzegovina* (IASCI and IOM: Sarajevo).

Doerschler, P. 2004, 'Education and the Development of Turkish and Yugoslav Immigrants' Political Attitudes in Germany' *German Politics*, 13(3): 449ó680.

Domljan, V, Halilbasic, M. Oruc, N. Balavac, M. and Kalamujuc, N. 2015, 'Dijagnoza trfii–ta rada: Izvje–taj Ekonomskog Instituta Sarajevo' (EIS: Sarajevo).

Dumont, J.-C., Spielvogel, G. and Widmaier S. 2010, 'International Migrants in Developed, Emerging and Developing Countries: An Extended Profile' *OECD Social, Employment and Migration Working Paper No. 114* (OECD: Paris).

Eastmond, M. 2006, 'Transnational Returns and Reconstruction in Post-war Bosnia and Herzegovina' *International Migration*, 44:3

Efendic, A., Babic, B. and Rebmann, A. 2014, *Diaspora and Development – Bosnia and Herzegovina* (Embassy of Switzerland in Sarajevo: Sarajevo).

Ekberg, J. 2016, 'Det finns framgångsrika flyktingar på arbetsmarknaden', *Om Ekonomisk Debatt*, 6-11.

Emirhafizovic M. 2013, 'Demographic and socio-economic characteristics of migrants from Bosnia and Herzegovina in Austria' in Emirhafizovic M., Cosic E., Osmic A., and Repovac V. (eds.) *Migration from Bosnia and Herzegovina* (University of Sarajevo & BiH Ministry of Human Rights and Refugees: Sarajevo), 11-22.

Ersanilli, E. 2017 'Netherlands Country Profile' Institute for Migration Research and Intercultural Studies (IMIS) of the University of Osnabrück: Osnabrück.

Esipova, R. and Pugliese, A. 2011, 'Gallup World Poll: The Many Faces of Global Migration' *IOM Migration Research Series*, <http://publications.iom.int/system/files/pdf/mrs43.pdf>, [accessed 20 December 2017].

Esser, H. and Hermann, K. 2009, 'Federal Republic of Germany' in Hammar, T. In *European Immigration Policy: A Comparative Study* (Cambridge University Press: Cambridge), pp. 165-206.

ETF 2013, 'Young people not in employment, education or training in the ETF partner countries' ETF Report, [https://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/A0A1BB4102618130C1257E3000329DCA/\\$file/Young%20people%20not%20in%20employment,%20education%20or%20training%20in%20the%20ETF%20partner%20countries.pdf](https://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/A0A1BB4102618130C1257E3000329DCA/$file/Young%20people%20not%20in%20employment,%20education%20or%20training%20in%20the%20ETF%20partner%20countries.pdf), [accessed 20 December 2017].

Filipovi , M. 2007, 'Fenomen dijaspore' *Nezavisne novine*, 25.07.2007.

Franz, B. 2003, 'Bosnian refugees and socioeconomic realities: changes in refugee and settlement policies in Austria and the United States' *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 29(1), pp. 5-25.

Franz, B. 2005, *Uprooted and Unwanted: Bosnian Refugees in Austria and the United States*, (Texas A&M University Press: College Station).

Frykman-Povrzanovi , M. 2001, *Beyond Integration: Challenges of Belonging in Diaspora and Exile* / Edited by Maja Povrzanović Frykman (Nordic Academic Press: Lund).

Gedeshi, I. and Jorgoni, E. 2012, 'Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe: Albania' European Commission DG Employment, Social Affairs and Inclusion.

Gentile, V. 2012, *Between Gender and Ethnicity: Post-War Bosnian Diasporic Women in Italy*, unpublished manuscript.

Giugni, M. and Passy, F. 2004, 'Migrant mobilization between political institutions and citizenship regimes: A comparison of France and Switzerland' *European Journal of Political Research*, 43(1): 51-82.

- Halilovi , H. 2006, 'BosnianóHerzegovinian diaspora in the flow of global migrations: challenges and opportunities for Bosnia-Herzegovina', *Pregled: periodical for social issues, University of Sarajevo*, LXXXVI(3), pp. 193-220.
- Halilovic, S. 2008, *Pregled stanja bosanskohercegovackog iseljenistva* (Ministry for Human Rights and Refugees BiH: Sarajevo).
- Halilovich, H. 2005, 'A unique identity', *Refugee Transitions*, 16: 28634.
- Halilovich, H. 2006, 'Aussie Bosnians from Germany: reconstructing identity', *Local-Global: Identity, Security, Community*, 2: 59672.
- Halilovich, H. 2011, '(Per)forming 'transólocalö homes: Bosnian diaspora in Australia', in S. Ramet and M. Valenta (eds) *Bosnian Diaspora: Studies on Bosnian immigrants and Bosnian transnational communities* (Ashgate: Farnham), pp. 63-82.
- Halilovich, H. 2012, 'Trans-local communities in the age of transnationalism: Bosnians in diaspora', *International Migration*, 50(1): 1626178.
- Halilovich, H. 2013a, *Places of Pain: Forced Displacement, Popular Memory and Trans-local Identities in Bosnian War-torn Communities* (Berghahn Books: Oxford-New York).
- Halilovich, H. 2013b, '(Re-)construction of local identities in Bosnian diaspora: trans-local communities in Australia and the USA', in M., Emirhafizovi et al, *Migrations from Bosnia and Herzegovina* (University of Sarajevo & BiH Ministry of Human Rights and Refugees: Sarajevo), pp. 63-72.
- Halilovich, H. 2013c, 'Bosnian Austrians: accidental migrants in transólocal and cyber spaces', *Journal of Refugee Studies*, 26(4): 524-540.
- Halilovich, H. 2014, 'Reclaiming erased lives: archives, records and memories in post-war Bosnia and the Bosnian diaspora', *Archival Science*, 14(3-4): 231-247.
- Hall, J. and Kostic, R. 2009, *Does Integration Encourage Reconciliatory Attitudes among Diasporas?*, Working Paper No. 7, Global Migration and Transnational Politics, George Mason University.
- Haveri , D. 2009, *History of the Bosnian Muslim Community in Australia: Settlement Experience in Victoria*, unpublished PhD thesis, Victoria University, Melbourne.
- Honorary Consul of Bosnia and Herzegovina in New South Wales, 2017 <http://www.honoraryconsul.com.au/index.php/en/consul>
- Integrationsministeriet (Danish Government), 2013/2016 Medborgerskab, ligebehandling og selvbestemmelse i Danmark, <https://integrationsbarometer.dk/tal-og-analyser/filer-tal-og-analyser/medborgerskab-ligebehandling-og-selvbestemmelse-i-danmark-2016> [accessed 20 December 2017].
- Iseni B. 2012, *The Diaspora of Bosnia and Herzegovina in Switzerland: Profile and Potential Contributions to Development* (University of Neuchatel: University of Neuchatel).

Iseni, B., Ruedin, D., Bader, D. and Efionayi-Mäder, D. 2014, *The population of Bosnia and Herzegovina in Switzerland* (Federal Office for Migration, Bern-Wabern).

Kalcic S. and Gombac J. 2011, 'The Bosnian Diaspora in Slovenia' in Valenta, M. and Ramet, S. (eds.) *The Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities*, (Ashgate Publishing: London), pp. 207-223.

Karabegović, D. 2017, 'Aiming for Transitional Justice? Diaspora Mobilisation for Youth and Education in Bosnia and Herzegovina' *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1616.

Karabegović, D. 2016, *Bosnia Abroad: Transnational Diaspora Mobilization*, Unpublished PhD thesis, University of Warwick.

Karabegović, D. and Koinova, M. 2016, 'Diaspora Translocalism and International Relations' *Political, Social, and Economic Migrant Remittances: Content, Social Networks, and Impacts Workshop*, Nuffield College, University of Oxford, 23-24 September, 2016.

Katseli et al. 2006, 'Effects of Migration on Sending Countries: What do We Know?' International Symposium on International Migration and Development, Turin, Italy, 28-30 June 2006.

Koinova, M. 2014, 'Diasporas and contextualized transnationalism' in Abazović, D. and Velikonja, M. (ed.) *Post-Yugoslavia: New Cultural and Political Perspectives*, (Palgrave Macmillan: New York), pp. 133-161.

Koinova, M., Karabegović, D. and Kadhum, O. 2016, 'Diasporas and Weak States: When Does Nationalist and Sectarian Transnational Diaspora Activism Give Way to Civic Initiatives?' conference paper presented at *ISA Annual Conference*, Atlanta.

Kovacevic, D. 2017, 'Half of all Bosnians live outside of Bosnia' <http://www.balkaninsight.com/en/article/half-of-all-bosnians-live-outside-bosnia-08-07-2017>, [accessed 17 November 2017].

Kuti S. and Gregurović S. 2012, *Istrazivanje migracijskih i postmigracijskih fenomena: primjeri migranata iz Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj* (Institut za migracije i narodnosti: Zagreb).

Manzoni, C. 2014, 'Why Roma migrants leave or remain in settlements? Different strategies of survival and adaptation among Roma in Northern Italy' *2nd International Congress on Resilience: From Person to Society*, University of West Romania, Timisoara, Romania 8-10th May, 2014.

Marković, M. and Manderson, L. 2002, 'Crossing national boundaries: Social identity formation among recent immigrant women in Australia from former Yugoslavia' *Identity: An International Journal of Theory and Research*, vol. 2(4), pp. 303-316.

Matković, G. 2017, 'Future of the Welfare State in the Western Balkans' CSP Position Paper.

Mujanovic, E. 2013, *Youth Unemployment in Bosnia and Herzegovina - Current Situation, Challenges and Recommendations*, FES, http://fes.ba/files/fes/pdf/publikationen/2013/FES%20-%20studija%20o%20nezaposlenosti%20ENG%20-%202013_11_29.pdf, [accessed 20 December 2017].

Muji , M. and Kurtovi L. Z. 2017, "Masovni odlazak mladih iz BiH: potraga za poslom ili bijeg od stvarnosti?" CIS Study, <http://cisbih.ba/wp-content/uploads/sites/9/2017/08/cis-studija-masovni-odlazak-mladih-iz-bih.pdf>, [accessed 20 December 2017].

Oruc, N., Barnes S. and Alic A. 2012, *To BiH or not to BiH? A report on the return of young Diaspora to the BiH labour market* (IOM: Sarajevo).

Oruc, N. and Mara I. 2016, "Systematic Review of Migration and Remittances in the Western Balkans" paper presented at the *LSEE Research Network Conference on Social Cohesion in SEE*, Skopje, 6-7 April 2017.

Ministry of Human Rights and Refugees of Bosnia-Herzegovina (MHRRBiH) 2017, http://mhr.gov.ba/iseljenistvo/Publikacije/MIGRACIONI_PROFIL_2016_BOSv2.pdf [last accessed 05 September 2017].

Mulalic, L. Harmsen, C. and Oudhof, K. 2007, Schatting van het aantal vormalig Joegoslaven naar huidige herkomstgebied, Bevolkingstrends, [Estimates about the numbers of ex-Yugoslav population regarding place of origin, Population trends], Central Bureau of Statistics of the Netherlands, <https://www.cbs.nl/nr/rdonlyres/d7ae4b7e-7d48-4279-93fc-0fd6e89925a8/0/2007k3b15p38art.pdf> [accessed 26 December 2017].

Nalo, A. 2017, "U Pja enci osnovano Udruženje "Unija BiH udruženja u R. Italiji" Dnevni Avaz, 27.11.2017, <http://avaz.ba/vijesti/bih/325824/u-pjacenci-osnovano-udruzenje-unija-bih-udruzenja-u-r-italiji%E2%80%9C-okupljat-ce-oko-60-000-ljudi-iz-bih>, [accessed 28 December 2017].

Pajnik M. 2011, *Controversies of integration: Migrants from BIH in Slovenia* (Mirovni institut: Ljubljana).

Paul, J. 2017, "Bosnian Organizations in Germany: The Limits of Contributions to Post-War Recovery" COMCAD Working Papers 150, Bielefeld University.

Perchinig B. 2010, "Ein langsamer Weg nach Europa: Österreichische (Arbeits)migrations- und Integrationspolitik seit 1945" in Leibnitz Institut für Sozialwissenschaften/Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (eds.), *Sozialwissenschaftlicher Fachinformationsdienst (SoFid)* (Migration und ethnische Minderheiten: Mannheim).

Rahman, M. 2017, *Bangladeshi Migration to Singapore: A Process-Oriented Approach* (Springer: Singapore).

Ramet, S. and Valenta, M. 2011, *Bosnian Diaspora: Studies on Bosnian immigrants and transnational communities* (Ashgate: Farnham).

Regional Cooperation Council (RCC) 2016, *Balkan Barometer 2016 Survey*, http://www.rcc.int/seeds/files/RCC_BalkanBarometer_PublicOpinion_2016.pdf, [accessed 20 December 2017].

Reyneri, E. 1998, 'The mass legalization of migrants in Italy: permanent or temporary emergence from the underground economy?' *South European Society and Politics*, 3(3): 83-104.

Rogatica.com, 2015, 'Na Slapu otvoren Motel Bra e eska' <http://www.rogatica.com/index.php/2011-06-30-23-44-4/3097-na-spalu-otvoren-motel-brace-ceska> [accessed 20 December 2017].

Rossig, R. 2008, *(Ex-)Jugos: junge MigrantInnen aus Jugoslawien und seinen Nachfolgestaaten in Deutschland* (Archiv der Jugendkulturen: Berlin).

Sacirbey, M. 2015, 'Bosnia to US: From refugees to great Americans', *The Huffington Post*, http://www.huffingtonpost.com/ambassador-muhamed-sacirbey/bosnia-to-us-from-refugee_b_7724096.html, [accessed 31 October 2017].

Safran, W. 1991, 'Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return' *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1(1):83–99.

Scheyvens, R. 2007, 'Poor Cousins No More: Valuing the Development Potential of Domestic and Diaspora Tourism' *Progress in Development Studies*, 7(4): 307–325.

Shonick, K. 2009, 'Politics, Culture, and Economics: Reassessing the West German Guest Worker Agreement with Yugoslavia' *Journal of Contemporary History*, 44(4): 7-26.

Sinatti, G., Ezzati, R., Guglielmo, M., Horst, C., Mezzetti, P., Pirkkalainen, P. and Warnecke, A. 2010, *Diasporas as Partners in Conflict Resolution and Peacebuilding* (ADPC: The Hague).

Singer, A.W. and Jill, H. 2017, 'Refugee Resettlement in Metropolitan America' <http://www.migrationpolicy.org/article/refugee-resettlement-metropolitan-america>, [accessed 2 December 2017].

Soysal, N. Y. 1994, *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe* (University of Chicago: Chicago).

Statistics Denmark, 2017, 'Statistical Yearbook 2017' <https://www.dst.dk/en/Statistik/Publikationer/VisPub?cid=22257> [accessed 20 December 2017].

Statistics Sweden 2017, 'Population Statistics' <http://www.scb.se/sv/> [accessed 26 August 2017].

Stefansson, A. 2006, 'Homes in the making: Property restitution, refugee return, and senses of belonging in a post-war Bosnian town' *International Migration*, 44(3):115–139.

Swiss Asylum Law 1998, Article 4, Swiss Government.

- Teorell, J. 2003, 'Linking social capital to political participation: Voluntary associations and networks of recruitment in Sweden', *Scandinavian Political Studies*, 26(1): 49-66.
- Terry, E., Wright, J., and McCarthy, P. 2015, *Ethnic St. Louis* (Reedy Press: St. Louis).
- Toal, G. and Dahlman, C.T. 2011, *Bosnia Remade: Ethnic Cleansing and Its Reversal* (Oxford University Press: New York).
- Tsagarousianou, R. 2004, 'Rethinking the concept of diaspora', *Westminster Papers in Communication and Culture*, vol. 1(1): 52-66.
- UN DESA 2011, International Migration in a Globalizing World: The Role of Youth, Technical Paper No. 2011/1, <http://www.un.org/esa/population/publications/technicalpapers/TP2011-1.pdf>, [accessed 20 December 2017].
- UNHCR, 2017, 'Who is a refugee?', <https://www.unrefugees.org/refugee-facts/what-is-a-refugee/>, [accessed 25 December 2017].
- United Nations (UN) 2013, *World Youth Report ST/ESA/338* (New York: UN Publication).
- United Nations Population Division 2011, 'Global Migration database', <http://www.un.org/en/development/desa/population/>, [accessed 20 December 2017].
- UNFPA 2014, 'State of World Population', UNFPA Annual Report.
- World Bank 2017, World Development indicators, database available at <https://data.worldbank.org/products/wdi>, [accessed 20 December 2017].
- UNMDGF 2012, 'Methodology of Collection, Harmonization, Exchange and Dissemination of Migration Statistics in Bosnia-Herzegovina', http://www.sdgfund.org/sites/default/files/Bosnia_%20Methodology%20of%20migration%20statistics.pdf, [accessed 25 December 2017].
- U.S. Census Bureau 2010, *Place of birth for the foreign-born population in the United States*, <https://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?src=bkmk>, [accessed 4 December 2017].
- U.S. Census Bureau 2016, 'American Community Survey 1-Year Estimates', Table S0201, https://factfinder.census.gov/bkmk/table/1.0/en/ACS/16_1YR/S0201//popgroup~910, [accessed 12 December 2017].
- Valenta, M. and Bunar, N. 2010, State assisted integration: refugee integration policies in Scandinavian welfare states, *Journal of Refugee Studies*, 23(4):463-483.
- Valenta M. and Strabac, Z. 2013, The dynamics of Bosnian refugee migrations in the 1990s, *Refugee Survey Quarterly*, 32(3):1622.

Valentini P. 2000, "Österreich, in Trettner, H. *Temporary Protection für bosnische Flüchtlinge in Europa: Länderberichte* (Verlag Österreich: Wien).

Van Gorp, J., and Smets, K. 2015, "Diaspora organizations, imagined communities and the versatility of diaspora: The case of Former Yugoslav organizations in the Netherlands" *European Journal of Cultural Studies*, 18(1): 70-85.

Voloder, L. 2017, *A Muslim Diaspora in Australia: Bosnian Migration and Questions of Identity* (I.B. Tauris: London).

Vrečer, N. 2010, "Living in limbo: integration of forced migrants from Bosnia and Herzegovina in Slovenia" *Journal of Refugee Studies*, 23(4): 484-502.

Vujcich, D. 2007, "Faith, Flight and Foreign Policy: Effects of War and Migration on Western Australian Bosnian Muslims" *The Australian Journal of Social Issues*, vol. 42(1).

Wai, H.C., Karamehic-Muratovic, A., Hisako, M. and Poljarevic, A. 2010, "The Influence of Personal Predispositions on Bosnian Refugees' Resettlement Process" *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 5:37-48.

Waxman, P. 2001, "The economic adjustment of recently arrived Bosnian, Afghan and Iraqi refugees in Sydney, Australia" *International Migration Review*, 35(2): 472-6505.

Wilson, L. 2010, "New MP is first in Australia to be sworn in with Koran" *The Australian*, <http://www.theaustralian.com.au/news/nation/new-mp-is-first-in-australia-to-be-sworn-in-with-koran/story-e6frg6nf-1225930365789> [accessed 14 October 2017].

Zeneli, B., Cosic, E., Dzebo, A. and Zmejkoski, R. 2013, *Brain Gain Policies and Practices in the Western Balkans* (Belgrade: Group 484 Centre for Migration).

Zimmerman, W. 1987. *Open borders, nonalignment, and the political evolution of Yugoslavia*, Princeton University Press: Princeton.